بازدید شد
۲۶ - ۴۲

۷۲۲۴
کتابخانه مجلس شورای ملی
کتاب: مجموعه عروض عارفی و غیره
مؤلف
موضوع
شماره ثبت کتاب: ۷۴۴۰۷
۵۷۳۲
۳۴۷۳
۲۹۵۹

بازدید شد
۱۳۸۲

۲۹۵۹

مجلس شورای ملی
تأسیس ۱۳۰۶
کتابخانه

بسم الله الرحمن الرحیم وبه نستعین

الحمد لله رب العالمین والصلوة علی رسوله محمد واله اجمعین وبعد
فیقول ابو المغفور المرحوم المبرور محمد بن حمد الله الملقب بالعارف عفوهما
الله الملک الوفی بحق محمد واله الطاهرین انی اردت ان انظم علم الاعاریض
والقروض لان النظر ابعد لحفظ مراتبها من التعب واللغوب بالله الاستعانة
ومنه التوفیق وبیده ازمة الاعانة بالتمیز

الطویل

عروض طویل اوزنت بعد قبضها ... وثلث ضرب منه فاسر لتعلم
واولها سلم وثانیه اقبضن ... وثالثه المحذوف لیس بسالم

الوافر

یکون لوافر ثنتان فاقطف ... من الاولی لها بالقطف ضرب
وثانیة العروض اذن بجزء ... لها ضربان موفور وعصب

الکامل

وعروض بحر کامل قد ثلثت ... ولها علی الاجمال تسعة اضرب
فثلثة خذ للعروض السالمة ... فابدأ بلا خرم وزن متضارب
ثم اقطع الثانی علی عاداتهم ... وبثالث اضمر بحذ لا ترب

صاحبه حاجی محمد
احمد دردبلی

خذ اولی الثانیة العروض بضربها ... خذ بلا اضمار او معه الطلب
ختم العروض لها ضروب اربعة ... وبکلها جزء فقل لا تعجب
والاول رقل وثانیها ادل ... وبثالث لا خرم فیه فاذهب
وبرابع قطع فتم کلامنا ... بجمیع ضرب الکامل المتعجب

الهزج

عروض الهزج افردها ... لها ضربان محذوف
واول منهما سلم ... وجزء الکل معروف

الرجز

ان الاعاریض اربع للرجز قل ... والضرب بالخمس لها محصور
ضربان منها للعروض السالمة ... والکل فی تثنیه مذکور
قدم سلیما منهما والقطع فی ... ثانیهما یا صاحبی مشهور
ثم التی بالجزء یبدو امرها ... والضرب منها مثلها مسطور
لا خرمین الشطر والتهک اطلب ... ضربیهما المنهوک والمشطور
تقریر ما فی الاخرین استعسرا ... والامر فی ضربیهما منظور

الرمل

خذ عروضین اثنتین من رمل ... مع ضروب ستة یا صاحبا

فالتي قدمتها محذوفة ... عدتها نصفين ضربا
سالما قدم ومقصورا ابن ... ثم محذوفا لاهما اطلبا
ثم ما معروفة في جزئها ... ضربها حصر كضرب قد بنا
سبعة ما خضت فيه اولا ... والذي يتلوه سالم مذهبا
وبما يتلوها حذف فقل ... يظهر الجزء بها لن يصعبا

السريع

ان العروض للسريع اربع ... والضرب منها ستة اجمل
والطي والكسف لما قدمت ... والضرب فيها نصفين جل
والطي والوقف لاولها ... ثم الذي طوي بكسف يدل
والصلم مشهور بثانيها ... فالكل مذكور فلا تغفل
ثم التي مجعولة كسفت ... والكسف لها ضربا وبعدا خبل
ثم التي بالشطر موقوفة ... من العروض الضرب لا ينجل
ثم التي بالشطر مكسوفة ... كما ذكرت حكمها يجمل

المديد

خذ ثلثا من مديد فقل ... التي قدمتها سلمن
ضربها ضعف عروض خصر ... ضربها مثل العروض اعتبر

والتي تتلو الما قدمت ... حذفها لا خلف فيه اخبر
ضربها ثلث فاولها ... عندهم في قصر مستمر
والتي تاتي به ثانيا ... فاحذفنه ثم ضرب بتر
بعد حذف جئت للتي ... اخرت ضربان منها اشتهر
قدم المجبون مع حذفه ... ثم للثاني بتر شهر

البسيط

خذ للبسيط ثلثا صدرها جئت ... واطلبها ضربين مجبون ومقطوع
ثم التي بعدها بالجزء سالمة ... معها ضروب بنصف البيت مجموع
ضرب مذال وضرب سالم وبما ... تلاها اقطع وجزء الكل مسموع
ثم العروض التي بالقطع ثالثة ... فضربها مثلها بالقطع مصنوع

المضارع

ان العروض من المضارع واحدة ... بسلامة والضرب قد يتماثل

المقتضب

وكذا المقتضب ولكن طيها ... وبضربها اعمل مثل ما قد تعمل

المجتث

وكذا المجتث ولكن سالمة ... والضرب مثلها مستعمل

وجميع ما بثلثة مجزوة ... وهما طريق واحد لا تغفل

المنسرح

ثلثة عدت عروض المنسرح ... وكذا الضروب لها عديلا فاقترح

ما قدمت مطوية يا صاحبي ... لبنا لها خذ ضربها كي تستريح

ثم التي تتلوها منهوكة ... بالوقف ضرب مثلها منها فتح

ثم التي تليها مكسوفة ... بالنهك ايضا ضربها لا ينسرح

الخفيف

ومن الخفيف حد ثلثا فاطلبن ... منها ضروبا خمسة لا تجحدن

يأتي لما قدمت منها سالمة ... ضربان محذوف وقلم سالمن

والحذف يظهر بالعروض الثانية ... ويضربها للحذف ايضا مدخلن

ثم التي مع جريها سالمة ... ضربان منها سالم ومختبن

المتقارب

ثنتين منها عد للمتقارب ... وهما ضروب ستة بمذاهب

فالتي سلمت ضروب اربعة ... نذكر في ترتيبها يا صاحبي

بسلامة ثم بقصر قاصر ... ثم بحذف بعد بتر لا ترب

ثم التي حذفت بجزء ضربها ... اثنان محذوف وابتر يا حبي

المتدارك

افرد عروضا قلت من متدارك ... بسلامة مع ضربها تتشارك

ونظمت من علل العروض وضربها ... بيتا يوازن كل ما اخبرتها

لكن تعسر في بحور سبعة ... لي نظمها فاخترت ما استعذبتها

حتى لي تيسر والخلان من ... طلابها حفظ لما اوردتها

حفظا جميعا وطيها

لله للنعم للنعيم

فعولن مفاعيلن فعولن مفاعيلن ... لوزن طويل الشعر فاحفظ واذكر

ومستفعلن تتلو من بعد فاعلن ... لوزن بسيط فاحفظ وتذكر

ومن فاعلاتن فاعلن لمديد ... وزان فانعم حفظه وتدبر

ومنها

فوافر مفاعلتن وكاملة عكسه ... وفي هزج مفاعيلن وذا رجز بمكن

ومنها

ومستفعلن بين فاعلاتن ... وزن لبحر الخفيف فاعلم

ووزن مجتثه صحيح وان ... كان مستفعلن يقدم

ومنها

مستفعلن مفعولات مستفعلن ... لمنسرح فاحفظ موصله

والمضارع وزنه مفاعيلن ... فاعلاتن فرد اول

وتعدّ مفعولات مستفعلن ... مقتضب لا شكّ في أصله

وان أتى بعدها عاكسا ... فهو سريع وعن شكله

وفي فعولن جمع متقارب ... ومحدث من فاعلن كله

الاعتلال

الخبن ان يسقط ساكنا ... والطي ان يحذف ذاك رابعا

والقبض ان تلقى ذال خابسا ... والشكل خبن ثم كف واقعا

فصل

اذا سكنوا الثاني فذلك مضمر ... فان خبنوه بعد ذا فهو موقوص

وعصبك تسكين الآخر حرفه ... وان كفّ معصوب فهو منقوص

وان طوي الاضمار فالجزء رسمه ... وقبضك بعد العصب بالعقل مخصوص

فصل

وهاك اعتلال الفصول فعدها ... وكل له في الصناعة معروف

وان اسقطوا من آخر الجزء عندها ... خفيفا من الاسباب فالجزء محذوف

وان حذفوا هذا الخفيف وقبله ... ثقيل ففي تسكين ثانيه متطوف

وان حذفوا الحرف المحرك آخرا ... من الوتد المفروق فالجزء مكسوف

واسكان ما قبل الذي هو ساكن ... فذلك قطع للذي هو مكفوف

واسقاط

واسقاط راسا اجتنوكله ... لخمس جهات في الاعاريض موصوف

وقد تشرك الغايات فصولها ... فتسمى باسمي به وهو مالوف

فصل

وما كان بالغايات يختص بابها ... فخمس وكل في الصناعة مشهور

اذا سبب اسقطت حرف سكونه ... واسكنت من باقيه فالحرف مقصور

وحذفك راسا ومن بعد قطعه ... فابتر اجماعا وقد قيل مبتور

وموقوفه تسكين آخر حرفه ... من الوتد المفروق والوقف مأثور

وان حذفوا المفروق راسا بأسره ... فاصلم والتشعيث من بعد مذكور

هو الوتد المجموع كان متوسطا ... فاسقط حرف منه والكل محصور

فصل

فعولن اذا خرمته فهو اثلم ... فان قبضوا مثلومه فهو اثرم

مفاعلتن ان خرمت فهو اعضب ... واعضب في المعصوب لا شك اقصم

واقصم اما كف سمي اعصفا ... وخرم مفاعيلن هو الحق اخرم

وان كف في المخروم منه فاخرب ... وخرم فقبض اشتر متفهم

اذا كان خرم بعد عقل فوسمه ... اخبر وباب الخرم ثم فاعلم

فصل

صبا کند چو بران زلف تابدار انداخت کره بر شقه جانهای بیقرار انداخت سرشک دیده در ایام هجر هر گوشه
ی دوید که خود را بکوی یار انداخت شد از حال دلش چشم من سیه پوشی که سرو سایه بر اطراف جویبار انداخت

بسم الله الرحمن الرحيم

اذا زاد حرف ساكن بوسط كن على ند فهو المذال المذبل
وان زيد في اسبابه فهو شيع وقد قيل مسبغ او مطول
وان زيد فيه آخر سبب على موتد فالضرب منه مرفل
وان جاء ضرب زائد عن عروضه على الاصل فالتتميم فيه موصل

هو الموفور ما لا خرم فيه وسالمه التسلم من زحاف
وجائيه على اصل تمام بلا علل عرضن ولا انكشاف
وما سلم العروض عن اعتدال وفصلا له فهو صحيح بلا خلاف
وجزء لم يرد فيه الذي قد يزاد فذا معدى وهو كاف
وما قد صح عن عجز وصدر برى فارغ واقنع بالكفاف
وفي المنقوص مجزو كثير ومنهوك وشطر بانتصاف

بمن الرسالة في علم العروض
تحفة الملك الرضي
شرح العروض
تحفة الدهر

هو الجزء من البيت الذي فيه الخرم في اوله
والاذالة والمصطلح ومع الوتد على عدد الحروف
والوتد مجموع سبب خفيف
اي كما زال عادي عن عروضه
بيت

احمد الله على ان قدر سلالة الطين على نوع الانسان واضمر في طي صدورهم ضروب الاوزان
وحلاهم بنتايج فكر تزدى على اللالي المنورة في احشاء البحور بل تزدى بالفوائد المنظومة في
فلا يدخر بحور حمدا دائما غير مقطوع واشكره شكرا مستغنيا بالاصول مذيلا بالفروع
ما وقف غايات الايات على الفواصل والاعجاز وكشف بكف البيان مناع الترتيب عن و
جوه الاعجاز واوجه افضل الصلوات الى سلم مدينة من هو خير البرية وعروة الشامخين من
التقى والقلة البرية محمد الذي شانيه من الخلايق اشهر وشانيه منصوص على انه هو الابتر
واراقب من مسبب الاسباب الى موم الجزاء انصباب شآبيب الرحمة التامة الاجزاء وعلى مجموع
اهل بيته وصحبه الخيار فيه مفروقة بين احد من الفقار والكبار صلوة موبدة تاوبا والدوام
مواقبة موبدة ما عاقب الليل الايام فهذه كلمات لا يهتجنها الا الفتى الذي في طبعه طبع
مقتضبة في شرح مشكلات المختصر في علم العروض المنسوب الى الامام الفاضل الكامل ابي عبد
الله محمد المعروف بابي جيش الاندلسي جعل الله ميزان اعماله ثقيلا بالحسنات
وديوان عمله خفيفا عن السيئات دعتني الى تاليفها اشارة صدرت من جانب جناب
الامير المعظم والقدر الخير المفخم مولى النعم الوافرة الكاملة مبتدى المنح الوافية الشاملة
المولى الذي لا يضاره بل لا يقاربه في بسيط الارض سري وكل بحر عند كفه المعترفة عن الكف

والتعبيق سوى معين الخلق سليمان بيك ابن الامير الاعظم والوزير الاكرم قطب مدار المعالي
قرار امور الاعاظم والاعالي ملك الدولة والدين الامير كاشخون بيك سقيها الله بحر عطوفته
مديد المدد بحيث اعلاه دولتها الى ذي الحد اي اللهم اجعل دعاء ناصر الاجابة فاه اوعية
الضعفا لديك مستجابة قال الفقير الى مولاه زين الدين احمد الحسوغالبا الفتى لابد قبل
قبل الشروع من تمهيد مقدمة يطلع المبتدل بها على كمية البحور المعمول عليها المتداولة بين
البلغاء من شعر العرب وعلى كمية الاعاريض وضروبها اجمالا وعلى كشف معنى العلة والزحاف
في اصطلاح علماء هذا الفن لتستعين بها في ضبط الاوضاع التي اخترعها المصنفون
فنقول البحور المعتبرة عندهم خمسة عشر بحرا على راي الخليل واضع هذا الفن واعاريضها
اربع وثلثون وضروبها ثلثة وستون كما ستقف عليها مفصلة بعون الله تعالى حين
نفصل النوبة الى بيانها وستة عشر بحرا على راي الاخفش النحوي واعاريضها ست وثلثون
وضروبها سبعة وستون وكل بحر مركب من اجزاء مثل فعولن ومفاعيلن ونحوهما وكل جزء
بحسب اصطلاحهم تسمية فالجزء الاخير من المصراع الاول يسمى عروضا والجزء الاخير من
البيت يسمى ضربا والباقي يسمى حشوا عند البعض ومنهم المصنف وعند البعض الجزء الاول من
البيت يسمى صدرا والجزء الاول من المصراع الثاني يسمى ابتداء والباقي يسمى وهو ما عدا الصدر
والعروض والابتداء والضرب يسمى حشوا ولكل واحد منها احوال اربعة على سبيل البدل اما
الحذف او الاثبات والاثبات اما في الزيادة او مع النقصان او مع عدمها اي الابتداء على
حاله الاصلية ولكل واحد من تلك الاحوال اما حال الحشو او حال العروض او حال الضرب فان كان
حال الحشو فغير الابتداء يسمى زحافا وان كان حال العروض او حال الضرب فلا يخ اما ان يكون لازما

لا يخ لازم

او غير لازم فان كان لازما يسمى علة وان كان غير لازم يسمى زحافا فالعلة حال العروض والضرب اذا
كان والزحاف حال الحشو اذا كان غير لازم او حال العروض او حال الضرب اذا كان غير لازم
فان قلت بين الفرق بين اللازم وغير اللازم قلت اللازم ما يتوقف عليه صيرورة
الجزء واحدا من الاعاريض او الضرب المذكورة ولذلك يسمى علة بان علة الشيء ما يتوقف عليه و
جوف ذلك بخلاف غير اللازم فان جزء الاخير من المصراع الاول في الطويل مثلا هو مفاعيلن
اذا قبض بحذف خامس الساكن وهو الياء يعد واحدا من تلك الاعاريض واذا لم يقبض وابقي
على حاله الاول لا يعد واحدا منها فان قلت اذا جاز للشاعر بنظم الشعر في انه عروض الكا
مل والى ضرب شاء فكيف يكون لازما قلت المراد به لازم نوعه فاذا عرفت ذلك
فاعلم ان المتقدمين في هذا المختصر ان يذكر علة الاعاريض الاربع والثلثين وعلة الضروب
الثلثة والستين التي للبحور الخمسة عشر خاصة لا يتخطاها الى ذكر زحافها ولا الى ذكر علة
العروض البحر السادس عشر ولا الى ذكر علة ضروبه ولا الى ذكر زحافها ولا يتعرض بشيء من
زحاف الحشو غالبا بل يعرض له على سبيل الندرة كما تعرض له في اثناء تعريفات القوافي
الا لعلة بان قال الكسف كذا او التشعيث كما تعرض له في بيت الطويل بقبض فعولن
الذي قبل الضرب الثالث وهو قوله لافك في قوله ايقنت ان العذال افكر مداح والقبض
في الحشو زحاف فقوله خاصة قيد يخرج به شيئان احدهما زحاف الاعاريض والضروب
المذكورة وثانيهما احوال العروض البحر المتداول واحوال ضروبه مطلقا لانه مع قوله ولا يعرض
بشيء من زحاف الحشو غالبا قيد واحد يخرج به غالب زحاف الحشو على ان يكون الثاني تاكيدا
للاول لان بين مقتضيهما عنادا ظاهرا اذ الاول يقتضي ان لا يكون شيء اخر غير العلة المذ
كورة مذكورا والثاني يقتضي ان يكون شيء اخر غير ما مذكورا ولان حمل اللفظ على فائدة اصلية
خصوصا في المختصر لمراد اولى من حمله على غيرها كما علم في غير هذا الموضع ان التاسيس خير من التاكيد
وشيء اخر وهو انه ان قلنا انه قيد واحد يخرج به غالب زحاف الحشو لا يفهم ابتداء انه زحاف الاعاريض
والضروب المذكورة واحوال العروض البحر المتداول واحوال ضروبه هل هي مقصود ذكرها ام لا لانه

يفهم من قوله علل الاعاريض الاربع والثلثين والفروب الثلثة والستين ان ما سواها ليس بمصنوع عيبية الاعاريض خمسا وثلثين والفروب ادبعة ونقص المتم آب عزة ذكر قال وصنعت ستة عشر
ذكره لانا نقول تخصيص النوع بالذكر لا يدل على نفي ما عداه على ما علم في قواعد اصول الفقه بيتا اول لفظ من البيت يقبل انا اشتقاقا او مضارعة تشابها اقول لما كان مطمح نظر
ومن الناس من يجعل الحشو الذي هو غير الاتفاق زحافا وكل واحد من زحاف العروض والضرب
علة سواء كان لازما او غير لازم فهي هذه العلل اكثر من المذكور الا ان المتم ذكر ما
هو اشهر واكثر استعمالا وترك ما هو اشذ واندر وقوله خاصة مصدر لواحد من
علل الاعاريض والفروب الغير المذكورة والعلة على الاصطلاح الاول اخص من علتها
على الاصطلاح الثاني والزحاف بالعكس ومنهم من يسمي الحشو الذي هو غير الاتفاق زحافا
سواء كان حشوا او حشو العروض او حشو الضرب ومنهم من يسمي التغيير الواقع في السبب
زحافا والواقع في الوتد علة ويستعرف المراد من السبب والوتد ولكل واحد من هذين المواضعين
مساغ اذ لا مشاحة في الاصطلاح لكن كلام المتم لا يستقيم الا على الاصطلاح الثاني
فاعرف قوله خاصة مصدر كعافية وكاذبة يقال خصصت الشيء بكذا اخصه خصوصا وخصيصة
وخاصة وخصوصية وخصوصية بالفتح والضم والفتح افصح فتقدير الكلام مصدرت ان اذكر خصيصة
علل الاعاريض والثلثين والفروب الثلثة والستين واختصها بالذكر خصوصا ويجوز
ان يكون حالا بمعنى مخصوصة كقوله اخذته سمعا اي مسموعا قوله ولا اتعرض بالنصب عطف
على اذكر وبالرفع حالا اي قصدت ان اذكر خاصة غير معترض لشيء من زحاف الحشو غالبا
او جواب سؤال مقدر كانه قيل هل تتعرض لذكر شيء من زحاف الحشو فقال
لا اتعرض له غالبا قوله غالبا صفة موصوف محذوف اي تعرضا غالبا ولا يخفى ان
المتم اختار راي الخليل في ذكر العلل وراي الاخفش في ذكر البحور وسمعت في حشو الشم
من بعض المعاصرين شيئا اراه واقعا وهو ان المتم صنع عشر بيتا وقال في الديباجة
ايضا كذلك ثم بعض الطلاب الحق بها بيت المدار كر فصيره قوله خمسة عشر بيتا الى
قوله ستة عشر بيتا ثم اشتهر فظن انه صنيع المتم ومصداق هذا القول ان عروض
المتدارك وضربه على ما هو مذكور في هذا المختصر اذا عد امع الا والفروب المذكورة

عيبية الاعاريض خمسا وثلثين والفروب ادبعة ونقص المتم آب عزة ذكر قال وصنعت ستة عشر
المتم الاختصار المعروف بني دباب الالباب بقي مختصره بابو فناع موجزة تنوير الافادة
منار الاطناب فصنع ستة عشر بيتا قبل بيت منها في بحر من البحور الستة عشر تسع اللفظ الاول
من كل بيت يلقب الجزء الذي ذكر البيت مظروفيه وذلك باحد طريقين بينهما منع الخلو احدهما
ان يكون اللفظة واللقب مشتقين من اصل واحد ولا يكون بينهما مضارعة على مشابهة
قريبة ان لا يكون بينهما اتحاد في الصيغة كمد والمديد مثلا فانهما مشتقان من المد و
ليس بينهما اتحاد في الصيغة والثاني ان يكون بينهما اتحاد في الصيغة مع كونهما مشتقين
من اصل واحد كالطويل الذي في طويل بيت الطويل والطويل الذي هو اللقب فان بين صيغتهما
اتحادا مع انهما مشتقان من اصل واحد وهو الطول فان قلت يدل على جميع الالقاب
بالقسم الثاني الذي فيه صيغة التجنيس التام ولم يجعل الاكثر من القسم الاول الذي فيه صنعة
الاشتقاق وصنعة التجنيس القائم اعلى مرتبة من صنعة الاشتقاق كما عرف علم البديع
على ان القسم الثاني اولى على اللقب من القسم الاول قلت طلبا للتسهيل هو من باب الجمع بين
بين الشيئين لا يتراءى ما راهما لان الايتان بلقب كل بحر في ابتدائيته مستقامة الوزن
تمامية فيان فان الجمع بين اتباع لفظة المديد مثلا الذي تقطيعه فعولن في ابتداء بحر اول
اجزائه فاعلاتن وبين استقامة الوزن بالنسبة الى من له طبع سليم لا يجمع بين الضد
والنون اعلم ان المراد المتم بالاشتقاق الذي هو مصطلح علماء البديع وهو ان
يكون الكلمتان متجانستين اعم من ان يكون لفظا او لفظا ومعنى ويمكن ان يكون المراد
الاشتقاق التعريفي الذي هو كونهما متجانستين لفظا ومعنى فعلى هذا دلالة قوله طويل
ومد وبسط ونحوها على اللقب بالاشتقاق ودلالة مرمل وضرعنا بالمضارعة لان مرمل
وضرعنا ليسا بمشتقين بالاشتقاق منه الرمل والمضارعة بل تشابها بهما في الحروف الا
صلية لكن التعويل على ما سيذكر الكاتب اولا قوله وصنعت اي ظهرت عطف على قصدت قوله
اول لفظ من البيت يعطي اللقب جملة اسمية منصوبة المحل على انه صفة بيتا والعائد الاسم
الظاهر الذي اقيم مقام الظاهر المضمر وهو البيت في قوله من البيت اي اول لفظة منه والاضافة

في قوله اول لفظ كما ضافة قولهم جرد قطيفة مراد اللفظة الاولى في التنزيل ان اول بيت وضع
للناس اي بيت اول وكذا القول في قوله والعروض الخ جزء وقوله واول حرف من الشطر الثاني في
قوله والضرب الخ جزء من البيت مراده بجزء الاخر والعروض الاول قوله يعطي اي يفيد واحد مفعوله
محذوف اي يعطي لفظة الاولى من البيت من احسن بها العلم قوله تشتق اي تتغير عن الصيغة
التي في يعطي قوله مضارعه عطف على اشتقاق قوله تسامحا اي تساهلا مصدر للفعل وعامل تجوزا
يدل عليه سياق الكلام اي انما جعلت اللفظة الاولى دالة على اللفظ تارة بالمطابقة وتارة
بالاشتقاق لاجل ان يسامح اللفظ ويعطيني الوزن فان الدلالة عليه في الجميع بالمطابقة
متعذرة جدا كما عرفت فان قلت لم قدم القسم الاول مع ان قسم الثاني اعلى مرتبة منه ودل على
التقدم مذكورين للبيت والابيات اولا قلت اعتبار الاغلب قال والاخر العروض جزء
من حروف ابي جاد يعطي عدد العروض والعروض الخ جزء من الشطر الاول اقول من اوضاعه انه
اوقع في اخر عروض كل بيت من الابيات الاصول حرفا من حروف ابي جاد يدل على انه تم بيت عروض ذلك
البحر كالهمزة مثلا من قوله تكاليفا في بيت الطويل فانه دال على ان عروض الطويل واحدة لان مدلول الهمزة
واحد في حساب الجمل وكالجيم من قوله بكر فابتهج في بيت الطويل الكامل فانه يدل على انه عروض الكامل
ثلث لان مدلول الجيم ثلثة بذلك الحساب وكذا في سائر الابيات والفرق بين الوضع الاول وبين
هذا الوضع من وجهين احدهما ان دلالة ذاك باكثر من حرف واحد وثانيهما ان دلالة ذاك
بحسب اللفظ ودلالة هذا بحسب المعنى فان قلت في قوله واخر العروض حرف من حروف ابي جاد
نظر من وجهين الاول ان ذكر الحرف ليس اخر العروض في الجميع بل ما قبل الاخر في البعض كالهمزة
المذكورة وكالجيم من قوله في الخاذ المديد ونحوهما والثاني ان ذكر قوله من حروف ابي جاد
مستدرك لانه فاهم من حرف الاو هو من حروف ابي جاد فذكره لا فائدة فيه قلت الاول وارد
لا محيص عنه الا بان يلتزم ان المراد احد الحرفين اما الاخر كما في بيت الكامل ونحوه واما قبل
الاخر كما في الباقي وانما سماه اخرا لمجاورة الاخر والثاني غير وارد لان في ذكره فائدة جلية
وهي التنبيه على ان دلالة ذكر الحرف على كمية الاعاريض ليست بحسب اللفظ كما في رمز اللقب وكما
هو مصطلح اهل السياقة فان دابهم ياخذ واسمي كل كلمة حرفا ويجعلونه رقما للتذكر الكلي كما
لخاء من الخمسة والسين من الستة مثلا بل بحسب المعنى الذي هو العدد والمدلول عليه بحرف ابي جاد فان

قلت

قلت فائدة تخصيصه بالذكر ما ذكره في البيت من حروف الهجاء قلت لان دلالة الحروف الموضوعة على العدد باعتبار
انها على ترتيب حروف ابي جاد على ترتيب حروف ب ت ث ج فان الجيم مثلا انما يدل على الثلثة لانه ثالث
في ذلك الترتيب ولو كان لها دلالة على العدد باعتبار ترتيب ا ب ت ث ج لكان مدلوله خمسة لانه خامس
في هذا الترتيب والعروض كما عرفت اسم للجزء الاخير من الشطر الاول من البيت وانما سمي بها لتسميتها
بالعروض التي هي الخشبة المعترضة في وسط البيت لئلا ينفتح والى هو بينهما كون كل منهما في الوسط
ولذلك يستعمل مونثا والاصحاب يذكرون التسمية بها وجوبها اجرى فمن اراد فعليه بمطالعة المطولات
قلت واول حرف من الشطر الثاني يعطي عدة الضرب والضرب اخر جزء من البيت اقول من اوضاعه
انه اتى في اول الشطر الثاني بحرف من حروف ابي جاد ليعين كمية ضروب ذلك البحر كالجيم من قوله جنح الليل
في بيت الطويل فانه يدل على ان ضروبه ثلثة سوا كانوا من قوله واتلفني في بيت المديد فانه يدل على ان
الضرب ستة والضرب لغة النوع في اصطلاحهم اسم للجزء الاخير من البيت كما عرفت وانما سمي به لان البحر
يتنوع به وفيه وجاء سبحي قال وجعلت روي البيت يعطي عدة الاجزاء والحروف المذكورة
هي هذه ا ب ج د ه و ز ح ط اقول جعل المص روي البيت وكل حرف من حروف ابي جاد ليعين
كمية اجزاء ذلك البحر بحسب الاستعمال لا بحسب الاصل كما في قوله للجنح مثلا في بيت الطويل فانه يدل
على ان اجزاءه ثمانية سوا كانوا الاخير من قوله وزهو في بيت المديد فانه يدل على ان اجزاءه ستة و
الحروف المذكورة اي التي مر ذكرها والتي ذكرت في هذا المختصر المحتاج اليها في بيان كمية الاعاريض
والضروب والاجزاء هي الالف مدلوله واحد والباء مدلوله اثنان والجيم مدلوله ثلثة والدال
مدلوله اربعة والهاء مدلوله خمسة والواو مدلوله ستة والزاء مدلوله سبعة والحاء مدلوله
ثمانية والطاء مدلوله تسعة وانما اقتصر على هذه الحروف لان الاشياء التي مست الحاجة الى بيان كميتها
لا تزيد على التسعة والروي هو الحرف التي يلزمه القافية ويبنى به فيقال مثلا قافية لامية او رائية او نحوهما
وفي تعريف القافية مذاهب احدها وهو مذهب الخليل انها من الحرف الاخير من البيت الى اول حرف ساكن
يليه مع الحركة التي قبل الساكن وقيل مع المتحرك نحو لامها من اعلامها وثانيها وهو مذهب
الاخفش انها هي الكلمة الاخيرة من البيت كاعلامها بامرها وثالثها وهو مذهب قطرب انها
الحرف الذي بني عليه القصيد فعلى هذا الفرق بين الروي والقافية ورابعها وهو مذهب كيسان

موتیری که از و نکشد کار دشمن زار بر کند ز کند بر کار زار اندخت کسی که خورد سبوح از می مخافش

انما کل ما لزم اعادته فی البیت وعند البعض البیت ما یرفع به والشقاق من القفو وهو الاتباع
وانما سمیت بها لان بعضها یتبع بعضا فهی اما بمعنی ما یتبع بمعنی متبوعة کعیشة راضیة بمعنی
مرضیة وقیل الاحسن ان یفصل بتلک الیة فی بیت الاول بمعنی متبوعة لانها لا تتبع غیرها
وغیرها وغیرها لا یتبعها والان فیما بین الاول والاخیر فبالنسبة الی قبلها بمعنی تابعة
وبالنسبة الی ما بعدها بمعنی متبوعة قال وخرجت الاجزاء اقول تاصیح المعنی
کل جزء بناء علی حمل الترنه فعلم منه العروض الاولی الضرب الاول من ذلک البحر واراد ان یبین
بین الباقی من الاعاریض والضروب الجاءة الالتزام وتعسف الاختصار الی ان خرج من
کل بیت من الابیات التی هی الاصول فروعه فحذف شیئا واثبت مکانه اجزاء زیدت من الاول
او انقص منه حسبما تیسر النظم فصار به الباقی بیتا اخر تغایر بیت الاول فی العروض والضرب
کلیهما او فی الضرب وحده ویجیء عروضه عروضا ثانیة لذلک البحر وضربه ضربا ثانیا له وهکذا فعل
الی ان انتهت الاعاریض والضروب کما حذف من الشطر الاول من بیت المدید قوله التجنی وحالی
اخر البیت واثبت مکانه قوله هنا واراه الی الاخر کما حذف قوله ینقاد للتجنی من اخر بیت الطویل
واثبت مکانه قوله فصار مذهبا ثم جعل روی کل فرع من فروع الضرب حرفا من حروف ابی
جاد یدل علی ان ذلک الفرع فی ای مرتبة من العدد من النسبة الی اصله کالنباء مثلا من قوله ویدهبا
فی بیت الطویل فانه یدل علی ان هذا الضرب فی المرتبة الثانیة من العدد وکالجیم من قوله هذا ج
فی روی الضرب الاول ایضا فانه یدل علی ان هذا الضرب فی المرتبة الثالثة وکذا الباقی وانما لم یجعل
ولیة لیکون بینه اول الابیات فلم یحتج الی الدلالة علی مرتبة فان قلت لم لم یجعل روی
کل فرع من فروع الاعاریض ایضا حرفا دالا علی مرتبته من العدد قلت روی فرع الضرب
یغنی عن ذلک لان التخریج لا یخ اما ان یقع بعد العروض او قبلها فانه وقع بعدها فالعروض
واحدة لیست الا کما فی بیت الضرب الثانی من الخرج وان وقع قبلها فلا یخ اما ان یتغیر العروض
الاولی بسببه او لم یتغیر فان لم یتغیر فالعروض واحدة ایضا کما فی البیت الضرب الثالث
من الطویل وان تغیرت فالعروض الاولی حصلت بعد التغییر الاول عروض ثانیة کما فی بیت الضرب
الثالث من البسیط والتی بعد التغییر الثانی ثالثة کما فی بیت الضرب السادس من الکامل وهلم جرا

الی الذی

بجرح خاک آفتاب منیر ز انکاس سر قدیش ان مزار اندخت نهیب دهر که از ش نکرد کاه غضب

الاولین فقط ولذلک یعدون مفعولات من الاجزاء الاصول لانه جزء فی بیت دائرة المشتبهة المشتبه
ولیس بمعقول الیه جزء متغیر کی یستوفی موضعه وان اختیل وهکذا ان متفاعلین یرد نقصا علی
قول الجوهری لانه غیر مبنی فی کلامه فانه ذکر ما فرق فی الکون فی الاصل الاجزاء الفرق وعدم
الفرق عارض علیها وتمام تخریج قول الجوهری فی عدم اطلاق الاصل علی مفعولات الیه بالاتفاق لانه یطلق
الفرع علی الجزء المغیر مالم یشتق الی کلیة موجودة فی کلام العرب بها امکن فان مستفعلن مثلا اذا خبن
فبقی مستفعلن لا یطلقون علیه الفرع فی هذه الحالة معللین بان هذه الکلمة متغیرة فی کلامهم بل یشتقون
الی متفاعلن ثم یطلقون علیه الفرع فان کان اطلاق الفرع علی جزء منه طالما یکون موجودا فی کلامهم
فیکون اطلاق الاصل علیه منه وطالما یکون موجودا منه اجری ویدور فی خلدی ان المهم ممن اختار
قول الجوهری یدل علیه تخصیص مذهبه بالذکر وتعدیه لجواب سوال یرد علیه بقوله ولیس مفعولات
منها عند الجوهری وقیل انما لم یعد الجوهری مفعولات من الاجزاء الاصلیة لانه لم یحصل بتکراره
بحر کما حصل بتکرار کل غیره وفیه نظر لانه یلزم ان یکون مفعولات فرعا لا اصل له او یکون لا اصلا
ولا فرعا وهذا اقوال لم یعل به من له ادنی مسکة فی هذا الفن فضلا عن الجوهری واذا عرفت ان الاجزاء
الاصول اقسام اربعة اولها ما یعلی اختلاف الزائین فی عداد ذکر فروعه والشرط لغة الفهم وفی
الاصطلاح کلام مقفی موزون علی سبیل القصد والقید الاخیر لا یخ به نحو قوله تعالی الذی انقض ظهرک
ورفعنا لک ذکرک فانه کلام مقفی موزون لکنه لیس بشعر لان الاتیان به موزونا لیس علی سبیل
القصد قال وهذه الاجزاء الستة اقول الاجزاء التی قد عرفت ذکرها تترکب من ثلثة اشیاء کل واحد
منها نوعان فیصیر ستة احدها سبب خفیف وهو حرف متحرک بعده ساکن نحو قد وفاء ثانیها
سبب ثقیل وهو متحرکان نحو لکم وعد وثالثها وتد مجموع وهو متحرکان بعدهما ساکن نحو لکم
وعلی ورابعها وتد مفروق وهو متحرکان بینهما ساکن نحو قام ولات وخامسها فاصلة صغری
وهی ثلثة متحرکات بعدها ساکن نحو بلغا ومتفقا وسادسها فاصلة کبری وهی اربعة متحرکات
بعدها ساکن نحو تلقفکم وفحلتن وجمیع هذه الاشیاء الستة قوله لم ارغل داس خبل
ومتفاعلن مرکب من فاصلة صغری ووتد مجموع بعده سبب خفیف فاعلن بالعکس
وکذا مستفعلن مرکب من سببین خفیفین بینهما وتد مجموع او من سببین خفیفین بینهما وتد مفروق ومفاعیلن
مرکب من وتد مجموع بعده ساکن سببان خفیفان وفاعلاتن اما مرکب من سببین خفیفین بینهما وتد مجموع

او من

او من وتد مفروق بعده سببان خفیفان ومفعولات من سببین خفیفین بعدهما مفروق فان قلت
کیف قال المص وهذه الاجزاء مترکبة من سبب ووتد وفاصلة وکل واحد منها نوعان وهی کما لا یخفی
لم تترکب الاشیاء وهی الستة الخفیف والوتدان والفاصلة الصغری قلت مراده بهذه
الاجزاء وما یتفرع منها واحد ما یتفرع منها مستفعلن المخبون المنقول الی فعلتن وهو
فاصلة کبری والفاصلتان صغراها وکبراها مرکبة من سببین ثقیل وخفیف وکبراها مرکبة من سبب ثقیل ووتد
مجموع وبهذا ما قلنا قول المص بترتیب الوقف القطف حذف سبب خفیف وارکانها قبله و
یبقی متفاعلن ولیس متفاعلن ما یصلح ان یکون سببا خفیفا سوی تن فعلم ان علتن الذی
هو فاصلة صغری مرکب من سببین ثقیل وخفیف فان قال فایلد برد علیه تفعولن وفاعلات
المتعبدان ومفعولات الموقوف ومستفعلان ومتفاعلان المذالان وفاعلیان المتبع
لان کل واحد من عول ولات ولان ویان من هذه الاشیاء الستة فنقول لا یمکن الجواب
عنه الا بالتزام احد الامرین وهو انا لن یکون مراده ان هذه الاشیاء اجزاء الاصول تترکب من بعض
تلک الاشیاء الستة او ان هذه الاجزاء الاصول وما یتفرع منها تترکب من تلک الاشیاء
الستة فالاول جواب فرد وهو ان المراد ان هذه الاجزاء الاصول وما یتفرع منها تترکب منها ترکیب
هذه الاشیاء الستة سواء کانت متغیرة او غیر متغیرة واللام الساکن فی فعول والتاء
الساکن فی فاعلات سببان خفیفان متعمران ولات المدفوع مفعولات وتد مفروق مو
قوف وکذا الکلام فی الباقی ووجه تسمیة هذه الاشیاء انهم لما شبهوا بیتا من الشعر بیت من
الشعر بما هو مکون کل واحد منها لا یتم الا بخمسة اشیاء استعاروا اسم کل واحد مما لا یتم
البیت الشعری الا به لکل واحد مما لا یتم بیت الشعری الا به لوجود الاشتراک بینهما فی بعض
الامور لان اسبابه کاسبابه التی هی الجبال فی ان کل واحدة منها یحتمل القصر والوتاد کالوتاد
التی ترکز فی الارض وترتبط الیها الحبال فی ان کل واحد منها یحتمل القطع وفواصله کفواصله التی هی
الانیاب فی ان کل واحدة منها یحتمل القطف وقیل فی ان کل واحدة منها یفصل بین الوتدین
اما فی بیت الشعری فلان کل شطرة من الاثنین واقعة بین الوتدین کما شاهدتی الخبیة المفروقة
واما البیت الشعری فلان الفاصلة اما فی اجزاء الکلمة او فی اجزاء الواو وهی فی کل واحد منها
واقعة بین الوتدین لانا اذا قلنا متفاعلن متفاعلن متفاعلن یقع متفاعلن الذی هو الفا
صلة الصغری بین علتن وعلتن الذین هما الوتدان وکذا اذا قلنا مفاعلن مفاعلن مفاعلن مفاعلتن مفا
علتن یقع علتن الذی هو الفاصلة بین مفاعلن الذین هما الوتدان وعروضه کعروضه الخبیة
من الخبیة المعترضة فی وسط البیت فان کل واحد منها للوتد وضربه کضربه الذی
هو رفعه من ضربه الخبیة اذا رفعنا فی ان کل واحدة منها الجمع ما یتم به البیت وهذا الوجه الذی

وحدنا بحجة حين تعرضنا لبيان وجه تسمية الجزء الاخير من البيت بالعروض وانما وصف احد البيتين
بالخفيف والاخر بالثقيل لان الخفيف من المتحركين اخف من المتحرك والساكن وانما وصف احد البيتين
بالمجموع والاخر بالمنزوف لان المتحركين في الاول يجتمعان في الثاني وان سقط الساكن
بينهما وانما وصف احدى الفاصلتين بالصغرى والاخرى بالكبرى لان المتحركات في الكبرى اكثر
والكلمة التي حرف فيها اكبر **قوله** والوتد يجوز في تامة الغنة والكسر **قوله** لمكان متحركات وهو متحركة
المختار ان تعاقب ثلثة متحركات واربعة متحركات لا تتاتى متحرك **قال** ولابد من ذكر اقسام العلل
وهي الخبن الى الاخر **اقول** لما كان مقصود العلم من هذا المختصر ذكر علل المقصورة المذكورة فا
بدا وانا ذكر الكل بلفظ العلة وان كان بعضها زحافا تغليبا لان الزحاف علة وهي ثلثة اقسام
قسم مخصوص بالعلة كالوقف والكسف وقسم مخصوص بالزحاف كالكف والتشعيث وقسم مشترك
بينهما كالقبض والاضمار وبجموعها على ما ذكر في هذا المختصر ثلثة وعشرون علة الاولى الخبن وهو
حذف الحرف الثاني الساكن ومطابقة اربع فاعلن فيبقى بعد حذف الفا فعلن وفاعلاتن فيبقى بعد الفا
فعلاتن ومستفعلن فيبقى بعد حذف سينه متفعلن فينقل الى مفاعلن لان متفعلن غير موجود
في كلام العرب ومفعولات فيبقى بعد حذف فائه معولات فينقل الى مفاعيلو وسمي كل واحد منها مخبونا
ماخوذا من خبنت الثوب اخبنه اذا رفعت ذلا اي مايل الارض منا سافة العلة الثانية الا
ضمار وهو ان كان حرف الثاني المتحرك ساكنا وتفاعلن فيصير فتفاعلن فينقل الى مستفعلن
وسمي مضمرا ماخوذ من اضمرت الكلام اذا اخفيته او من اضمرت الشيء اذا جعلته وفيق الحضر وقيل
من اضمرته اذا اسكنته **قوله** والاضمار عطف على قوله الخبن وقوله ان كان متحركا خبر مبتدا محذوف
تقديره والاضمار وهو ان كان ذا ان كان متحركا فحذف هو وواو العطف طلبا للاختصار ولان قوله
وهو الخبن وهو حذف الثاني الساكن يدل عليه قوله وكذا القول في سائر العلل **العلة الثالثة**
الطي وهو حذف الرابع الساكن لحذف فا مستفعلن فيبقى مستعلن فينقل الى مفتعلن وكحذف
واو مفعولات فيبقى مفتعلات فينقل الى فاعلان وسمي كل واحد منهما مطويا ماخوذا من
طويت الثوب اطويه طيا اذا ثنيته **العلة الرابعة** الخبل وهو اجتماع الخبن والطي اي حذف الثاني
الساكن وحذف الرابع الساكن لحذف سين مستفعلن وحذف فائه فيبقى متعلن فينقل الى فعلتن و
كحذف فا مفعولات وحذف واوه فيبقى معلات فينقل الى فعلان وسمي كل واحد منهما مخبولا
ماخوذا من خبلته اخبله بالضم والكسر اذا جعلته ناقص الاعضاء **العلة الخامسة** القبض
وهو حذف الخامس الساكن كحذف نون فعولن فيبقى فعولو ولم ينقل هذا اللفظ والاول نقله

الى فعل لان اذا استعمل فعولا منونا غير منصرف في كلام العرب اللهم الا في مقام قد يوجد في كلامهم مع عدم التصغير
فيستعمل منونا كقول بعض الشعراء علما بالمدينة فانها للعلمية والتانيث تستعمل غير منصرفة في كلامهم
وكحذف فا مستفعلن فيبقى تعلن وسمي كل واحد منهما مقبوضا ماخوذا من قبضت الشيء اقبضه واذا
جعلته قبضة **العلة السادسة** العصب بالصاد المهملة وهو ان كان الخامس المتحرك ساكنا لانه من
قبضه مفاعيلن فينقل الى مفاعيلن وسمي معصوبا ماخوذ من عصبت الاغصان وعصبها بالفتح والكسر
اعصبها اذا اشتدت بعضها ببعض **العلة السابعة** القصر وهو حذف الساكن السبب ثم الساكن
متحرك كحذف نون فاعلاتن واسكان تائه فيبقى فاعلات وكحذف نون فعولن واسكان لامه فيبقى فعولو و
سمي كل واحد منهما مقصورا ماخوذا من قصرت الحبل اقصره قصرا اذا قطعته قصيرة قصيرا او من قصرت
قصرت اذا نقصته او من قصرت القلنوة اذا اكتفيته بنصفها **العلة الثامنة** القطع وهو قطع السبب
المذكور في اي حذف الساكن ثم الساكن متحرك وهذا الفعل اذا وقع في الوتد يسمى قطعا واذا وقع في السبب
يسمى قصرا كحذف نون مستفعلن ثم اسكان لامه فيبقى مستفعل فينقل الى فعولن وكحذف نون مفاعلتن
ثم اسكان لامه فيبقى متفاعل فينقل الى فعلاتن وسمي كل واحد منهما مقطوعا ماخوذا من قطعت بالوتد ا
قطعه اذا نقصته من طوله وانما نقل مستفعل ومتفاعل الى فعولن وفعلاتن وان كان كل واحد منهما
موجودا في كلام العرب لان استعمالهما مبنيان على السكون غير موجود في كلامهم **فان قلت** اليس يجري
الوصل مجرى الوقف فيقال بكثرة اربعة بسكون التاء **قلت** هو قليل فلا يصار اليه الا عند مسيس
الحاجة ولا حاجة ههنا لان مفعولن ينوب مناب الاول وفعلاتن ينوب مناب الثاني **فان قلت**
ما بالكم لم تصنعوا هذا الصنيع في فعولو وفعلات المقصورين لعوز لفظ بين الافاعيل يقوم
مقامها بخلاف مستفعل ومتفاعل وايضا فعولو وفاعلات المقصودان لا يتفقان الا في الاخر
لامتناع اجتماع الساكنين في الوسط بالنسبة الى كلام العرب ما لم يكونا على حدهما نحو دابة وا
ستعمالهما مبنيين على السكون مختص في الاخر نعوض الوقف بخلاف مستفعل و
متفاعل فانهما قد يتفقان في الوسط فلما تقلا في الوسط تخلا في الاخر طردا للباب على وتيرة واحدة
العلة التاسعة الكف وهو حذف السابع الساكن لحذف نون مفاعيلن فيبقى مفاعيل وكحذف
نون مستفعلن فيبقى مستفعل وكحذف نون فاعلاتن فيبقى فاعلات فينقل الى فاعلان وانما لم
ينقل الى الاولان لانتفاء كلمة بين الافاعيل يتوهم قيامها الثاني وجواز استعمال الاول غير منون
وسمي كل واحد منهما مكفوفا ماخوذا من كفت الثوب اكفه اذا جمعت ذيله او من كففته بكفه
اذا اذهبت بعده **العلة العاشرة** الكسف وهو حذف السابع المتحرك كحذف تاء مفعولات فيبقى مفعولا

فينقل الى مفعولن ويسمى مكسوفا ما هو ذا من كسف الشيء اذا حجبت عنه ضوءه هذا على رأي القوم وقال جار الله
العلامة في الكشاف عند تفسير قوله تعالى فطفق مسحا بالسوق والاعناق الكسف القطع ومنه الكسف في القاموس
الزجاج في العروض من فاك بالشيء اي لجه فصحف العلة الحادي عشرة الوقف وهو ما ليس آخره ساكنا
ما مفعولان ويسمى موقوفا ما هو ذا من وقف الغازي على الكلمة اذا سكن آخرها وهو عدم نقل
عدم نقل فاعلات المقصور والكسف الوقف يجيان بمفعولات لان الجزء المسبب عدم نقل سبب
منحصر في مفعولات العلة الثانية عشرة القطف وهو حذف سبب خفيف وان كان ما قبله حذف من
مفاعلتن وان كان لا فيبقى مفاعلتن فينقل الى فعولن ويسمى مقطوفا ما هو ذا من قطفت الثمر اذا
اجتنيتها وهذه العلة مخصوصة بمفاعلتن لان حذفه في متفاعلن قد لا يبقى الا في الفاصلة العقيلي في الجزء وهي متفاعلن سبب خفيف من الاخر ثم ان كان متحركا
لم ذكر المصنف الكسف والوقف كونهما مخصوصين بمفعولات وفي القطف مخصوصا بمفاعلتن ولم يذكر
في الاضمار والقطع مواد الاول مخصوص بمفاعلن والثاني بمفعولات قلت ما في الاضمار فلانه
ليس بمخصوص بمفاعلن كما سيجيء في بيان التسبيغ على مذهب الخليل واما القطع فلانه قد اشار اليه لان الا
لفظ اللام وقوله والقطع حذف المفروق للمهدي او بدل من المحاذي اليه كما قال القطع حذف مفروق
مفعولات ولذلك لم يقل حذف مفروق بالتنكير كما قال والخزم حذف مفروق العلة الثالثة
عشرة الخزم وهو حذف وتد مجموع كخزم علن من متفاعلن فيبقى متفا فينقل الى فعلن ويسمى اخذ
ما هو ذا من خزمت دنب البعير اذا قطعته وهو اخذ مقطوع الذنب العلة الرابعة عشرة
القطع وهو حذف وتد موقوف كحذف لات من مفعولات فيبقى مفعو فينقل الى فعلن ويسمى اهلم
من صلم اذنه يصلم اذا قطعه وهو اهلم الى مقطوع الاذن العلة الخامسة عشرة التسبيغ وهو حذف
من وتد فاعلاتن الذي وتده جلا ان اللام كما هو مذهب الخليل فيبقى فاعاتن فينقل الى مفعولن
او العين كما هو مذهب الاخفش فيبقى فالاتن فينقل الى فعولن ويسمى كلهم على كل واحد من التقديرين
مسبغا ما هو ذا من سبغت الوضوء اذا دققته فتسبغ الى تبوق كما تسبغ دلاء السقاء وتهيأ
مذهبان اخران احدهما مذهب قطرب وهو ان يقع الوتد فيبقى فاعلتن فينقل الى مفعولن والثاني
مذهب الزجاج وهو ان يحذف فيبقى فعلاتن ثم يضمر عينه فيصير فاعلاتن فينقل الى مفعولن والفرق
من هذه الاقوال ليس بمتفاعلن العلة السادسة عشرة الخذف وهو اسقاط سبب خفيف
كاسقاط تن من فاعلاتن فيبقى فاعلا فينقل الى علن وكاسقاط تن من فعولن فيبقى فعو فينقل
الى فعلن وانما نقل فعو الى فعلن وان كان كل واحد منهما غير مستعمل في كلام العرب لان حذف الحركة اهون
من حذف الحرف ويضاف تسبغ فعل سكن اللام لاجل الاتباع الا ان يقع في الاخر وفي غير الاخر فان
كان في الاخر فساكنه قاعدة مكروهة وان كان في غير الاخر فاسكانه جائز اذ ربما يجري الوصل مجرى

الوقف

الوقف فيعامل معاملته وكاسقاط تن من مفاعيلن فيبقى مفاعي فينقل الى فعولن ويسمى كل واحد منهما مخذوفا
وسبب الشمية ظاهر وانما عرف الخذف بالاسقاط ولم يعرفه بالحذف كما عرف سائر العلل تنبيها على
انه ليس من قبيل الحذف العلة السابعة عشرة البتر وهو حذف سبب خفيف وقطع ما بقي الى حذف وتد
وقطع ما بقي الى ان يكون ساكنا فان كان من فاعلاتن ثم حذف الفاء ثم ان كان لا فيبقى فا علن فينقل الى فعلن
وكحذف تن من فعولن ثم حذف واوه ثم ان كان غيره فيبقى فعو ويسمى كل واحد منهما مبتورا وابتر
وانما هو ذا من بتر ذنب يبتره اذا قطعه وهو ابتر اي مقطوع الذنب العلة الثامنة عشرة
التذييل وهو حذف جزئين من الطويل وانما ذكر جزئين ولم يقل الجزئين او لم يقل حذف الوتدين
والسبب لانه قد يحذف احدهما ان يحذف جزء لا على التعيين لكن بشرط ان يكون من جنس
العروض والضرب ولا ان يحذف العروض والضرب فليس كل واحد من الجزئين اللذين يتقيان
العروضية والضربية او الباقية البيت بعده مجزوا مجازا لان المجزو في الحقيقة الجزء المحذوف
وكذا في المشطور والمنهوك ما خوذ من جزأت الشيء اجزاه اذا جعلته قطعة قطعة العلة الثانية
عشرة الشطر وهو حذف نصف البيت فالجزء الاخير او ما يبقى بعده يسمى مشطورا ما خوذ من
شطرت الشيء اشطره اذا جعلته نصفين العلة الثالثة عشرة النهك وهو حذف ثلثي البيت فالجزء
الاخير او ما يبقى بعده يسمى منهوكا ما خوذ من نهكه المرض ونهكه بالفتح والكسر ينهكه اذا
نقصه واكله وقيل من النهك الذي هو المبالغة في الشيء وهذا انسب ومنه قول النبي ص انهكوا الا
عقاب اي بالغوا في غسلها تنظيفها في الوضوء الحادية والعشرون الترفيل وهو زيادة سبب
خفيف كزيادة تن في متفاعلن فيصير متفاعلتن فينقل الى مستفعلان ويسمى مرفلا
ما خوذ من رفلت الثوب اذا جعلته طويل الذيل العلة الثانية والعشرون الاذالة وهي زيادة
حرف ساكن في وتد مجموع كزيادة الفاء في متفاعلن فيصير متفاعلان وكزيادة تن في مستفعلن
فيصير مستفعلان ويسمى كل واحد منهما مذالا ما خوذ من اذالت الثوب اذا سللت ذيله العلة
الثالثة والعشرون التشعيث وهو زيادة حرف ساكن في سبب خفيف كزيادة الف بعد تاء
فاعلاتن فيصير فاعلاتان فينقل الى فاعليان ويسمى مشعثا ما خوذ من التشعيث وهو التشعيث والتو
سيع وهاتان العلتان تشابهان التقصير والقطع في كون الفعل واحدا وكون المحل واللقب مختلفين
هذا ولم يرعى المصنف السلامة وهو بقاء الجزء على حاله الاصلية وذكرها لازم لانه احد العلل المذكورة
في صدر الكتاب قال ابتداء الابيات الطويل اصله فعولن مفاعيلن فعولن مفاعيلن مرتين
اقول لما فرغ المصنف من ذكر القاب العلل وتعريفها شرع في ذكر ابيات البحور وتوضيحها مبتدئا
بالطويل لانه اتم البحور لتسبيغ اجزائه واشملها من البحور والبسط والتبهك ونحن نشير اولا الى قاعدة
ضوابط يحتاج اليها اولا في التقطيع ثم نخوض في بيان كمية الجزاء كل بحر ووجه تسميته وبيان
عاريضه وضروبه وكيفية تقطيعه وشرح الالفاظ المشكلة في كل بيت وبيان نحوي بعض الابيات

برای غرفه قدرت که خار و خس کوتهی سحر قضا بهوا خشت زر نگار انداخت وقار است که تمکین بر تعلی دارد

ثم اذا الآخر الی ثبت صورة کل واحدة من الاوائل الخمس تنتهی فی موضعها ثم تبتدی کیفیة تخرج الاجزاء المخصوصة
من البعض بتحاشین غیر واحدین من ابدا التقطیع الهام الصریح **الضابطة الاولی** اذا اردت التقطیع
باز اذکل فاصلة منها فاصلة منها کل سبب من البیت سبب من الاخر و باز کل فاصلة منها و منها و
باعلی اول البیت المدید و تقطع کما تقطع باز له خرفا و باز اء و باعلا و باز اء و باعلا و باز اء و باعل

رای عزم قدرت کرد ساز و برگشتی ... سه فصل بهشت از زنگار آمد ... وقار است کرشمه بهر لعل داد ... عزم ... استه نگار باد آمد
برای کردن و خواه سر کشت هر سو ... کمند برق کر کار بو نهار انداخت ... قضا سبت طفل و بستان حاطرت جو ... ی که چو دو نو بر تخته نگار باد ... زن خود لق طلع بروی که حضت ... بخشم عضل بو دبوستی که مار انداخت

مثل عروضه وبلیته مدتا باعانی تخبیه تهیج الشکوی تجنبه تقطیع مدة باعن فاعلاتن فی حتی
فاعلن تبنی فعلن تهیجتشکو فاعلاتن والجنن فاعلن مفعولن فعلن وثانیها
وثانیها وهو ساد لسی الاصل مجزو ابتر وبیته هذا البیت مبدل ... الشکوی تجنبه
بقوله الاوصاب اذا ناوی تقطیع التخریج تهیتجنجا او فاعلاتن صاب اذا ناوی
قوله الباع الذراع ومدة فی التجنی کنایة عن التمکن فیه من قولهم فلان مدید الباع ... الطلاق ای
تمکن فیه ویجوز ان یکون المراد بالباع الید ومعناه اطال الی یدا فی التجنی والتجنی التمیل
من الجنایة وهی من الجنایة وهو العیاد وانثنی رجع ویتنبه ... عن الرجوع وهی ما جنیه
جانیه وذای ضمیر انثنی او استفهامیة کان سائلا سالا حین ... یتنبه فقال
وزهو وهو التید والزهو الفخر وقیل حین المنظر والمناوات ... المفردة وقیل
المعاداة واصلها من النوء وهو ذ اللام وهو النهوض للنهضة ومنا اغلقت مصدریة ویخرج الزنب
ای ضیق القلب فی ... بعض الشیء الفرح وهو انکشاف الغم والاولی النسبة ... اجتناء وانفذه فانیا
وهیج حرز وهی اما حالیة وقد فیها مقدرة او استیناف ... الشکوی مصدر بمعنی الشکایة والاوصاب
جمع وصب بفتحتین وهو الداء وناوی فعل ماض من المناواة قال البسیط اخر اصل البسیط مفعولن
فاعلن مستفعلن فاعلن حرتین فعیل بمعنی مفعول ... بالانبساط الانبساط تخفیف فی صدر کل جزو
منها اجزایه وتلک اعاریض وستة اضرب جزو ضربه الاولی مخبونة ولها ضربان احدهما مخبون کعروضه وبیته
ابسط رجاء کم بالایام سیتها واغنم من الانس قبل الشیب ما سنحا تقطیع ابسط
رجا مستفعلن کم بالایا مستفعلن سیتها مستفعلن واغنم من الانس مستفعلن قبل الشیب مستفعلن ما سنحا مستفعلن
انس قبل فاعلن الشیب ما مستفعلن سنحا فعلن وثانیها مقطوع وبیته هذا البیت
منوما موضع قوله سنحا قوله شیب انقطع شیب فعلن وعروضه الثانیة مجزوة وهی ثلاثة اضرب
احدها وسوغ لان الاصل مجزو ومذال وبیته ابسط رجاء لو صلکذبت فیه ظنون فتاهت
نفی تقطیعه ابسط رجا مستفعلن ان لو صلکذبت مستفعلن فیه ظنون مستفعلن
تهت فاعلن وثانیها وهو رابع الاصل مجزو مشطر عروضه وبیته هذا البیت
معوضا فی قوله فتاهت فی فاعلن قوله تروی من صدی تقطیع التخریج تهت تروی فاعلن
وثالثها وهو خامس الاصل مجزو متطرفه وبیته هذا البیت مخزو فاعنه تروی من صدی مستفعلن
تروی الشاهی تقطیع التخریج تهت تروی فاعلن دسناهی مستفعلن وعروضه الثالثة مجزوة مقطوعة
ولها ضرب واحد وهو ساد لسی الاصل مجزو مقطوع کعروضه وبیته ابسط رجاء ... الاوجال وارقب
نفاره غصن ذاوی تقطیع ابسط رجا مستفعلن ان مخلو فاعلن اوجال مفعولن وارقب

نفاره مستفعلن ... فعلن ... مفعولن قوله الرجاء وهو الاصل مفعول ابسط وسیتها
ای فرقها من السیت ابسط والبیاض فی بالایام متعلق بسیتها والمراد بالایام اما ایام الانس
بالاحباب ... الماضی او ایام الشباب ... قوله قبل الشیب واغنم من الغنم بالغنیمة
وهو ... مفعول واغنم ومن بیانیة والسبب بیان ... الشوق
وهو الخلط ... الماء باللبن اذا خلطته به تهاجی طول الملک فرحا بایام شبابک او بایام استنانک
باحبابک ... ما عرض لک او ما خلط بک حصول الانس ... قبل المشیب العیب ... الطلوع الامر المعید
وتقدم ... هذا ... العیب الغایات علی شیبی ومن لی ان امتع بالمعیب قوله الوصل ... متعلق
بلیت او بازجاء وکذبت ... الحجر ... انه صفة وصلا فی فیه متعلق بکذبت او بالظنون وجملة
اما راجع الی الرجاء اما الی الوصل والظن الاعتقاد والراجح من اعتقادی طرفی الحکم وکذبت الظنون
نسبتها الی عدم مطابقتها للواقع یقول طول الملک لحصول وصل کذبت الظنون التی ظننت فی
حق حصوله فعادت تلک الظنون ملذة بها وتکثرت ... بها قوله تروی صفة ایضا للظنون وفا
علة الفعل المستکن الذی راجع الی الظنون ومفعول محذوف وهو اما من حصل منه الظنون او الراجی
او المخاطب یقال له ان شبوه الصدی المعطی یقول طول الملک لو صل کذبت فیه الظنون التی ترقی
الظان او الراجی او ترویه من العطش ای بتلک الظنون یطیب الوقت سواء کانت صادقة او کاذبة یقوله
تمنی ان تکن حقا تکن احسن المنی والا فقد عشنا بها زمنا رغدا قوله تروی صفة ایضا للظنون
والساهی للغانی یقول طول الملک لو صل کذبت الظنون فحصوله التی ترد حکم من سهوانی نسبتها الی
الکذب قوله الاوجال جمع وجل وهو الخوف مع اما جاری کما یتاجار زید مع عمرو ای معاجاله واما
ظرف فی اما بمعنی عند کقوله حیث من هوای من غدوه او بمعنی بعد کقوله انا فی مع البدر سرا ای بعده والاوجه
الثلثة منقولة المیدانی وارقب ای انتظر ونفاره النفض صیغة ورد ... طرباو ذاء یاتسی یقول طول
الملک ... جاری کونک او بعد قولک ... کونک خایفا من عدم ... انتظار ان یصیر غصن
یا ترجوه غصن طربا بعد کونه یابسا ذابلا وهذه الابیات مخصوصة بدایرة سبتی دایرة المختلفة
بکسر اللام وبعض الناس یسمیها الدایرة المختلفة والملاحة وکذا سایر الدوایر تسمی مضافة و
موصوفة وانما سمیت بها لان اجزاء کل واحد من اجزاءها مختلفة بعضها سباعی وبعضها خماسی
وقیل لان السباعی کل واحد من اجزاءها یخالف الباقی الاخر وسبب اجتماعهن فیها
وسبب فکر بعضها من بعض تساویها فی کمیة الحروف وحرکاتها وسکناتها والحلقة
المدورة التی ترقم علی محیط الدایرة علامة التکرار والخطة المستقیمة علامة السکون والدایرة

مجموعة دو متحرک بود و ساکن در آخر چنین ثوام وفاصله نیز دو کوند بود فاصله صغری فاصله کبری
فاصله صغری سه متحرک بود و ساکن در آخر چون بکرتو وفاصله کبری چهار متحرک بود و ساکن در آخر
چون بکرتیت واینها یکر مصراع سوند مصراع درعم عشق بتوام ... واز ترکیب
وتد یکر سبب خفیف و وتد فاصله افاعیل وتفاعیل حاصل آید بیان ... واز
ترکیب یکر سبب خفیف و یک وتد مجموع دو جزو آید اگر وتد بر سبب مقدم دارد ... آید
آید بوزن قدم کو واگر وتد موخر دارد فاعلن آید بوزن کو دلم واین هر دو ... را جامی دوائر
واز ترکیب دو سبب خفیف و یک وتد مجموع سه جزو آید واگر وتد بر دو سبب مقدم ... فاعلاتن
عیلن آید بروزن ... واگر وتد موخر دارد مستفعلن آید بروزن کو دل ... کو
واگر وتد میان دو سبب آید فاعلاتن آید بروزن کو دلم واز ترکیب یک فاصله صغری و یک
وتد مجموع دو جزو آید اگر وتد بر فاصله مقدم دارد مفاعلتن آید بروزن بیکارتن واگر
وتد موخر دارد متفاعلن آید بروزن ... واز ترکیب دو سبب خفیف و یک وتد موخر
یک جزو آید وآن مفعولات بود بروزن ... وفاصله کبری را در اصل عروض
مثال نیست ولی از مستفعلن که بزحاف خبل سکن وفا بیفتد متفعلن ماند فعلاتن بجای
آن بنهند واز آن محصول خواند ان فاصله کبری بود واز مفعولات نیز بحر اصلی
نشود مگر با اجزا بکار برند و در مفعولات استاد ... اختلاف کرده اجزاء اصلی
است یا نه واز این هفت جزو که اجزاء اصلی اند هفت بحر سرایند وآن هزج ورمل
وکامل ووافر ومتقارب ومتدارک بود وهم از ترکیب این اجزا با یکدیگر
دوازده بحر شود وآن سریع ومنسرح وخفیف ومضارع ومجتث و
مقتضب وطویل ومدید وبسیط وغریب وقریب ومشاکل باشد واز این
واز این نوزده بحر پنج بحر خاصة عربیست که عجم در آن متصرف کمتر گویند وآن وافر وکامل
وطویل ومدید وبسیط بود وسه بحر خاصه عجم است که عرب در آن ... گویند
وآن غریب وقریب ومشاکل بود ودیگر ساخت ... کند میان عرب وعجم اسامی بحور
واعداد اجزاء آن بحر هزج در اصل مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن باشد دو
بار بحر رجز در اصل مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن باشد دو بار بحر
رمل در اصل فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن باشد دو بار بحر وافر در
اصل مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن باشد دو بار بحر کامل در اصل متفاعلن
متفاعلن متفاعلن متفاعلن باشد دو بار بحر متقارب در اصل
فعولن

فعولن فعولن فعولن فعولن باشد دو بار بحر متدارک در اصل فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن باشد
دو بار بحر سریع در اصل مستفعلن مستفعلن مفعولات باشد دو بار بحر منسرح در اصل
مستفعلن مفعولات مستفعلن مفعولات باشد دو بار بحر خفیف در اصل فاعلاتن مستفعلن
فاعلاتن مستفعلن باشد دو بار بحر مضارع در اصل مفاعیلن فاعلاتن مفاعیلن فاعلاتن باشد دو بار
بحر مجتث در اصل مستفعلن فاعلاتن مستفعلن فاعلاتن باشد دو بار بحر مقتضب در اصل
مفعولات مستفعلن مفعولات مستفعلن باشد دو بار ... بحر مدید در اصل فاعلاتن فاعلن فاعلاتن فاعلن
فعولن مفاعیلن فعولن مفاعیلن باشد دو بار بحر بسیط در اصل مستفعلن فاعلن مستفعلن فاعلن باشد دو بار
باشد دو بار بحر وافر در اصل مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن باشد دو بار بحر غریب در اصل
فاعلاتن مستفعلن فاعلاتن مستفعلن باشد دو بار بحر قریب در اصل مفاعیلن مفاعیلن فاعلاتن باشد دو
بار بحر مشاکل در اصل فاعلاتن مفاعیلن مفاعیلن باشد دو بار چون ترکیب اجزا و اسامی و اقدار
بحور معلوم گشت بدانکه چون جزو بیت که اجزاء اصلی در آید تا متقرعات از آن متشعب
گردد و زحاف خوانند وجمع او را زحوف خوانند و زحف در لغت از اصل خود
دور شدن بود و در اصطلاح آنست که اجزاء اصلی را از حال خود بگردانند بمعنی در آن بزاید
و نقصانی شود و استاد ابی علی سینا نیز آورده اند بیست و دو شعر عرب بسیزده مصراع
عم اخم بار انکار آید بار عم اسامی زحاف کف قصر حذف قطع خرب قبض شتر
عم جب زلل بتر خبن طی قطع شکل عکم شعیث جحف خذو جدع
دفع ثلم خبل ثرم بتر وقف کشف رباع اذالت ترفیل بیان زحاف
عم بمعنی وهم اصطلاح کف در لغت باز داشتن بود و در اصطلاح آنست که از جزو بیاب
کو از آن سبب خفیف بود ساکن آخر بیفتد ولی حرکت ماقبل باقی باشد و این در مفاعیلن و فاعلاتن
از مفاعیلن مفاعیلن ماند و از فاعلاتن فاعلاتن ماند و این را مکفوف خوانند قصر
در لغت کوتاه کردن بود و در اصطلاح آنست که از جزو که از آن سبب خفیف باشد ساکن
آخر باقی شود و متحرک ماقبل ساکن شود و این در مفاعیلن و فاعلاتن و فعولن بود که از مفاعیلن
مفاعیل ماند و از فاعلاتن فاعلات ماند و از فعولن فعول ماند و این را مقصور خوانند
حذف در لغت انداختن باشد و در اصطلاح آنست که از جزو که از آن سبب
خفیف باشد آن سبب بیفتد و این در مفاعیلن و فاعلاتن و فعولن بود که از مفاعیلن
مفاعی ماند فعولن بجای او بنهند و از فاعلاتن فاعلا ماند فاعلن بجای او بنهند و از
فعولن فعو ماند فعل بجای او بنهند و این را محذوف خوانند خرم در لغت دیوار بینی

غبار لشکر عزت کز وست تازه جهان کند ز جوبر باران بهر دیار اندخت
شهانامه متاع بقا که در دسهر

علاء الهندسه کل شکل مطلق یحیط به خط واحد و داخله نقطة کل الخطوط المستقیمة الخارجة منها الیها و
وتسمی تلک النقطة مرکز الدائرة و ذلک الخط محیطها و الکل المنفرج الحاد بخط واحد او اکثر الدائرة
فی الاصطلاح العروضیین عبارة عن ذلک الخط المحیط مرفوعا علیه علل العلل [illegible]
من وضعهما سرعة الوقوف علی الفکر و البلاغة الشق او المتسع ایضا فلک [illegible]
شقتها و سمی الناقة المشقوقة الاذن البحیرة و کان من عادة العرب ان الناقة [illegible]
ابطن شقوا اذنها و سیبوها فلم یرکب و لم یحمل علیها و یقال فرس بحر اذا کان واسع الجری و البحر الذی
سوطلف به هذا لشقه الارض و اتالاتساعه و کذا البحر الذی عن بعده و لان بعض البحور یشبه
من البعض کما ستشاهد و قت الفلک اولان الفروع تنشق من الاصول و لانه متسع لانه ما من بحر
الا و له شعب و تفاریع کثیرة لکا دیقو تها الحدود و النسبة بین البحور و الشوان البحر اسم مطلقا
لان السوب تلزم البحر دون العکس لوجود البحر فی الفاظ المهملة الموزونة المقفاة و انتفاء صدق
الشعر علیها لعدم کونها کما فاذا الدوت فکر بعض البحور من البعض فانظر الی الدائرة التی هی مخصوصة
بها و اورد ذکر واحد منها الی اصله الذی عرفت ثم فکر و هذه صورة الدائرة للمدید منفک من الطویل
من لام فعولن الاولی و لتعدد الطویل من المدید من عین فاعلن الاول و البسیط من الطویل من عین
مفاعیلن الاول و الطویل من البسیط من عین مستفعلن الاول و البسیط من المدید من تارفا
فاعلاتن الاول و المدید من البسیط من
فاو فاعلاتن الاول **فالک** الوافر **اقول**
اصل الوافر مفاعلتن ست مرات سمی
لوفور الحرکات فیه ای لکثرتها و له
عروضان و ثلثة اضرب عروضه الاولی
مقطوفة و لها ضرب واحد مثلها
مقطوف و بیته **تواتر المنی جنیت**
رطبا ❊ **جنیه سوا صلا لک غیر ذاوی**
تقطیعه تواتر تلز مفاعلتن مناو جنی مفاعلتن ترطبن فعولن جنیتی مرا مفاعلتن
صلا لک غی مفاعلتن ذاوی فعولن **و عروضه الثانیة** مجزوة و لها ضربان احدهما و هو
ثانی الاصل مجزو کعروضه و بیته **تواتر حظ ذی امل** **و یسر عطفکم ارب** تقطیعه تواتر حظ ذی امل

ظ ذی امل مفاعلتن و یسر عطفکم مفاعلتن فلم ارین مفاعلتن **و ثانیهما** و هو ثالث الاصل مجزو
و مخبون و بیته هذا البیت مبدلا من قوله و صاد و صالکم هو کما **تقطیعه هذا الدواء**
و صاد و صالکم مفاعلتن لکم هو مفاعلتن **قول** تواتر کاثر و المنی جمع منیة و هی الامل و جنیت
جنی الثمر اذا جمعه من الشجر و الجنی فعیل بمعنی مفعول و هو الثمرة المجتنیة منصوب بجنیت
و رطبا حال منه و بخط النصیب و بجذ و یسر سهل و عطفکم میلکم و اسعافکم و ارب
حاجة و نکره للتعظیم ای ارب عظیما و هو حال ای ذا هر جو و هو الکثیر **قال** الکامل **اقول** الکامل
الکامل مفاعلتن ست مرات سمی به لانه اکمل البحور ضربا و قیل لانه اکملها حرکة و ثالثه ثلث اعاریض
و ستة اضرب عروضه الاولی سالمة و لها ثلثة اضرب احدها سالم کعروضه و بیته **و کملت**
لا احد یفوقک فاتبع طرق السیادة فی علوک و استوی **تقطیعه** و کملت لا
متفاعلن احدن یفو متفاعلن فکفاتبع متفاعلن طرقس سیا متفاعلن دة
فی علو متفاعلن وک و استوی متفاعلن **و ثانیهما** مقطوع و بیته **و کملت لا احد یفوک فی علی**
و طلعت فی افق الکمال شهابا **تقطیعه** و کملت لا متفاعلن احدن یفو متفاعلن فکفی علی
متفاعلن و طلعت فی متفاعلن افقل کما متفاعلن لشهابن فعلاتن **و ثالثها احد عشر**
و بیته بیت الضرب الاول اذا وضع موضع قوله السیادة الی آخر قوله العلی سببا الی الغلیج
تقطیع التخریج طرتسل علی متفاعلن سببس للد متفاعلن فلیج فعلن و عروضه الثانیة حذاء
و لها ضربان احدهما و هو رابع الاصل حذ کعروضه و بیته **و کملت لا احد یفوقک فی شرف**
و عو و کفک الصفوا **تقطیعه** و کملت لا متفاعلن احدن یفو متفاعلن فکفی فعلن شرفن
و عو متفاعلن و کفکفلصف متفاعلن صفوا فعلن **و ثانیهما** و هو خامس الاصل احذ مضمر
و بیته هذا البیت مغیر اقوله و عود الی آخر قوله **و تصفد نیر الوجه** **تقطیع التخریج** شرفن
و عو متفاعلن فدنیر ل متفاعلن وجهی فعلن و هو رابع الثالثة مجزوة و لها اربعة
اضرب اولها و هو سادس الاصل مرفل و بیته هذا البیت اذا بدلت قوله فی شرف الی آخر قوله
فاقع الحنق المناوی **تقطیع التخریج** فکفا فعل متفاعلن حنقلمنا وی متفاعلاتن **و ثالثها**
و هو سابع الاصل مجزو و هذا البیت و بیته هذا البیت اذا عوضت عن قوله الی الآخر قوله فاتح بها الحکم
المجاز **تقطیع التخریج** فکفا تح بها متفاعلن حکمل مجا ز متفاعلاتن **و ثالثها** و هو ثامن
الاصل مجزو کعروضه و بیته و کملت لا احد یفوقک لا امل بغیرک یتبع **تقطیعه** و کملت لا
متفاعلن احدن یفو متفاعلن املن بغی متفاعلن رکیتبع متفاعلن **و رابعها**
و هو تاسع الاصل مجزو مقطوع و بیته و کملت اذ طغی کبوس تداک فارذ و عاط
تقطیعه و کملت اذ متفاعلن طغت کبوس متفاعلن تنداک فر متفاعلن و عاطی
فعلاتن قوله لا احد یفوقک حال من ضمیر کملت فاتبع ای سلک و طرق السیادة مفعوله

بنای عمر مرا رخنه در جهان انداخت مکنه حسن بجبین در جوانیم ایام غم جهان دل و دستم کاره بار انداخت

بریدن باشد و در اصطلاح آنست که مفاعیلن را بیم از آول بافتد فاعلن باند مفعولن بجای آن
و آن را اجم خوانند **خرب** در لغت ویرانی کردن بود و در اصطلاح آنست که مفاعیلن را بیم
از آول و نون از آخر بافتد فاعلن باند مفعول بجای او نهند و آن را اخرب خوانند **قبض**
در لغت گرفتن بود و در اصطلاح آنست که حرف پنجم چون ساکن بود بافتد و آن در مفاعیلن
فعول کنند و از مفاعیلن مفاعلن باند و از مفعول فعول باند و آن را مقبوض خوانند
شتر در لغت عیب کردن بود و در اصطلاح آنست که از مفاعیلن میم را بافتد غم و قبض فاعلن
باند آن را اشتر خوانند **هتم** در لغت دندان پیشین شکستن بود و در اصطلاح آنست که از مفا
عیلن سبب آخر بافتد و از سبب دیگر ساکن بافتد و متحرک ساکن و متاع باند فعول بجای
آن نهند و آن را اهتم خوانند **جب** در لغت جمع کردن بود و در اصطلاح آنست که از مفاعیلن
خفیف بافتد متاعی باند فعولن بجای آن نهند و آن را مجبوب خوانند **زلل** در لغت لغزیدن
و آن زنان بود و در اصطلاح آنست که از مفاعیلن اهتم که متاع مانده بود و میم نیز بافتد
فاع باند و آن را اهزل خوانند **بتر** در لغت دمباله بریدن بود و در اصطلاح آنست که از مفاعیلن
از آنکه فاع مانده بود عین نیز بافتد فا باند فع بجای آن نهند و آن را ابتر خوانند **خبن**
در لغت فرا شکستن جامه بود و در اصطلاح آنست که از جزوی که اول آن سبب خفیف بود حرف
دوم آن که ساکن است بافتد و این در مستفعلن و فاعلاتن علی بود که از مستفعلن نون
بافتد فاعلاتن فعلاتن شود و مستفعلن را سین بیفتد متفعلن باند مفاعلن بجای آن نهند
و مفعولات را فا بیفتد مفعولات باند مفاعیلن بجای آن نهند و از فاعلن الف بیفتد فعلن
باند و اینها را مخبون خوانند **طی** در لغت در نوردیدن بود و در اصطلاح آنست که از جزوی
حرف چهارم آن ساکن باشد آن حرف ساکن بیفتد و آن در مستفعلن و مفعولات آید که از مستفعلن
مستفعلن باند مستفعلن بجای آن نهند و از مفعولات مفعلات باند فاعلات بجای آن نهند
و آن را مطوی خوانند **قطع** در لغت بریدن اندام بود و در اصطلاح آنست که از وتد مجموع حرف
ساکن بیفتد و متحرکی که پیش از آن بود ساکن شود و این در مستفعلن و فاعلن بود که
از مستفعلن نون بیفتد و لام ساکن شود مستفعلن باند مفعولن بجای آن نهند و از فاعلن علن
فاعلی باند فع آن بجای آن نهند و آن را مقطوع خوانند **شکل** در لغت دست پای چهارپای بشکل
بستن بود و در اصطلاح آنست که از فاعلاتن العاز سبب اول و نون از سبب آخر بافتد فعلاتن
باند یعنی تا و آن را مشکول خوانند **صلم** در لغت گوش بریدن بود و در اصطلاح آنست که از فا
علاتن سبب آخر بافتد و وتد قطع شود یعنی ساکنش قطع شود بافتد و متحرکی که پیش از ساکن
بود ساکن شود فاعلن باند فعلن بجای آن نهند و آن را مصلوم خوانند و از مفعولات وتد مفروق بیفتد مفعولا باند
فع آن بجای آن نهند و آن را اصلم خوانند **تشعیث** در لغت پر ولیده شدن بود و در اصطلاح آنست

خود مقدار موزون بود و در اصطلاح عبارتست از بیتی که تا بنظام حکما در سکنات بود و تا
آن در عدد و مقدار بحشیتی نفس از دار اگر آن لذتی یابد که ذوقش خوانند **مثال نظم**
کوتاه است قصیده و مثنوی و مسمط قصیده آنست که در آن یک بیت کنند شعر و یک قافیه
پس مفرد و رباعی و غزل و قطعه جای بست و مثنوی آنست که در هر بیت آن قافیه باشد
مسمط آنست که یک بیت بچهار بخش سازند و در هر بخش آن قافیه نگاه دارند و در بخش
چهارم قافیه اصلی بیارند که بنای شعر بر آن بوده و گاه باشد که در بخش چهارم قافیه
اصلی بیارند کلمه یا بیشتر یا مصراعی مکرر آرند چنانکه مولانا سلطان محمد و خواجه انور و کاتبی
و لکاتبی است بس مسمط نیز نوعی باشد از مثنوی و مسمط از چهار تا ده گفته اند **و نثر مسجع**
بود نثر موزون و نثر مسجع و نثر عادی **نثر موزون** آنست که وزن دارد و قافیه ندارد **و نثر مسجع**
آنست که قافیه دارد و وزن ندارد چون قافیه که گویند **نثر عادی** آنست که نه وزن دارد و نه قافیه
فیس نه قافیه بی وزن شعر است و نه وزن بی قافیه شعر نباشد و هر دو باید تا شعر باشد و شعر یک
انواع نباشد چون شیء که جانی ندارد **و صنایع** در این شعر پس شعر را از وزن و قافیه
نگزیرد اینجا اوزان باز نمائیم و بهر بیت که باشد شاهد وزن بیاریم با وی صنعتی که از
صنایع بیاریم و شرح آن باز نمائیم تا این بوس کرده و در آخر مخدوم و قافیه و حروف
و حرکات آن شرح دهیم **بیان تقطیع و کیفیت آن** تقطیع از روی لغت پاره پاره کردن
بود و در اصطلاح آنست که ارکان شعر را یک بیند و بر اجزای حروف حرکت کنند تا حرکت
آن از ناحیت پدید آید و در تقطیع باید که یکی بر حروف ملفوظ کنند نه بر حروف مکتوب
که بسیار حروف است که در کتابت نویسند و در تلفظ نیاید و از اثر در تقطیع نیارند چون
واو و نون چون **خاوند و دو** که آن واو و آن ها ملفوظ اند و در تقطیع نیاید که اثر ایشان
نشان حرکت هر چند که پیش از آن آید که واو و اصل در خود و سود و نیاید اصل در تا و زه
بود و آن نون که پیش الف و واو و یا ساکن شود در تقطیع نیاید چون جان و کان و زان
و چون و خون و کنون و فسون و چنون و آن نون که پیش الف آید و دیگر حروف پیش نه
او متصل شود چون زمانه و مکانها که بوزن فعولن بود و نون یا چون یا خون که در تقطیع
ساقطند و دیگر چون چنین وارد و زین بارد که بر وزن مفعولن بود که این دو نون نیز در
تقطیع نیاید ولی این نون ساکن را چون یک دیگر اضافه کنی دو حرف شود چون جان که

بر وزن فعلن است که نون آن در تقطیع نیاید چون کنج جان منی آن نون دو حرف شود بر وزن مستفعلن
آید و آنرا در ترکیب و در بیت جان منی آرند و این را با و بطنی گویند و دیگر هاء بین قیاس
کنند و حرفی چنین باشد که نوشته و در تقطیع بیارند چون حرف شده که در کتابت یک
نویسند و در تقطیع دو آرند اول ساکن و دوم متحرک چون سه حرف و در آوکه بر وزن فاعلن آید
که سه حرف آرند و در تقطیع سه حرف بر دو حرف آرند هم بر وزن فاعلن و یک حرف
شود و حرف که در دو جانب دال آرند که در تقطیع بیاورند در نویسند و کلمه نیز که بر کلمه اضافه
کنند حکم دارد چون **نظم** ه خواهم که در تقطیع آن را غلامی ساه نویسند بر وزن
مفاعیلن و حرفی مد و نون را بجا ده حرف دارند اول متحرک و آخر ساکن چون آمد بر وزن مستفعلن
و آید صنم که بر وزن مستفعلن است الف که مد دارد دو حرف است و نون چون واحد
واحد که بر وزن فاعلن آید و اگر در آنها نون نیست دو حرف ساکن چه آید ساکن دوم را حرکت فاعلن
دهند چون دانشی و کاشی که اینجا الف و شین ساکنند و دانشی و کاشی گویند تا التقاء
ساکنین لازم نیاید و بر وزن فاعلن آید و اگر بر اجزای آن بر وزن راست نیاید ساکن دوم
را طرح کنند و اگر در آخر بیت بود هر دو را تحریک دارند و اگر در آنها دیگر ساکن چه آید
چون کاوش باند و آواز و شاید کار و بایدوار و شاید بوسیدن در تقطیع بر وزن مفعولات سود
و بادال آن را در تقطیع نیارند و دال را حرکت و هند کاز باید و از شاید شود بر وزن فاعلاتن
و اگر در آخر بیت آید چون یار ما کیست و کار ما چیست یعنی را حرکت دهند و گویند کار ما چیست
و یار ما کیست تا بر وزن فاعلن تمام شود جزوی سالم و جزوی مقطوع و در جز رمل یار ما
کیست و کار ما چیست آرند و ساکن سیم را بیندازند بر وزن فاعلیان گردد که رمل مسبغ باشد
و باید که در تقطیع متحرک و ساکن برابر کنند چون از تغیر لازم آید صورت اجزا بگردد و هر
خوش آینده باشد بر حال خود بگذارند و آنچه مقطوع بود تکلف کنند بحرکتی و هر مثلا اگر
بزحاف آمده در مفاعیلن میم و یا با فتد فاعلن باید آنرا بر حال خود بگذارند چون خوش
آینده است و اگر نقطی از مستفعلن یا با فتد مستفعلن باید چون خوش آینده
نیست نقل آنش میکنند بر مستفعلن و قس علی هذا **بیان اشکال دوایر بحور**
و ادر شش دایره بیاریم و در هر دایره چند بحر را که تناسب اجزا بود در متحرک و ساکن
باز نمائیم و یک مصراع شعر بگوئیم و در دون کرد دایره مقطع بنویسیم و بیرون دایره متحرک
آن

و ساکن آن باز نمائیم تا بتقدیم و تاخیر اجزا بحر بحرها توان خواندن **مثال متحرک و ساکن**
که بر گردی دایره نمایند متحرک را بنویسند چنین ه و ساکن را الف بنویسند چنین
آ سبب خفیف را چنین آ سبب ثقیل را چنین ه و تد مجموع را چنین ه و وتد
مفروق را چنین ه آ فاصله صغری را چنین ه آ فاصله کبری را چنین ه آ
و بعد از این اشکال دایره باز نمائیم تا اشکال باند و تفکیک خود از یکدیگر بدانند که از
کجا جزوی بنیاد کنند تا بحر دیگر شود که فکر جدا شدن باشد و در اصطلاح آنست در دا
یره از هر کجا که جزوی بنیاد کنند بحر دیگر شود چنانکه در دایره مؤتلف که چون دایره
بر چهار مفاعیلن تمام کرده و خواهند که مستفعلن تخریج کنند از عیلن بنیاد کنند که عیلن
مفا مستفعلن باشد و چون دایره بر چهار مستفعلن تمام کرده و خواهند که فاعلاتن تخریج
کنند باید که از لن بنیاد کنند مفاعی فاعلاتن باشد و دایره متفقه چون دایره
بر چهار مفاعلتن تمام کرده و خواهند که از مفاعلتن تخریج کنند باید که از علتن بنیاد کنند
که علتن مفا مستفعلن باشد و چنانکه در دایره مختلفه که چون بر فعولن مفاعیلن فعولن
مفاعیلن دایره تمام کرده و خواهند که فاعلاتن فاعلن تخریج کنند باید که از لن
فعولن بنیاد کنند تا فاعلاتن فاعلن فاعلاتن فاعلن شود و چون خواهند که مستفعلن
فاعلن مستفعلن فاعلن تخریج کنند باید که از تن فاعلاتن بنیاد کنند تا مستفعلن فاعلن
شود چنانکه دایره سیم که چون دایره بر چهار فعولن تمام کرده و خواهند که فاعلن
از او تخریج کنند از لن فعولن بنیاد کنند که لن فعولن فاعلن باشد و چون چنین باشد بحور
از یکدیگر منفک که دو ولی بحور دایره مختلفه و دایره متشرعه اگرچه بعدد حروف متفق
اند اما بحرکات و سکنات مختلفند و چون چنین است مصراع آن دایره بر مقطع بنویسند
و متحرک و ساکن باز نمایند که در آن گاه باشد که متحرک ساکن نشود و ساکن متحرک تا بان
بحرها توان خواندن که در بن بحرها شعر سالم نگویند که خوش آینده نباشد اما از هر جا که
نام آن بحر نوشته بود و چون بخوانند آن بحر باشد و دایره اینست مصراع دایره

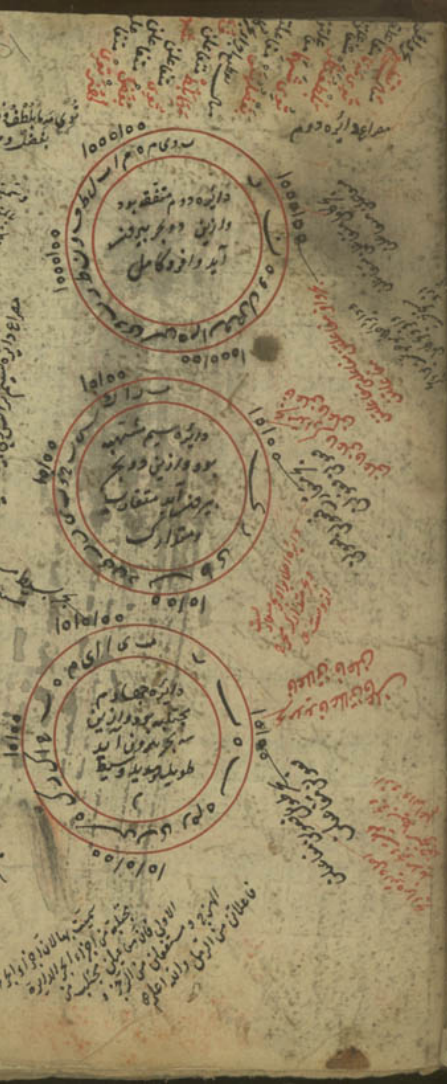

مصراع دایرهٔ ششم نازتراشد رخش عیش ترا شد زلطف

دایرهٔ پنجم مختلف بود والزین چهار بحر بیرون آید مسبع و مطابع و منقف و مجتث

دایرهٔ ششم مستفعلن مستفعلن فاعلاتن مستفعلن فاعلاتن

دایرهٔ هفتم مستفعلن مستفعلن فاعلاتن مستفعلن فاعلاتن

دی تو بردی زدلم سوختی باز

جوز اسم و اشتقاق عروض و تنوع حرکات و سکنات و وضع اسباب و اوتاد و بواصل و ترکیب بیت از بناء مسقف چهار حد و اصل و فرع اجزائی که ازین ادوات حرکت کرده و اسامی و اعداد اجزاء بحور و اسماء و علل از حیف لغوی و اصطلاحی و کیفیت نظم و چگونگی نثر و طریق تقطیع و ضابطهٔ آن و حروف مکتوب غیر ملفوظ و حروف ملفوظ غیر مکتوب و اشکال جهاتی و مثلثی بحور از یکدیگر و در حد دایره روشن گشت در حد دایره بعد ازین روز از ما صانع بیاریم و بحر تقطیع باز نمائیم و پیش از بیت نام بحور و تغییر بیت و وزن و نام آن صنعت که در بیت باشد بنویسیم بعد از تقطیع شرح صنعت کنیم تا عیان گردد و پس اول از بحر هزج بنیاد کنیم که استاد آن چنین کرده اند و بدانکه هزج آوازی خوش و جوده تر نغم و خوش آینده باشد

بحر هزج سالم صنعت ترصیع

زهی رنگین او بو مشکبو باشد گل حمرا تقطیعش

رهی رنگی نابو مشکبا شد گل حمرا

لب شیرین او بو مشکبا شد گل رعنا

اینجا لفظ ترصیع رنگین و شیرین و بو مشکبا و سحر باشد و مشکبا شد گل رعنا و گل حمرا است که هر دو ازین دو قرینه با یکدیگر متفق اند نغمه و مقدار حرف زهی که ترصیع چنین باشد

بحر هزج سالم صنعت ترصیع تجنیس

دلم را گرم بازاری ازانم گرم بازآوی دلم را گرم بازاری ازانم گرم بازآوی

تقطیعش

دلم را گرم بازاری ازانم گرم بازآوی دلم را گرم بازاری ازانم گرم بازآوی

اینجا ترصیع و التجنیس گرم بازاری است که چهار بار اعاده است گرم بازاری اول گرم کردن بود و گرم بازاری دوم گرم شدن چو در زاری و گرم بازار یکدیگر سیوم دل را زود باز آوردن بود و گرم بازاری چهارم گرمی بازار است و این را ترصیع و التجنیس ازانکه گویند که آن کلمه ها که در ترصیع سجع یکدیگر اند اسجاع تجنیس بیارند

بحر هزج مثمن سجع صنعت تجنیس تام تقطیعش

چنان چین هر نافی بود زلف ترا چین که سازی بر گل سوری ز سنبل تو و چین در چین

چنان چین هر نافی بود زلف ترا چین که سازی بر گل سوری ز سنبل تو و چین در چین

اینجا تجنیس تام چین و چین است که هر یک معنی دیگر دارند یکی چین زلف و یکی شکن است و تجنیس هفت نوع است هر را باز بنمائیم و تجنیس تام عبارت است از دو کلمه که صورت آن یکدیگر ماند و معنی مختلف باشد

بحر هزج مثمن مکفوف صنعت تجنیس ناقص

زهی کرد زهی کرد زهی کرد زهی کرد زهی کرد زهی کرد

زهی ورد زهی ورد زهی برد زهی برد تقطیعش

زهی کرد زهی کرد زهی ورد زهی ورد زهی برد زهی برد

اینجا تجنیس ناقص کرد و کرد و ورد و ورد و برد و برد است که حروف متفق اند و بحرکت مختلف که تجنیس ناقص آنست که بحرکت مختلف باشد

بحر هزج مسدس عروض و ضرب مخروف صنعت تجنیس مطرف

بصر بانو که هر خارم چه خاری اسیر و بند دارم چه داری تقطیعش

بصر بانو که هر خارم چه خاری اسیر و بند دارم چه داری

تجنیس مطرف گویند که همه حروف آن متفق بود الا دو حرف آخر یعنی یک طرف آن تجنیس است

بحر هزج مثمن صدر و ابتدا و جزو سیم و هفتم سالم و حشو دوم و ششم محذوف و عروض و ضرب مقصور صنعت تجنیس زاید

تقطیعش جگرگوش نویسم چه باشد خانهٔ ام خام که آن سرو گل اندر برد در نامه ام نام

جگرگوش نویسم چه باشد خانهٔ ام خام که آن سرو گل اندر برد در نامه ام نام

اینجا تجنیس زاید نامه و نام و خانه و خام است که در آخر خانه و نامه دو هاء زاید است

بحر هزج مسدس سالم صنعت تجنیس مرکب

تقطیعش زغم خواری کشم درشتی آن دلبر که آن غمخواری از شادی بود بهتر

زغم خواری کشم درشتی آن دلبر که آن غمخواری از شادی بود بهتر

اینجا تجنیس با مرکب است که غمخواری غمخواری است که یک یک کلمه است و یکی دو که با هم مرکب است که آن غم است و خواری

بحر هزج مسدس عروض و ضرب مقصور صنعت تجنیس مکرر

دل مجروح از آن آزار زار است تقطیعش تراجون کینه و نیکار کار است

دل مجروح از آن آزار زار است تراجون کینه و نیکار کار است

اینجا تجنیس مکرر بیکار کار و آزار زار است که در آخر مصراعها بهملوی یکدیگر آمده است و آنرا از آن مکرر گویند که دو کلمه تجنیس از پی یکدیگر آیند و اگر کلمه

اول زاء حرفی زاید باشد یا بیشتر روا بود

بحر هزج مثمن حذف اجزا عروض و ضرب مسبغ صنعت تجنیس خط

پری ندارم دای صنم پری کشی جنین جبین بشر و مهد ازین پسر که بود در جهان عطس

پری ندا رد یصنم پری کشی جنین جبین بشر و مهد ازین پسر که بود در جهان عطس

اینجا تجنیس خط جنین و جبین و بشر و پسر است که هر دو قرینه بخط متفق اند و بنقط مختلف

بحر هزج مثمن یک جزو سالم و یک جزو محذوف صنعت اشتقاق

زمین را در زمانت بود قدری و جاهی نظر بر در نکوی نظر نادیده ماهی

زمین را در زمانت بود قدری و جاهی نظر بر در نکوی نظر نادیده ماهی

اینجا اشتقاق زمین و زمان نظر و نظر است که حروف اینها با یکدیگر متفق اند و معنی با یکدیگر نیز

دیگر بحر هزج مثمن جزوی اشتر و جزوی سالم صنعت سجع متوازی

تقطیعش

خسته ام از مهجوری بسته ام از مخموری کی برد گل سوری تا بکی کنی دوری

خسته ام از مهجوری بسته ام از مخموری کی برد گل سوری تا بکی کنی دوری

این جا سجع متوازی سوری و دوری و مهجوری است که بعد حروف حرف دوری متفق اند با یکدیگر و سجع سه گونه است متوازی و متوازن و مطرف

بحر هزج مثمن جزوی اشتر و جزوی محذوف صنعت سجع متوازی

تقطیعش ای دلت بسنج بسته سنگ خاره وی دلم زشوق گشته پاره پاره

ای دلت بسنج بسته سنگ خاره وی دلم زشوق گشته پاره پاره

این جا سجع متوازی بسنج و زشوق و بسته و گشته است که بوزن با یکدیگر متفق اند اما حرف روی ندارند

بحر هزج اخرب صنعت سجع مطرف

چو چشم تو سازد بدیدن رنگ از روی من عاشق دلداده رود رنگ

چو چشم تو سازد بدیدن رنگ از روی من عاشق دلداده رود رنگ

این جا سجع مطرف رنگ و نیرنگ است که یک بعد حروف بیشتر و یکی کمتر است اما بحرف روی متفق اند

نوع دیگر بحر هزج اخرب صنعت مقلوب بحقی

زان روی کار آمد بسوی کلام ما تقطیعش

زان روی کار آمد بسوی کلام ما

اینجا مقلوب بعقی آمد و آدم بجهان شد پیدا

بعضی حروف مقلوب گشته است و بعضی بر جاست و مقلوب بر چهار گونه است مقلوب بعض و مقلوب بکل
و مقلوب مجنح و مقلوب مستوی هزج مزاحف صنعتش مقلوب کل خود داری ای صنم آدم
مدار ای مه بیداد دم تقطیعش خدا داری ای صنم آدم مدار ای مه بیداد دم
این جا مقلوب کل آدم و مدار است که حروف اینها تمام گشته است
صنعتش مقلوب مجنح زود از جسم رود که آن مه بلند دور و روز و شب
در بازو زور تقطیعش زود زرج شب زود کاه شب دور روز و شب
بر آنا زود بازو زود
این جا مقلوب مجنح زود و زود و روز و زود است که با اول
و آخر مصرعها آمده است چون دو بال کبوتر هزج اخرم صنعتش مقلوب مستوی نام دانم و نام
تی آدم سان نادان باشد نمیدانی تقطیعش نام دانم نام
مثنی آدم سان نادانا شد نمیدانی دانی
این را مقلوب مستوی نامند
گویند که از اول مصراع تا آخر خوانی و اگر از آخر مصراع تا اول خوانی همین دو مصراع باشد
بی هیچ تغییر و هر چه چنین بود آنرا مقلوب مستوی گویند بحر رجز صنعتش نوع
اول از دور البحر علی القدر دلدار ما وقت سحر کردش نظر در کار ما ای صد هزار
آفرین بر منظر دلدار ما تقطیعش دلدار ما وقت سحر کردش نظر در کار ما
ای صد هزار آفرین بر منظری دلدار ما
این جا دور البحر علی القدر و لدلیر
ماست که تا اول و آخر بیت آمده است بیک معنی رجز مثمن مذال صنعتش
نوع دوم از دور البحر علی القدر شام از دیبای خور بر هم ای آفتاب اوج حسن
تنگ نشستن دلبر اگر زد از آن سلطان شام
ای آفتاب بنا و حسن شکنیت تنگی رند یکدا کرد دارد سلطان شام

این جا غرض ارایش سخن است در تخلص رمل مسدس مربع و مفرد مخزوف صنعتش حسن و طلب من نیارم
تو بخشی آن سود عین کرم تقطیعش من نیارم بوسه حسن
از لب کر بخشی آن سود عین کرم
این جا غرض بوسه حسن است بشیرین کاری
دوستان را دلنوازی دشمنان را جان گدازی
دوستان را دلنوازی دشمنان را جان گدازی
این جا غرض مدح معشوقه
دلنوازی کردن او را با این هر دو مدح کرده شد رمل مشکول صنعتش مربع اعاده نظر
غارت و غارت گل و لاله گشته وسه خط و خار عنبر شست و مشک چین شکسته
غارت و غارت گل لاله گشته وسه خطی عنبر شست و مشک چین شکسته
این جا مراعات نظیر عارض و عذار و خط و خال و گل و لاله و عنبر و مشک است که اینها با
یکدیگر متناسبند بدانکه بحر سریع و منسرح و خفیف و مضارع و مجتث و مقتضب و مجتث
مستعمل نیستند از آنکه خوش آینده نباشند بحر سریع صنعتش محتمل الضربین
ای بر رخسار تو گل گشته خار در رخ سودای تو فرست عار تقطیعش ای بر رخ
ستاره گل گشته خار در رخ سودای تو فرست عار رستعار این جا محتمل الضربین
گل گشته خار است و فرست عار که هر یک دو طرف دارند که آن گل خار شدن و خار گل شدن
و فرست عار خوار شدن و عار خوار شدن بود که معنی بر هر دو نوع توان حمل کردن چه اگر آن
بسیار است سریع مطوی مکشوف صنعتش تاکید المدح بما یشبه الذم
ستر و نو باشد
صنما سیم بر لبک بود بر سر ستر و قمر تقطیعش ستر و نو باشد صنما سیم بر
لبک بود بر سر ستر و قمر تاکید استوار کردن بود چون ستر و نو را بسیم بر مدح
کرد چون گفت لبک بر سر نهاده که چیزی دیگر را منفعت خواهد کردن چون روی خویش
را قمر خواند مدح دیگر و آنرا استوار ساخت بحر منسرح صنعتش التفات در غم
او جان سپرد عاشق زار و نزار ای صنم گل عذار کام دلم من برار تقطیعش
در غم او جان سپرد عاشق زار و نزار ای صنم گل عذار کام دلم من برار
این التفات آنست که از غایب بحاضر آید و از حاضر بغایب رود بحر منسرح مطوی مکشوف
صنعتش ایام ای که ز برگ سمن سرو تو دارد بر بر مثل مه عارضت نامه بیچ نگار ختوی

تقطیعش ای که زیبی کی بمن سرو تو ا رو بری مثل همی عارضت نا مثال بخشی
این جا ایهام بر فی بیک اختر است که هر یک دو صنع دارند که یکی بر مسبوق و یکی بر مشوق بود و یکی
اختر طالع بود و یکی اختر رو او بود هر دو انرا دو صنع بود یا بشر او را ایهام گویند
و ایهام کان افتاد بود که چون در بیابند کان برند که صنع دیگر دارد مصرع صدر
و ابتدا مطوی یکی مرسل و عروض و ضرب مجنوی و حشو مقصور و ضرب مقصور صنعتش صحیح
تشبیه مطلق ای رخت آفتاب آمده پر نور زلف تو باشد مدام چون شب دیجور ابنجا تشبیه
ای رخت آفتاب آمده نور زلف تو باشد مدام چون شب دیجور
مطلق رخ و زلفست که یکی با آفتاب و یکی با شب تشبیه کرده است بحر صدر مطوی
مخبون صنعتش تشبیه مزدوج چو قدت نازنین بود اگر شش رخ بود قمر چو رخانت بود قمر اگر شش لب بود
تقطیعش چو قدت نازنین بود اگر شش رخ بود قمر چو رخانت بود قمر اگر شش لب بود
عروض نازنین و قمرست که نازنین را بالای او و قمر را روی او و مانند کرده است بشرط آنکه
نازنین را رخ قمر بود و قمر را لب شکر باشد و این را مشروط از آن کویند که در بیت شرط هست
ضرب مسدس صدر مخبون و ابتدا سالم عروض و ضرب مخبون مقصور صنعتش تشبیه کنایت
گل شکوفه زلب دل بر بود سنبلت بر سمن بنفشه کشود مطلعش گل شکوفه
دل بر بود سنبلت بر سمن بنفشه کشود ابنجا گل شکوفه و سنبل
و سمن را برهنه و بالا و زلف و بناگوش معشوق مانند کرده است چنانکه اداة تشبیه
را نام برد این را تشبیه کنایت از آن کویند خفیف مسدس صدر و ابتدا سالم
حشو مخبون عروض و ضرب اصلم صنعتش تشبیه تسویت همچو عشم جولب او تلخیست
لیک چشم جولعل او در نازست تقطیعش همچو عشم جولب او تلخیست
لیک چشم جلعل او در نازست این جا تشبیه تسویت است که جولب محبوب را
بعیش خود مانند کرده است بتلخی و چشم خود را بلعل محبوب نازنازی و این را تشبیه
تسویت از آن کویند که یک چیز خود را بیک چیز محبوب و یک چیز محبوب را
بیک چیز خود مانند کرد یعنی در تشبیه و مانند برابر کرد خفیف مسدس صدر و ابتدا
حشو مخبون عروض و ضرب مخبون محذوف صنعتش تشبیه عکس شده شام چو صبح
از آن مه رو شده شب روز ش از آن خم مو تقطیعش شد شام چو صبح

از آن مه رو شده شب روز ش از آن خم مو ابنجا تشبیه عکس شام صبح کردانیده است
از سر روی او و شب روز از خم موی او اینها را بر عکس مانند کرده است بحر مضارع
مقبوض مزدوج صنعتش تشبیه اضمار کر آن طره است مشک با چون بدلربوی
فروزان چهره است ماه جرا در کشیده روی تقطیعش کر آن طره است مشک با چون بدلربوی
فروزان چهره است ماه جرا در کشیده روی ابنجا تشبیه
اضمار آنست که طره او را بمشک و روی او را بماه تشبیه کرده است و جنان می نماید که تشبیه نمی
کنم و مثل می زنم بحر مضارع صدر و ابتدا اخرب حشو مکفوف عروض و ضرب محذوف صنعتش
تفصیل کفتم سمن برش چه دراز راه طعنام کفتا مکو چنین که که تا شد سمن برش
تقطیعش کفتم سمن برش چه دراز راه طعنام کفتام کو چنین که
کیا شد سمن برش ابنجا تشبیه تفصیل سمن برش را برابر ماند کرده است و باز منع کرده
و چه او را بر سمن تفصیل نهاده نوع دیکر مضارع اخرب کرد سالم عروض و ضرب
صنعتش سیاقة الاعداد ای مهر و ماه و کیوان چون مشتری و زهره یک یک بر
استانت صد باره سر نهاده تقطیعش ای مهر و ماه کیوان چون مشتری و زهره یک یک بر
یکیک بر استانت صد بار سر نهاده ابنجا سیاقة الاعداد آنست که کلمه
چند از پی هم بیارند که نه فلان و فلان و یا از شمار چیزی و در این بیت باشد و در این بیت هر
دو است بحر مجتث جدا بحر مخبون صنعتش تشبیه صفات بجهره ماه منیری
بطره مشک عبیری بخنده راحت روحی بغمزه آفت جانی تقطیعش بجهره ماه
منیری بطره مشک عبیری بخنده راحت روحی بغمزه آفت جانی
این جا تشبیه صفات آنست که آنرا بجند کونه صفت کرده شود بحر مجتث مخبون عروض و ضرب
مقصور صنعتش حشو متوسط زرز و زرش زویت منور آمده جان شبان تیره

زلفت مدام مشک فشان تقطیعش زرز و زرش زویت منور آمده جان
شبان تیره زرز زلفت مدام مشک فشان ابنجا حشو متوسط
تیره می باشد که حشو بیفایده بود که ایراد سخن تمام می باشد انرا از برای نام نظم یا برای قرار
ارند و حشو بر سه کونه بود حشو ملیح و حشو قبیح و حشو متوسط بحر مجتث مخبون
عروض و ضرب مخبون و مخزوف صنعتش حشو ملیح نهال سرو قدت را که باد تازه و تر
کمینه بنده آزاد کشته سرو چمن تقطیعش نهال سرو قدت را که باد تازه و تر
کمینه بنده آزاد کشته سرو چمن ابنجا حشو ملیح باد تازه و تر است که بیان سخن آمده است
کویا سخن آنست که نهال سرو قدت را کمینه بنده آزاد کشته سرو چمن از راه منع تامت نه از راه نظم
برای قافیه آن در عالم آورده است باد تازه و تر چون حشو ذکر شود و یا لفظ خوش آینده آنرا
حشو ملیح کویند که سخن را لطف افزاید و حشو قبیح آن پس که جود لف بوت شود لم شکست
چون زلفت ای نکار او و تا حمیده شد مطلعش آن پس که جود زلفت شکست
لم شکست چون زلفت ای نکار او و تا حمیده شد ابنجا حشو قبیح دو تا
و حمیده است که یکی زاید است چون دو تا لفظی حمیده حاجت نیست بحر صدر و ابتدا
سیم و هفتم مخبون و باقی مخبون و محذوف صنعتش ارسال المثل نظر از آن نکنی حال من کدا
قرین شود که یکی بجا مطلعش نظر از آن نکنی حال من کدا قرین شود
یکی بجا این جا ارسال المثل کرد و شباهت که با هم قرین نکردند و باز تاکید
میکند که از یکی بجا بحر مقتضب مثمن مطوی صنعتش ارسال المثلین
طلیم باده نزد خان چه بود بار خدا چه بنده بکرم بنده بیش خان که بود تقطیعش
طلیم باده نزد خان چه بود بار خدا چه بنده بکرم بنده بیش خان که بود
این جا دو مثل میزند یکی بر لب او و یکی بر رخ او و مثل می کویند باده نزد خان
چه بود یعنی باده چیزی نیرزد که می باده و لب او جانست مثل دیکری کویند بنده بیش خان

موصل شش بینی بتت سست پست ، بلی بت بینی بت بیست شد نشست

تقطیعش فعولن فعولن فعولن فعولن

این جا موصل آنست که حروف این بیت از اول تا آخر پیوسته باشد و توان بستن و این بیت از شش حرف گفته شد ت ب ت س ش ن ی

مقارب مثمن عروض محذوف و ضرب مقصور صنعتش زقطا

من از غم شستم جو جان میکنم ، نمی گیری ای میر خونان آیاغ

تقطیعش فعولن فعولن فعولن فعول

مسترغ مستمرم ججاجی کنم ، نبینی رخینی رقوبا آیاغ رقطا

سیاهی بود که بآن لفظها سپید اینجا باشد و این بیت یکجا نقطه دارد و دیگر حرف نقطه ندارد

متقارب مثمن عروض و ضرب محذوف صنعتش خفیف

دلا فیض اگر پیشت آمد ز بخت ، بپیشی رسد تقوی کار بخت

تقطیعش فعولن فعولن فعولن فعول

بپیشی رسد تقوی کار بخت ، دلا فیض اگر پیشت آمد ز بخت

این جا خفیا آنست که یک لفظ نقطه دارد و دیگر بی نقطه یا مد خفیا آنست که یک چشم او سیاه باشد و یک چشم او کبود

متقارب مثمن عروض و ضرب محذوف صنعتش بی نقطه

سیاه ارم همه عمر در جهد دم ، اگر باغ روحم رسد در الم

تقطیعش فعولن فعولن فعولن فعول

سیاه ارم همه عمر در جهد دم ، اگر باغ روحم رسد در الم

حروف این بیت همه بی نقطه است

سالم صنعتش مخفوظ

متقارب مثمن جروی الدور و جروی

تقطیعش فعولن فعولن فعولن فعولن

نفس جیست بخشی ز جنت ، فیض جیست بخشی نشقت

بسقفت جنت بخشی ز جنت ، فیض جیست بخشی نشقت

حروف این بیت جمله نقطه دارد

مجتث مدار صنعتش جو تنها

خسل دلفت ترا بنده شد همه ، خط و خال ترا مشک چین خاک ره

تقطیعش

خسل دلفت ترا بنده شد همه ، خط و خال ترا مشک چین خاک ره

این جو است میان حسن و لطف و میان همه و خط و خال

مجتث مدار بحبوب که این را کلا خوانند

صنعتش تفریق تنها

چون رخت نبود گلی باغ ارم ، چون قدت نبود قدیر و چمن

تقطیعش

چون رخت نبود گلی باغ ارم ، چون قدت نبود قدیر و چمن

این جا تنویس آنست که میان همه ادوات گل و قد و او و سرو که چون لفت جو او نبود تفریق کرده یعنی از هر حد کرده

بحر غریب صنعتش تقسیم تنها

چهره رنگین خنده شیرین داری شاه ، خاطر مغبر

تقطیعش

خنده شیرین داری شاه خاطر مغبر

فاعلاتن مستفعلن فاعلاتن مستفعلن

رابدو چیز تقسیم کند چهره را برنگین و خنده را بشیرین

و این را تقسیم از آن میکند که دو چیز را بدو چیز قسمت کنند

بحر غریب مخبون مصحف

عزیز چو قدت کرد صنوبر کشد بری ، نبود چون قد سرو قد صنوبری

تقطیعش

عزیز چو قدت کرد صنوبر کشد بری ، نبود چون قد سرو قد صنوبری

این جا جمع آنست که قد او را با صنوبر جو کرده است و چون گفت که نبود تفریق کرد میان قد او و صنوبر

بحر غریب مدسس و سالم صنعتش جو و تقسیم

و ثانت چون دلم تنگ آمد نگارا ، و بیکرد بر خورشت

تقطیعش

و ثانت چون دلم تنگ آمد نگارا ، و بیکرد بر خورشت

این بر دزد و زنده است و چون گفت که نبود تفریق کرد میان قد او و صنوبر

بحر غریب مدسس و سالم صنعتش جو و تقسیم

دزد زنده ، این جا جمع آنست که میان دو نهان معشوق و دل عاشق جمع کرده

تقطیعش

دزد زنده ، این جا جمع آنست که میان دو نهان معشوق و دل عاشق جمع کرده

باز تقسیم کرده که این بر دزد است و این بر زنده

بحر قریب اخرب صنعتش جو و تفریق

و تقسیم

فی خوانده ام آن یک دل نشاید ، گاه جان دهد باده دل گزاید

تقطیعش

فی خوانده ام آن یک دل نشاید ، گاه جان دهد باده دل گزاید

یعنی جزو اول اخرب و جزو دوم مکفوف و جزو سیم سالم و در مصرع ثانی نیز همچنین

فی خاد کمالد و لینشاید کاجانی دهد باده دل گزاید

اینجا آنست که معشوق جمع کرده است و باز جون نشاید گفت میان شان تفریق کرد و باز تقسیم کرد که

لب جان بخشد و باده دل گزاید

بحر متماثل صنعتش تفسیر حلی

عین آب سیوه و مشک

جیب داری ، دریب جان فزا و زلف عنبر سا ، تقطیعش

جیب داری ، دریب جان فزا و زلف عنبر سا ، خیاتش کجیده ادی

عنبر سا این جا تفسیر حلی آنست که آب حیات و مشک چین

داری و نگفت که کجا داری بتفسیر احتیاج دارد و چون که گفت در لب و زلف روشن شد

و تفسیر کرده شد

بحر متماثل مکفوف عروض و ضرب مقصور صنعتش تفسیر ختمی

یار غم شده ام ز درد و مجبور ، زان سبب شد ز درد و مجبور ، یار غم شده ام ز درد و مجبور

تقطیعش

یار غم شده ام ز درد و مجبور ، زان سبب شد ز درد و مجبور ، یار غم شده ام ز درد و مجبور

این جا انچه بتفسیر احتیاج دارد

یار غم شده ام است و تفسیر میکند و می گوید که بهر آنکه شد درد و مجبور و در آن معلوم شد

سبب درد و مجبور در شده است و خفی آنست که تا نگفت با تو مجبور گفته بود و روشن شد

کرجت والسلام والحمد لله الملک العلام عبد الله محمد حسن بوحه

بیان شجرهٔ اخرم شجرهٔ اخرم را چون جزو اول مفعول باشد جزو دوم یا هم مفعولن آید اخرم و یا فاعلن آید اخرب و یا مفعول آید اخرب اگر جزو دوم مفعولن آید اخرم جزو سیم یا هم مفعولن بود اخرم و یا مفعول بود اخرب اگر جزو سیم مفعولن بود اخرم جزو چهارم یا فاع آید اول و یا فع آید ابتر و اگر جزو سیم مفعول آید اخرب جزو چهارم یا فعول آید اهتم یا فعل آید مجبوب و اگر جزو دوم مفعول بود اخرب جزو سیم یا مفاعیلن آید سالم و یا مفاعیل آید مکفوف اگر جزو سیم مفاعیلن آید سالم جزو چهارم یا فاع آید ازل و یا فع آید ابتر و اگر جزو سیم مفاعیل بود مکفوف جزو چهارم یا فعول آید اهتم و یا فعل آید مجبوب و اگر جزو دوم مفاعیل بود مکفوف جزو سیم یا مفاعیلن آید سالم و یا مفاعیل آید مکفوف جزو چهارم یا فاع آید ازل و یا فع آید ابتر و اگر جزو سیم مفاعیل بود مکفوف جزو چهارم یا فعول آید اهتم و یا فعل آید مجبوب

و بیان وزن رباعی و آن از متفرعات بحر هزج باشد و تغییر زحاف در آن بسیار آید و در آن دو شجره ساخته اند شجرهٔ اخرم و شجرهٔ اخرب و اول شجرهٔ اخرب مفعول آید و اخرم آن روا زده منزع میکرده چون جزو اول مفعول بود اخرب جزو دوم یا مفاعیلن آید سالم و یا مفاعیل آید مکفوف و یا مفاعلن آید مقبوض و چون جزو دوم مفاعیلن بود سالم جزو سیم یا مفعول آید اخرب و یا مفعولن آید اخرم و چون جزو سیم مفعول بود اخرب جزو چهارم یا فعول آید اهتم و یا فعل آید مجبوب و چون جزو سیم مفعولن بود اخرم جزو چهارم یا فاع بود ازل و یا فع بود ابتر و اگر جزو دوم مفاعیل بود مکفوف جزو سیم یا مفاعیلن آید سالم و یا مفاعیل آید مکفوف و چون جزو سیم مفاعیل بود مکفوف جزو چهارم یا فعول آید اهتم و یا فعل آید مجبوب و چون جزو سیم مفاعیلن بود سالم جزو چهارم یا فاع آید ازل و یا فع آید ابتر و اگر جزو دوم مفاعلن بود مقبوض جزو سیم مفاعیل بود مکفوف و یا مفاعیلن بود سالم و چون جزو سیم مفاعیل بود مکفوف جزو چهارم یا فعول آید اهتم و یا فعل آید مجبوب و اگر جزو سیم مفاعیلن بود سالم جزو چهارم یا فاع آید ازل و یا فع آید ابتر

رباعی

بیوسته رخ بخت تو گلگون باد ، اعداء ترا دیده و دل خون باد

بر ذات مبارکت همایون باد ، ای خسرو شاه جهان مقدم عید

رباعی

اینست یقین نام خدا را اکبر ، مجبوب و کور و دیان بر دو

صورة شجرهٔ اخرم

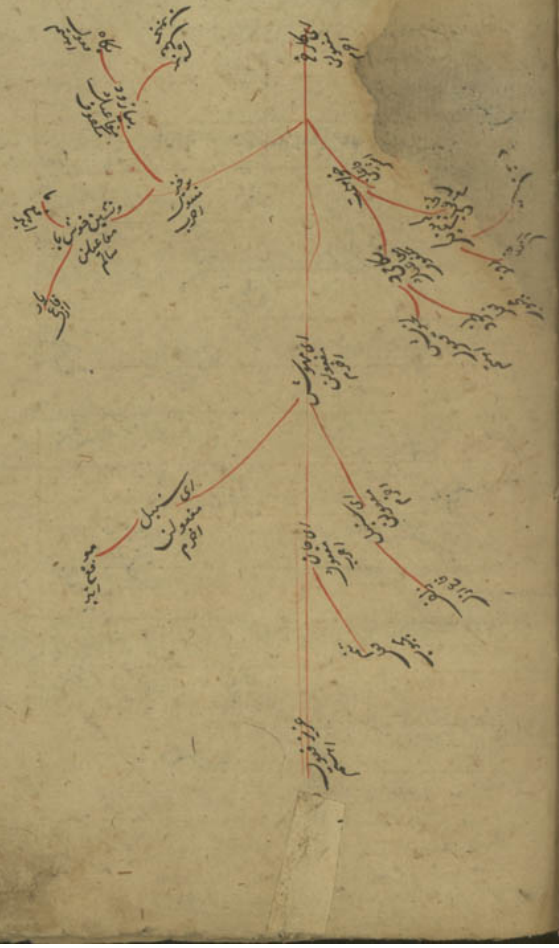

صورة شجرة اعرب

حرف را و روی و سناد پس فارغ گشتیم حدود قافیه و حروف و حرکات آن باز نمائیم بدانک قافیه را قافیه
از قفا نامیده اند که از قفا سر در آید که چون کسی اگر از پی کسی آید گویند که در قفای اوست و قافیه در
اصل بمعنی بود و آن حرف را عرب روی گویند و روی از روی مشتق است و روی رسنی
بود که بآن بار بر شتر بندند چنانکه بآن رسن بار بر شتر بسته شود بآن حرف شعر بسته شود که
بی حرف روی شعر درست نشود و تکرار آن حرف لازم باشد که در همه بیتها بیک حال متفق آن
حرف را بیارند تا شعر درست شود و حرفی که روی سازند باید که از نفس کلمه بود اما گفته اند که
دو گونه بود اصلی و معمول اصلی چون راست و ماست معمول چون هواست و کجاست که راست جا
ست کلمه اصلی از هواست و کجاست معمول که در اصل هوا و کجا اند و سین و تا بالقیاس بسوی
همه زائدین قیاسی کنند و قافیه اگرچه در اصل یکی گفت اما بتبعیت آن هشت حرف دیگر بالو
بیاید چهار حرف پیش از حرف روی که اصل قافیه است و چهار حرف بعد از روی و لیکن چهار
حرف پیش از روی اید الف تاسیس و حرف تأسیس و حرف ردف و حرف قید بود و آن چهار
حرف که بعد از حرف روی آید وصل و خروج و مزید و نائره بود اعداد حروف قافیه بیت
قافیه در اصل یکی گفت هشت از تابع چار پیش و چار پس آن نقطه انها دائره حرف تاسیس
و دخیل و ردف و قید آنگه روی بعد از آن وصل و خروج و مزید و نائره و این حروف پیش
حرکت نیز آید و آن رشی و اشباع و حذو و توجیه و مجری و نفاذ بود ترتیب حرکاتی که در قافیه آید
بیت قافیت را شش بود بقول استاد رشی اشباع است و حذو و توجیه و مجری و نفاذ
و از آن چهار حرف که پیش از روی آید اصل قافیه است الف تاسیس و حرف دخیل بقافیه
هیچ تعلق ندارد و از شش حرکت نیز حرکت از آن این قافیه است چون عاقل و
جاهل که اینجا الف تاسیس و قاف و ها حرف و خیل و لام روی و حرکتی که پیش از تاسیس
آمده رشی و حرکت دخیل اشباع درین قافیه سه حرکت و دو حرکت است و این قافیه خالی
عربیست که اگر عجم این الف را رعایت کنند لزوم ما لا یلزم خوانند و اگر رعایت نکنند عیب نباشد
اگر عجم با عاقل و جاهل مقبل و مثل بیاید تر روا بود اما چون عرب در نظم الف تاسیس بیا
بیاندازند تا اجوان بیاید آوردن و اگر نه عیب گیرند بدانک قافیه نزد عجم سه نوع بود مجرد
و مردف و مقید مجرد چون فروش که راه روی و حرکتی که پیش از روی آمده توجیه این
را یک حرف و یک حرکت است و این را مجرد از آن گویند خوانند که یک حرف و یک حرکت
دارد مردف سه حرف آید به الف چون کان و جان بواو چون نور و حور بیا چون دین و چین
و قید نیز حرفی بود سکن که بجای ردف آید هر حرف که آید شاید چون بزد و ورزد و چون
قند و جند اینجا الف کان و جان و واو نور و حور و یا دین و چین ز و ز و ز و ز و
و ز و نون قند و جند گاه و حرکتی که پیش از ردف و قید آمده است حذو است
آن چهار حرف که پیش از حرف [illegible] این بود و آن چهار حرف که بعد از حرف روی

آید اول خروج و وصل بود که از پی حرف وصل آید و روی آید و روی متحرک گردد و بوصل واصل گردد
چون سرم و برم که اینجا را روی و میم وصل و حرکتی که پیش از روی آمده توجیه و حرکت روی
مجری این را دو حرف و دو حرکت است و حرفی که بعد از حرف وصل آید حرف خروج بود و تا وصل
متحرک نگردد حرف خروج از پی آن در نیاید چون همیشه و همیشه که اینجا را روی
و میم وصل و شین خروج و حرکتی که پیش از روی آمده توجیه و حرکت روی مجری و
حرکت وصل نفاذ این را سه حرف و سه حرکت است و هر حرکت که بعد از روی آید
خواه یکی و خواه بیشتر آن را انفاذ خوانند و حرفی که از پی خروج آید مزید باشد
چون دانیست و در خود مست که این جا را روی و میم وصل و سین خروج و تا مزید و
حرکتی که پیش از روی آمده توجیه حرکت روی مجری و حرکت وصل نفاذ است این
چهار حرف و سه حرکت است و حرفی که از پی مزید در آید نائره بود چون لکه
کشتمش و بکشتمش که این جا شین اول روی و سین دوم وصل و تا خروج و میم
مزید و شین نائره و حرکتی که پیش از روی باشد توجیه و حرکت روی مجری و حرکتی
که از روی گذشت نفاذ است این را پنج حرف و سه حرکت است چون نه حرف و شش
حرکت هر یک در محل خود دانسته شد اکنون از مردف بیتی بگوئیم و حروف و حرکات آن
باز نمائیم تا روشن ترشود قافیه مجرد بیت چون بوی تو از نسیم سحر ٭ فدا کند دل و ان جان
بر سر ٭ این جا را روی و حرکتی که پیش از روی آمده توجیه درین
قافیه یک حرف و یک حرکت است قافیه مردف بالف بیت گر بنوشه ز دست دلبر جام ٭ گردم
در جهان میر کام ٭ این جا میم روی و الف ردف و حرکتی که پیش از ردف آمده حذو
و درین قافیه دو حرف و یک قافیه حرکت است قافیه مردف بواو است ای که نبود بحسن روی
تو حور ٭ باد چشم بد از جمال تو دور ٭ این جا را روی و واو ردف و حرکتی که پیش از
ردف آمده حذو و درین قافیه دو حرکت و دو یک حرکت است قافیه مردف بیا سلف ای ملیت را
ملک خوبی در نگین ٭ خرمنی حسن ترا مه خوشه چین ٭ اینجا نون روی و یا ردف و حرکت
که پیش از ردف آمده حذو و درین قافیه دو حرف و یک حرکت است قافیه با قید بیت ای وحید
از شوی ز عالم فرد ٭ نبود در زمانه مثل تو مرد ٭ اینجا دال روی و را قید و حرکتی که
پیش از قید آمده حذو و درین قافیه دو حرف و یک حرکت است قافیه با ردف اصل و ردف
زاید بیت چون دل غم عشق روی او داشت ٭ در جان همه تخم مهر او کاشت ٭
این جا تا روی و الف ردف اصلی و شین ردف زائد و حرکتی که پیش از ردف آمده حذو
درین قافیه سه حرف و یک حرکت است قافیه موصل بیت تا که بپیغام تو آورد نسیم سحری
می کند درد منش شربت دلم جان سپری ٭ این جا میم روی و یا وصل و حرکتی که پیش از روی آمده
توجیه و حرکت روی مجری درین قافیه دو حرف و دو حرکت است قافیه با وصل و خروج بیت

که در عشق صاحب قدست ٭ در صف اهل عشق نخست است ٭ این جا میم روی و سین وصل
و تا خروج و حرکتی که پیش از روی آمده توجیه حرکت روی مجری درین قافیه سه حرف و دو
حرکت است قافیه با وصل و خروج و مزید بیت چو بر سر وسی برگ گلاشتش ٭ چون بر سرو
هزاران بلبلاشتش ٭ این جا لام روی و سین وصل و تا خروج و شین مزید و حرکتی که
پیش از روی آمده توجیه و حرکت روی مجری و حرکتی که بعد از روی آمد نفاذ درین
قافیه چهار حرف و سه حرکت است قافیه با وصل و خروج و نائره بیت من نه همیشه
بنده جانم ستمت ٭ این جا را روی و سین وصل و تا و اوک خروج و میم مزید و نائره
و حرکتی که پیش از روی آمده توجیه و حرکت روی مجری و حرکتی که بعد از روی آمد
نفاذ است درین قافیه پنج حرف و سه حرکت است قافیه با ردف و وصل بیت در درون نگم عشق
میکارم ٭ خون دل زان دیده می بارم ٭ این جا را روی و الف ردف میم وصل و حرکتی که
پیش از ردف آمد حذو حرکت روی مجری درین قافیه سه حرف و دو حرکت است قافیه با
ردف و وصل و خروج و مزید بیت هر که از وصل دوست سوزش ٭ زان دل و دیده
عرق نوزش ٭ این جا را روی و واو ردف و سین وصل و تا خروج و شین مزید و
حرکتی که پیش از ردف آمد حذو و حرکت روی مجری و حرکتی که بعد از روی آمد
نفاذ و درین قافیه پنج حرف و سه حرکت است قافیه با ردف اصل و ردف زاید و وصل و
خروج و مزید بیت ای که عشق بار غم ما ناخشتمش ٭ با جور و ناز و عربده در ما
این جا تا روی و الف ردف اصل و فا ردف زاید و سین وصل و تا خروج و شین مزید و
نائره و حرکتی که پیش از ردف آمد حذو و حرکت روی مجری و حرکتی که از روی گذشته
نفاذ است درین قافیه هفت حرف و سه حرکت است نوع دیگر قافیه هست که انرا شایگان
خوانند و آن چند گونه آید اما بالغ مشهور است با الف نون آید که معنی جمع رسد از لفظ
نیز چیزی چند بیارم شایگان بالف و نون بیت در بغار و زعشق و علم یار دلش
در بغا صحبت زیبا نگاران ٭ این جا را روی و الف که پیش از روی آمد ردف و الف
و نون که بعد از روی آمد اند جمع مید هند شایگان و حرکتی که پیش از ردف آمده
حذو و حرکت روی مجری درین قافیه چهار حرف و دو حرکت است قافیه شایگان مفاعیلن بیت
کسان گرماه روی دوست دورند ٭ عجب دارم که در دوری صبورند ٭ این جا را روی و واو
ردف و نون و دال شایگان اند و حرکتی که پیش از ردف آمد حذو و حرکت روی مجری
درین قافیه چهار حرف و دو حرکت است قافیه شایگان مخاطب بیت درچنین با سرو سیمین
بر تحمید ٭ بهر چشم بد دعا بر وی مدید ٭ این جا میم روی و یا و دال شایگان و حرکتی
که پیش از روی آمده توجیه و حرکت روی مجری درین قافیه سه حرف و دو حرکت است قافیه شایگان
متکلم بیت چون دایم باد عم [illegible] بسیم ٭ نزد گر خدمت وصل تو بر شیم این جا

این جا شین روی و واو ردف و یا و میم شایگان و حرکتی که پیش از ردف آمده حذو و حرکت
روی بحری و درین قافیه چهار حرف و دو حرکت است و بدانکه شایگان چه آورده
و شایگان دو حرف ساکن بود که منع جمع و هندوانی از پی روی آید و فتی که روی
متحرک گردد و نشاید که شایگان را دوی سازند مگر با قافیه نونی که با الف ردف بود
چون جان و جهان یکی شایگان توان آورد چون عاشقان و طالبان و در قافیه دال
که نون قید بود چون چند و قند یکی توان آورد چون دهند و برند با مثال
و اگر بیش از یکی آرند از عیوب قافیه شمارند و باید که حرکتی که در قافیه آرند اگر
و اگر ضم و اگر کسر بود باید که تا آخر آنرا تغییر نکنند و همان حرکت را آرند و در ردیف
عبارتست از کلمه یا بیشتر که بعد از روی آید بیک لفظ و معنی تا آخر شعر و در
ردف یا دال ساکن باشد و در ردیف را دال متحرک و میان دال و فا آید و هر کس که
علم قافیه این مقدار بداند او را کفایت باشد والله اعلم بالصواب والیه المرجع والمآب

بسم الله الرحمن الرحیم

الحمد لله علی ما افاض علینا من نوره المنیر عند الخیاض و جنه المثمرة الریاض فی الصلوة و السلام علی
خاتم انبیاء و سید اصفیاء محمد و آله الابرار و اصحابه الاخیار و بعد چنین گوید مولف
این کتاب مواهب امام اجل فاضل رشید الدین سعد الاسلام ملک الکتاب ذو النسبتین محمد بن
عبد الجلیل العمری که روزی من بنده را خداوند ولی النعم ملک عالم عادل خورزم شاه
مظفر منصور علاء الدنیا و الدین ابو المظفر اتسز بن محمد تغمده الله بغفرانه اعز الله
انصاره و ضاعف اقتداره در ایام دولت او عود عقود فضل منتظم است و بناء جهل
منهدم طلب فرمود و موجب اشارت شناخته و سعادت خدمت میکرد در نافتم چون
بر طرف بساط عالی که بوسه خاه نهاد بلند و سجده گاه جهانداران است بایستادم کتابی در معرفت
بدایع شعر بپارسی که آنرا ترجمان البلاغه خوانند بمن بنده نمود بنگریستم ابیات شواهد
و آن کتاب را بس ناخوش دیدم همه از راه تکلف نظم کرده بطریق تعسف فراهم
آورده و با این همه از انواع زلل و اصناف خلل خالی نبود واجب شد بر من بنده که پیش
ورده آن درگاه و بدید آورده آن بارگاه در معرفت محاسن نظم و نثری هر دو زبان
تازی و پارسی این کتاب ساختن و این مجموع پرداختن هر چند که این جمله که آورده
گشت غیضی است از فیض آنچه پادشاه اسلام بحمد الله ملکه از اقسام فصاحت و اسلوب

این جا شین روی و واو ردف و یا و میم شایگان و حرکتی که پیش از ردف آمده حذو و حرکت
روی بحری و درین قافیه چهار حرف و دو حرکت است و بدانکه شایگان چه آورده
و شایگان دو حرف ساکن بود که منع جمع و هندوانی از پی روی آید و فتی که روی
متحرک گردد و نشاید که شایگان را دوی سازند مگر با قافیه نونی که با الف ردف بود
چون جان و جهان یکی شایگان توان آورد چون عاشقان و طالبان و در قافیه دال
که نون قید بود چون چند و قند یکی توان آورد چون دهند و برند با مثال
و اگر بیش از یکی آرند از عیوب قافیه شمارند و باید که حرکتی که در قافیه آرند اگر
و اگر ضم و اگر کسر بود باید که تا آخر آنرا تغییر نکنند و همان حرکت را آرند و در ردیف
عبارتست از کلمه یا بیشتر که بعد از روی آید بیک لفظ و معنی تا آخر شعر و در
ردف یا دال ساکن باشد و در ردیف را دال متحرک و میان دال و فا آید و هر کس که
علم قافیه این مقدار بداند او را کفایت باشد والله اعلم بالصواب والیه المرجع والمآب

منهدم طلب فرمود و موجب اشارت شناخته و سعادت خدمت میکرد در نافتم چون
بر طرف بساط عالی که بوسه خاه نهاد بلند و سجده گاه جهانداران است بایستادم کتابی در معرفت
بدایع شعر بپارسی که آنرا ترجمان البلاغه خوانند بمن بنده نمود بنگریستم ابیات شواهد
و آن کتاب را بس ناخوش دیدم همه از راه تکلف نظم کرده بطریق تعسف فراهم
آورده و با این همه از انواع زلل و اصناف خلل خالی نبود واجب شد بر من بنده که پیش
ورده آن درگاه و بدید آورده آن بارگاه در معرفت محاسن نظم و نثری هر دو زبان
تازی و پارسی این کتاب ساختن و این مجموع پرداختن هر چند که این جمله که آورده
گشت غیضی است از فیض آنچه پادشاه اسلام بحمد الله ملکه از اقسام فصاحت و اسلوب

این جا شین روی و واو ردف و یا و میم شایگان و حرکتی که پیش از ردف آمده حذو و حرکت
روی بحری و درین قافیه چهار حرف و دو حرکت است **و بدانکه شایگان چه آورده**
و شایگان دو حرف ساکن بود که منع جمع و مدد وانی از ان روی اهلکه فی کو روی

بر طرف بساط عالی که بوسه گاه بهار بلند و سجده گاه چنار آن است با ستادم کتابی در معرفت
بدایع شعر پارسی که آنرا ترجمان البلاغه خوانند بمن بنده نمود بنگریستم ابیات شواهد
و آن کتاب را بس ناخوش دیدم همه از راه تکلف نظم کرده بطریق تعسف قوافی
آورده و با این همه از انواع زلل و اصناف خلل خالی نبود و احسن شد بترتیب بنده که بر
ورده آن درگاه و بدید آورده آن بارگاه در معرفت محاسن نظم و نثری هر دو زبان
تازی و پارسی این کتاب ساختن و این مجموع پرداختن هر چند که این جمله که آورده
گشت غیضی است از فیض آنچه پادشاه اسلام خداوند ملکه از اقسام فضل و ادب و اسلام

بلاغت حاصلست لیکن فضلت اهل خانه جز بتقدیر الوسیع و الطاقة نتواند بود و اگر در اجل تاخیر یابد
و روزگار مهلت دهد و تقدیر یزدانی بر وفق تدبیر انسانی رود کتابی خواهد ساخت محیط
بجمیع اصناف علم شعر از عروض و القافیه و قوافی و محاسن و معایب نظم و نثر چنانکه خبر
ذکر جمیل پادشاه اسلام ثبت الله دولته در جهان مخلد و مؤبد ماند و استدراک دهور
و ایام و تعاقب شهور و اعواض آثار آن سعود و مندرس نگردانند و اکنون این کتاب را
حدائق السحر فی دقائق الشعر نام نهادم المطلوب من الله عز و جل ان یعصمنا من الخطاء و
الخطل و الغلو و الهذل انه الموفق للسداد و المیسر للمراد **التر صیع** پارسی ترصیع در شعر
جواهر و گوهر جواهر باشد در جیدی و در اثوب ملاقیت آن صنعت چنان بود که دیبا را مانند
بخشاء سخن خانه بخانه کند و هر لفظی را در برابری لفظ دیگر آرد موزون و حرف روی متفق
باشد و در نثر که حرف روی گفته میشود از راه توسع است چه بحقیقت حرف روی
را باشد **مثال** ان الابرار لفی نعیم و ان الفجار لفی جحیم **مثال دیگر** هم از قرآن
مجید ان الینا ایابهم ثم ان علینا حسابهم **مثال** از سخن پیغمبر اللهم اقبل توبتی و اغسل حوبتی
مثال از نثر فصحی من اطاع عضنه اضاع ذنبه **مثال** دیگر العاقل یتعظ بالعبر و الجاهل بالاثم
العالیة و الکرسی هو اعدد که قرآن بیابد بنثر از صفات نثر تازی باید که رسائل ابو الحسن
آهوازی بدست آرد چه جمله مرصع است و من یک سخن از فصل از سخن او ترسیل نمود
اینجا بیارم الحمد لله الذی لم یجعل قضاءه و قدره اللازم قضاءه و الشاف کرباد الغالب سلطانه
الذی ابدالدین بعد ما ولت و لاة و استبدلت عدالة بعد ما تضعضعت ارکانه و
تضعضعت عوانه و انقضت کبوانه و ذل بعزه و وهن بعضه
الحاء و ثبت اللغاء و کثه الاماکن و دحض الاقدام و قطب الاسلام و فتاه
البغاء و نصاب الدعاء الی الله صلوة علیه محمد الا یعنی مدة و لا یحصی عدده و الله الغر
القلوب علی جلل النعمة و محمد الامة محمده و آله الطاهرین **مثال** از نثر پارسی **مادر مرده**
و خاور نرده **مثال** صوفی خورده و موی کرده **مثال** از نثر تازی ابو فراس گوید و اخواله
باز اغیبن کریمة و اسواله للطالبین نهاب **دیگر** گوید انا ظالم لمن اخذت سطوة ظالمی
انا لامی ان عنت حفوة لامی **دیگر** من میکوم یا ثانی الغر الاشم یا ثانی الخضم
المقدم فی الدین انت المعظم الامام مفتاک الدجی حی و ذکرک للامی حرم اللیب

بیان تجنیس تام این صنعت چنان باشد که در نظم و یا در نثر دو کلمه یا بیشتر
متفق و در نوشتن چون یکدیگر باشد و در معنی مختلف در
حرکات و تفاوت و زیادت و نقصان نباشد **مثال**
تازی زانو سلطانی کزائر اللیث الزائر **مثال دیگر** المرأة الشدیدة حیة
تسعی ما دامت حیة **مثال** از نثر پارسی جندان خوز کشت زبان دارد
نه جندان خوز کشت زبان دارد **مثال** از شعر تازی ابو الفتح بستی گوید سمی
و حمی بنی حام و سام فلیس کمثله سام و حام **مثال** از شعر پارسی ای چراغ همه
جهان خطا دور بودن ز روی تست خطا **مثال دیگر** ایا غزال کرا دیده غزال مرا دیدی
بگیر جنگ بجنگ اندر غزل سرائی **بیان تجنیس ناقص** این نهایت تجنیس تام
در اتفاق حروف و لکن حرکت مختلف باشد **مثال** از نثر تازی جبة الزهد جنة الزهد
غرض درینجا لفظ زهد و لفظ نزد است در یکی ضمه ناقص لین و در
جهش است خواندن و اگر حرکت متفق بود و ندی چنانکه بحروف اند خود تجنیس تام
بود و در کلام پیغمبر آمده است اللهم کما حسنت خلقی فحسن خلقی و معاذ جبل
گوید رضی الله عنه الدین یهدم الدین و یکی از فصحا گوید الحجر محتکر لا محتکر
و ثعالبی گوید الصدیق الصدوق اول العقد و اسلة العقد و در غریبت این
تجنیس بسیار است و در خلق و عدد نیاید **مثال** از نثر پارسی ای بلا گزیده و نیست
نیست گزیده **مثال دیگر** راه کشیده و گرد شیده **مثال** از شعر تازی می گویم
لتلانا کما الدین محبة انم و منفعة عال و عش تحبیب جوار و زهو المعانی تحب کنیم
بجوار عرض **مثال** از شعر پارسی مطران گوید پیاده شود دشمن از آب
دولت خوبتا سی بر اسب سلامت سوار اسب سلامت سواری تو دلرس بلا شد
اندرون از سلامت سواری **بیان تجنیس زائد** و این را تجنیس مذیل نیز خوانند
و این صنعت چنان باشد که دو کلمه متجانس بحروف و حرکات متفق باشد اما
در آخر یکی حرف زیادت کند **مثال** از نثر تازی هو حام حامل لاعباء
هو حام حامل لاعباء

تجنیس تام تجنیس ناقص و تجنیس زائد و تجنیس مکرر و تجنیس
خط بیان تجنیس تام این صنعت چنان باشد که در نظم و یا در نثر دو کلمه یا بیشتر
متفق و در نوشتن چون یکدیگر باشد و در معنی مختلف در
حرکات و تفاوت و زیادت و نقصان نباشد **مثال**
تازی زانو سلطانی کزائر اللیث الزائر **مثال دیگر** المرأة الشدیدة حیة
تسعی ما دامت حیة **مثال** از نثر پارسی جندان خوز کشت زبان دارد
نه جندان خوز کشت زبان دارد **مثال** از شعر تازی ابو الفتح بستی گوید سمی
و حمی بنی حام و سام فلیس کمثله سام و حام **مثال** از شعر پارسی ای چراغ همه
جهان خطا دور بودن ز روی تست خطا **مثال دیگر** ایا غزال کرا دیده غزال مرا دیدی
بگیر جنگ بجنگ اندر غزل سرائی **بیان تجنیس ناقص** این نهایت تجنیس تام
در اتفاق حروف و لکن حرکت مختلف باشد **مثال** از نثر تازی جبة الزهد جنة الزهد
غرض درینجا لفظ زهد و لفظ نزد است در یکی ضمه ناقص لین و در
جهش است خواندن و اگر حرکت متفق بود و ندی چنانکه بحروف اند خود تجنیس تام
بود و در کلام پیغمبر آمده است اللهم کما حسنت خلقی فحسن خلقی و معاذ جبل
گوید رضی الله عنه الدین یهدم الدین و یکی از فصحا گوید الحجر محتکر لا محتکر
و ثعالبی گوید الصدیق الصدوق اول العقد و اسلة العقد و در غریبت این
تجنیس بسیار است و در خلق و عدد نیاید **مثال** از نثر پارسی ای بلا گزیده و نیست
نیست گزیده **مثال دیگر** راه کشیده و گرد شیده **مثال** از شعر تازی می گویم
لتلانا کما الدین محبة انم و منفعة عال و عش تحبیب جوار و زهو المعانی تحب کنیم
بجوار عرض **مثال** از شعر پارسی مطران گوید پیاده شود دشمن از آب
دولت خوبتا سی بر اسب سلامت سوار اسب سلامت سواری تو دلرس بلا شد
اندرون از سلامت سواری **بیان تجنیس زائد** و این را تجنیس مذیل نیز خوانند
و این صنعت چنان باشد که دو کلمه متجانس بحروف و حرکات متفق باشد اما
در آخر یکی حرف زیادت کند **مثال** از نثر تازی هو حام حامل لاعباء
هو حام حامل لاعباء

دو نکرة الوغی و الغیث دو نکرة الکرم تلقی بحضرتک المنی شتی بوبک الظلم **مثال دیگر**
از شعر پارسی زود کی گوید کسی فرستاد بسر اندر عیار مرا که مکن یاد بشعر اندر بسیار
دیگر منطق گوید بر تی ادب او بنبل انجیل شار بر شجاعة او بنبل بدر بور
می گویم ای منور بنجوم جلال و ای مقرر بنور مسوم فال
و آسمانست قدر تو ز جلال خدمت تو مقرر دولت حضرت تو مقبل اقبال
خوفضائل تو نجوم خیر پیش شمایل تو مال در کرامت تو نبوده نظیر در شمایل
ترا نبوده همال و این قصیده بسیار دراز است و از اول تا آخر مرصع است غالب
ایات که پیش از من در عرب و عجم کسی این قصیده تمام و صنع نگفته است **الترصیع مع التجنیس**
هر چند صنعت ترصیع در نثر خوش جا بی تعظیم و یا گاه رفیع و از چون با او علی دیگر مثل
تجنیس و غیر آن یاد کرده شود و بنایه نثر و بلند پایه نثر کرده آید نثر تازی قد طیب
الاعماق اعناقهم و خشعت الاعداء اعناقهم **مثال دیگر** الکؤس الراحات و النفوس
الراحات **مثال** از نثر پارسی یاری سرکشته و کاری بگذشته **مثال** از شعر تازی موطا
کاتب گوید لم تر لحسن و سدلو تعوری و اضطلام الانظار و شطر الاقدام الاهوال
من وقت حام و اقتسام الاموال من وقت سام عرض ازین قطعه بیت اقرست **دیگر**
جلالک ناخر الکوکب مشاعا غنی مثل المجد المؤثل خاطب فلکحظة الفکر ایشیک واقع
و للحظة العقد ایشیک خاطب و عرض ازین بیت هم بیت اقرست **مثال** از شعر پارسی
چنین باشد که از مشکفان نکنند آنکه بیمارم و گاز زانو تو درمانی بیمارم و گاز زانو
و تو درمانی **مثال دیگر** دستار بدست ازم تا بستانی دستار بدست ازم تا بستانی
تنی همه زانو الف و عمر گان هم بدین زره بیری و بدان زره بیری عرض ازین بیت
مصراع دوم است **التجنیسات** پارسی چند گونه باشد و این صنعت چنان باشد که
دبیر و یا شاعر کلامی که از گونه یکدیگر باشد یا نوشتن در نثر و یا در نظم بیاورد

الامور وکافی کامل بمصالح الجمهور مثال دیگر انا من دانای زمانه موسی اخوان
مثال از نظم پارسی مثنوی سیاه تو از رشت و سپید مثال از نثر تازی
المرغینانی گوید قد شاه من قطل موافق ومن صاحب وکافی مخالف مطابق مثال
از نثر پارسی می گوییم در حضرت بخارا نوای زینا زوی از تا اجرنال کشم و از
موسه جرمنی بیان تجنیس مرکب این صنعت چنان باشد که از دو لفظ متجانس یکی و یا
هر دو مرکب بود و این دو گونه است یکی آنکه در خط و لفظ متفق باشد و دیگر آنکه
در لفظ متشابه باشند و در خط مختلف آنچه از زبیس را علی التصحیف تجنیس
مفروق خوانند مثال از دو گونه از نثر تازی ان غلت قولک او غلاء فصنع الله رایح
او غلاء ذلک اطمع فی بحر بیکر و مطایا الجهل تجری بکر مثال از نثر پارسی من با زبان
ام در راه مهر تو تا زنده ام مثال دیگر من خرده نیم ولکن مرد نیم مثال از نظم
تازی بانت جعلت بدیتی لکم سواکا ولم اقصد به احد اسواکا تعیب الیک عودا
من اراک رجاء انا عودوا ان ازاکا و دیگر مفروق کلکم تدا اضا الحام والامام للنا
با الذی حرم صید والحاج حجا علینا ان من کان لنا نیکر العام لنا با تقی من مخصوص
الا بها عاملنا ان اوسس فی بدیع الفضل نوما خلنا لفضلناه وقضاه با
عاش لنا مثال هر دو گونه از نثر پارسی قطران گوید من اقدر علم و شده دیدن کنم یاد
با خرسی دایم شما را شوم از تخم من نیکر نان یاد دیناری نگر مفرد نانی باشد شما را
و دیگر مفروق سر و بالا که دارد بر سر سرو افتاب قد دلفاست و اندر دیده کان
زان افتاب بیان تجنیس مکرر و این تجنیس را مردد و مزدوج نیز خوانند و این
صنعت چنان باشد که دیبر و یا شاعر در آخر اسجاع یا در آخر ابیات دو لفظ متجانس
در بهلوی یکدیگر بیاورند اگر در صدر لفظ تجنیس زلا دنی باشد روا بود مثال
از نثر تازی النبیذ یعنو النعم ثم یعنو
من طلب شیئا وجد وجد ومن قرع
مثال دیگر از حدیث سعد م
مثال از نثر پارسی چنانکه گوید

فلان با غرور و دو دشت با خلاف با نیز از ترازست مثال آخر از نثر تازی ابو الفتح البستی گوید
جسمی لا تحب بانی الحسنی من مثلی الاشعار غاز فی طبع کسالی تعیین ذلک من ذوی الاحجال
جاء رد اما کنت الا دوار زیدا فلو زید علی الاذوار ازدیاد مثال از شعر پارسی آفتاب و ماه دو
نگار رتو ماه در جمال و دو گلنار رتو نا ثمر مانده جمال بیش کاذب نوزار بیان
مقرون خوار رتو حلوا رتو تا آخر قصیده و این تعقید صنعت نگاه دارد است
یکی گفت و مفلح آن قصیده ابیات یافت از دریا و گر یار ابر گوهر بار بیان تجنیس مطرف این صنعت
چنان باشد که دو لفظ متجانس را حرف متفق بود الا حرف اخر و مثال از کلام مبین الجلیل
مقصود بنو لیهما الخیر مثال از نثر فصحا لفظه در نفیسه و قطره روض نضر و مثال دیگر
الامر کما یحب لا کما یحب و دیگر الحاجز خایف و مثال از نثر تازی ما رسکم ایام از از ازاد و مثال
از شعر تازی ابو بکر قرشانی گوید متع بیوم مشعید الیوم مسعود و دع قول الاه تعقیب التبع تعقیب
و این قصیده از اول تا آخر راست بدین صنعت و دیگر صنعتها خوب و مثال از شعر پارسی سنوی
گوید از شمار تیغ تو دی پادشاهان شرار از طعان رمح تو دی خاسران را طعام بیان تجنیس
خطی این صنعت را تشاکل نیز گویند و این چنان بود که دو لفظ آورده شود که در خط مشاکل یکدیگر
دیگر باشد و در نطق مخالف مثال از قرآن مجید و تحسبون انهم یحسنون صنعا و مثال
دیگر الذی هو یطعمنی و یسقین و اذا مرضت و یعفین و مثال از کلام سعد م ارتاکم
والمارة فاقتا تیت الغیر و تجلی الغیر در کتاب شهاب این چنین است که ایاکم و مشاکم
رة الناس فانها فوق الغیر و مثال دیگر از کلام سعد م علیکم بالیاس من الناس و مثال از کلام
امیر المومنین علی الجواد کله کله و مثال از سخن فصحا و این بغایت خوب و بعضی هم با همین لفظ
مبین زینت کنند فانت الی معاویه عمر عمر فصار قصار ذلک ذلک ما خش فاحش فظلک
فعلک تهدا هذا مثال دیگر من کویم رب زدنی علما عمی عمرة شرعة فی ذاة فجاءة بعد
بعد عمرة مثال دیگر نعم الزبد الزبد و مثال المجالس خلا خلا خلا و مثال دیگر کل
طلوف الیه فزاز ولد به قرآن مثال از نثر پارسی بیت تا دیگر در آه با دیگر و مثال
از شعر تازی نصر بن الحسن گوید یا حسن دار تفقه و طلب تلک المعانی کانها من لفظ
و بالهاس معانی و مثال دیگر من کویم عاد اعلام العلوم عوالیها و اصبح اهل الشاد عوالیها

الامور وکافی کامل بمصالح الجمهور مثال دیگر انا من دانای زمانه موسی اخوان
مثال از نظم پارسی مثنوی سیاه تو از رشت و سپید مثال از نثر تازی
المرغینانی گوید قد شاه من قطل موافق ومن صاحب وکافی مخالف مطابق مثال
از نثر پارسی می گوییم در حضرت بخارا نوای زینا زوی از تا اجرنال کشم و از
موسه جرمنی بیان تجنیس مرکب این صنعت چنان باشد که از دو لفظ متجانس یکی و یا
هر دو مرکب بود و این دو گونه است یکی آنکه در خط و لفظ متفق باشد و دیگر آنکه
در لفظ متشابه باشند و در خط مختلف آنچه از زبیس را علی التصحیف تجنیس
مفروق خوانند مثال از دو گونه از نثر تازی ان غلت قولک او غلاء فصنع الله رایح
او غلاء ذلک اطمع فی بحر بیکر و مطایا الجهل تجری بکر مثال از نثر پارسی من با زبان
ام در راه مهر تو تا زنده ام مثال دیگر من خرده نیم ولکن مرد نیم مثال از نظم
تازی بانت جعلت بدیتی لکم سواکا ولم اقصد به احد اسواکا تعیب الیک عودا
من اراک رجاء انا عودوا ان ازاکا و دیگر مفروق کلکم تدا اضا الحام والامام للنا
با الذی حرم صید والحاج حجا علینا ان من کان لنا نیکر العام لنا با تقی من مخصوص
الا بها عاملنا ان اوسس فی بدیع الفضل نوما خلنا لفضلناه وقضاه با
عاش لنا مثال هر دو گونه از نثر پارسی قطران گوید من اقدر علم و شده دیدن کنم یاد
با خرسی دایم شما را شوم از تخم من نیکر نان یاد دیناری نگر مفرد نانی باشد شما را
و دیگر مفروق سر و بالا که دارد بر سر سرو افتاب قد دلفاست و اندر دیده کان
زان افتاب بیان تجنیس مکرر و این تجنیس را مردد و مزدوج نیز خوانند و این
صنعت چنان باشد که دبیر و یا شاعر در آخر اسجاع یا در آخر ابیات دو لفظ متجانس
در بهلوی یکدیگر بیاورند اگر در صدر لفظ تجنیس زلا دنی باشد روا بود مثال
از نثر تازی النبیذ یعنو النعم ثم یعنو
من طلب شیئا وجد وجد ومن قرع
مثال دیگر از حدیث سعد م
مثال از نثر پارسی چنانکه گوید

فلان با غرور و دو دشت با خلاف با نیز از ترازست مثال آخر از نثر تازی ابو الفتح البستی گوید
جسمی لا تحب بانی الحسنی من مثلی الاشعار غاز فی طبع کسالی تعیین ذلک من ذوی الاحجال
جاء رد اما کنت الا دوار زیدا فلو زید علی الاذوار ازدیاد مثال از شعر پارسی آفتاب و ماه دو
نگار رتو ماه در جمال و دو گلنار رتو نا ثمر مانده جمال بیش کاذب نوزار بیان
مقرون خوار رتو حلوا رتو تا آخر قصیده و این تعقید صنعت نگاه دارد است
یکی گفت و مفلح آن قصیده ابیات یافت از دریا و گر یار ابر گوهر بار بیان تجنیس مطرف این صنعت
چنان باشد که دو لفظ متجانس را حرف متفق بود الا حرف اخر و مثال از کلام مبین الجلیل
مقصود بنو لیهما الخیر مثال از نثر فصحا لفظه در نفیسه و قطره روض نضر و مثال دیگر
الامر کما یحب لا کما یحب و دیگر الحاجز خایف و مثال از نثر تازی ما رسکم ایام از از ازاد و مثال
از شعر تازی ابو بکر قرشانی گوید متع بیوم مشعید الیوم مسعود و دع قول الاه تعقیب التبع تعقیب
و این قصیده از اول تا آخر راست بدین صنعت و دیگر صنعتها خوب و مثال از شعر پارسی سنوی
گوید از شمار تیغ تو دی پادشاهان شرار از طعان رمح تو دی خاسران را طعام بیان تجنیس
خطی این صنعت را تشاکل نیز گویند و این چنان بود که دو لفظ آورده شود که در خط مشاکل یکدیگر
دیگر باشد و در نطق مخالف مثال از قرآن مجید و تحسبون انهم یحسنون صنعا و مثال
دیگر الذی هو یطعمنی و یسقین و اذا مرضت و یعفین و مثال از کلام سعد م ارتاکم
والمارة فاقتا تیت الغیر و تجلی الغیر در کتاب شهاب این چنین است که ایاکم و مشاکم
رة الناس فانها فوق الغیر و مثال دیگر از کلام سعد م علیکم بالیاس من الناس و مثال از کلام
امیر المومنین علی الجواد کله کله و مثال از سخن فصحا و این بغایت خوب و بعضی هم با همین لفظ
مبین زینت کنند فانت الی معاویه عمر عمر فصار قصار ذلک ذلک ما خش فاحش فظلک
فعلک تهدا هذا مثال دیگر من کویم رب زدنی علما عمی عمرة شرعة فی ذاة فجاءة بعد
بعد عمرة مثال دیگر نعم الزبد الزبد و مثال المجالس خلا خلا خلا و مثال دیگر کل
طلوف الیه فزاز ولد به قرآن مثال از نثر پارسی بیت تا دیگر در آه با دیگر و مثال
از شعر تازی نصر بن الحسن گوید یا حسن دار تفقه و طلب تلک المعانی کانها من لفظ
و بالهاس معانی و مثال دیگر من کویم عاد اعلام العلوم عوالیها و اصبح اهل الشاد عوالیها

کتب رفقت ایات مثال از نثر تازی جنایة بحظ الاقرار و تحیة الاهل عرض رضا و اتا
هر دو کلمه حرف دوی که آن لام است بعد از الف متفق اند و بوزن مختلف
و وزن آمال افعال مثال از نثر تازی او کرد و زن پارسی باشد اینت فلانا
هو یشمار بیان تجنیس متوازن و این صنعت بنثر مخصوص نیست بلکه در نظم نیز
کلمات افتد و انرا شعر موازن خوانند و این چنان باشد که از اول دو قرینه تا آخر بنا از او
دو مصراع یا از کلمات آورده شود که هر یکی نظیر خویش ابوزن موافق باشند اما بحرف روی
مخالف مثال از کلام الله و اتینا هما الکتاب المستبین و هدینا هما الصراط المستقیم و در برابر
اتینا هما هدینا هما آمده است و در برابر الکتاب الصراط و در برابر المستبین المستقیم و هر
یکی از این کلمات نظیر خویش را بوزن موافق است الا ما جاء الله مثال از نثر تازی ابو بکر قرشانی
قد اشتبه الحال بعد التفاوت و انه المراد بعد التمانع مثال از شعر تازی ابو بکر قرشانی
گوید فاذا قلت الاما حقی منثرا و ما تلت الا لحم لقی منظما مثال دیگر من گویم
الشمس فی راد الحق الملوک کوکب بنو الجود و الاکرام مذ ذاب شاهی
مثال از شعر پارسی مسعود سعد گوید شاهی که رخش کوه و اوتوت بود و ذلیل
تیغ او زانفرت به دشمن اندر زمین کاش زه نگ لدر بتین و اندر دم تعیین
پیر تلکند کان و باشد که این موازنه در دو بیت افتد مثال من گوید آنکه با زر و خزانه کیت
نیست با جود دست او بسیار و آنکه کشف سر او کرده و ذلیت در پیش طبع او دو خوار
و از این نوع در شعر من بسیار است المقلوبات و از جمله صنعتها که در نثر و نظم بدیع
و غریب آرند بر قوت و قدرت خاطر دبیر و شاعر دلالت کند مقلوبست و صنع متقلب
پاش کرد باشد و انواع او بسیار است اما
آنچه از انواع جهار نوع را که مستعمل است

مقلوب بعض و مقلوب کل و مقلوب مجنح و مقلوب مستوی بیان مقلوب بعض
این باشد که در نثر و یا در نظم دو کلمه یا بیشتر آورده شود که میان ایشان
حرف مقلوب واقع باشد نه در همه مثال از الفاظ مفرد تازی رقیب قریب شاعر
گوید اخاد مفرد پارسی شکر که رشک شکر مثال از کلام سید م اللهم استر
عورتنا و امن روعتنا مثال از سخن بلغا خطبا من زیر حم بر حم و من زیر حم نم مثال از
شعر تازی ابو نواس گوید قیمتی قضیب زواد و عنفوی زوی وزاد و مثال از شعر پارسی
من گویم از آن جادو آن دو چشم سیاه دلم جادو آن عدیل عناشت بیان مقلوب کل
متقارب این صنعت چنان باشد که تقدیم و تاخیر در همه حروف کلمه آید از اول تا آخر مثال از الفاظ مفرد
پارسی کس سک سیر و ریش مثال از الفاظ مفرد تازی سیل لیب تاریخ خیرات مثال
از نثر تازی کفه بحر و خیاره رحب مثال از نثر پارسی یا رب ما را آرام ده مثال از شعر تازی
من گویم حسانک منه للاحباب فتح فز بحکم منه للاعداء حتف مثال از شعر پارسی عنصری
گوید بنگ اندر شی ساخته خواسته بجنگ اندر شی لشکر آراسته مثال امیر
غلی القوری گوید سیر کرسیاست نیک و خانگه و برنا مره نکوید طریق گوید
و زیبا هست انیس گوییم و از نشاتی زود بجوان پاشکوه میر کرسیا مقلوب
مجنح مقلوب مجنح همچنین مقلوب کل است الا آنکه زانی ذو کلمه که در میان این
صنعت نگاه داشته آید یکی یا دو بیت باشد و یکی با جربیت مثال از شعر شاعر گوید
شاق هذا الشاعر الحنین الی من قبلنه قاس سارق القوم فاتهم علینا جبلنا رانس

مثال دیگر هم می‌گویم لقطب المذکور تدار الوقائع وتخوهواه یمیل النفوس عواطفه صابعو
ظلال وانه سیاحات الکئوس مثال از شعر پارسی من کویم در خدمت تو انیست
معالی بتاختم وز نعمت تو دلانی بیاختم مثال دیگر هم می‌گویم
بیمانی خوشتر که نوشی اندرین مدت تن جانی هم آن بهتر که پوشی اندرین موسم رادی
مثال دیگر نوشجان شکین خال ومن خنین شکین خال الاشتقاق واین را
اقتباس نیز خوانند واین صنعت را بلغا هم از تجنیس شمرند واین چنان
باشد که دبیر و یا شاعر در نثر و یا در نظم الفاظ آرد که حروف ایشان متقارب
ومتجانس باشند در گفتار واز این گونه در کلام قدیم خدای جل جلاله بسیارست
ودر اخبار و آثار بسیار واوان مثال از قرآن مجید فاقرءوا ما تیسر منه
یا اسفی علی یوسف واسلمت مع سلیمن و جنبی الجنتین وان لیریه کیف
یواری سواة اخیه قال انی لعملکم من القالین فروح وریحان و مثال دیگر
هم از قرآن مجید وان یردک بخیر فلا راد دیگر او آوی الی رکن شدید دیگر
انا قلتم الی الارض ارضیتم و مثال از کلام سعدی القلم قلمات یوم القیمة و مثال
دیگر عصیة عصت الله ورسوله ومتمرد مضر هما الله فی النار وغیاث غفرلها
و مثال از سخن امیر المؤمنین یا حمراء احمری و یا بیضاء ابیضی و غیر تغیری
مثال از سخن بلغاء اللهم سلط علیهم الطعن والطاعون مثال دیگر له خلق
خلق وشان شائن وشیمة مشئومة وخیم مثال از نثر پارسی

مثال از نثر پارسی شاعر گوید اندر اندوه مطلوم غم از اگر نطلبی نیابی زندیه بیت نیابی و با
و باشد که در اول و آخر هر مصراع این صنعت نگاه داشته آید مثال شاعر گوید ز ان
دو خاد و نرگس خمور بیاکشی و ناز از کرشمه و غیر هوا هم عقد زور دراز و این صنعت
بجع را منقط نیز خوانند بیان معلوب مستوی این صنعت چنان باشد که در نثر الفاظ
مرکب یا در شعر یک مصراع یا یک بیت تمام چنان افتد که راست بتوان خواندن و هم بر
شکونه مثال از قرآن مجید کل فی فلک و یسبحون و دیگر از نثر تازی سالک کاس مثال
از نثر پارسی دارم همراه و مثال از شعر تازی و این نهایت صورت از آهنی تا دشمنه
لیک تقوه و مثل لیمین مذانی نهاذا و دیگر یعنی قرینگر و عقد آشنا تا دعد کبرت تسبیح
مثال از شعر پارسی شاعر گوید زیرکا گنبکا کرین زیت و آنات آز نیز مثال دیگر
در مان در دم کوم یار زای هم کم در دنا مرد م شمار مثال دیگر ادیب نگوی گوید
دخت خرد مار نظر ز نظرم ز نظرم ز نظرم ز نظرم ز نظرم
این نوع چنان باشد که آن الفاظ که در اول آورده باشد با خر همان لفظ بعینه صورة و معنی
بی تغییر و تفاوت باز آرد مثال از نثر تازی ظلمت نکلهم فسلبت ما طلبت و نهبت ما لهم و هب
ما نهبت مثال الکیلة ثکل الحیلة الثقل انثی للثقل مثال از نثر پارسی کوهر شناس
دو ملک قدر کوهر مثال از شعر تازی شاعر گوید تمنیت سلیمی ان اموت صبابة و اهوت
شیخ عندنا تا تمنیت مثال دیگر شاعر گوید تریک الی ابن العم یشتم عرضه و لیس الی داع
الندی بسریع مثال دیگر سکران سکران آتا یغنیک فتی

مثال از یادگار غضائی گوید عضا بر کرفتن نه هنر بود و هی از دهاکر و باید عضا ورا
قصیده لایت از اول تا آخر این صنعت نگاه داشته ام و اینجا بیتی چند بیارم قوله
تن زبر دان نگار بدان غنچه طره بی قرار نگارست رخسار می زخون ز رجوان ز خسار
آن نگار خماریست در سر غرابی شراب در دانش آن نرگس پر خمار کنار ش از دوست تا
شد شبی غرابر شد از خون دیده کنار شمار غم او و ماندانم از انکه فزون شد غم او
زحد شمار بیان نوع دوم از ذو العوغلی القدر این صنعت بجون صنعت پیشین است الا
انکه آن لفظ که باول گفته شده باشد با خر همان باز آورده شود بصورت اما بمعنی مختلف
و این صنعت تحقیق تجنیس تام است اما جون از ان لفظ متجانس یکی بصدر افتد و یکی بعجز
از حساب ذو العجز الی القدر شمرند و بدین نامش خوانند و این نوع از نوع پیشین شریف
تر است و بکفتن مشکل تر مثال از نثر تازی کافوا لتوبة کالکافر کافوا مثال دیگر
سایل اللئیم بوجه و دعه سایل مثال دیگر از نثر پارسی داد یاقت هر کز داد داد مثال
از شعر تازی بسری موصل گوید یسارین سخیتها المنایا و یمنی من عطیتها
الیسار مثال دیگر نصر بن الحسن بن المرغینانی گوید ذو ادب شود و کالعنا قید از سلت
فی اجلها جنا النفوس ذو ادب مثال دیگر من کوم فتری تجمیل الصنع دلا
طیب النثر و نقی سینوف الهند بین السرف فی النثر و یعرف فی شری الجد علی شاکلة
النثر مثال از نثر پارسی هوایی تو از ان تر یدم بعالم که پاکیزه تر از هر شک سوی
کدر بی و این خاک خاکی بینی کنی رحم و در وقت زی من کدای جز اکاه من بود شیرین

لبانت جرائی من از من ربیده جرائی مثال دیگر ابو الفتح روحی گوید بیمین تو ملک
داده زیاد بیشمار تو عدل خورد جلین بیان نوع سیم از ردّ العجز علی الصدر این صنعت
چنان باشد که همان لفظ بعینه صورة و معنی که در عجز بیت خوانند بود در حشو
مصراع اول بیارند نه در صدر مثال از شعر تازی شاعر گوید انا التنور فانها نار
بجوار قبر کرد الدنیا زفتبور مثال دیگر نیز گوییم لقد خاب اقسام الفضایل کلها
وجدّ افی فنون الفضایل مثال از شعر پارسی همه عشق او انجمن کرد و من همه نیکوی کرد
مثال از شعر پارسی اگر تنگ چنان تنگ نگارد مرا دان نخجسته دست تنگ
و گر آزرده جان دانست کردن فرود از جان من برجان آزر بیان نوع چهارم از ردّ
العجز علی الصدر این نوع همچنانست که نوع سیم الا آنکه معنی آن لفظ در آخر عجز آن باشد
که در حشو مثال از شعر تازی شعالبی گوید واذا البلابل یلقحنها فانق البلابل
باختیار بلابل بلابل که در مصراع اولست جمع بلبلست و بلابل که در مصراع آخرست
جمع بلبله مثال از شعر پارسی من گویم که جایگاه داد من از فلک جز اندوه ندارد
بایست داد بیان نوع پنجم از ردّ العجز علی الصدر نوع پنجم چنانست که در اول و آخر
دو لفظ آورده شود که هر دو از یک کلمه بعینها مشتق باشد در اصل و معنی متفق
اما در صیغه ایشان اندک مایه تفاوت باشد و این نوع دو قسم است یک قسم
آنکه یک لفظ در صدر باشد و یک لفظ در عجز و قسم دیگر آنکه یک لفظ در حشو
مصراع اول باشد و یک لفظ در عجز مثال قسم از قرآن مجید استغفروا ربکم

انه کان غفارا و مثال از شعر تازی و تهت عنزا بک کاهنة و تا کاهنی من شانها آن تهی
مثال از شعر پارسی من گویم بیا زودی مرا با هیچ حجت زمن خوکرده ترا نابوده آزار
و مثال از قرآن مجید ولقد استهزئ برسل من قبل فحاق بالذین سخروا منهم ما کانوا به
یستهزءون مثال دیگر کیف فضلنا بعضهم علی بعض الآخرة اکبر درجات واکبر تفضیلا
مثال دیگر از رسول صلعم من مقت نفسه المسلمین مقته و مثال از شعر تازی ابو تمام
زید جسمی الم بها فقال سلام کم حل عقدة صبر الملام و مثال دیگر ابو الوفا پارسی
و ما ان شیت من کبر ولکن لقیت من الاحبة ما اشانا و مثال دیگر ابو الفتح بستی
گوید هر دو قسم اول نوع جمع کرده قلت یا غایة الناس بعد و ارتیاد انت علی التحقیق مقلوب
لیتک اسئل النفیل قد ولی انک منقوص و منسوب و مثال از شعر پارسی امیر اگر ترا امروز
گردی سر بجاه همه عمال عزلت بتوقیع تو این بودم از عزل ندانستم که توقیع
تو هزلست غرض ازین بیت معنی اول است مثال دیگر عنصری گوید تا جهان بودست
کس بر باد نشاندست مشک زلف یارم هر شبی بر باد مشکم افشان کند بیان نو
ع ششم از ردّ العجز علی الصدر نوع ششم همچنانست که نوع پنجم الا آن دو لفظ که در اول و آخر
آورده شود از یک کلمه بعینها مشتق نباشد و در اصل و معنی مختلف باشد و این نیز همچنان
دو قسمست مثال قسم اول از قرآن مجید قال انی لعملکم من القالین این لفظ قال که در اول
آمده است از قول مشتق است و معنی او گفتن باشد و قالین که در آخر آیه است از قلی مشتق
است و معنی دشمن داشتن بود مثال از شعر تازی سری گوید هم البدر اذ عقتها فی السماء

اذا اشتاط السلطان تسلط الشيطان **مثال دیگر** الارواح جنود مجندة فما تعارف منها
ائتلف وما تناکر منها اختلف **مثال** از قول سفیر اللهم بکا حاول
قول سفیر شرما فی الرجل صبح مالغ وجیش فالح **مثال** از سخن
جسیم **مثال از شعر تازی** یعولون فی البستان للتین لذة وفی الخرنوب
شیئان تلقی المحابس کلها فنی وصف من اهوی جمیع المحابس **مثال دیگر**
الکرم عند الواسع من کل علم بالاناء الواسع قدم زفیلی رایة مجده مغفور به فوق
الرفیع الشاسع هو منهل الآمال ابناء المنی یرد ونه من کل قطر شاسع ماهر من کل
یحیه جرز ثنایه لسخاهم اخلاق الزمان الاتاسع وابو العلاء معری را کتابت و هر
شعر که انجاست بالزوم ما لا یلزم است **مثال از شعر پارسی** مسعود رازی گوید از بس
که تو در هند و در ایران زده تیغ واز بس که درین مرز و درین بوم خون ریخت
زمین سرخ گیاه روید تا حشر بجز سرخ گیاه روید بوم شاخ طبرخون **تضمین المزدوج**
دوج این صنعت چنان باشد که دبیر و یا شاعر نعوذ از آن که خود و آنجا و قوافی نگاه داشته
باشد و شرایط آن بجا آورده بود در اثنای قوافی یا در اثنای ابیات دو لفظ مزدوج یا
بیشتر بکار دارد **مثال از قرآن** مجید و جئتک من سبا بنبا یقین **مثال از سخن** پیغمبر
المومنون هینون لینون **مثال دیگر** المومن غبی لعب **مثال از سخن** بلغا فلان زین
بعلمه الجم ومجده الاشم زمانه وفاق بفضله الباهر وحسبه الزاهر اقرانه لعظمه باخر
یکی افتاده است سجع است و اعتماد قرینه ایست و آن لعظمه باخر که در اثنای

هر زینه افتاده است چون علمه الجم ومجده الاشم و چون فضله الباهر وحسبه الزاهر مزدوج چند و از
بحث زیادة ارائیش است وجود و ایجاد اهل ابدان حاجت نیست
مثال فلان پیشه گزیده و عادت پسندیده موروث و بخدمت کاری حضرت
موصوف **مثال از شعر** تازی در مرثیه صاحب عباد گفته اند مسی الفضائل
الخلائق ولم یس بدنه کریم ثری الارض وقبض عظامه فقد ناه للماتم واعتم بالنعی لکل خصوص
البدر عند تمامه عرض لظل ثم واعتم است ازین قطعه که مزدوج اند **مثال از شعر تازی**
کویم تعود رسم الوبیب والنبیب فی الغلی وهذا از وقت اللطف والتنفس ذائة فنی
اللطف ارق الغفاة بهائه وفی التنفس اعمار الغزاة نهایة **مثال از شعر پارسی**
فرقی گوید جو جیبل قرط بهم بر گشته جعد گره خلقه زبره بکره دو زلف دوتا **مثال**
دیگر هزار از خبر از عنبر بروی روز بر بندد سپید و ابر **مثال دیگر** زر دینار گوهر بیدو ابر
سپید زمین گشته زرین و سیمین تمام عرض از بهار زره و گره جنبر و عنبر و بید و سپید
است که همه مزدوج اند که در اثنای ابیات افتاده اند **الاستعارة** معنی استعارت
چیزی عاریت خواستن باشد و این صنعت چنان باشد که لفظی را معنی باشد حقیقت
پس دبیر یا شاعر آن لفظ را از آن معنی حقیقت نقل کند و بر جایگاهی همی بر سبیل عاریت
کار بندد و این صنعت در همه زبانها هست و چون استعارت بدیع نبود و مطبوع باشد
سخن را از دار ائیش تمام حاصل گردد **مثال از قرآن** مجید واخفض لهما جناح
الذل من الرحمة **مثال دیگر** واشتعل الراس شیبا **مثال دیگر** فاذاقها الله لباس الجوع
استعارت

والخوف **مثال از حدیث** رسول الفتنة نائمة لعن الله من ایقظها و این فصل غریب عاصی است
در خطبه که در مدح عمر علیه ما یستحق گفته است و جد این فصل آن ابن خیثم
معاقلها والقت الیه اقلاها وکنهورها ونقلت نخلتها واطوقته تحمتها واعطاقت
منه شعالها ووقفت مخافیها لمقص معاقص منها قبضا وجانبت عرانینها مالا
وما اشتملت قدماه الا کذلک کان الناس قالوا انهم رحالة **مثال از نثر پارسی** دبیر
باید که سایه شفقت بر سر فلان گسترانند و دامن عفو بر گناهان او پوشانند **مثال دیگر** از
شعر تازی لبیبه روی گوید ومن الخابیات ان یفض سیوفنا تلد المنایا الشوه وهی کور
مثال دیگر وفتیان صدق یعطرون عن الوغا وادیهم المنایا وابیات الاطافر فی
احدی الثنیین من الغاضرة العوالی او قروع المنابر **مثال از شعر پارسی** مسعود سعد گوید
مجرد راهی فرو شد سر که عطار اهی بر نیامد آخر این روزگار ناقص دوست لکدی زد گاک
را تخلیم شد زمردم تهی کنار جهان خاک را پر نشد هنوز شکم **مثال دیگر** از نثر پارسی
خاک عمل از عنبر معزولی **حسن المطلع** این صنعت چنان باشد که دبیر یا شاعر جهت
گفتن اول کلمه قصیده مصنوع و مطبوع گوید و لفظ لطیف و معنی بدیع آورد و از کلمات نیکو
نیکو نباشد احتراز کند چنان که سزد از شنیدن آن راحت آید و طبع از دریافتن آن نشاط
آورد **مثال از نثر تازی** مستنی گوید الحمد لله الذی وفقت والکرم وذل عنکم الی اعدائکم
الالم **مثال دیگر** اینتوری گوید تحیة من ثابت یتواها الرعد علی سیر جرت به دیلمان
مثال دیگر مسعود سعد گوید شق بالحکم محمد میمون ابدا اوقل للنهر کن فیکون
سبل الغرام

و مرا خواجه امام بهاء الدین ابو محمد خرقی حکایت کرد که شبیل الدولة بکرمان شاهان رفت
م بن العلا در مدح او قصیده گفت و مطلعش اینست **شعر** دع العیس
الی ابن العلا والا فلا چون مکرم ابن العلا بوقت انشاد این یک بیت
دولة را گفت دست از انشاد باز بدار پس خدمتکاری را بفرمود تا نمد
ورد و بشبیل الدولة داد انکه گفت اگر همه ابیات قصیده همچنین است مطلع
بیت را نمد و دینار است و در خزانه من چندین زر نیست که حسن مطلع را در حق ممدوح
کردیم چندین اثر است **مثال از شعر پارسی** ابو الفرج رونی گوید ترتیب ملک و قاعده دین
و رسم داد عبد الحمید احمد عبد الصمد نهاد **مثال** دیگر من گویم منت خدای را که بتائید
آسمان آمد بسنت جلالت خداوندگان **مثال دیگر** هم من گویم ای غریو رکوس تو در گوش بانگ
ارغنون جزع فایم اندر و جیشت کشید فیروزه گون **مثال دیگر** معزی گوید ای تازه تر از
برگ گل تازه تر از فروزه تر از فروس **حسن التخلص** این صنعت چنان باشد
که شاعر از غزل یا از مدح دیگر که سر آن تشبیب کرده باشد بمدح ممدوح آید بوجهی خوبتر و طریق
پسندیده تر و در آن مناسبت لفظ و تناسب معنی نگاه دارد و مبتنی باشد بر معنی بدیع یا بوجه
چنانکه میگوید **شعر** نودع غیر الثنیین فینا کانه قبل ابن ابی الهیجاء فی قلب فیلق **مثال دیگر هم**
او گوید عرضت بیانین ترجمها فقلت لها هی ان جالس هذا الشادن الزبا فاستنطقت
ثم قالت کالمغیب تری لیث الشری و مؤمن عجل اذا انتسبا **مثال از شعر پارسی** عنصری
گوید اگر گلستان بباد خزان زرد شد روا است اندکی باید که سرخ باشد روی خزان گلستان

و بیشتر تمثلات عنصری نیکوست و او درین منع پارسیان همچنان بوده است که متنبی تازیان را

مثال دیگر کمال گوید از صنعت قلم مدح ممدوح آید و این صنعت کمال را بکمال

بریده نیکو ساری مشکبار گوید که نوک خامهٔ دستور کشورم مثال دیگر من گویم گرفت بیدل

در جفائی تو پشیمان کف خداوند گوهر فشان حسن المقطع این صنعت چنان

شاعر بیت آخر را از شعر نیکو گوید و بلفظ فصیح و معنی بدیع ختم کند چه تربیت القصد ترتیبی از شعر

شنونده بیت آخر اگر خوش بود آن بماند و بیتهای سابق اگرچه ناخوش بوده باشد در خاطر

نماند و نسیا منسیا شود مثال از شعر تازی متنبی گوید قد شرفت الارض ما ساکنها و شرف

الناس اذ سواک انسانا مثال از شعر پارسی مسعود سعد گوید تا دمد باغ و راغ را عرسات

بجمع و خریف زینت حور زلف شاه سپرم و روی من چشم بادام و دیدهٔ انگور باد عیش

بخرمی موصوف باد دولت بخرمی مذکور روزگارت زهی و بخت غلام فلک بنده و جهان ماشد

زازل دولت ترا توقیع باید نعمت ترا امنشور مثال دیگر من گویم مبادا صدر تو بی من که بادا

تا کهی حشمت محمد وجی جهان چون تو بنده اجی فلک چون من مثال دیگر هم من گویم پایدار تو اندر

روزگار عزت و قدرت دست زمانه ترا رکاب گرفته مثال دیگر عنی گوید بقیت بقا الدهر یا کهف

اهله و هذا دعاء للبریة شامل حسن الطلب این صنعت چنان باشد که شاعر در بیت از ممدوح

چیزی خواهد اما بوجه لطیف و طریق شریف و در تهذیب الفاظ و معانی بکوشد و شرایط تعظیم و احترام

نگاه دارد مثال از شعر تازی متنبی گوید ایا المسک هل فی الکاس فضل انالنی فانی اغنی مذ حرمت

و تشرب درین هر دو بیت از خصایص حسن الطلب است حاصلست هم لفظ خوب و هم معنی نغز و هم اسلوب

بمدوح قاصر عبارت مثال دیگر هم متنبی گوید و فی النفس حاجات و فیک فطانة

تقی بیان عندی و خطاب مثال دیگر ابو المعالی رازی گوید تو لوای همه جهان زمانه با

بی گردد از و کار من همی نتوان چه چیز باشد از آن خوبتر که تو نیکی کنی بر همه

زمانه را آخر مثال دیگر او زیبا گوید و فصاحت نگیرد و شعر نگیرد که من غریبم و شاه جهان غریب نواز

مراعاة النظیر این صنعت چنان را متناسب نیز خوانند و این چنان بود که شاعر در

بیت چیزها جمع کند که از جنس یکدیگر بود چون ماه و اقتاب و تیر و کمان و دل و جسم گل و لاله

مثال از شعر تازی و سخت نیکوست اخا الفوارس لو رایت مواقفی و الخیل من تحت

الفوارس تخبط لقرأت منها ما تخط ید الوغی و البیض تشکل و الاسنة تنقط در بیت

اول میان موقف حرب و خیل فوارس جمع کرده است و هم متناسب و متقارب اند نظیر یکدیگر

و در بیت دوم میان قراءة و خط و شکل و نقط و میان وغی و بیض و اسنة جمع کرده است و هم

متناسب و متقارب اند و این دو بیت از هر اعجاب بیرون شده است و در حد اعجاز آمده مثال

از شعر پارسی ابو المعالی رازی گوید از مشک همی تیره زند ترک حسنت ز آن لاله روی تو

زره ساخت ز عنبر بال مرغ بسوخت مرغ نالهٔ بدان اشک زیبا بریخت یوسف گل پیرهن

مثال دیگر من گویم و خویشتن را ستودن نوعی از رعونت باشد چون فندق مهر

تو میانم دریت باز غم تو چو جوز بستم بشکست هر تیری که از چشم چو باد ام تو

در فتنه دلم چو سوزن در پسته نشست درین دو بیت چهار معنی مناسب اند و چهار عضو

و کم شعر بود عرب را و عجم را که ازین صنعت خالی باشد اما درجات حسن تفاوت افتد

المدح الموجه پارسی موجه دو رویه و دو معنی باشد و این صنعت چنان باشد که شاعر
ممدوح را بصفتی از صفات حمیده ستاید چنانکه معنی دیگر از صفات حمیده او در آن
یاد کرده شود و او را بدو وجه مدح حاصل آید **مثالش** از شعر تازی متنبی گوید
من الاعمار ما لو حویته لهنیت الدنیا بانک خالد در اول این بیت ممدوح را بسیار
و کثرت کشتن اعدا ستوده است و در آخر بکمال بزرگی و شرف چیزی گفته است که دنیا را بدوام
تو اندر و تهنیت گفتندی و نگفتند که ترا بدوام و بقا تهنیت کردندی و این چیز رو الله گوید
اگر متنبی سیف الدوله را خردبین یکبیت ستوده است سیف الدوله را فخر آنست که هرگز رو
زکار او را کهن نگرداند **مثال دیگر** هم متنبی گوید عمر العدو اذا لاقاه فی رجع
یا یحیوی اذا وهبا در اول بیت مدحست بنوط شجاعت و در آخر مدحست بنوط سخاوت **مثال**
دیگر هم متنبی گوید تشرق تبجانه بغرته اشراق الغمائم بمعاها در اول این بیت مدحست در
صباحت و در آخر مدحست بفصاحت **مثال دیگر** از شعر پارسی می گوییم آن کند تیغ تو بجان عدو
که کند جود تو بکان گهر **مثال دیگر** زنام تو نتوان آفرین کرد چنانکه نتوان از نام
دشمنت نفرین **المحتمل الضدین** این صنعت را ذو الوجهین نیز گویند و این
چنان باشد که شاعر بیتی گوید که دو معنی را اغراض مدح و ذم را محتمل باشد **مثالش** از شعر
تازی فخر الدوله در کتاب خویش آورده که دزدی بود نیک جسم عمر نام کلیات از ظرفا و اهل
فضل او را گفت اگر مرا قبا دوزی که کس نداند که آن قباست و با جبه من ترا بیتی گویم
کس نداند آن مدحست یا ذم عمر آن قبا بدوخت مرد ظریف نیز این بیت بگفت و بیت اینست

فاما

فاما لی عروة ثالث غیبه سوار قلت شرا لیس یزری اهو مدح ام هجو در این بیت هر دو چشم او یکسان
است یا در کوری یا در بینائی و هر دو معنی را محتمل است **مثالش** از شعر پارسی
گوید ای بر سپهر بانی جهان نور سپهر هست پیوسته ز تابان فرخ جنگ **مثال دیگر**
دیم ای خواجه ضیا شود ز روی تو ظلم یا طلعت تو شود نماید تا تم **مثال دیگر** من گویم
ز رسپی را تحتب الذرو شاه باش ای نرگسی ترن مخضب **تاکید المدح**
بما یشبه الذم این صنعت چنان باشد که دبیر یا شاعر ستایش چیزی را موکد و مقرر گرداند
یا در مناقب و محامد چیزی بیفزاید بوجهی شنونده پندارد که خواهد نکوهید و از مدح باز خواهد
گشت **مثالش** از شعر تازی هم بجاز العدل الا انهم جهال الحلم **مثالش** از نثر پارسی فلان
مردی ثقیلست جز آنکه خط نیکو دارد **مثالش** از شعر تازه دنیائی گوید و لا عیب فیهم غیر ان
سیوفهم بهن فلول من قراع الکتائب **مثال دیگر** تا بعد صدی گوید فتی ذخرت اخلاقه غیر انه
اذا جاد ما یبقی و ما مال باقیا **مثال دیگر** بدیع همدانی گوید و این بیت درین صنعت بغایت صحت
و من این را بسلیخ در بیش عربی بخوانده ام و یاد گرفته و یک هفته یاد بادت در این بود تا حاصل آید
یکوید عاقبة الاوجه اعرابی کرد و گفت هرگز بیش از بدیع همدانی بیتی نگفته است و بعد از این
کس نخواهد گفت و بیت اینست هو البدر الا انه البحر ذاخرا سوی انه الضرغام لکنه الورد
مثال از شعر پارسی قمری گوید هیچ نیز تو نازنده و شان لکن بینی تلخی ما شود و شمان و
اقرار **مثال دیگر** و فیق گوید بزلف تو لکن بتدوی تست داشت بنفشه در شب تاریک بجان
بیمار **مثال دیگر** من گویم ترا بیت علت لکن بجود کند دست تو بر قرآن ستم **الالتفات**

مستفعلن مستفعلن فعولن فعولن فعولن فعولن

این صنعت بنزدیک بعضی از اهل علم چنانست که از مخاطبه بمغایبه رفته آید یا از مغایبه بمخاطبه
وهو وکونه فی قرآن مجید هست اما از مخاطبه بمغایبه رفتن حتی اذا کنتم فی الفلک وجرین بهم
واما از مغایبه بمخاطبه رفتن مالک یوم الدین ایاک نعبد وایاک نستعین واز مغایبه بشکار رفته سود و
همین است قال عز من قائل الله الذی ارسل الریاح فتثیر سحابا فسقناه وبعضی گفته اند که
التفات آن باشد که دبیر و یا شاعر معنی تمام بگوید پس هم بر عقب بوجه مثل یا بوجه دعا
یا بوجهی دیگر بدان معنی تمام کرده را التفات کنند اما بصریح لفظ واما بکنایت مثال نثر
مجید وقل جاء الحق وزهق الباطل ان الباطل کان زهوقا ومثال نظم قصیده قصم الفقر ظهری
والغنی من قاصمات الظهر مثال نثر پارسی نیکی باید کرد و در جهان جیت به از نیکی ومثال
از شعر تازی جریر گوید اذا نزلت الخیام بذی طلوح سقیت الغیث ایتها الخیام ابثی یوم
تفصل عارضیها بدمع ساتم تسق البشام درین هر دو بیت التفات ومثال دیگر ابو
تمام گوید واخذتم من نقد ایامکم فیا وفع الخذ لی علی ساکنی بلدا ومثال جریر گوید
مر علی طرسلحام بذی الاراک فشاقنی لا زلت فی علله واتک ناقر ومثال از نثر پارسی منجیک
گوید تا ترا چکر بتیر فراق بتو خست شد کاری صبر بر فراق بتان نیک جوشنی مثال دیگر
کاشفی گوید من تو تو پرستی بسلامت وای فسوسا کجا توانم رست لا یهام پارسی
ایهام در کلام افکند باشد و این صنعت را تخییل نیز گویند و این چنان باشد که دبیر و
یا شاعر در نثر و یا در نظم الفاظی آرد که آن نظم را دو معنی باشد یک معنی قریب و دیگر غریب
چون سامع آن لفظ را بشنود خاطرش بمعنی قریب رود و مراد خود معنی غریب باشد مثالش

مثالش از نثر تازی حریری در مقامات آورده است لم یزل اهلی یعلون الصدور ویسیرون العلیات
ویطون الظهر ویولون البدر فلما ارداهم الدهر الاعضاد وفجع بالجوارح والاکباد وانقلب ظهری
لبطن وبنات الناظر وجنات الحاجب وهبت العین وفقدت الراحة وضلت الرند وهبت الیمین و
بانت المرافق لم یبق لی شبیه ولا اشباه واین همه اسما که درین فصل است چون سامع بشنود خاطرش
باعضا و اطراف شخص حیوان رود و مراد خود از ین جمله چیز دیگر است مثالش از نثر پارسی حکایت
کنند که ابو علی سینا روزی در بازار نشسته بود دوستاری بر گذشت برگه بنائی بر دوش گرفته ابو علی
پرسید که این برگه قرمزی دوستاری گفت که بیک دینار ابو علی گفت که برگه اینجا بگذار و ساعتی دیگر
باز آر تا بنمایش بوسانم دوستاری ابو علی را بشناخت گفت که تو حکیمی و عالمی مرا باید که این قدر ندانی
که بنده در مقابله ترازو باید تا بهای نسنجی برگه بر خانه نبری ابو علی از ذهن خرید دوستاری عجب آمد و
آورد اضعاف آنچه بهای برگه بود بداد اکنون در کار لطافت این سخن باید نگریست حال خاطر دوم برگه
حکم جانور است و بترازو که بتوزر و سیم سنجند و مراد دوستاری خود برگه حمل بود است و برگه میزان
هی هود و برفلک در نیابد یکدیگر نه و ناظر گفته است از ذهن علم حکما و لایق بحال ابو علی مثالش از نثر
تازی ابو العلاء معری گوید اذا صدق الجد اقتری الرتم للعقی فقابل ما تکرهی وان صدق الحال
بر الفاظ جد و رتم و بحال کرده و بین بیت شنود حال خاطرش با قاری و قرد و قرد و از ین جمله چیز دیگر
است و دیگر است مثال دیگر رمتنی بسهم رشته النحل ثم نفر طرا ابن جلوی وهبوبی القلب حاجز
رمی الله فی عینی بثینة بالقذی وفی الغیر من اعدائها بالقوارح غرض ازین قطعه الفاظ بیت
دوم است و مراد از عین قوارح نه این معنی معروف است که با عضا تعلق دارد بلکه چیز دیگر است

مثال دیگر مسعود سعد گوید و لیلی کان الشمس ضلت بمرة و لیس لها نحو المشارق مرجع تفرت
الیه و الظلام کانه علی العین عرنان من الحوت وقع فقلت لقلبی لیلی لیس لها من الیمن منجاة
و فی العمر مرفع اری ذنب الحوت فی الحوت سالما فهل یمکن ان النزالة تطلع غرض ازین قصه
بیت آفرست چه بر کرد ذنب حوت و غزاله شبنو ظاهر شد کرد ... و مراد ...
دو چیزی دیگرست مثال دیگر از شعر تازی انی رایت عجیبا فی بلادکم خنا و جاریة فی بطن عصفور
و دیگر ایام بغایت خوبست رایت جاریة فی بطن جاریة تمشی بلا قدم هذا هو العجب مثال دیگر از
شعر پارسی من ز قاضی بیشمار خشم او بزرگی موی و دراز یمین شود
بند از دو که دست است و چه خواسته است شاعر از بسیار خواسته خواست و از یمین سوگند مثال
دیگر ای سرو بلند پیش بالا پرست در شاخ تو آویخته ام برگ تست درین بیت پهلو بیاید
برگ گفته است مردم بمعنی بند از ذکر برگ و رخت میخواهند و او خود از برگ آن خواسته است
که بمعنی حدت و بابت است و من وقتی بتر صید بودم انباری شاعر بیوست نزد یکی من بودی و هر چه بگفتی
بر من عرضه کردی و از صلاح و فساد آن پرسیدی روزی در بازار پیری طیاره بر دوی بگذشت او را
بخشم خوش آمد این بیت بگفت آن گوی که طیاره بر آن چندین ناز دارد بکلی بلهی هی عند الله همان حال
بیامد و پیر من عرضه کرد و نام این صنعت بر من پرسید او را بیاموختم غرض لفظ الهی است که چون مردم
بشنوند پندارند که از آن لب ناز خواسته است و او خود لب کودک است و انباری مثال این طایفه
بسیارست از راه طبع نه از راه علم **التشبیهات** پارسی تشبیه مانند کردن باشد و این
صنعت چنان باشد که دیده و یا شاعر چیزی را بچیزی مانند کند در صفتی از صفات و اهل لغت این چیز را

که مانند کنند مشبه می گویند و این چیز را که بدو مانند کنند مشبه به و در صنعت تشبیه نیکوتر و بسیار
تر آن باشد که اگر عکس کرده شود و مشبه را بمشبه به مانند کرده آید سخن درست بود و معنی
راست و تشبیه موجب چون تشبیه کنند نیکو بود و چون تشبیه هلال بنعل اسپ اگر نعل اسپ را
بهلال تشبیه کنند هم نیکو بود و خوب اگر در کمال حسن بدین درجه ممکن نگردد باری باید که چون
تشبیه موجودی باشد حاصل در اعیان مشبه به نیز موجودی باشد حاصل در اعیان و آنچه نیکو
و پسندیده نیست آنچه جامع از شر اگر در آید و بی کند چیزی را تشبیه کردن بچیزی که در خیال
موجود باشد نه در اعیان چنانکه انگشت از نوخته زاد بزنار پیکن که موی او زرین بود تشبیه کنند
نه در اعیان پیکن موجود است در اعیان و نه موی زرین و اهل روزگار از قلت معرفت ایشان بتشبیهات
از زرق مفتون میشوند و در شعر او همه تشبیهات ازین جنس است و بهیچ کار نیاید و انی
باب تشبیه را در کتب صنعت مشرح تفسیر کرده اند و در باب تشبیه مطلق و تشبیه مشروط تشبیه کنایه
و تشبیه تسویه تشبیه عکس و تشبیه اضمار و تشبیه تفضیل **بیان تشبیه مطلق** این صنعت
چنان باشد که دیده و یا شاعر چیزی را بچیزی مانند کند بی ادات تشبیه و شرط و عکس و تفضیل
و غیر آن و ادات تشبیه در عربیت کاف و مثل و کان و شبه و هر چه بدین معانی نزدیک
بود و در پارسی چون است و مانند و گویی و پنداری و ابع بدین مانند مثال از قول الله
الذین کفروا اعمالهم کسراب بقیعة یحسبه الظمآن ماء و مثال دیگر مثل الذین کفروا بربهم اعمالهم
کرماد اشتدت به الریح فی یوم عاصف و مثال دیگر و القمر قدرناه منازل حتی عاد کالعرجون
القدیم و مثال دیگر و له الجوار المنشآت فی البحر کالاعلام و مثال دیگر کانهم اعجاز نخل خاویة
چون ناقه خرما که بر دوش باشد
کوید ابو درخت باشد
و مثال دیگر ... و ابو الطیب

این صنعت چنان باشد که دیده و یا شاعر دو چیز را بیکدیگر دلیل را بدان مانند کند و از این بدین مثال
الاخر تازی بیت ... و مثال از شعر پارسی چنانکه فسان که کوه و خاکیان گویند فلک از گرد سواران چون زمین
تیره فام شد و زمین از حمله چنان چون فلک بجا زلم گشت مثال از شعر تازی رقی الزجاج
و رقت الخمر فشابها الاتر فکانما خمر و لا قدح و کانما قدح و لا خمر مثال دیگر منصور هروی
گوید الزاج مثل الماء فی کاس تباها و اما مثل الزاج فی الغدران و ابو العالی شاهنور را
در خانه قطعات در صنعت خروس و هفت بیتها و آن قطعه و قصیده ناوزه و عجیبه و اقصت
و در آن قطعه یک بیت است که در این صنعت کرده است و ادات تشبیه افکنده و قطعه
اینست ناوخوش آنست فی الارض خرا العیون ترتدی کل داء هفت غیر مصون تنق
الغزن اذا زارت رقی الحرب الزنون یعرون من شیاه و شفاه من قرون و مثال از
شعر پارسی عنصری گوید ز رستم شنوزان و گرد سپاه ز زمین ماه روی و زمین روی ماه مثال
دیگر من گویم پشت زمین خور روی فلک گشته از سلاح روی فلک خور پشت زمین گشته
از عنان و شمشیر گوئی شده مانند غار کوه و از شخص کشتگان شده مانند کوه غار **بیان تشبیه اضمار**
این صنعت چنان باشد که شاعر چیزی را بچیزی مانند تشبیه کند اما لفظ ظاهر چنان نباید که مقصود
حل چیزی دیگرست نه این تشبیه و در ضمیر او خود مقصود این تشبیه بود مثال از شعر
تازی متنبی گوید و من کنت بحرا له ثنائی فلم یقبل الدر الا الغبار را در ظاهر این بیت چنان
نمودست که مقصود این خر زمین است و در ضمیر او خود مقصود تشبیه ممدوح است بحر مثال

بیکدیگر است و از مشبه به کنایه کرده است مثال از شعر تازی متنبی گوید
عرضه و مالت خرط بالی و فاحت عنبرا و رنت غزالا مثال دیگر ابو الفرج الاصفهانی
وقد قتلت فینا لواحظها کم ذا القتیل الحی من قوم فاضطرب لولو من ثغر ... و ورد
و عفت علی العناب بالبرد مثال از شعر پارسی عنصری گوید در صفت نقاب
ذو هفت کرد مشکین بدید گله مر خوشید را در غالیه پنهان کنم زره پوشی او کرد چنان
زنی نوا فرو خوشین را که زره سازی و کرد چنان کنم مثال دیگر ابو العلا سنتی گوید
غاب شکر بار تو هر که بخندد و بعیار شکر بر زند مثال دیگر از شعر پارسی ابی گوید
لاله گوید بیک لاله گواهانه نهفته و زیر **بیان تشبیه** این صنعت چنان
باشد که شاعر یک صفت از صفات خویشتن بگیرد و یک صفت از صفات مقصود و خود را بیک
چیزی مانند کند که هم از آن قبیل باشد مثال از شعر تازی من گویم ضعف الجسد و طی الکلام
کالکتمان نعوذ جانی صفا و اوصی کالکتابی مثال از شعر پارسی منطق گوید یک نقطه
آید از دهان من و از دهان تو یک موی چیز از تن من و از میان تو مثال دیگر من گویم
درست درد ناتوانست و بیمار تو بنادر و دیده من تابع که اندر دهان توست مثال دیگر فرخی
گوید گفتم ز خویش و دهان تو ناتوانست ای ماه گفتا نتوان ساخت زنگ نقطه دهان گفتم
زنگ خویش میان تو ناتوانست ای ماه گفتا نتوان ساخت زنگ موی میان و هم از لوامع
و توابع این صنعت است این دو بیت که من گفته ام و امثال این نادیده چو ماه آسمان گردند
چو جوزا آسمانم در حسن چو نفس پرنیان در ضعف چو تار پرنیانم **بیان تشبیه عکس**

اشتقاق علی تعبیر الله در اعجاز قرآن کتابی ساخته است و در آنجا جملهٔ تشبیهات که در قرآن
مجید است بیاورده و در دقایق حسن و غوامض لطف آن تنبیه کرده و
اورده بعد لین مختصر را تمامت **مثالش** از سخن رسول اصحابی کالنجوم
ومثالش از سخن متنبی لیس هو کالشیء یوم نزاله و کالغیث وقت نواله و
سواه کالسنان المسمط **ومثال دیگر** او جهم کالبدور الزاهر و اکفهم کالبحور الزاخر
و این باب فراخ و پهن است و در تازی و پارسی حد و نهایت ندارد **مثالش** از نثر تازی
بخسر کو عد کالنا تبسم عن لؤلؤ منضد او زرد او اقاح **ومثال دیگر** صاحب عباد گوید در
تشبیه ابیات که بعضی از دوستان نزدیک و دور ساده بودند و تکتبی بالانس ابیاتها تعطا
روحی بروحی الجنان لبرد الشباب و برد الشریعة و ظل الامان و نیل الامان و عهد الصفا
او ترب الصفا و صفو الدنان و رجع التهانی **ومثال دیگر** ابو عثمان خالدی گوید و تعلیه
فیکاد ذا اللون یکون الموق کانما نجم منا مغرب و المشرق ذرا هم منتشرة علی بساط
ازرق **ومثال دیگر** امام ابو المعالی گوید رفعت الغرم کاسها کالشمس تیلها الفرق **ومثالش**
از نثر پارسی بیکاران جی که بیندازی زوان یا قوت تابیش و یا چون برگ شیشه تیغ
پیش آفتاب نهی **مثال دیگر** عنصری گوید چنان بود چشم نهاد آهوی که بود که از خمار باده
نشاط خواب کشد **مثال دیگر** ابو الفرج گوید تاج او زرد گوئی و افزود و دشت و گرد زنگی
طشتوی رشت **مثال دیگر** من گویم رنج و خشام تو چو قلم بر سیکاری آسینه چو سکافد و گرد ناچ
زند **بیان تشبیه مشروط** این صنعت چنان باشد که دبیر و یا شاعر چیزی را

دیگر من گویم ان کان ذنبک مما فاتنی بیتوب در ظاهر این بیت مقصود معنی است
از گداختن تن در همیرا و مقصود تشبیه روی معشوقست بشمع **ومثال دیگر** بعض
گویم و اعرع آنال یغیض یمینه و هل یجذب الافاق و الغیث هاطل **مثالش** از
شعر پارسی منجیک گوید گر انگبین لبی سخن تو چو راست تلخ ذر یا سمین بری تو بدر چون که
خوش **مثال** دیگر سوزیده شدم من که بجنبانی زلف دیوانه بسوز و که بجنبید زنجیر
ومثال دیگر معزی گوید گر نور مه و روشنی شمع ترا مستعار باشد و سوزش تن گر
جراست گر شمع تو نی چرا چرا باید سوخت فرماه توی مرا چرا باید گاست **بیان تشبیه مقلوب**
این صنعت چنان باشد که شاعر چیزی را بچیزی مانند کند باز از آن بگردد و مشبه را بمشبه به
ترجیح نهد **مثال تازی** من گویم حسبت جمالک بدرا مضیئا و انی البدر ذو ذاک الجمال و بدر
نوع نزدیک قول ابو النوح هند و من قاس جدوا کر بالغمام فی الانصاف الحکم بین سکلین
انت اذا جدت صاحک ابدا و هو اذا جاد دامع الغین **ومثالش** از شعر تازی فروغی
گوید بعد گفتم سرست در میان قباه بر زنی گفتن ماه است بر نهاده کلاه چو ماه بود
و چو سرو نه ماه بود و نه سرو و کلاه ندارد ماه **ومثال دیگر** مسعود سعد گوید
ظاهر رقعة الملک سپهرست و جهانست نه راست نگفتم که نه اینست و نه اوست نه زنی
بانی نه سپهرست که خورشید سپهرست نی جهانست که اقبال جهانست سیاقة الاعداد و این
صنعت چنان باشد که دبیر و یا شاعر در نظم و یا در نثر عددی را از اسماء معدوده بر یک شش
بر اند و هر یکی از آن اسماء بنفس خویش صنعتی دارد و نام چیزی دیگر و اگر با این صنعت از

ازدواج لفظ یا تجنیس یا تضاد یا صنعتی دیگر از صنعتهای بلاغت یاری شود گزیده تر و پسندیده
باشد **مثالش** از نثر تازی با صنعت تضاد و سجع و فعنا الیه و وضعنا الیه یدیه و نام
الحل و العقد و التبور و الرد و الامر و النهی و الاثبات و النفی و البسط و القبض و الابرام
و النقض و الهدم و البناء و المنع و الاعطاء **ومثالش** از نثر پارسی با صنعت سجع بنده را
تن و جان و خان و مان و زن و فرزند و خویش و پیوند فدای خداوندست **ومثال دیگر** با
ازدواج فلان در علم و حلم و نسب و حسب و رشاد و سداد و هدایت و کفایت و تدین و تقرب
نادرهٔ زمان و واسطهٔ اقرانست **ومثالش** از نثر تازی متنبی گوید فالخیل و اللیل و البید
تعرفنی و القرطاس و القلم **ومثالش** از شعر پارسی زینتی گوید جای زندان
خیمه که آنجا رسد دیو جا بر داو لشکر گاه جای خرگاه آنجه و کهر و تیغ بدو گیرد و قیمت تخت
و سپه و تاج بدو یابد معذا **تنسیق الصفات** این صنعت چنان باشد که دبیر یا شاعر
چیزی را بچند نام یا بچند صفت بر توالی یاد کند **مثالش** از قرآن مجید هو الله الذی لا اله الا هو
الملک القدوس السلام المؤمن المهیمن العزیز الجبار المتکبر سبحان الله عما یشرکون **مثال دیگر**
یا ایها النبی انا ارسلناک شاهدا مبشرا و نذیرا و داعیا الی الله باذنه و سراجا منیرا **ومثال**
دیگر و لا تطع کل حلاف مهین هماز مشاء بنمیم مناع للخیر معتد اثیم عتل بعد ذلک زنیم
مثالش از قول سعدی الا اخبرکم باحبکم الی و اقربکم منی مجالس یوم القیمة احاسنکم
اخلاقا الموطئون اکنافا الذین یالفون و یولفون الا اخبرکم ببغضکم الی
و ابعدکم منی مجالس یوم القیمة اساویکم اخلاقا الثرثارون المتفیهقون **ومثالش**

از نثر تازی نهج الحسنة نقی السریرة طیب الاعراق کریم الاخلاق طاهر النسب زاهر الحسب
حمید الشمایل کثیر الفضایل **ومثالش از نثر پارسی** فلان راست گفتار و نیکو کردار است
و کوتاه دست و خویشتن دار **ومثالش از نثر تازی** عباس بن عبد المطلب گوید در مدح حضرت
رسول ص وابیض یستسقی الغمام بوجهه ثمال الیتامی عصمة للارامل **ومثال دیگر** شاعری گوید
یفیض الوجوه کریمة احسابهم شم الانوف من الطراز الاول **ومثالش از شعر پارسی** عنصری
گوید شاه گیتی خسرو لشکر کش لشکر کش سایه یزدان شکر کشور ده کشور ستان **ومثال**
دیگر هم او گوید به پیش آن سپه کوه صف پیل صفت سپهر تاختن مار زخم خور شکار **ومثال**
مسعود سعد گوید در صفت اسپ بتازی تا ز نابای کوه پیکر دش کوب ز انجا بنگ آورد
ومثال دیگر هم او گوید جهانگیر کرد شاهی عذر و ندیشیری صف آرای کردی سپه کشی شوار
اعتراض الکلام قبل التمام و این عمل با ارباب این صنعت صناعة حشو نیز خوانند
و این چنان باشد که شاعر در بیت معنی آغاز نهد پیش از آنکه آن معنی تمام شود سخن دیگر
در میان گوید آنگاه بتمام کردن آن معنی باز رود و این حشو بر سه نوع است **حشو قبیح**
وحشو متوسط وحشو ملیح بیان حشو قبیح آن باشد که آوردن آن الفاظ
زاید و نه بجایگاه بود و بیشتر ابتاه کند **مثالش از نثر تازی** و آوردنی نگاه قد اعاد
الرواسی و الفلق لقطه راسی زیادتی است پس شکر چه قد اعاد خود جز راسی را نباشد
ومثالش از شعر پارسی کال گوید از بس که بار منت تو بر شم نشست در زیر منت تو بنان
و مسترم لفظ نهان درین بیت زیادتی است که آن این شعر بوده است نهان و مسترم

هر دو بیک معنی است و بدین تکرار حاجت نیست **بیان حشو متوسط** حشو متوسط چنان
باشد که آوردن و نا آوردن آن لفظ یکسان بود نه مستحسن بغایت باشد و نه مستقبح
بغایة **مثالش از شعر تازی** من گویم و انت لعمر المجد اشرف من ذوی علی و اعظم انا فوق الفلک
قطب المجد درین بیت لفظ لعمر المجد حشو متوسط است **ومثالش از شعر پارسی**
من گویم زهی ز ذوی ثرای دل ربا سیمین تن دلم بدیدم ندم تنم عدیل عنا بلفظ ای
دل ربا سیمین تن حشو متوسط است **بیان حشو ملیح** حشو ملیح چنان باشد که
آوردن آن بیت را بیاری آید و سخن را خوش و رونق بیفزاید و این را در میان حشو
الحشو ربیح خوانند **مثالش از شعر تازی** ان الثمانین و بلغتها قد احوجت سمعی و کلا
الی ترجمان لفظ بلغتها حشو است که بدان قصیده است **ومثال دیگر** کثیر گوید تولوا
الناطقین و انت منهم زاوکر یتکلموا بنک الکلال و انت منهم درین بیت حشو ملیح
است **مثال دیگر** تابغه جعدی گوید الا زعمت بنو سعد بانی و قد کذبوا کثیر الشن
فان لفظ کذبوا حشو کثیر حشو ملیح است **ومثال دیگر از شعر پارسی** من گویم خیال
تیغش بر تنده باد اسا منازل و ز اوراح اعدا کرفت لفظ بر تنده باد حشو است ملیح است
ومثال دیگر هم من گویم در نخست این زمانه بی فرتاد دور از تو چنانم که بداند پس
تو باد لفظ دور از تو حشو ملیح است **المتلون** این صنعت چنان باشد که
شاعر بیتی گوید آنرا بدو وزن یا بیشتر بتوانند خواند **مثالش از شعر تازی** من گویم
انما الدنیا فدا و ذاره و نبو الدنیا فدا و آخرة اگر لفظ فدا بتنغ فا خوانی مقصود در

هر دو مصراع بیت از بحر کامل باشد و تقطیع چنین بود فاعلاتن فاعلن فاعلن و اگر لفظ
فدا آء بکسر فا خوانی همچو و بیت از بحر رمل باشد و تقطیع چنین بود که فاعلاتن فاعلاتن فاعلن
ومثالش از شعر پارسی شاعر گوید ای بت سنگین دل سیمین قفا ای لب تو رحمت
و غمزه بلا درین بیت اگر سین سنگین و سین سیمین و تا و تو و غین غمزه را مخفف خوانی
بیت از بحر سریع باشد و تقطیع چنین بود مفتعلن مفتعلن فاعلن اگر این حروف را مشدد
خوانی بیت از بحر رمل باشد و تقطیع چنین بود فاعلاتن فاعلاتن فاعلن و احمد منشوری
مختصری ساخته است و آنرا خورشید الشرق گفته است نامش کنز الغرایب نهاده
و جلبه ابیات آن مختصر از این ابیات مشتق است و در آن جایی آورده است که بوزن نتوان
خواندن و ما این موضوع را این قدر که آورده آمده است تمامت **ارسال المثل**
این صنعت چنان باشد که شاعر در یک بیت یک مثل آرد **مثالش از شعر تازی** ابو فراس گوید
تهون علینا فی المعالی نفوسنا و من طلب الحسناء لم یغلها المهر **ومثال دیگر** متنبی گوید
وحید ابن الخلان فی کل بلدة اذا عظم المطلوب قل المساعد **ومثال دیگر** هم درین قصیده
گوید تبکی علیهن البکاء ریق فی الدجی و هن لدینا ثلثیات الکواعب بذا قضت
الایام بین اهلها مصائب قوم عند قوم فوائد **ومثال دیگر** من گوید تحیرنی من فرط
لحاظ لحظاته و سل ذا النوری من لا یحیر النجوم اری منه جمرا مستقرا فی جوانحی و کل
نجم فی جوانحی جمر لقد عیل صبری الا فرا ان صبری کله و من خالف الاخوان خالفه
الصبر عشقت و قبلی ضاع فی العشق من رای قبلی بجمع العشق و الدر

مثالش از شعر پارسی ابو المعالی رازی گوید تا دیده روزگارم از آن رسم دان نیم آری
بر روزگار شود مرد ستم دان **ومثال دیگر** مسعود سعد گوید در داو خسرو تا کی تو را جرم و درد
و دو بی الف و سلاح بر روز راه گاز دان چون دولت تو در مجمع فرد دی کردن ای شکفت
بنو دشمنت گرد ران **ومثال دیگر** من گویم عالم از تهر تو نماید خداوند هنر حادثات
بحر غوص از پی گوهر کشد **ارسال المثلین** این صنعت چنان باشد که شاعر در یک
بیت دو مثل آرد **مثالش** لبید گوید الا کل شیء الهی و دوم و کل نعیم الی لف **ومثال**
دیگر ابو فراس گوید و من لم یموت الله فهو مضیع و من لم یمت الله فهو ذلیل **ومثال دیگر**
متنبی گوید اعز مکان فی الدنیا سرج سابح و خیر جلیس فی الزمان کتاب **ومثال دیگر** هم او
گوید و کل اقرائی یوتی الکمیل محبب و کل مکان ینبت العز طیب **ومثالش از شعر پارسی**
عنصری گوید چنین باید تیمر خروان آنان چنین کند بزرگان کرد باید گاز **ومثال**
دیگر ابو الفتح بستی گوید نه هر که دارد تیغی بحرب باید رفت نه هر که دارد پازهر باید
ومثال دیگر من گویم نو نوه قدر دارد اندر میان بحر گوهر چه قیمت آرد اندر صحیح کان
ذو القافیتین این صنعت چنان باشد که شاعر قطعه و یا قصیده گوید که از دو قافیه
باشد پهلو بیکدیگر **مثالش از شعر تازی** مسعود سعد گوید یا لیلة اظلمت علینا لیلا و قایة
الاجنة قد رکفت فی الدجی علینا دما قد اریة الاعنة بیت آفاسیها و کانت خیل
نداریة الاجنة درین قطعه قاریة و خداریة و نفاریة یک قافیه است و وجنة و ا
قافیه دوم است **ومثالش از شعر پارسی** من گویم ای از مکارم تو شده در جهان خبر

افکنده از سیاست تو آسمان سپهر ٭ صاحبقران ملکی بر تخت خسروی مقرر شده بیش
تو صاحبقرانی دیگر ٭ تا تاریخ پیر و بخت جوانی کرده اند آمد پناه جاه تو پیر و جوان مقر ٭
کیستی زبان گشاده بمدح تو فلک بسته ز نهیب حشمت تو بر میان کمر ٭ تا بر کب سیاست
تو هم کیفیت شرف تا بر کب عادت تو هم عنان ظفر ٭ و مرا جند قصیده است که در جمله این
صنعت نگاه داشته ام اما بدین موضع که این قدر که آورده شد تمامست **تجاهل العارف**
پارسی تجاهل خویشتن را نادان ساختن بود و بپارسی عارف دانا باشد و این صنعت
چنان باشد که شاعر یا دبیر در نظم و یا در نثر چیزی را بگوید و گوید که ندانم که چنین است
یا چنان هر چند که داند اما خویشتن را نادان سازد و در قرآن مجید این اسلوب هست
قال من عز قائل و انا او ایاکم لعلی هدی او فی ضلال مبین **و مثالش از نثر تازی** لا ادری
ایدرز اهرام جیشه ام مجرزا اجرام لیسه **و مثالش از نثر پارسی** در تعارف نعارف
مردمان است که گویند ندانم فلان ادبی است و یا فرشته **مثالش از شعر تازی** قیس
مجنون گوید تالله یا ظبیات القاع قلن لنا لیلای منکن ام لیلی من البشر **مثالش** زهیر
ابن ابی سلمی گوید و ما ادری و سوف اخال ادری اقوم آل حصن ام نساء **و مثال**
دیگر نصر بن الحسن المرغینانی گوید احلم ما ادری سنهم او لا اخلیل خوان **و مثال دیگر**
متنبی گوید اذا الرعض ام ذا الرعض ام انت فتنة ٭ و ذا ما الذی قبلته البرق ام
بعض ارتنگ ام ماذا الثمامة ام جمر بدی برود و نوبی الکثیب جمر **و مثالش از شعر پارسی**
عنصری گوید در زیر ابر اوست جهان و جهان خود اوست ٭ یا رب خدایگان جهانست

قرع و تشبیب بسیارست و پیشتر در قصاید بکار دارند کم مثل بیتی چند اقتصار
کنم تا کتاب دراز نگردد **مثالش از شعر تازی** من گویم یا صاحبی قد تعرا ایام الاماء و الحیا
قل لنقیاه دی فطال لسان ذی التقضا یا صاحبی کن وافیا بالعهد و اعرا بالوفا اگر
از این قطعه آن الفاظ را که سرخی نبشته اند بگیرند بعضی بعینه و بعضی بتصحیف
و تخفیف از بالا بزیر فرود آیند پس از زیر به بالا بر شوند این مصراع پارسی بیرون
آید از هر سه منظوم مردی کن مردی به **و مثالش از شعر پارسی** من گویم و این موشح
بحروفست نه بکلمات معشوقه دلم بتیر اندوه بخست ٭ حیران شدم و کسم نمی گیرد
دوست ٭ مسکین تن من ز بار محنت شده پست ٭ دوست غم دوست پشت من خرد شکست
اگر از این دو بیتی آن حرفها را که بر سر مصراعها سرخی نبشته آمده است جمع کنند تا
محمد بیرون آید و اگر این توشیح بر شکل درخت کرده شود مشجر خوانند و اگر بر شکل حیوان
کرده شود مسجم خوانند و مصور نیز خوانند و اگر بر شکل دایره کرده شود مدور خوانند
و همچنین بدان شکل که کرده شود بدان نام خوانند **المربع** پارسی مربع چهار
سو باشد و این صنعت چنان باشد که چهار بیت گفته شود یا چهار مصراع چنانکه هم
از دراز آنرا بتوانند خواندن و هم از پهنا **مثالش از شعر تازی** من گویم
هر چند بس خوب نیست اما مثال را نشاید و بدین قدر مقصود حاصل شود ٭
فؤادی شباه غزال رتیب شباه بقد کغصن رطیب ٭ غزال کغصن
شباه عجیب رتیب رطیب عجیب حبیب **مثالش از شعر پارسی** معزی گوید

ای جهان نگار که داری وفا ٭ نگار او فاکن بدل بی جفا ٭ که داری بدل ذوشر مروا وفا
بی جفا مرا بصفا ٭ **مثال دیگر** قطران گوید از فرقت آن دلبر زیبا رام ای
دلبر کز عشقش با دردم و بیدارم ٭ من دایم با دردم بی مونس و بی یارم ٭ بیمارم و بیدارم
و بی یارم و غم خوارم **المسمط** این صنعت چنان باشد که شاعر بیتی گوید و بر چهار قسم بیتها
کند و در آخر سه قسم سجع نگاه دارد و در آخر قسم چهارم قافیت می آرد و این را مسمط نیز خوانند
مثالش از شعر تازی حریری گوید در مقامات خل اذ کار الاربع و المهد الربیع و الفاعن
الموقع و عد عنه و دع و اندب زمانا سلفا سودت فیه الصحف و لم تزل متکفا
علی التسع الشنع کم لیلة اودعتها ما ابدتها فی شهوة اطعتها و کم خلی حسنتها
فی خزینة احدثتها و شیة کلفتها فی ملعب علی و کم جوهر علی
رب التحوت العلی و لم تزل قبلت فیما تدع **مثالش از پارسی** من گویم ای
یاران منزل بکنی جز در دیار ٭ یار من تا یک زمان زاری کنم بر زیر و بم ٭ و اطلال و دمن گریان
از دلم پر خون کنم ٭ خاک دمن گلگون کنم ٭ اطلال را معجون کنم ٭ از آب چشم خویشتن ٭ گر
دوبی یار خرگهی ایوان همی بینم تهی ٭ و زقد آن سرو سهی ٭ خالی همی بینم چمن ٭ کاران که بود
آن دلستان با دوستان در بوستان ٭ شد گرگ و روبه را مکان ٭ شد کوف و کرگس را وطن
روا باشد که اقسام مسجع از سه زیاده شود اما سه معروف ترست و پارسیان مسمط
بنوعی دیگر می گویند و آن چنانست که پنج مصراع بگویند بر یک قافیت و در آخر مصراع
ششم قافیت اصلی که بنا و شعر بر آن باشد بیارند **مثالش** مشوجه گوید آمد بانگ دوست

سوزن تی خوارگان صبح تخت بین نمود روی بنظارگان کاشکیف بر کنند خاد و بیاران
روی بشرق نهاد خسرو سیارگان ناده فراز او رید جاره بیچارگان
قوموا الشرب الصبوح یا معشر النائمین و سمط که مشهورست بنزدیک فارسیان اینست
و آن بیت بین را مستمع خوانند نیز و نداند که سمط قدیم و اصلی آنست **الملمع**
این صنعت چنان باشد که شاعر یک مصراع بتازی گوید و یک مصراع بپارسی در و ایا شد که یک بیت
بتازی گوید و یک بیت بپارسی و از این زیادت تا ده بیت تازی و ده پارسی
روا بود **مثالش** شاعر گوید ایا من صد عنی و ابتلانی ❊ ترای تو بیا دار زندگانی
بلا جرم سلبت القلب عنی ❊ جزا کردی جفین نامهربانی **مثالش** من گویم خدا
و نداز ترا در کامرانی ❊ هزاران سال باد زنده گان ❊ و فاک الله ثابتة اللیالی
و صانک من تکلات الزمانی ❊ تو آن صد یک از صد در تو باشد ❊ همه ارباب دانش
کامرانی ❊ جنابک ذوقة الاقبال تزری ❊ اطالیها بذو فات الجنانی **المقطع**
پارسی منقطع پاره پاره باشد و این صنعت چنان بود که شاعر در بیت کلماتی آرد که حروف
هیچ کلمه از آن جمله در بیت بهم در نه پیوندد **مثالش** از شعر تازی من گویم و از آن
یقتضی کل حر و یلبسنی من ایادیه بردا ❊ و ادرکت ان رزت دار ودود
دراوردا و ورداوردا **مثالش** از شعر پارسی هم من گویم تا دل من هوا
جانان کرد ❊ شدم از لهو و شادمانی فرد ❊ زار و زردم ز درد آن دلدار
درد دل زار زار دارد و زرد ❊ و غرض از این صرد و قطعه بیتها اخرست

مثالش ان زورا و داده ❊ رود و زرا و زراده ❊ و اراد و ورد داود
و داود اراده **مثالش** له شیخ رحمه الله ❊ زرد داران دری فرد دیده
دزدی ❊ زهی دزد یک دزد ❊ زرد دار ❊ چو دزدان در همی دزدند زرد
برود و زرا از دزدان نگاه دار **الموصل** پارسی موصل پیوسته باشد این
صنعت چنان باشد که شاعر در بیت کلماتی آرد که حروف هیچ کلمه از آن جمله در نه پیوندد
از هم گسسته نباشد **مثالش** شعر تازی حریری گوید در مقامات فتنتنی بخشنی
تحیتی بحبن یغض غبت تجنی ❊ شغفتنی بحسن طبی غضیض غنج یقتضی تغیض
و درین بیت صنعت دیگرست از توصل غریب تر و آن صنعت آنست که همه حروف
این دو بیت منقوطست و هیچ حرف منقوط نیست **مثالش** از شعر پارسی چشم که غم
عشق ❊ معجب بس **الحذف** و این صنعت چنان باشد که دبیر و یا شاعر
تکلف آن کند در شعر نثر و یا در نظم که یک حرف از حروف معجم یا دو حرف باز بارت
بیفکند **مثالش** از نثر تازی در کتاب ادب کتب که واصل بن عطا از جمله رؤسا
عدل و توحید بوده است و فصاحت عظیم داشته است اما الثغ بوده است و الثغ
آن باشد که حرف را نتواند گفت بحکم این منع تکلف کردی که در سخن خویش حرف را
را نیاوردی روزی او را پرسیدند که در غربت چگونه گویند که نیزه بیفکن و بر اسپ
نشین و غرض آن پرسنده آن بود که تا او بیفکن را مضطر شود و نگوید اطرح و نگوید
وارکب و سکر و درین هر جا کلمه را حرف است و واصل بن عطا بی اندیشه گفت

جنین گوید کوالق قنالک و اغل جوادک همکنان تبع نعوذ از قدرت او بر حذف حروف را
و ملکه گردانیده اند و اغال خویشتن را **مثالش** دیگر حریری گوید در مقامات خویش
خطبه آورده است و جمله حروف منقوط از آن خطبه حذف کرده و اول خطبه اینست الحمد
لله الممدوح الاسماء المحمود الالاء الواسع العطاء المدعو لحسم اللاواء و تا آخر همچنین است
و مثالش از نثر پارسی حذف الف دولت قرینه حضرت تست و نعمت تنها احدست تو هر که
بصدر رفیع و حضرت منیع تو تمسک کند بعز تمکن و فوز سودد رسد **و مثالش** از شعر تازی
حریری گوید حذف جمله حروف منقوط اعده لخشاوک حد السلاح و اورد الابل ورد
و ضارم اللیو و حمل المنایا و اعلل الکرو و عزل الرماح و اسع لادراک محل تا آخر همچنین
عاذ لا لا دماغ المبراح و الله تا السود حسو الطلا و لا اراد الحد رود راح
و مثالش از شعر پارسی حذف الف زلفین بر شکنده ❊ قد چو سرو بری ❊ زیر و زلف جعد
و دو خط عنبری ❊ و لب عقیق و زیر عقیقش دو رشته دز ❊ نرگس و جشم و زیر
و دو نرگس گل طری ❊ جشم و زلف ❊ و لب هر سه شعبذند ❊ در یک دگر
گرفته همه سحر و لبری ❊ خلد برین شدست بکه گن بکو و دشت ❊ صد گونه گل شکفته بهر
سو که بنگری ❊ سرخ و سپید و زرد ❊ بنفش و کبود و لعل ❊ نوروز کرده بر گل
حقه پر گز زری ❊ خیره شود دو جشم تو چون بنگری ❊ بدو سر سو که تا نهی ندهد
دل که بنگری ❊ گوئی که مشتری بانست بفرنگس درون ❊ زخشنده همچو دو رخ
منشوره منقوی **الرقطا** پارسی رقطا سیاهی باشد که با او نقطها و سپید

آمیخته باشد و این صنعت چنان باشد که دبیر و یا شاعر در نثر و یا در نظم کلماتی آرد که حرف
از آن کلمات منقوط باشد و یکی حرف معطل **مثالش** از نثر تازی حریری راست اخلاق
سیده تاجه و بعقوبت تکلف و قرینه تحف و نایه تکلف و خلیه نسب و قطیعه نصب
و این رسالت تا آخر همچنین است و سخت غریب و عجیب است **مثالش دیگر** مراعات سید تا دو
خلق و خلق و ظروف و نطق **و مثالش** از نثر تازی حریری گوید سید قلب سوف
ذی فطن مغرب غروف عیوف ❊ تخلف متلف اغر فرید تا یه فاضل ذکی انوف
و مثالش از شعر پارسی من گویم غمزه شوخ آن صنم خسته دل جان من **الخیفا**
پارسی خیف بودن یک چشم است سیاه و یک چشم کبود و این صنعت در باب ملاحت جان
بود که دبیر یا شاعر در نثر یا در نظم کلماتی آرد که حروف یک کلمه جمله منقوط باشد و حروف
دیگر کلمه معطل **مثالش** از نثر تازی حریری گوید الکرم ثبت الله جیش سعود کرنین
و اللوم غفی الدهر جفن حسود کرنین و این رساله تا آخر همچنین است **مثالش**
از نثر پارسی من گویم نکسی بعد بخش ملک جد **و مثالش** از نثر تازی حریری گوید اسمع
فبث السماء زین و لا تجبنا ملا تضیف و لا تجزر ذی سوال فس الشوال
خفق **و مثالش** از شعر پارسی من گویم زین عالم شد او بخش مال تیغ او زیبت
المصحف این صنعت چنان باشد که دبیر و یا شاعر در نثر و یا در نظم
لفاظی استعمال کند که چون آن الفاظ را صورت نگاه دارند اما نقط و حرکات یکسر
تغاوت بجا نفرین گردد و این مصحف دو گونه باشد یکی مضطرب و یکی منتظم

مصحف منظم بجان بود که حروف در هم پیوسته بود و بجهد و فکرت بتقاطع و مفاصل کلمات
پیدا باید آورد تا تصحیف حاصل آید قسوت بن محمد گفته اند فی شعر تهیم حمد مثال
از نثر پارسی بر تو بشری انک در تصحیف قسوت بن محمد گفته اند فی نثر تهیم حمد
و مثال دیگر کهتر تشت این همه را مقاطع و مفاصل پیدا نیست در تصحیف و تعمیه
و تکلف بیدا باید آورد اما مصحف منظم آن باشد که هر کلمه را علی حده بتصحیف
بتوان خواند و مقاطع و مفاصل کلمات در تصحیف معین و مبین باشد و در استخراج
آن تجهد و تفکر حاجت نیفتد مثال از نثر تازی انت الحبیب المحبب و مثال
دیگر هرون یرضیک و تصحیف این لفظ خوارزمی است و مثال از نثر پارسی مادر
میان دولت حق زنیم مثال دیگر این گوز مغز بدست و مثال دیگر از نثر تازی
من کویم یا جاهل الثربان انت الصابون انت المحبب و النبع الفاجر و مثال
از نثر پارسی خواجه بوالعز طرازی باشرف و غدیر در کوی تو جایش بر دو مثال
دیگر من گوز ترا بیان ای خواجه بنیر تو نیز براه بزی بر سر کیر مثال دیگر
ندارم بتو جز بنیکی گمانی که ما را ثواز جمله دوستانی خطیبی بخواهی ای نبرادر
تو بر کار پیشی جرامی ندانی بتیغم که امروز تو کیر کنونی پر ترسم که تو هم بدین سان نمانی
چو عهدی بکردم که زشت نکویم نباشد ترا بیش از من گرانی ستودم ترا که تو روی
تا بخانه بترسم ترا زشوی مهمانی و کر تیر در سنگ خانه کرد دست همه از دوستی
باشد و مهربانی و کر نعل تو کنده باشد ندانم چرا نیست کتاب بخوانی

کمانی ترم عذری بیاید شمار اجو بر پشت تیری زنی تو کمانی بزن تیر چون کیر بینی نکویت
و کر نه بدین کار همه داستانی کیر سبز خود تا نباشد کزوت کی از سید خود زن نبود
کمر زنانی بهنگام کفتار چون خندلیبی که پیوسته بر کوشه کلستانی بهنگام عشرت بغایت
نظر بین چو بد طبع کردی کمر ان قلتبانی هیچ بیت درین شعر نیست که از تکلف تصحیف یا از دو حال
نیست همه ابیات در نفس خود حسن خوبی بکار ندارد اما مثال با تمام است و من در تصحیفات
مختصری ساخته ام و در انجا همه نظم و نثر خویش آورده هر که انرا بدست آرد بیشتر تصحیفات
او را معلوم شود الترجمة این صنعت چنان باشد که شاعر معنی بیت تازی را بپارسی
نظم کند یا معنی بیت پارسی را بتازی و من هر دو گونه را امثال بیارم مثال ترجمه پارسی
بتازی من کویم و بیت تا چو خسرو اکر دم بسی ملامت فرق خویش را بر فعل خود
و لیکن ملامت مت نداشت سود دارد زمانه تنک دل من زد اشر قرم دلاکر دانش
اندر میان نبود ترجمه من لفظا بلفظ اینست عذلت ثمانی نت فی فعالة و لکن زمانی
لیس یرد غیر العذل یضیق صدری الامر بعضا لفضله قطوب لصدر لیس فی
فضل مثال ترجمه پارسی بتازی بیارسی قاضی یحیی صاعد هروی کوید اقول
یقول جاز سوء و قد سامونه جلا لا یطیق ساحیه و الامور لها اتساع کان الا
ها مضیق فانا ان اموت او الکاری و اما ینتهی هذا الطریق ترجمه آن قلعه
من کویم من همان حکم کویم کاری بد جز کفت وی کند بسنج جان جکنم باز کشتم راه بزم
که مرا نیست جز این درمانی یا بپیرم من و یا جز بنده یا بود راه مرا پایانی المعمی
همان کویم کان لنه تر

کوید در از وقت کبیر شان بود و از اعیان و خاندان بزرگ کوارس او جرقوی کش نامزد و
بیت مشهور عرب را تضمین کرد و قایله و الدهر سکلب مبادر و قد شرقت من مقلتیها
انها جاهر و قد انفرت بغداد من نعوانها و هی حسنت و اسر کان الزمان
بین الجحوف الی الصفا انیس و لم یسمع بمکة سامر فقلت لها و الثقل منی کانا بخاجة
بین الحجابین طایر بلی نحن کنا اهلها فاباد نا صروف اللیالی و الحدوث العوابر
و لم یبق منا ظاهری موتر سوای و اعلی شاشه الشکر طاهر مثال دیگر من کویم
ذنبی کبیر و عذری فیه مشنع فاقبله فالعذر عند الکریم مقبول ثبت ان رسول الله او
عذر الغفور عند رسول الله مامول و مثال از شعر پارسی هم من کویم و یک مصراع عنصری
تضمین کنم نمود تیغ تو آثار تیغ تو کنند فلک بین عالیه پیر چرخ بر آن آرای الاغراق
فی الصفة این صنعت چنان باشد که دبیر و یا شاعر در صفت چیزی مبالغه کند و باقصی الغایة
برسد مثال از نثر تازی سکینة بنت الحسین بن علی بن ابی طالب رضی الله عنهم کوید در آن وقت
دختر خویش را زیور پر کرده بود و الله ما البستها ایاه الا لتفضح مثال دیگر حاجب
کافی الکفاة نوید فتح طبرستان شفوه ولیک اقصر من عرقوب قطاة بعد ما کانت
الفول من ظل قطاة مثال دیگر نفو بن الحسن المرغینانی کوید و قیل کتابکر فلان اخفت
علی من جناح البعض لبعوض و اذل من ظل و در فروض و عهد منقوض و مثال
از نثر پارسی در زبان مردمان است که چون در نکوهش کسی مبالغه کنند کویند فلان
هیچ کس است و چیزی کم و مثال دیگر ای سگ و دریغ این نام بتو و مثال از نظم تازی

امرؤ القیس کوید ترکنا عرابات الفرس و دبه مجول من الدر فوق الثابت منها الاثر و از اغراق
سخت بغایت خوب است ابو عثمان عمرو بن فراس حافظ کوید که اغراق کننده در این معنی همه مثال اجرا
الفیل اند و مثال دیگر و اذا تو تم ان یرا ما تا فی ترک التوهم و خفیا نکلیوما
مستبی کوید کفی بسمی نحولا انی رجل تولا تخاطبنی ایاک لو ترنی و مثال دیگر عباس خیاط
کوید لا یعیب الرغیف فیه سمون علامة فعلی جانبه الواحد الثبت الکرامة ثم اذا قل
من ضیف الی یوم القیمة و علی الاقرب سطر تسال الله السلامة مثال دیگر من رای مثل
چنتی تشبه البدر لها ابدا تدخل الیوم ثم تدخل اراد فیها غدا مثال از شعر پارسی
تجنیک کوید بدانکی که دو منقوش کرد ابر بکیرند فراخ باز نبندد کام ابر دهان قتال
بجایکر بر باید که جان نیازارد تو بوست دوی مبارز نبوک پیکان خال مثال دیگر حنفوک
کوید کر حلقه ربایند بنیزه تو نیزه خاک از روح زنکی بر پا و شب یلدا و مثال دیگر
عضایری کوید صولت کردی که بیدانکی دهر و جهان یکانه ایزد داد ادبی نظیر و مثال
و کر نه هر دو بنجدی بروز عطا امید بنده نماندی بایزد متعال مثال دیگر امیر
علی اسد کوید از زخم سر و زلف عنبر بر رویت آزرده شود همی کل خود رویت ز
انکشت نماء هر کسی در حسنت ترسم که نشان بماند اندر رویت الجمع و التفریق
و التقسیم این فصل شش قسم است جمع تنها تفریق تنها تقسیم تنها جمع با تفریق
جمع با تقسیم جمع با تفریق و تقسیم بیان جمع تنها این صنعت چنان باشد که
را جامع خوانند و این صنعت روا بود که مطلق بود و روا بود که مضمر باشد

این صنعت چنان باشد که نام معشوقه یا نام چیزی که در بیت پوشیده بیارد و اما تصحیف
و اما قلب و اما بحساب و اما تشبیه و اما بوجهی دیگر و این صنعت چنان باید که از طبع مستکره
دور نباشد و از تطویل و الفاظ ناخوش خالی بود و این صنعت آنرا شاید که طبعها
نقاد و خاطرها وقاد را باستخراج آن بیارایند **مثال** از شعر تازی می گویم
در نام بوق خذ القرب ثم اقلب حسینی حروفه فذاک اسم من اقضی من التقلب قوله و هم از این
قبیل است این قطعه که هم من گفته ام در کتبتین ثلثة اثلاث یغیرون غنوة علی کل ثلث
فیه للنجوی فائدة یعینهم ست و خمس و اربع عقیب ثلث و اثنین و واحد
مثال از شعر پارسی در نام میر که دیدم دو هفته ماه زمینا بر و سلب کردم
در و نگاه تو تا ندم از دیدن گفتم چه نام این بت گفتا کریم و انکار پاسخ نه و زود
نام من طلب **مثال دیگر** بو العلاء شوشتری گوید در نام علی پیری و گانی و نیکی
نقش نشانه بنگار و پیوند بسوفار یکی تیر نام بت من باز شناسی بتمامی آن
بت که بخویش نیست بکسر **اللغز** این صنعت چنان باشد که معنی الا آنک این
را بطریق سوال گویند و عجم این را چیستان گویند **مثال** از شعر تازی حریری
گوید و رمیل و ما انا اختین جمعا و خفیة و لیس علیه فی النکاح سبیل
متی یقشر هذا یکن فی الحال هذه و ان ما اکن لغلا لم تجده تمیل یزید تعاضد المشیب
تعهدا و برا و هذا فی البعول قلیل **مثال دیگر** هم حریری گوید در شراب و ما شیء اذا
فسد استحول غیة رشدا و ان هو راق و صافا اثار خبثا بدا زکی العرق
جهان بحسن و صبر و سخاوت ندید همتای **المتزلزل** این صنعت چنان باشد که دبیر
و یا شاعر در نظم و یا نثر لفظی آرد که از آن لفظ یک حرف از اعراب بگردانی سخن از مدح
بهجو مبدل شود و از اسلام بکفر **مثال** از قرآن مجید انما یخشی الله من عباده العلماء
اگر الف علماء را برفع گوئی و ساء الله را بنصب مخفی ایمان بود و اگر ساء الله را برفع گوئی
و همزه علماء را بنصب صریح کفر بود **و مثال** از نثر تازی الله معذب الکفار و محرقهم بالنار
اگر درین نثر حرکت ذال معذب را و را و محرق را بکسر خوانی عین اسلام است و اگر حاصل منقلب
گوئی محض کفر بود **و مثال** از نثر پارسی فلان پیوسته در کار زار است اگر درین نثر را کار را
بسکون گوئی و صف شجاعت کردی و سخن مدح بود و اگر بکسره گوئی و صف حال بکردی
و سخن ذم بود **و مثال** از شعر تازی می گویم رسول الله کذبه الاعادی فویل ثم ویل
درین بیت اگر ذال مکذب را بکسر گوئی مدح رسول بود و اگر بفتح خوانی فلعیاذ بالله
ذم رسول شود **و مثال** از شعر پارسی می گویم سخن موسوی را کند تا چه دار درین مصراع
اگر جیم تا چه را بسکون گوئی مدح سخن باشد و اگر بکسره گوئی ذم سخن کرده **المردف**
فرقاست میان ردف و ردیف ردف الف یا واو یا ی باشد که پیش از حرف روی آید چون
نار و یار و نور و سور و نفیر و اسیر و دانستن این تعلق بقافیه دارد و درین کلمه باشد یا
بیشتر بعد از حرف روی آید در شعر پارسی و این شعرا اهل این صنعت مردف خوانند و
تازیان را ردیف نیست مگر کسی از محدثان بتکلف بگوید و فخر خوارزم محمود بن عمر الزمخشری
را قطعه دیدم تازی در مدح خداوند خوارزم شاه عز نصره و لقب معروق لورا

والده و لکن بیت ما ولد **مثال دیگر** از شعر پارسی معزی گوید در قلم چو پیکر است
زیر سپهر یافته بشکل تیر و ملک داشت کشته چو تیر کجا بگیرد و در کار کلک لبند در قالب
تجدد و جاری کجا بنالد بر آسمان بنازد تیر زنالد و ذرات خواطر و هدشان
بت تنگ ز مشکلات همایرد هند جز تیر تیر هزار طبع برانند ز و کند تالیف
هزار نغمه و هزار ز او کند تفسیر تحیرت ز حکم خدای و انو مکتوب چه در آنا بل
شفیع و تیر بنان و تیر **مثال دیگر** می گویم در انگشتری چیست آن شکل آسمان کز دار
آفتاب اندر گرفته قرار نقوت و عشق است آثار نقش آسمان را چنین بود آثار که
دیگر آفتاب تا سایه دیگر نشان تا دو وار کز خور و زینهار بر اعز آگاه
احباب را و هند زنهار نا ظم کار زماست بی تدبیر کاشف راز زماست بی تعلیم
زو یکی را بشار تست تخت زو یکی را اشارتست بدار عاشق زار بی تو چیکر
او زرد و خسته بسان عاشق و از زرد شد تا جبیده شربت عشق خسته شد
ناکشیده فرقت یار هست لاغر تر از میان صنم هست کو جگر تر از دهان نگار
نیست و جز نار حلقه شده و اندر و مهره و جز مهره ناز **التضمین** این صنعت
چنان باشد که شاعر مصراعی و یا بیتی یا دو بیت از آن کسی دیگر در میان شعر خویش
بیارد و بجایگاهی که سخت لایق باشد بر سبیل تمثل و عاریت نه بر سبیل سرقه و این
بیت بیگانه باید که سخت مشهور باشد تا بر و اشارتی بود چنانک نویسند کما
تهمت در بیت نیفتد **و مثال** از شعر تازی امیر ابو عبد احمد بن عبید الله بن طاهر

هیچ نظم ندیده ام که این هر سه حال را جامع بود مگر شعری که دو بیت بپارسی و آن دو بیت اینست
انگ ترا بنده کرد بنده ات نیز بندی که دست نه بدید و چه پنهان بند تو از آن است و بند من
از غم بند تو بر پای و بنده بنده ات بر جان درین بیت نخست جمع کرده است شاعر میان معشوق
و میان خویشتن به بند کردن و باز آن بند کرده شدن را تفریق کرد دست به بیداری و پنهان
باز در بیت دوم تقسیم کرده است که هر بندی چگونه است و بر کجاست **تفسیر الحلی و المنفی**
تفسیر حلی چنان باشد که شاعر لفظی بگوید مبهم چنان که بتفسیر محتاج بود بوقت تفسیر کردن هم آن
لفظ را باز آرد و تفسیر کند **مثال** از شعر تازی می گویم یحیی و یزدی یجد رواة و صاریة یحیی
العفاة و یزدی کل من حسدا یزدی که اول است گفته شد و لفظ مبهم است و در مصراع
دوم آن هر دو لفظ را اعاده کرده آمد و تفسیر شی گفته شد و این صنعت را تفسیر ایضاح
نیز گویند **و مثال** از شعر پارسی عنصری گوید تا بنده تا کشاید تا ستاند تا دهد تا چنان
بر پای باشد شاه را این یا دکار اخ بستاند ولایت و اخ بدهد خواسته و اخ بنزد
پای دشمن اخ بگشاید حصاره **و تفسیر خفی** چنان باشد که آن الفاظ مبهم را بتفسیر
حاجت باشد بوقت تفسیر کردن باز آورده نشود و پوشیده گذاشته شود **مثال**
عنصری گوید همه نام گیری و پرخاش عرد دل جنگ جوی و تسبیح بنده هی تو نخستند
هی تا ختند و هی سوختند و هی ساختند دو کس در کاری شوند و هر یکی طالب رجحان
خویش باشند آنرا نیز دو خوانند **مثال دیگر** محمد بن عبد الله گوید چنانک پیشت نگاری
جو تو دیگر نبود جو من صبور و جو من زار و ار بر نا ترا جو من دهی و خواجه را

مثال از شعر تازی شاعر گوید فاحوالی وحنجر واللیالی ظلام فی ظلام فی ظلام درین
بیت شاعر احوال خویش را و زلف معشوق را و شب را جمع کرده است در صفت ظلام
و ظلام جامع است و مظهر **و مثال** از شعر پارسی قمری گوید آسمان بر تو عاشق است
چو من لاجرم همچو منش نیست قرار درین بیت شاعر آسمان را و عاشق را بواسطه
عشق جمع کرده است و بی قراری جامع است و مظهر **مثال دیگر** هم او گوید ماه کاهی خورد بیک
یار منست که چون کور پشت و زرد و نزار در مطلع این بیت شاعر جمع کرده است میان
ماه و روی معشوقه در صفت نیکوی و نیکوی جامع است و مظهر زیرا که ذکر او مرجا در
بیت نیست و در بیت مصراع دوم جمع کرده است ماه و میان خویشتن در کوری و
زردی و نزاری و درین اوصاف جامع اند و مظهر **بیان تفریق تنها** این صفت
چنان باشد شاعر در بیت میان دو چیزی جدائی افکند به آنکه جمع کرده باشد **مثال** از
شعر تازی من گویم یا نوال الغمام وقت الربیع کنوال الامیر یوم سخاء فنوال الامیر بحر
عین ونوال الغمام قطرة ماء هم از اول بیت جدا افکنده ام میان عطاء ابو و میان عطاء
ممدوح باز آن جدائی را شرح داده ام **و مثال** از شعر پارسی خسروی گوید ابر همچو
توئیت نیسانی زر گاه بارد و ابر نیسانی او نیز هم از اول بیت جدائی افکنده است میان
ابر و ممدوح پس شرح داده است **بیان تقسیم تنها** این صفت چنان باشد که شاعر دو
چیز را یا بیشتر در بیت بخشش جمع کند و ترتیب آن بخشش بر یکی قاعده نگاه دارد
مثال از شعر تازی ادیب ترک گوید و در دو کس یکی بغایت پست و یکی بغایت بلند

ادیبان فی بلد لا یاکلان اذا هجیا المرء غیر الکلب فهذا الهویل کفل القناة وهذا القصیر
کفل الوتد **مثال** از شعر پارسی شاعر گوید رخان و عارض و زلفین آن بت دلبر ترک
کلست و دوم سوسن و سیم عبیر و این قصیده تا باخر برین ترتیب است و شعرا پارسی
خود صنعت تقسیم چنین کنند که تا باخر قصیده این صنعت تقسیم محفوظ بود **و بیان**
جمع با تفریق این صنعت چنان باشد که شاعر دو چیزی را جمع کند در تشبیه بیک چیز
باز میان ایشان جدائی افکند و صنعت متغایر **مثال** از شعر تازی من گویم خوبهکر
النار فی خوها وقلبی کالنار فی حرها درین بیت جمع کرده ام میان روی معشوق و دل خویش
و مانند آتش باز تفریق کرده ام بروشنائی و سوزانی **و مثال** از شعر پارسی شاعر
گوید من و تو هر دو از گل زردیم جنسی از رنگ و تو از بوی درین بیت جمع کرده است میان
خویشتن و معشوق بیرون از گل زردی و تفریق کرده است برنگ و بوی **بیان جمع با تقسیم**
این صنعت چنان باشد که شاعر در بیت بخشش چیزها را بیک معنی کند بر قسمت کند **مثال** متنبی
گوید حتی اقام علی ارکانی خرشنة تسقی به الروم والصلبان والبیع للشیخ بانکحوا والقفار
ما ولدوا والنیب ما جنبوا والنار ما وقدوا درین بیت اول جمع کرده است میان اعدا و هر چه
در روی است علی الاجمال در معنی مشاورت آنکه در بیت دوم تقسیم کرده است که مشاورت هر چیزی از آن
چگونه است **و مثال** از شعر پارسی عنصری گوید چو چیزی ز احکام تن هیچ و چیزی دهد علوم
درجات و نجوم را احکام درین بیت حرکات سه دره جمع کرده است میان دو چیز و در دادن مطلق
پس قسمت کرده بیت آنها را **بیان جمع با تفریق** و تقسیم جمع این هر سه حال بیش شکل است

ردف کرده بر منوال عجم و مطلع قطعه اینست الفضل جعله علاء الدولة والمجد انلک علاء الدولة
و مثال از شعر پارسی من گویم نظام حال زمانه قوام کار جهان تمام گشت بانیان
و مثال دیگر من گویم مارا بهار عیش مصفا کند حق اسباب مدنشاط مهیا کند حق
اشعار عجم مردف است و قوت طبع شاعر و بسطت او در سخن پیوستن ردیف خوب و ظاهر
کرده و این کلمه ردیف را بعضی از اصل صناعت حاجب خوانند و شعر مردف را شعر محجب گویند
و بعضی گفته اند که صاحب آن کلمه بود که او را بیش از قافیه در هر بیت بیارند چنانکه ردیف
را پس از قافیه **مثال** از شعر پارسی معزی گوید ای شاه زمین بر آسمان داری تخت است
عدو تا تلق کان داری تخت جلد سبک آری و گردن داری لخت پیری تو بدانش و هنر داری
تخت لفظ و داری درین دو بیت حاجبست و در هر مصراع بازآمده است و لفظ تخت و سخت
و بخت و لخت قافیه است و این دو بیت بحوست بقول این جماعت **الاستدراک** این
صنعت چنان باشد که بیت اغاز نهد بالفاظی که مردم پندارند که هجو است پس استدراک کند
و بمدح باز آید **مثال** از شعر پارسی شاعر گوید الرمیه نخواهم که باند بجهان میر خواهم که بماند
بجهان در اثرا **مثال** از شعر تازی لا تقل بشری ولکن بشریان عمر الداعی ویوم المهرجان
و نزدیک من آنست که اگر شاعر این طریق نسپرد و این اسلوب بکار ندارد بهتر باشد زیرا که
ناسنده ملک کند و بمدح باز آید عیش بمدح بنگ بدناخوش کرده باشد و لذت سخن به برد **الطرد**
الجامع این صنعت چنان باشد که شاعر ابیات خویش را بی حکمت و موعظت و شکایت و روزگار
نگذارد **مثال** متنبی گوید والظلم فی خلق النفوس فان تجد ذا عفة فلعلة لا یظلم ومن

ومن البلیة عذل من لا یرعوی عن جهله وخطاب من لا یفهم **مثال دیگر** متنبی گوید ومن نکد
الدنیا علی الحر ان یری عدوا له ما من صداقته بد وهم او گوید لولا المشقة ساد الناس کلهم الجود
یفقر والاقدام قتال انا نفوس من ترک القبیح به مناکد الناس احسان واجمال متنبی
را دین باید بدیعا و طریقت ازهرا بود دست **و مثال** دیگر ابو سعید رستمی گوید من الناس
من یلقی المزید علی الغنی ویحرمها دون الغنی فاضل مثلی کما الحقت واو بعمرو زیادة وضویق
بسم الله فی الف الوصل **مثال** دیگر ادیب ترک گوید اذا مارمت طیب العیش فانظر الی من باتت
اسیوی مشک حالا واخفض رتبة واذل قدرا وانکد عیشة واقل مالا **مثال** از شعر پارسی
نفرشادی گوید بر خود خویش ستم نتوان کرد خویشتن خویش را درم نتوان کرد
قانع نشین و انچ یابی بپسند کاین دی و بندگی بهم نتوان کرد و انش و از دل و مروت
دین این هر دو را خادم درم نتوان کرد **مثال** دیگر کالی گوید ز پس سپیدی این روز
تا کرد سیاه عارض من زنگ روزگار گرفت ز کرد و می کبود عارض ضم غبار گرفت **مثال**
دیگر مسعود سعد گوید تبارک الله این بخت و زندگانی بین که تا بیندم زندان بود مرا خانه
خوشانه شد بگرم شاخ شاخ از ان حسرت که موی دیدم شاخی سپید در مشانه و بیشتر
اشعار مسعود سعد کلام جامع است خاصه آنکه در حبس خویش گفته است و هیچ کس از شعرا عجم
درین شعر بگرد او نرسد نه در حسن معانی و نه در لطف الفاظ **الابداع** این صنعت را در
باب بیان چنان شرح کرده اند که معانی بدیع باشد بالفاظ خوب و دل و از تکلف و تعسف
نگاه داشته و من می گویم که از جمله صنعتها نیست بلکه خود سخن فضلا و عقلا و نظم و نثر
چنین می باید و هر چه بدین گونه بود سخن عوام بود و انچ را نشاید اما مثال چند انچ

قدر ما در کتبهاء خویش آورده آید اینجا بگوییم **متنبی** گوید در جمع میان مدح و کافر و میان
مدح سیف الدوله و بغایت شیرین است فراق و من فارقت غیر مذمم و آم و من تهب
غیر میمم **مثال دیگر** او گوید سر علی حیث فحلة النزول و آراد فیک جوادک المقدار
و اذا رحلت فشعبک سلامة حیث اتجهت و دیعة ادرار **مثال** از شعر پارسی رودکی گوید
همی بکشتند تا آدمی نماند شجاع همی بداد و تا دمی نماند فقیر **مثال** دیگر منطقی گوید
رستم که بروز فراق از حد تن یاد دلم بود دست **مثال دیگر** عنصری گوید تو آن شاهی که اندر
شرق و در غرب جهود و گبر و ترسا و مسلمان همی گویند در تسبیح و تهلیل که یارب عاقبت محمود
گردان **التعجب** این صنعت چنان باشد که شاعر در بیت از چیزی شگفتی نماید **مثال**
از شعر تازی ادیب ترکی گوید ایا شمعا یضیء بلا فطیلة و یا بدرا یلوح بلا محاق فانت
البدر ما معنی انتقاصی و انت الشمع ما سبب احتراق **مثال** از شعر پارسی عنصری گوید
نیستی و پروانه برانش چرا غلتی همی نیستی پروانه گرد شمع چون جولان کنی **مثال**
دیگر من گویم من چرا دارم نکویی آب در دیده مقیم گر تو داری جاه دایم در زنخدان ای پسر
حسن التعلیل این صنعت چنان باشد که شاعر در بیت دو صنعت بیارد
یک علت دیگر و غرض او خود یاد کردن از دو صنعت بود اما بدین اسلوب یاد کند
آن دو صنعت را تازیانه تر و بدیع تر باشد **مثال** از شعر تازی خوارزمی گوید فان
غادر الغدران فی صحن وجنتی فلا عرو منه لم یزل و ابلا یهمی بر خساره خویش اثبات
کرده است شمر جابدان علت که ممدوح او بر بازنی بود است و ابو بازنده علت وجود
شمر ها بود **مثال** از پارسی عنصری گوید زهر او نگر همی گوید این بی سببی

چه سببی همی نجند در برابر لاله و گلزار در این بیت گریستن ابر بزار بی سبب و علت چند
کل ساخته است و این اسلوب سخن مستعمل است در تازی و پارسی بسیار آید
بیان الفاظیک در زبان اهل این صناعت افتاده است و از اصطلاحات
ایشان گشته بیرون از این جمله که یاد کرده آمد مدح و مدیح و مدحت آفرین
خوانند و هجو و هجاء و تغزل را نسیب صنعت حال معشوقه و حال خویش
در عشق او لغتی باشد و این را نسیب و غزل نیز خوانند اما مشهور و مستعمل
در میان مردمان آنست که صنعت هر چیز که کنند در شعر و هر حال که شرح دهند
الا مدح ممدوح اندر نسیب خوانند **مصرع** بیتی را گویند که در هر دو مصراع قافیه
نگاه داشته باشند چنانکه ابیات سرهاء قصاید بود خفی دو بیتی را خوانند
که مصراع سیم او را قافیه نباشد **ترجیع** پارسی ترجیع نعت گردانیدن بود و شعرا
ترجیع شعری را خوانند که خانه خانه گویند هر خانه بر پنج بیت یا زیاده تا ده بیت
باشد و قافیهٔ هر خانه مخالف قافیهٔ خانهٔ دیگر شود و هر خانه که تمام شود یک بیت
بیگانه بیارد آنگاه بخانهٔ دیگر شوند و این بیت بیگانه را بیت ترجیع خوانند و این
بیت بیگانه بر سه نوع باشد با یک بیت بود بعینه که در آخر هر خانه هم آن باز آرند یا
بیتهاء مختلف بود هر یک بر قافیهٔ خاص یا بیتها بود بر یک قافیه بعد و ابیات
خانهٔ ترجیع چنانکه جوزی این ابیات بیگانه را جمع کند یک خانهٔ دیگر کرده **عکس**
پارسی عکس پاژگونه کردن باشد و شعرا عکس مثل این شعر را خوانند **مثال** آوردم
سفری کردم بوقتی بهری بهری کردم بوقتی سفری **تدویر** پارسی تدویر گردانیدن

بدن لاله و

باشد

و شعر آمد و بیتی را گویند که از هر طرف که آغاز کنی بتوانی خواندن و آن بازی کودکانست
مکرر شعر مکرر شعری را گویند که در یک
بیت لفظی بگویند و در بیت دیگر باز
آن همان لفظ را باز آرند **مثال** قطعه گوید
باران قطره قطره همی بارد ابر و از
هر روز خیره خیره از این چشم سیل و از
زان قطره قطره و باران شده خجل زان خیره خیره دل من ز هجران یار و بعضی گفته
اند که مکرر آن بود که لفظ قافیه را دو بار گویند **مثال** من گویم زهی مخالفت ملک تو
خطا خطا زهی موافقت صدر تو صواب صواب **متنافر** بلغا متنافر در نظم و نثر
الفاظی را گویند که بگفتن مشکل باشد و یکدیگر را هر دمان امتحان کنند بگفتن آن الفاظ
متنافر یا دو بار و یا سه بار بر و لا بتوان گفت یا نه چنانکه این الفاظ است **مثال**
خواجه تو جه تجارة کنی کم کس این را سه بار بیک دم بتوان گفت که زبانش در نیاویزد
و خطا این را اگر آسان باشد بگفتن و خوش و روان بود متلایم خوانند **ارتجال**
شعر یا خطبه یا نامه بی اندیشه انشا کردن بود و این را بدیهه نیز خوانند **رویت**
فکرت و اندیشه باشد گویند فلان شعر برویت گوید نه بدیهه یعنی باندیشه گوید نه
بشتاب **جزالت** قام شدن و رفت شدن باشد و شعر را جزل شعری را خوانند
که شعر آن الفاظ او قوی و محکم باشد **سلاست** نرم شدن و منقاد گشتن باشد و شعر
شعر سلس شعری را خوانند که روان و مطبوع بود و گفته اند که آفت جزالت تعسف است

است و آفت سلاست رکاکت **سهل ممتنع** شعری باشد که آسان نماید اما ظاهر مثل
آن دشوار توان گفت در تازی امیر ابو فراس گوید و بخشری را ازین جنس بسیار است
و در پارسی فرخی را و من بر لفظ فرخی این کتاب تمام کردم همیشه روزگار پادشاه
شاه اسلام فرخی و همایون باد و از نوایب و معایب محروس و مصون باد تمت الکتاب

بحمد الله ملک الوهاب و الیه المرجع و المآب علی یدی
العبد الضعیف النحیف الملتجی الی
الله اللطیف محمد
لطف الله عنه

بن داخلی

تیغ و سپر مطلع فرآورد بیرون تیر و کمان رخ بدان کرد دسپری
کالبرق فی السحاب و حرفی الاحکری پر دو کشای سر سلوی و لو کشف
من ذا الذی یبادره یوم حربه باشیر سرزه کی کند استوبرابری
کالظبی فی فصاحة و هو الصنفری اشنی علیه طایه قدس ملاسفت
تا دور حشر مست شد از جام تیغ او من ساغر سقاه بعبر و عنبری
اندر سرش هنوز خمار است و مسکری از صد هزار دودی و بیست شمه
ساوی بطاقة الثقلین المباحة چون کرد ران عمر متیع از سر ری
کالروضة المنیرة مسک و عطری لولا سمیم روضته فی شامنا
ما را بآب روضه رضوان باب اوست طوبی لنا بمرقد قدس المطهری
ای باد اگر بجانب آن روضه بگذری کریان بر آستانه قدس بال روی
مامین الیک غایة شوقی و عبرتی انظر الی انت بعین التفاطری
میلی کنی بما و بدین حال بنگری عینی و جبهتی و جبینی بنشفرا
کردیکران کنند تفاخر بآبروی ما را کجا کوی تو فصل و فاخری
واللہ لا یخیر یوم التحری الی کانها لحضرت بافت بوکرد
باکبر ما قدر تو مگر حال بنگری خوشبختی و سحر کلمت و ساوی
درمش کمتران تو او را کمهری بر مهتران دهر ترا میرسد همی
شاهان را ستانه در او پاسبند سرمایه سعادت و اقبال و مهتری
من قدمی و را امام المرتضی بر تخت سلطنت که نهند تاج خسروی
مجمع منزلات و کمالات کائنات از هو و کائنات بجز ذات مصطفی
از هر که بود دست و بود جمله بهری موجود در وجود تو الا پیمبری
فضل و بعلم و حلم و سخا و شجاعت بر مسند جلالت و عزت ز راه قدر
هند حرام مسجد و محراب و منبری انکس که با تو رند لاف همسری
سرو حدیقه دین ای عصمتی ای آفتاب جیب تا ماه در کنف
روح چنان و والد شیر و شبیری ابوالحسنین کلشن زهرای زهری
مفتی باز بر سر منبر تولی حق قسمت کنند نعم هست جنتی
والای داد و داور باز بیچه کبری الحق بحق قدس سر چار دفتری

ماه رخسار معنبر زلف را مانند که آن سر برآرد هر شبی از جیب شمع پیرهن

نام که قیرات حاصل شدی و وجود با لقب نیز ذکر نکرد از آنکه چون لقب برای تعظیم است چنین خود را ستودن لازم آمدی و خود را ستائی عیب است و معنی نفس لعنود تنها و لا تزکوا انفسکم لا جرم خود را بکنیه ذکر کرد لانه التفاؤل والرجا و نیز گفته اند که خود را بکنیه از ان ذکر کرد که کنیه مشهور کردد حاکم باسم و لقب مشهور کشته است والاول اولی (اما فراهی منسوب بفره و فره نام دلاتی است و الف در فراهی زیاده است هر دو بلده اند حافظ و حقد حاسده شرح حقد بهول فعل ماضی است از حقد و حقد بمعنی خواهی کردن و رشک بردن بود و هو من باب نعل یفعل بفتح العین فی الماضی و ضمها فی الغابر و حافد را دو معنی است یکی یار و دوم نبیره یعنی فرزند فرزند و اینجا هر دو معنی مستعمل است و مفید و در حقد دو لغت است یکی موصوف ماضی دوم مجهول ماضی و مصدر او حذاذت و حقد حذقت کردن و گرفت شتافتن است و او از باب نعل یفعل است بفتح العین فی الماضی و کسرها فی الغابر و معنی هر دو کلام دعاست یعنی رشک برده شده بود یار او یا نبیره او بگرفت شتافته باد بدخواه او سوال چرا دعا کرد که حافد او محسود باشد چه اولی آن بود که دعا کردی که حافد او محمود مباد و او را حاسد جواب از آنکه وجود حاسد دلالت میکند بر شرف محمود چه حاسد کسی را باشد که او را مالی و جاهی و کمالی باشد کما قال الله تعالی ان العراین تفاهر محمدة و لن تری للئام الناس حسادا پس حاصل آنست که حافد او عظیم الشان و رفیع القدر باد سوال اگر حافد را بفرزند فرزند حمل کنیم چه چرا فرزند را دعا نکرد بعد از فرزند بدوی اقرب از نبیره جواب یکی آنکه وقت نظم کتاب او را فرزند موجود نبود اما نبیره داشت و این تعلق دارد بسماع جواب دوم آنست که فرزند دشمن است لقوله تعالی ان من ازواجکم و اولادکم عدوا لکم چون فرزند دشمن باشد پس نبیره فرزند فرزند است دشمن دشمن پس نبیره که فرزند فرزند است دشمن دشمن باشد و دشمن دشمن دوست بود پس دعا و نبیره اولی باشد از دعای فرزند شعر عارف گفته ای نبیره دوست من دشمن نیکوست جواب را دو گفت او دشمن تست باشد دشمن دشمن نکو دوست و اگر ازین حافد یا رمراد بود ایم فاعل بود از حفد حفدة گرهه دلت ح معنی این باشد که یا او یا خادم او محسود باشد و همان کنایه بیت بر زن حال یار و خادم سوال چرا بصیغه مجهول ماضی دعا کرد

(حسود)

ذبی عدو را عداوی و محنت شیرین نزاو آیتی در شان او منزل ز لطف ذو المنن

بدانکه اصحاب تالیف و ارباب تصنیف را رسمی است که چون کتاب تصنیف کنند ابتدا از سخنی کنند که ان سخن دلالت کند بر انکه آن چه در ان کتاب است چون استفتاح و تحریه کنی اکثر کتب بزرگان حسن بیان و این صنعت را اصحاب معانی و بیان براعت مطلع خوانند چون کتاب منظومت لاجرم اول مجموع نظم آورد تا معلوم کرد که این کتاب نظم خواهد بود و چون از یک مصرع نظم این فایده معلوم گشت مصراع دوم بنا و بنا بران اصلی کرد چون باقی مطلوب حاصل شود با کثر زوند شعر سوال دوم چرا گفت حسن گوید ابو نصر فراهی چه این عبارت فهم شود و چه وقت بیان حسن گوید و حسن گوید جواب بدانکه هر گاه گویند فلان سخن میگوید ازین عبارت زمان حال معلوم میشود و چون گویند فلان سخن گوید و یا چنین گوید ازین کلام استقبال معلوم میشود و این بر بدیهه نقل مستدرک است و این نظیر آنست که در عربیه چون خواهند که فعل مستقبل مخصص شود بحال لام در وی در آورند کقوله تعالی فی سوره یوسف ان لیحزننی و چون خواهند که باستقبال مخصص شود سوف و یا سین بروی در آورند کقوله تعالی سیجزیهم وصفهم یا سوف یجزیهم و اشال اینها پس فعل مشترک است بین الحال و الاستقبال فکلما هنا چون بر فعل مستقبل می در آوری و گوئی فلان سخن می گوید از وی حال معلوم گردد یعنی فی الحال میگوید و چون لفظ می در دنیا و هر گاه از استقبال معلوم میشود چون مراد مصاحبت که فی الحال گوید و یا تا میکند تصنیف کتاب نماکه خواهد گفت لام گفت میگوید تا بر حال معلوم دلالت کند نه حس گوید فافهم سوال سیم آنست که نام مصنف این کتاب جمالت و لقب او بدر الدین و کنیه او ابو نصر چرا خود را بنام و لقب یاد نکرد و کنیه یاد کرد و فرق چیست میان نام و لقب و کنیه جواب بدانکه نام از برای تمیزات یعنی جدا کردن چون محمد و علی و بکر و عمر و اشال آن چه ذات زید و عمرو و بکر در انسانیت مشترکند و متساوی پس اگر اسما اعلام نبودی تعریف و تمیز هر یکی از دیگری معلوم نشدی پس هر شخصی را و هر فردی را از افراد انسان اسم علم وضع کرده اند تا از غیر خود ممتاز شود پس معلوم شد که اسم از برای تمیزات اما لقب برای فضیلت چون شمس الدین و بدر الدین و ضیاء الدین و اشال اینها چه کسی را شمس دین و بدر دین گفتی جز برای فضیلت نیست اما کنیه اکثر بر ان تفاؤل است و رجا چون ابو نصر و ابو سعید و ابو الفرج و اشال آن چون این کنیت از صفات دوست داشت بود خود را با آن مکنی گردانید و تفاؤل کرد تا شاید که بحکم القاء علی ما یهوی با نصرت و سعادت و فرح بشد چنین نام و لقب و کنیه معلوم شد خود را بنام کنانید از انکه محمد نام بسیار اند اگر خود را بنام ذکر کردی مقصود از

رشته جان من و او هر دو در هم بند و تب لیکن او سر رشته دارد تب بر عکس من

جواب حقد از حقد بمعنی است از حقد و بدانکه اصل حقد غضب است و چون غضب در دل جا نماند و نتواند بیرون با بزبان دفع کردن ان غضب کدر شود آنرا حقد خوانند و بکشد حقد حاسد بصاحب وی باز گردد که و تنش مشوش و عیش منغص و بکشد که سبب مرگ شود و شاید نیز که ضرر حقد بمحقود باز گردد و بتعالی و تلاهن کشد و عمر آن پس اگر بجای حقد حقد گفتی لازم آمدی که حافد را بد عا چیزی خواستی که ضرر آن بوی باز آمدی بخلاف حقد که حقد راجع است بحاسد نه بمحسود چه حقد کراهیة نعمت غیر است و سبب او حبث طبیعة است پس حاسد را بر روزگار در نقصان بود و در ربح دین و دنیا باشد و محسود را کار زیادت بود و در راه دین و دنیا باشد و حاسد نیز گاه از نعمت محسود برانند چنان بر بکند که اگر دشمن وی خواهد که بر بکند چنان نتواند بر بکنید و باشد که محسود کم نام بود حاسد چندان ذکر او کند که معروف شود بهر خلق و خلق چون و را محسود پسند دوست گیرند که خاصیت طبع سلیم انست که حاسد را دشمن دارد و محسود را دوست پس معلوم شد که محسود وجود حاسد بهتر است که محمود را وجود حافد ولهذا قال النبی صلعم اللهم جعلی محسودا لا محسدا قیل الحسد فی الحسد سوال چرا نگفت حسدت حسدت بلفظ جمع گفت حسدت بلفظ واحد گفت جواب بدانکه اشل جمع است و اگر بلفظ جمع گفتی سه حاسد و سه حافد بیش متناول نبودی بخلاف لفظ واحد فانه یقع علی کل واحد واحد فظهر ان کثره اولی سوال چرا حسد حافده را بر حقد حاسد مقدم داشت جواب این را دو جواب است یکی آنکه کمال دوستی و یاری ان بود که دعا را دوست را بر دعا خود مقدم دارد دوم اگر چنین گفتی که حقد حاسد و حسد حافده لفظا جایز بودی و ممکن که ضمیر حافده بحاسد راجع بودی و مع مدح حافد حاسد را لازم آمدی و فساده ظاهر اما چون حسد حافده را تقدیم کرد بر حقد حاسده اگر ضمیر حاسده را راجع داری و حاسد را لازم می آید چه بر این تقدیر دعای حافد مقدم بوده فاعرفه سوال اگر حقد حاسده بصیغه مجهول می خواند مع حاسد لازم می آید چه معنی ایمنی می شود که حاسد او محمود باشد التصحیح این قول بکوذ است کسی آنست که چون او بشنوی گفته بود و دعا کرده که حاسد آن محسود باشد باآنکه وجوه حاسد دلالت کند بشر فعال و حال محسود کافی قائل گوید که لازم که وجوه حاسد دلالت کند بر شرف محسود این او مطرود نیست چه محسود را یا هم که وجوه حاسد بر شرف محسود نه چون حسد قامی و غسالی را و عنبر اب لابس و قع ای شبهه را

گفت حاضر او محمود م یا تا استدلال کند از شرف حال حاسد بر شرف حال محسود چه طبع مرد عاقل در حاسد جنس بدی
ماشد و اگر آن شرف حال مرد کر خسیس بود اگر چه شرف حاسد دلالت نمیکند بر شرف محسود اما دعا کردن حاسد را
که او محسود باد گواهی داد و بدانکه مطلق حسد مذموم نیست چه از حسد بعضی آنست که محسود دست جناب حسد
در حیرت است و برین معنی دلالت میکند قوله صلعم لا حسد الا فی اثنتین رجل آتیه الله مالا فهو ینفقه
فی الخیر و رجل آتیه الله علما فهو یعمل به و یعلمه الناس و معلوم است چنین حاسد را دعا کردن که معان و محسود باشد اینجا صواب است
دیگر دعا کردن حاسد و معاند مذموم نیست بلکه عین حکمت چه دلالت می کند بر علو همت چه کسی را حاسدی بود که خبر محسود
طلبد اگر آن محسود را از غایت تجمل و تحمل در اصلاح حال آن حاسد کوشد و آن حاسد را دعا کردن اخلب آن بود که از آن حاسد
برگردد و آن دشمنی بدوستی مبدل شود و لهذا قال الشاعر من بدکم تو بدید مکافات کنی پس فرق میان من و تو چیست
و بدانکه حسد و حقد هر دو بصیغه مجهول خواندن سهو بود چه از معنی حسن روایت و نیز عطف محمود بر مجهول و مهدور معروف
اولی است ما حرک الشمال النخل الدقق و تحرکت الشمال لنخل الدقق شرح بلکه ما بر وازده معنی آمده است
مثل جملات در یک بیت مظلوم آمده است الشیخ خواجه نظام الملک موحشهن شرط و تغییر و تبقی مدة و تبقی خیر
مصدر و جمله وصل تعظیم و استفهام و من و درین ترکیب این ما مازائده است و بدانکه حرکت فعل غایب مؤنث است
و واحد منشعب صحیح از باب تفعیل و تحریک جنبانیدن بود و شمال بعضی شین باد سرد است که بطرف دست راست
چون روی بقبله آری و نخل و نخیل جمع نخل است و نخله درخت خرما است و دقیق چیز باریک و نیک را گویند بقاک
غصن دقیق و ثوب دقیق ای رقیق و لطیف پس دقیق فعیل بمعنی از دقة که باریکی است و آن دقیق بمعنی رداست
فعیل باشد از دق که کوفتن است و دقی نیز معنی باریکی هست و تحرکت همان فعل ماضی غایب مؤنث واحد صحیح
منشعبات اما از باب تفعل است و شمال بکسر شین دست چپ است و نخل دوم بمعنی خاصه نخلا است
یعنی سیوس از آرد و دقیق دوم بمعنی آرد است و چه معنای بیت که حاضر او محسود و حاسد او محروم باد که می باد
جنباند باد شمال در خشان چراغ آبا باریک را و می جنبد دست چپ از برای سیوس که فتن آرد سوال
چرا ما تحرکت الشمال بصیغه مستقبل نگفت جواب اگر چه حرکت صیغه ماضی است اما چون بمعنی ما دام است
از وی جمع از منه مراد است و چون ماضی بنون و استمرار و تجدد دلالت دارد از بصیغه ماضی گفت

لان الحاضر و المستقبل یدل الیه چون ریح و شمال مونث بود حرکت گفت و میان شمال و شمال تجنیس ناقص است چه در اصل
حروف متفق اند و در حرکت مختلف و همچنین میان نخل و تحمل و دقیق و دقیق صورتا اختلاف حرکت لام و قاف اعتبار کنی مختلف
و چون در حرکت متفق و تجنیس تام بیت سوال چرا از دقائق درخت نخل اختیار کرد جواب از آنکه ذکر الیق
بود بخندد و چه یکی آنکه این کتاب در بیان لغت عرب است و در ملک عرب از اشجار درخت نخل است و دوم آنکه نخل را باد
مشابهت است بخندد و چه بنا که آدمی را سر است و موی او را نیز سر است و موی که را تراشیده میخوانند و نیز همچنین که
را اگر سر بهری دیگر او را نستوه و نابانند نخل را اگر سر بهری نستوه و نابنود سفیر م او را بنام انسان خواند
حیث قال اکرموا عمتکم النخلة فانها خلقت من بقیة طین آدم م و دیگر آنکه میان این دو نخل مناسبت لطیف است
آنکه نخل اول را پیوسته عمه خواند است که اکرموا عمتکم النخلة و نخل چنین بمعنی اقدم تکرار است در وی لفظ خال دوم
مذکور است و میان عمه و خال مناسبتی هر چه تمامتر است پس بجای نخل درخت دیگر ذکر کردی این مناسبت نبودی
و در ذکر نخل دقیق لطیفه است چنانچه این کتاب تعلق بصبیان دارد و تحمل دقیق دلالت میکند بر حرب و لت بوجه
مناسب این عبارت نیز موذن و مشعر است بانکه معلم در تعلیم و تفهیم صبیان از ضرب معلم کریزنیت کما قال الشاعر
استاد معلم چو بود کم آموز خرسنگ باد ند کو دکان در بازار خواهی که بجسبی کند نرم چو ارد زو با زند ار
جوبی نرم و دقیق سوال چرا اول را بر دوم تقدیم کرد جواب درین صورت تقدیم ساقط است چه
هر کرام را که تقدیم کردی بر دیگری همین شبهه آمدی و نیز میتوان گفت که آداب مقام آنست که از ادنی باعلا رود
نه بعکس و تحرکی شمال ثانی اعلی اشرف است از تحرکی شمال اول بخندد و چه یکی آنست که در تحرکی اول زیاده
فایده نیست مردم را بخلاف دوم ثانی و دوم آنکه تحرکی اول احتیاج نیست کلاف دوم سیم با وجود احتیاج
کثرة احتیاجت رغبت می افتد باشعار فارس شرح الرغبة الرغبت خواهان چیزی شدن نیاز رغبت
اذا اردته و رغبت عنه اذا لم تردده سوال من رغب به تعدیه چرا گفت رغبت می افتد باشعار فارس
جواب بالمعنی فرمی آید چنانکه صلیت بالمسجد ای فی المسجد عربی است شرح بمعنی طبیعت
و اصل او غرزاست و غرز و خوی طبیعت یعنی فطرت نفس و طبعهای سوخته و شده است در کو بنداء وجود دو
شعر کردم تا بی تکلف یاد کیرند شرح شعر سخنی را گویند که گفته شده باشد بعروض و قافیه در وی نگاه داشته باشند
و اصل شعر ای علمت و تکلیف در خواستن مهر مشتق من الکلفة و هی المشقة نیز در وی لغت است

می کند پروا نها بران بر جانب ولی پادشاهست و فرا زنخت رز دارد وطن
۱۴۰

القطعة الاولی شرح قطعه قطعه است از قطع و قطع بریدن بود نفس قدر و بعضی از شعر را که زود
منقطع شود و تطول بنجا مد قطعه گویند و آنچه بتطویل انجامد قصیده خوانند سوال چرا جمع عطات اس کرد
یک صیت تلم نکرد یا بر یکون نگفت که قطعه قطعه کردانید و هم قطعه در یکدیگر آورد جواب آنکه اگر در یک
قصیده مقول گفتی ملالت آوردی مر خواننده را و دیگر اختلاف ابحر او فایده سیرت بود چه کودکان را علاقه بر بحری
و هر کسی از اقسام شعر الله است و الله و رحمن خدای آه شرح بیش از خوض در بیان شرح این قطعه
و باقی مقطعات دانستن یک سند از آداب نوشتن این کتاب از لوازم است و آن حذف واو است
زائده است هر واو یکه عطف است یا ضرورة شعر را آورده است و بخواندن با او امتداد صوت توان
کرد و توان کشید او را و نوشتن آن واو لازمست چنانکه الله است و الله و رحمن خدای و چنانکه سوزخ و نار
آتش و لی و امثال او اما هر واو که جز این دو واو می نویسند زائده است و بی فایده چنانکه بید و جارحه
دست خلوق نمای این تای دست را مضموم باید کردانید و در لفظ مضموم باید خواند اما بعد از تا واو نام
خواند و نوشت از آنکه در آوردن او هیچ فایده نیست چه تعلیم او است فعول فعول فعول معول
بدانکه الله مشتق است از والهت یعول بعضی والاهت عبادت بود چو موسی عبادت خدای است لام
خدای را الله گفتند و بعضی گفته اند مشتق است از وله و وله حیرت بود و لهذا مرد حیران را عرب والهه خوانند
چون عقول عملا و حکمت حکما در معرفت شناخت حق متحیر شد خدا را الله گفتند سوال فرق چیست
میان اله و الله جواب الله اخص است از اله یعنی الله جز بر خدای نوصیف اطلاق نکنند اما اله را بر
غیر خدا نیز صفت کنند بطریق مجاز کما قال الله تعالی فاتخذوا من دونه آلهة و مراد از این آلهة
اصنام است و بدانکه الله اسمی است منزه از نقصان و زوال و الله در اصل اله بوده است همزه را حذف
کردند لام شد لام در وی در آورند اجتماع لامین شد چون شرط ادغام است که اول را ساکن
و دوم ادغام کنند و ابتدا بساکن نمیتوان کرد محتاج شدند بهمزه محمد و نقه همزه را بیاورند و لام
در لام ادغام کردند الله شد و بعضی گفته اند که در اصل الاله بوده است همزه را حذف کردند و
در لام دوم ادغام کردند الله شد و چون الله را بر رحمن تقدیم کرد لان الذات اقوی من الصفة لقیام

عقد

دلیل است و هادی شرح دلیل فعیل است بمعنی فاعل و او از دلالة مشتق و دلالة ما بخود دست و هادی
اسم فاعل است از هدایة و بدایة راه راست نمودن است و فرق میان دلیل و هادی آنست که دلیل مطلق راه
نمایه است خفی و جلی و خطا و صواب را متساوی است اما هادی جز دلیل صواب را نمی نماید و کذا المرشد
محل و مکان و معانت جای شرح محل اسم موضع است و مشتق است از حلول و حلول و فرود آمدن
پس محل جای فرود آمدن بود کالحان اما مکان اسم موضعست و مشتق است از کون و کون بودن پس مکان جای
بودن بود کالدار اما معان اسم موضع است از عون و عون یاری دادن بود پس معان جای یاری دادن بود
پس مکانی و معان مکون و معون بود مانند حرکت و او را نقل بماقبل کردند و او را بر آن انفتاح ماقبل قلب
بالف کردند و مکان و معان گفته و محل در اصل محلل بوده است حرکت لام را بماقبل دادند و لام اول را بثانی ادغام
کردند محل شد اگر تحقیق هر لغتی شروع کنیم بطول انجامد من بعد بحل مشکلات شروع خواهیم کرد سوال چرا نگفت
الله است و الله و رحمن خدا بخدف یا چه این عبارة نیز سوء بود جواب از آنکه حذف خلاف اصل است و جهت
کمال رعایة کردن علی الخصوص در نام خداوند تعالی اولی است ید و جارحه دست شرح ید در لفظ
مشترکست و او را معانی بسیار است چون نعمت و استین و فتق و قدرة و ملک و غیر آن چون یدی لا تهرای
یدی زمانه و اتبعت الغم بالیدین ای بجنبین الخلفین و بین یدی ای قدامی و ید در اصل یدی بوده است و
ید را در ذوی العقول استعمال میکنند و جارحه را در حیوانات و ید سگ شکاری را نیز گویند قال الله
و ما علمتم من الجوارح مکلبین مسکین کرای شرح مسکین را مسکون گرفته اند الفقر من المسکین
و الفقیر ان المسکین من لا یغنی دخله مع خرجه و الفقیر بخلافه و قیل بالعکس قطعه ثانیة ضیا و نور سنا آه
ضیا قوی تر است از نور و نور از سنا و لهذا قال الله تعالی و جعل الشمس ضیاء و القمر نورا و یقال سنا بوده
آفتاب بقیه قاف است اما از برای شعر فارسی ساکن کردانیده اند و فتی گویند و از وی مرد کامل و جامع مکارم
اخلاق را خوانند کقول الشاعر فتی کملت اخلاقه غیر انه جواد فلا یبقی من المال باقیا و فتی در اصل فتو
بوده است چنانکه اخ اخو و لهذا تثنیه و جمع فتیان و فتیان می آید و صدیق اصل او از صدق است و صدیق
هست پس صدیق شل از آن گفته اند که با او دشمنان را منع کنند و در صدق صدق و کسر صاد هر دو لغت است خلو و خلی
لغت جمع هست و واحد در وی خلی است و خلیه خالی مشتق است از خلو و خلا کرا کشدن نرم هست الثقل
پیکان بزرگ العبلة پیکان حرد المنع کرد از هیجا القدام کرد دیسا الهبار کرد دم ستور الهیج کرخی
کرد الکلم و الکلم خستن نعیج الکاف و الکلوم بضم الکاف و الکلام بالکسر جمع المرة بکسر المیم القوة و بضم المیم

کرزه خاکست چون بر کردمارش سر زده ورزه ذو القرنین چون بر ظلمت آب دتاخش

عزی

بمعنی اکمرة والقورلات بتی بود که قبیلهٔ ثقیف در عرب آنرا پرستیدندی و ظفر در چین بود که قبیلهٔ عکفان
آنرا پرستیدندی و بعل بتی بود که بعلبک آنرا پرستیدندی آنرا الیاس پیغمبر نسبت اما ود و سواع و یغوث
و یعوق و نسر این پنج بت قدیم بودند در وقت نوح پیغمبر م قطعه ثالثه ﴿ فاره موش آ آ شرح
فاره موش را گویند و فار مذکر را اما حیه مذکر و موش مؤنث در وی بکسان بود یقال هذه حیة مذکر و هذه
حیة مذکر و بدین حیه اشتی طیر جمع طایر است و طیور جمع طیر و طیر آن مرغ را گویند که او را پر باشد و مرغ نشود
اندر هوا و هر چه پرنده آنرا طایر نگویند چون جبل و نمل و مانند آن شمس را از آن شمس گویند که بتابستان نزدیک
میشود و زمستان دور و دایه شمس را ازین جا گرفته اند لانها تقرب کرة و تبعد اخری التام رک زر
البر زر خالص العقیان زر سرخ العین دیناری که ارزو عین نیز لفظ مشترکست و او را معانی بسیار است
چون چشم و زر و چشمهٔ آب و چشم آب و شخص مردم و جاسوس و کی بمعنی المعاینة و مصدر حضرت
عینت عینا و غیر آن اللجة میانه دریا را گویند قطعه رابعه ﴿ رهن گرو را گویند و بلد نیز لفظ مشترک
است شهر معمور را گویند و بیابان را گویند و میان دو ابرو را گویند و منزل از منازل قمر نیز هست سکتین
فعیل است از سکون از آن او را سکتین گفتند که هر که مذبوح را ساکن میکند و او مذکر بود و مؤنث نیز
عاقل را از عقل و عقل و بین بود کان العاقل یعقل الاشیاء فی الذهن و یعقدها و غافل را از غفلة و غفلة اندر
و غفول و غفل و غفل بیتیما اسکان است از کار و بهشت و کان الغافل ترک امور الملة حدیقه
باغی را گویند که گرد بر گرد او دیوار بود و مان جمع رمانه است صید شکار یعنی شکاری و صید مصدر نیز
بود بمعنی شکار کردن قطعه خامسه ﴿ ولید و طفل یکی است آ آ شرح یکی چون بیاید انشاء الله
تا چهل روز ولید خوانند و زیاده ازین را نیز گویند اما مستعمل چنین است صبی که تا شیر خواره بود طفل
گویند خان که پیش ازین یاد کرده شد ام چیزی اصل آن چیز را گویند مادر را از آن ام گویند که
اصل فرزند است و در وی لغات ام و امه و امهه جمع او امهات و امهات آمد اما امات را
در بسایم استعمال میکنند و امهات را در آدمیان صهر بکسر الصاد خویشان و ختن را گویند از جانب
زن و شوی هر دو صهر فتح الصاد و خوب و ختن را گویند از جانب زن و فرج میان پی و سرین گفت
که رسول بعیری را گویند که فرستاده شده بود بقومی از خداوند عم و صاحب کتاب و حشر
و الهبی یکی فرزند ملک معتمل است از آنکه در اصل املاک بوده است و هوشنگ هم از ملوک

روز تا شب مرده و شب زنده دارد تا بروز نیست این زردی رنگ رویش الآفتاب تن

و هو الرسالة بر جبین و اخوذ فامت شمری را الشهاب منت ستاره و آنکه بشب رود چون آتش و کوکب لفظ است مشترک
و او را معانی بسیار است چون ستاره و آب بسیار و کوهی از مرجان و میغ و سفیدی که در چشم پیدا شود و اسپ و سگی سیره که
رنگ او مخالف زمین او بود و کوکب در تری ستاره تابان را گویند و او مهموز نیست اگر مهموز خوانند خطا بود و آنکه منسوب
بدو الصفا و الثالث در وی دو لغت ضم دال و کسر دال در وی افصح است از آنکه در کلام عرب و فعیل کم آمده است اما
کسر فاء بسیار آمده است کثیر و غیره و حق بکسر دال خوانی مهموز طایر جناح طوح از در تری پرواز در تری رخت یدفع الظلم بظلمهما
اما نجم اسم علم ثریا بقرج جمع بقرة است و هو یقع علی الذکر و الانثی اما ثور گاو و آن را گویند و سط بسکون السین میان
سرا را گویند و سط بفتح السین میانی سرا را گویند که انجا سوراخ چاه بود الکفت رده اسم آلة از بخت یخت خوب
تراشیدنست بدعا زبدایت که آغاز کردنست و ثانی از ثنی که برگشتن است و دو تا کردن نقیض اولی اخری است اولی و
اخری تانیث اول و آخر ربط چادریست که بطنت را گویند نصیف خیل است از نصف مقنعه را از آن نصیف گفتند
که میان او بر سر می نهند و دو نیم میکردانند نصفی بر پیش و نصفی بر پس و خمار را از خمر و خامره گرفته اند و او پوشیدنست یعنی
سر را می پوشند و منه الخمار یتیة العقل الکانه یکی که پیش از اسلام نماده باشد یقال ارکز الرجل اذا وجد رکازا و یقال
رکز المعدن اذا کثر ما فیه من الذهب و الفضة سنوفه نوعیست سر بوست و قیل السنوق بفتح السین اردء من الهرج
و قیل السنوق ما کان الصغر و الخسیس و هو الغالب و این سنوقه عبارت از عدلیست که قلابان میزنند از زر و
نقره و مس و یا از روی برنج خانی که میان او مس باروی و در روی او زر یا نقره و اخذ حرام لانها فلوس
قطعه سال سنین جمع است و احد او سنة تقول العرب ابیض تین یعنی سفیدی سفید و اسود غربیب یعنی سیاهی
سیاه و احمر قانی و عضب مرخی سرخ و اصفر ناضر سبزی سبز و اصفر فاقع ناصع زردی زرد و بلغظ ناصع جلد را
تاکید توان کرد چه ضوع روشنی رنگ بود یقال و ابیض ناصع و اسود ناصع آیا الجلد سکه کرده الصحیفة سنگ بزرگ
و الصخور جمع و حجر نیز جمع حجره است الجلد و الجلود سکه بزرگ الجود و الفیض روان شدن فرق میان جود و سخا آنست
که سخا ایثار محصولست و جود ایثار آنچه حاصل نبود و حاکه قرض کند و بدهد یقال فلان غنی و ذو ثروة علی الفقا تو الخری

و بالمد سرود گفتن قطعه ساعت سرعت شتاب فرق میان عجلت و مسارعت آنست که مسارعت را در خیر و شر اطلاق میکنند
اما عجلة را جز در شر اطلاق نمیکنند و لهذا قال النبی صلعم العجلة من الشیطان و الاناة من الرحمن و بعضی گفته اند که سرعت
شتاب کردنست در وقت او و در ادای او و عجلة شتاب کردنست در غیر وقت او کالصلوة فی وقتها و قضائها و غیر
وقته بالسرقة شب نخست از اول ماه را هلال گویند بعد از آن تا کمر قمر خوانند که زیاده میشود و کم و مقاربه را
از اینجا گرفته اند چه گاهی مال او زیاده است بسبب قاروره گاهی کم العقب جمع و واحد عقبة و عقبه از الفاظ مشترکست
حوالی فی بزرگ و میان بادیه و جای رفتن و جامهای کتان و نمد و غیر آن و الیراق قلم خطوط ثمانیه تراب
بدانکه در تراب چهار لغت است تو تراب و تراب و تراب و ترب الثری خاک نمناک را گویند محاکی عرض و مدد
مقاما از تو دام الحاکی ایتی و خاک نمناکم فرست یازده اپک در میدان دوانند هر یکی را نامیست جبلی نخستین
مصلی و دوم مسکی سیم تالی چهارم فرتاج پنجم عاطف ششم موتل هفتم فضل هشتم لطیم نهم یکیت دهم فسکل یازدهم
و پیش ازین را نام نبود و دهم فسکل را ذکر نکرده است اغلب است که فراموش کرده است و این اپ بارسی
را فاشور نیز گویند ستی القلب فؤاد الاستعادة قلب و جنان التقلب ای لتسره و تشاهده و اثر و ایه ظا
قطعه ساعة الثمر میوه الکرو الثرات جمع الصراط راه باریک الطارق و الآتی مال الوتاکد و التلید
مال کهن یعنی قلیلی که زیاده جاه خشت است الجب چاهی که بعید القعر الغیب القلیب و القلیب جاه کهنه قطعه قاشره
من و عن از آ بدانکه من و عن و الی و حتی و فی و لام و علی و حرف جارة اند اما تجاوز معنی آید
یکی بمعنی ابتدا و غایة چنانکه سرت من البصرة الی الکوفة و دوم بتبعیض بود چنانکه اخذت من المال ای اخذت بعضه
سیم بیان بود چنانکه عشرون من الدراهم چهارم زائده است چنانکه ما جاءنی من احد اما من بعد
و مجاوزت را بود چنانکه زیدت عن الخمسین یعنی بگذرانیدم از کان اما الی انتهاء غایة را بود و در برابر من است
چنانکه گوئی سرت من البصرة الی المدینة و الی بمعنی مع آید کقوله تعالی من انصاری الی الله ای مع الله اما حتی بمعنی
الی است و حتی بمعنی الی بود مابعد او مجرور بود بدانکه حتی بر دو وجه بود داخل بر اسما بود و داخل بر افعال

اما داخل بر اسما بر دو وجه بود یکی بیان غایة و غایت را بود بمعنی الی کقولک نمت البارحة حتی الصباح
دوم آنکه عطف را بود کقولک جاء القوم حتی زید و رایت القوم حتی زید و سیم آنکه ابتدا حتی مبتدا بود
کقوله فما زالت القتلی تمج دماءها بدجلة حتی ماء دجلة اشکل ماء بر خفت اما آنکه مبتدا نیز و
اشکل خبر اما حتی که داخل بود بر افعال بر دو وجه است بود که داخل بر فعل ماضی بود و که داخل بر فعل مستقبل بود
اما داخل بر فعل ماضی کقولک حملت زیدا حتی ضرب عمرا و لا یغیر فعل الماضی الا تبنی علی الفتح اما آنکه داخل
بود بر مستقبل کقولک تعلمت حتی اجیب فی کل شیء اما این حتی که ناصب فعل مستقبل بود بر دو وجه بود یکی
بمعنی الی ان کقولک اینک حتی تغرب الشمس ای الی ان تغرب الشمس و دیگر بمعنی کی بود کقولک اتق الله حتی
یدخلک الجنة اما فی ظرف را بود چنانکه المال فی الکیس و اللص فی السجن و بود که در غیر آن معنی استعمال کنند اتساع
را چنانکه انا فی حاجتک و فلان ینظر الی العلم و فی بمعنی علی لاصلبنکم فی جذوع النخل اما معنی علی
استعلا بود چنانکه زید علی الحفظ و المال علی زید و علی بمعنی مع نیز آید کقوله تعالی و مغفرة للناس علی ظلمهم
اسم بود و حرف بود کیف علی علی اما لام تملیک را بود چنانکه المال لزید و اختصاص را بود چنانکه الجل للفرس
و تعلیل را بود چنانکه جیئتک لانعامک و لام زائده نیز آید چنانکه ذلک و هناک اگر پرسند که این لام را چرا
بکسره کردند از آنکه تا فرق نهی میان لام جارة که استحقاق راست و میان لام ابتدا چنانکه لزید و اگر
لام را بکسره خوانی معنی دیگر بیابد پس اگر هر دو بکسره و یا هر دو بفتح بودی التباس افتادی اما در آن موضع که
ملتبس نشود هر دو را بفتح باید کرد و آن بود که بضمیری در آری و گوئی لانت افضل منه زید و المال لک اما آنکه
گوئی لی مال این لام را بکسره کردند از آنکه اگر بفتح کردندی با الف کشتی و اگر بضم کردندی بواو کشتی پس بکسره کردند
تا این یا که کنایتست از متکلم بقا ماند اگر کسی گوید که چرا فرق باعراب آخر نکردند بعد ما که باعراب آخر فرق می
کنی اما حاکه گوئی هذا لزید معنی آن بود که این زید است فرق نیفتد از آنکه اسما هست اعراب را در
ظاهر نیست و چون اسماء منقوص حاکه آن هذا الموسی و ح معلوم نگردد که آن لام ابتداست یا لام استحقاق و نیز

اصل در وقف سکون آخر است در باب مرفوع و مجرور اگر کسی گفتی ان هذا لزید معلوم نشدی که این وقف مرفوع است
یا مجرور اما م و ا و ک م ات تقول جاءنی زید او عمرو او مررت بزید او عمرو چنانکه گوئی اضرب زیدا او عمرا
و فرق میان ام و او آن بود که او استقصای او اجمال را بود اما ام مقتضای او تعیین را بود مخاطب زید و اقرار
و اگر بدیهی وارد گردد جواب بلی یا بنعم زیرا که معنی سوال چنان بود که اهم فی الدار پس هرگاه که معلوم
شود یکی از این اشخاص را تعیین کند از آنکه معنی سوال آنست که ایهم فی الدار و چون سوال بدین لفظ وارد
گردد جواب جز بتعیین جایز نباشد و بدانکه ام بر دو وجه است متصله و منقطعه چون متصله معنی او آن
باشد که ایهما چنانکه از زید اضربت ام عمرا یعنی ضربت اما ام منقطعه بمعنی ترجیح او بل بود و همزه استفهام
کقولک لابل ایشاء الی ایش بل شاء پس در حال ثانی بشک شود کو بدام شاء ای بل ای شاء پس در
و او لو وضعت احد شیئین را کقولک کل اللحم و اشرب اللبن ای اخل احدهما و کذلک قولک اکلت السکر
او الفاکهة و اللحم تقدیر شیء چنان بود که اکلت هذه الاشیاء و لکن بدین ایما کلام خواهد مستمع را اما فائده
او تعقیب و اتباع کقولک ضربت زیدا و عمرا واجب کند که ضرب عمرو پس از ضرب زید بوده باشد
اما این اسم است و ظرف مکان و سوال از ظرف مکان بهم تقول این زید یعنی کجاست زید و لهذا
یقع جوابه بالمکنه و او تعمیم معنی شرط است و استفهام چنانکه متی جئتنا کقولک این تجلس
اجلس و این کنت و ما مزید بر این در آید تقول اینما جئتنا اما حیث اما کیف اسم است و سوال
از حکم یکی حال تقول کیف زید یعنی حکم زید است زید ای علی ای حال هو و ما شرط که کیف
بمعنی تعجب باشد کقوله تعالی کیف تکفرون بالله و بمعنی تنبیه نیز باشد کقوله تعالی فکیف
اذا جمعناهم اما کم اسم است و سوال است از عدد مبهم و یقع علی القلیل و الکثیر و کذلک یقع
جوابه یجیئ الاعداد و کم و یقع باشد استفهام و خبر تقول فی الاستفهام کم درهما معک

یعنی چند درهم با تو و کم غلاما لک خنفلا است مرتا و تقول فی الخبر کم بلد دخلت فیه حد شهر درهم در وی
و کم عبد ملکت حد بنده تهزمن خواهد کشتن او را و در خبر موضوعست مر تکثیر را اما کی وات وانتم وانت
از اسماء مضمره مرفوعه اند منفصله اند نحن ضمیر مرفوع منفصل جمع متکلم است انت واحد مخاطب مذکر انت واحده
مخاطبه مونث انتم جمع مذکر مخاطب اما کم ولی و ون ها از ضمایر مجروره متصله اند کم جمع مخاطب مذکر است ی متکلم واحد
راست نا جمع متکلم اما اذا اسماء اشارت است و فرق میان ذا و ذلک و ذاک آنست که ذا اشارت بقریب و قریب
و ذاک اشارت بمتوسط یعنی نه نزدیک و نه دور و ذلک اشارت بدور اما ان از حرف شرطست و لو نیز جزم
و لولا لامتناع الشیء لوجود غیره راست چنانکه لولا علی لهلک عمر و لو محتمل بود جواب و جواب اولا بود و بود لا نیز بود کو آمد
لو شاء لجناه اجاجا اما متی است و ظرف زمانست و سوال از زمان هم چنانکه سوال از مکان متی کقولک متی یوم القیمة
و یوم التلاق و فرق میان اذا و متی آنست که اذا وقت معین راست و متی وقت مبهم را اما لا نفی را بود و نهی را نیز بود
چنانکه لا یحضر و لا یحضر و فرق میان لای نفی و لای نهی آنست که لا نفی در معنی عامست در لفظ نه و لا نهی هم
در لفظ عامست و هم در معنی و لا بمعنی لیس نیز بود و بر اسم نکره در آید و بمعرفه در نیاید کقولک لا رجل افضل منک و او را اسم
است و خبر اسم او مرفوع بود و خبر او منصوب و استعمال لا بمعنی لیس اندکست و لا برای اسم جنس نیز در آید و نفی فائده و هم
و اسم او منصوب بود و خبر او مرفوع کقولک لا رجل افضل منک و لا عطف را نیز بود و او نفی بهر کقولک جاءنی زید لا عمرو
و لا در نحن زیادة نیز افتد چنانکه لئلا یعلم اهل الکتاب ای لیعلم و لا چون در فعل مستقبل در آید فائده نفی دهد و معنی انکار
مستقبل کقوله تعالی لا یستوی فیها نصب و چون بر فعل ماضی در آید جحد فائده دهد یعنی انکار ماضی کقوله تعالی فلا صدق و لا صلی اما
حیث اسم مبهم است در اماکن چنانکه متی و حین و اسم مبهم در اوقات و گروهی از عرب گویند حیث چون کیف است
و گروهی حیث با کسر گویند و حوث نیز نقلست و چون ما در وی در آوری شرط و جزا شود کند حیثما تجلس اجلس و
اینما کقولک اینما تکن اکن قال الله تعالی اینما تکونوا یدرککم الموت و اما قبل بعد اسم اند از ظروف زمان و عبارتند
از وقت و استعمال هر دو با صافه بود و سوی مفردات تقول جئت قبلک و جئت بعدک و هم بر ایشان در آید

جاکه من قبلک وبعدک ومن قبلهم ومن بعدهم چون اضافت کنی دگاه باشد که مضاف الیه از هر یکی حذف
کنند از آنکه فی الکلام دلیل علیه ومبنی گردانند ایشان را بر ضم تکوانه الله الامر من قبل ومن بعد ای من قبل غلبه الروم وبعد غلبتها و
شاعر را روا بود که تنوین در او درکه فمنع ذلک الشراب وکنت قبلا الی داء نهض بالماء الفرات وبعد بمعنی مع هم یقال فلان
کریم وهو بعد هذا فقیه ای مع هذا فقیه قال الله تعالی والارض بعد ذلک دحیها ای مع ذلک واما قصه ومد از اسماء الافعال اند و معنی
صه اینست که خاموش باش وه باز ایست وروا بود که تنوین در اوری وگویی صه ای سکت سکوتا ومحض مراتا دع دست بدار
دست بدار وماضی ازوی مستعمل نیست اما وجوه مستقبل مستعمل است چون یدع یدعیان یدعون مدع تعالی یدعون اما وجون
گویند دست بدار جواب آن هیچ که گویی ترکت ونگوی ودعته ومحض فاعل ومفعول از دنیا شد در محاورتی واگر ازین
وجوه شاعر ارتکاب کند روا بود ضرورة اما ذر مثل دع است در معنی الا انه اصله وذر یذر مثال وسع وازدی نیز ام
فاعل ومفعول چون واذر وموذور نگویند ولیکن ترکه تارک گویند اما ملا از جوانب مستعمل از دلم چون برفعل مستقبل
در آید انکار ماضی فایده دهد چون لم یضرب نزد او مرد واو در جواب قد ضرب بود وچون قد ترک الامیر تو جواب دی
که ملا یر کبملا در اصل لم بوده است ما بروی در آوردند ومیم را در میم ادغام کردند وبعد از لما فعل ماضی ومستقبل
هر دو آید چنانکه لما جئت ضربت زیدا وضاکه خدای تعالی گفت ولما یعلم الله الذین جاهدوا منکم یعلم مجزوم است ولیکن
میم او ساکن گشت برای حرف جزم ولام تعریف در الله ساکن بود باتفاق ساکنین لاف شد میم را کسره دادن لان
الساکن اذا حرک حرک بالکسر اما بعد از لم فعل ماضی نیفتد اما سلم بیاویاور واز اسماء الافعال است
تقول سلم زیدا بیار زید را واین مرکبست از ما ولم من لمت الشیء گرد کردی چیزی را واندرین لفظ واحد وتثنیه وجمع
ومذکر ومونث یکسان بود گویی سلم یا رجل وهلم یا رجلان وسلم یا رجال وهلم یا امراة وهلم یا امراتان وهلم
یا نسوة واین لغت اهل حجاز است اما بنو تمیم در واحد گویند هلم ودر تثنیه گویند هلما ودر جمع گویند هلموا و
زنی را هلمی ودو زن را هلما وجمع هلمن والاول افصح وسلم لازم بود ومعنی او ان بود که قال الله تعالی
والقائلین لاخوانهم هلم الینا ومتعدی نیز بود قال الله تعالی قل هلم شهداءکم یعنی بیاورید گواهان شما را قطعه

احدی عشر جرس بفتح جیم وکسر جیم لغة است وضوترا در آواز حیوانات استعمال کنند وجرس را در جمادات ومنه
الجرس مع نیز لفظ مشترکست واو را معانی بسیار است چون آب شور وشیرین وملاحت وبرکت وحرمت وجز آن قید
قاق یعنی گوشت خشک البصل جمع البصلة الجبن والجبن بضم الجیم وسکون الباء وضم الجیم والباء والنون ضرورة
شعر را مشدد کرد انیده است قال الشاعر جبنة من اجود الجبن الذی کلمه بفتح الدال القنان گوسفندان
میش واحدها ضانی مثل راکب وکرب یقال للمؤنثة ضانة وبفتح تیس نهار یعنی محل صفر نیز لفظ مشترکست
مرغ را نیز گویند وشیر ترش را گویند وگوگرد سخت را گویند وغیر آن الصفیر بانگ مرغ یقال صفر الطائر ونهق
الحمار وصهل الفرس ونبح الکلب وبعضی اینجا تصحیف می خوانند چون صفیر خورد وان خطاست چه بعد ازین خواهد
گفت صفر خوردی کبر بیری جاری شواظ یعنی جرز یقال له اینه تعذری یصطاد به مرسی چه فسان یعنی
سنگ که بآن کارد تیز میکنند وفسان میان اهل ماوراء النهر است مقطع اسم آلتست از قطع واین
وزن منفعل است مر آلت را کما قیل المفعل للموضع والمفعل للآلة والفعلة للمرة والفعلة للحالة قطعه
ثانیة عشر الاسد واللیث والضرغام والحیدرة والزنبال والقسورة وعرزبان الزمارة والعضنفر والحرثمة والعروة
شیر واز صفات اوست منیغم وسیغم وهرماس وذهاث ونمر وضیاذم وخفرنی یعنی شرقوی فیقال القسورة
تیر انداز ان اینه اسم لجمع مشتق من القسر وهو الغلبة والواو زیدت للالحاق شبعان فلان است اشبع وشبع
سیر خوردنست بالامالة قطعه ثانیة عشر الجار همایه وزینار وهنده وزینهاری الجیران والجرة جمع الغنی و
الغنیم ابریکه اسمان را تمام پوشد الغیم اگر از سوی قبله عراق برآید وه الکوف بضم میش الاصواف جمع الصوفة کاسه
خرد والجفنة والصحفة کاسه بزرگ المیکلة کلان ترازان الوسیعة کلان ترازان الشکیة شجاع اللفت شجاع کرد البقل
جمع البقلة کدس خرمن کوفته الکدراس جمع خرمد دسته هزهزم بسته را گویند مشتق است از هزم وهو الوثوق والاحتیاط
قطعه ثالثة عشرة الاصابع اصبع بدانکه در اصبع سه لغتست اصبع اصبع اصبع الغنز میان بالاسبابه و
ابهام الدرتب بفتح التاء وسکون تا میان بالاسبابه ومیانگین البصم بالاسبابه ومیانگین بصم بالاسبابه وخرد الغب بالاسبابه
هر دو انگشتی بدراز الغرمة کشادگی میان انگشتان الفرع جمع الشبر بدانست قطعه رابعة عشر عضد بازو وفیه خمس
لغات عضد وعضد وعضد وعضد وعضد الشواء بریان در اصل عضد بوده است مزدوجة شعر را مقصور

در سر مجلسی می گیر وآتش در زبان جو آبدانش آبروی بیش بجلی سوختن

بفتح سه بعد از ندوال سه

گردانیده است السحاب ابر تنک وکشیده العارض سایه اکفن المزن ابر سفید الغمام انکه افاق را پوشد الظل سایه آفتاب
پیش از زوال حیا باران است زمین را زنده کند یعنی بدو گیاه روید الوبل والوبل باران بزرگ قطره الوسمی باران
نخستین الولی دوم الدلار باران ریزان وپیوسته یقال ما دمدر ارو تجاج ومنهمر ای که بسیار از بالا فرو آید والحیا آ
یکنی علی ثلثة معان الاول حیا والثانی بمعنی للعزد والثالث بمعنی المطر وثاق مشتق است از وثق
یعنی استوار کردن ونخل واز نخال وهو الاخذ بالشدة السعف والطرق والعرث والجمع کرسنه شدن والنقب منه مذکور
فی المتن نالا آدی را این خوانند زنین نالا کمان را گویند وحنین ناله بعیر را گویند قال الشاعر احن ولا اضا
یعور حنته وقال ابن الاقوس لقمی الرمانا وسی مرتان العبقری لبا طها ورختای کرانامه وموجع واحده عبقرة
وتدبیغ التاء دو کرتا هر دو لغة است ودر عیصه وعیصه نیز لغتست بالعین والصاد الغیر المنقوطتین قطعه اولی
نه فلز مستوی الجرا آه بدانکه این قطعه در معرفة فلزات است که چون سمانه را بر کنی از هر یکی ازین فلزات
تسوه تانه کرد اگر چه از روی حجم وجثه وپیمانه مساوی باشند اما در وزن مختلف باشند مثلا فلزی که در دو صد دینار
یا صد مثقال زر در و گنجد از سیماب هفتاد ویک گنجد واز ارزیز چهل شش ونیم گنجد تا آخر بان مقدار که هر یکی را
ذکر کرده است اما زر لکن یعنی صد بحساب الجلام سی است وکافی پنج ونون پنجاه واین مجموع صد بود اما سیماب
اهل هفتاد ویک باشد از انکه الف یکی بود ومیم چهل ولام سی واهن یک پنج چهل از ان که یاده است ولام سی وارزیز
حل یعنی سی وهست از انکه حا هشت ولام سی اسرب هنداست یعنی پنجاه ونه از انکه با پنج است ودال چهار و
نون پنجاه وسین رسی شصت است یعنی چهل وی از انکه با پنجست ومیم چهل ودر وی ماست یعنی چهل وشش از انکه
میم چهل است والف یکی با پنج واین مجموع حمل شش است قطعه اخری دیگر که بعد ازین می گویم سیم درین معنیست
وبیان هر دو اینست که گفتیم اما بدانکه دانستن این مسئله بسیار مشکل است واین تعلق بعلم کیمیا گری وشناختن
از مالص معدنی از زر علمی چه علم کیمیا عبارتست از انکه چون دانندهٔ این علم خواص بشاد السنه بهاء الادویه که خواص
ایشان متغیر گردن بود جمع کند وآنرا بالنقره ومس بیامیزد تا آن نقره ومس متلون شود بلون ذهب وکمال
این صنعت بدانست که فلزات را چنان ملون گرداند که عناصر اربعه آن لون را از ایشان زایل گرداند
ان لم عارضی گردد لازم آن ماهیت ودرین صنعت تصرف در تغییر لون پیش نتوان کرد اما در وزن او

مع تفاوت بدید نیاید پس اگر کسی خواهد که فرق کند میان زر اصلی وزر قلبی ترازو زن واختلاف جثه نتوان کرد قطعه یعنی
ثمنین ستخین موزه را خوانند وبعضی گویند که جورب را گویند وواحد جمع در وی یکسان بود واحده ثمخان وثمخین
وتساخین جمع المنبع والمفتاح راه پیدا والجدر راه در کوه الجدد جمع قوله تعد من الجبال جدد بیض وحمر الایة فی اسنان
البقر تحکه کاو تا یکسال نشده باشد از انجل خوانند وچون یکساله شود تبیع گویند ودو ساله را جذع وسه ساله را ثنی وچهار
ساله را رباعی بفتح راء سه ساله را سدیس وشش ساله را صالغ وپیش ازین را گویند صالغ سنه وصالغ سنین برین قیاس
میرود ومذکر ومونث در وی یکسان والتبیع حقی بود البقر اذا تبع امه بعد تمام سنة والاثنا والتبع من البهائم التی
تبعها ولدها فی اسنان البعیر ابن المخاض شتر یکساله بنت مخاض شتر ماده ابن لبون دوساله بنت لبون ماده بنات
جمع حقه سه ساله در چهارم شده الاحقاق والحقاق والحقق جمع الحقة ماده المحاقیق والحقاق جمع المؤنث الجذع و
الجذاع والجذعان جمع الثنی شش ساله الثنیان والثنی جمع الرباعی هفت ساله السدس والسدس سه ساله نر وماده
یکسان الاسدسة والسداسی جمع الرباع والرباعان جمع البازل نه ساله مذکر ومونث یکسان بود المخلف ده ساله وبیش
ازین نام باشد گویند بازل عام وبازل عامین ومخلف عام ومخلف عامین برین قیاس قطعه اخری طوحیل آه الظر
والتین والزیتون والجودی هر یک نام کوه معین اند میزان در اصل موزان بوده است قلبت الواو یاء لوجود علة
واحدة وجمع در تلک یکسان بود وفرق میان واحد وجمع او تقدیری بود وچه وقتی که سکون لام را در تلک حرکت سکون سین در است
تقدیر کنی جمع بود کقوله فی الفلک المشحون ونظیر ریحان است که در واحد است وهم جمع ستم را در زبان استعمال کنند
ستی به لانه یسلم الانسان الی المقصد او لانه یسلم به الی البسط والعقود ووزنه فعل او فعل او فعل زیدت الالف فی
التمثل مور ان بزرگ واحده نملة الذرة مورچه خورد الذر جمع و ذره نیز آنرا گویند که در هوا می نماید عند لمعان الشمس
الذرع والذرع تکریر بود لذع را در علل او اجماع استعمال میکنند ولدع را بدال غیر منقوطه در حشرات چون مار وکژدم
وانسان والطائر مرغ پرنده والخبر بدو فال زنند وگرد اینک کقوله تعالی قالوا طائرکم معکم وکقوله ولکل انسان
الزمناه طائره فی عنقه انته لفظ مشترکست جماعت مردم را گویند کقوله تعالی کنتم خیر امة ودین را گویند وامام را
وغیر ان قرآن را بحذف همزه نیز خوانند صاحب حرکه همزه را برا نقل کنند وبالتقاء ساکنین بیندازند کقول
الشاعر وکنت اعوذ بالقرآن لمن سمر قال مشتق من قرأ کقول العرب ما قرأت الناقة ما ضمت رحمها
ولد انثی قرآنا لاجتماع حروفه وکلماته وآیاته وسوره وهو مصدر کالرجحان والنقصان والقرآن اذا

غیر مهموز فان اصله من بان یبین تبیین وظهر وبعضی گفته اند که اسمی است از تبیین کالسلام والکلام من کلم وسلم اما بیان مصدر است
از بیت وظهرت وکشفت واین وزن تبیان شاذ است از آنکه مصادر بشتر بر وزن انفعال آمده است چون تحرار وترحال و
برین وزن نیامده است مگر تلقا فرق هست میان بیان وتبیان بیان بلفظ متعلق است اما تبیان کیفیت ترتیب
کلامست در کشف الحقوق اخذ از تقسیم معانی واداء آن در وی که حاضر است واعمال آن نسبت بگوینده تبیان بر بیان
مقدمست ونسبت بشنونده بیان چشم فهم معانی بعد از سماع کلام میکند فرق میان آیة وعلامة آنست که علامت
را در خیر وشر استعمال میکنند وآیة را در خیر نه در شر قطعه اخوی نداهم آه پرسید یکی زمن سوال پندشت مگر مرا
ندانم گفتم که پارسی نداحت گفتم که پارسی ندانم شدت را معانی بسیار اطلاق میکنند بقرینه معلوم میشود چون کل شد
قولک جل شدید ای شاق وقحط عمر هذا عام شدید ای بخل وقحط ودبا وفنا لفظ جمعند واحد هما دیاة وفناة ماث
واحد اناث است واناث ومتاع رخصتها را گویند که حال مردم بدان نیک بود چون جامه وخانه وغیر آن العصر لبس النفس
علی المکروه الزی واللباس والکسوة جامه پوشیدن ولباس مصدر نیز بود قال الله تع هن لباس لکم الجد پدر پدر ونیز مادر
پدر قطعه القرد حمدونه وبوزنه کنیته اوست الضرب زدن ورفتن وبیان کردن صدة در اصل وصدة بوده است
حرکت از واو بحال کردند واو را ساکن کردند وبعد زان حذف لالتقاء الساکنین مضاف وغیره عدة ونزنه اصلها
وعدة ووزنه مکائل جمع مکیال است ضرورة شعر یا را حذف کرده اند مفاعل جمع مفعلت ومفاعیل جمع مفعال
چون مفاتح ومفتح ومفاتیح ومفتاح ومصابیح ومصباح قطعه المولی آزاد کننده وآزاد وخداوند وهم عهد
وعم زاده ودوست ویار الموالی جمع وانجا مراد آزاد کرده بیم است وایشان ده اند اگر نه بیعت ورحم
یعنی فضله است چه او را بغنیمت گرفته بود از کفار قطعه اخری از صد وچهارده سوره قرآن بیست سوره مدنیه
است وباقی مکیه یعنی بمکه فرود آمده است اما از سوره مدنیه یکی سورة النور است وی قوله تع سورة انزلناها
الآیة دوم سوره حجت قوله تع یا ایها الناس اتقوا ربکم ان زلزلة الساعة شیء عظیم سیوم سوره انفال است مسئولی
عن الانفال چهارم سوره لم یکن است لم یکن الذین کفروا الآیة
پنجم سوره که نازلست اذا زلزلت الارض زلزالها ششم سوره اعرابست یا ایها النبی اتق الله الاسراء اما مکی اول
سوره فاتحه است وسوره بقره وسوره آل عمران وسورة النساء وسوره المائدة دوازدهم سوره مجادله سیزدهم

الذین کفروا وصدوا عن سبیل الله اما بعد از سوره فتح سورة مجادلة ثلاث
صورت

سوره الحدید چهاردهم سوره الحدید پانزدهم سوره الفتح قوله لیس دش یعنی شش سوره فتح وبس این آمایش از
از سوره فتح سوره حجرات است وی قوله تع یا ایها الذین آمنوا لا تقدموا بین یدی الله ورسوله شانزدهم سوره قمر
است قوله تع اذا جاء نصر الله والفتح هفدهم سوره دهر است قوله تع هل اتی علی الانسان هیجدهم سوره
الرحمن است قوله تع الرحمن علم القرآن آنانزده وچهار سوره دیگر که جز این سورتها است مکی است یعنی بمکه
نازل شده است در مدة پانزده سال یعنی عشر ۱۰ یازده سال در مکه بود ودوازده سال در مدینه
قطعه لغوی اشر وعمر وحیر وکهلان مرو انمار وعاملة این هفت قبیله اند از فرزندان سبا وسکسبان یغرب بن
یسجب بن قحطان وخداوند تعالی قصه ایشان را در قرآن مجید یاد کرده است حیث قال تع لقد کان لسبا
فی مسکنهم دوم آیه جنتان عن یمین وشمال قطعه لغز حشن ولادع است واعیاء این قطعه در بیان اسامی
اوجاست واین تعلق بعلم طب دارد واین یازده نوع است یکی حشن است واو بخارات که بپوست او درشت شود
ویصیر جلد صاحبه کجلد صاحب الجرب الیابس وسبب خلط خشن دوم لاعنت واو دردیست که پوست را بخارد
وسبب خلط که کیفیت حاره مثل ما یکون فی ابتداء النقلة والجمرة والحمرة سیم اعیاست واو آن است ماندگی بر اندام
مستولی شود که حرکت کردن او را برنجاند واین اعیا سه نوع است یکی قروحی وتمددی ودمی اما قروحی آن بود
که مردم خان پندارند که تن او ریش است ومجروح وصاحب او را حرکت کردن گرانست آیه اما تمددی آنست که
در اعضای خود تمددی وکشیدنی یابد ودرتن خود حراتی بیند اما دمی آنست که تن او گرم بود چنان شود
که بادی در اعضای آوامده است واعضای او بزرگ نماید واین بجنبشی هیچ اگر جامه تن او را بساید او
متاذی شود بدان وگرهیش آید وعلاج این اصناف کم خوردنست واستراحت واستحمام حمام از او
صناف اوجاع خفی است واو آنست که صاحب او اعضاء خود حس وحرکتی در نیابد چنانکه صیاد در نیابد
وسبب او سرما بود یا از اندادی بیح ممددست واو دردیست که گویا اعصاب وعضلات را در میکشد طولا وسبب
او بادی بود یا خلطی از اخلاط سم وحکاکت واو آنست که صاحب او خواهد که اعضاء خود را بخارد یعنی
دایم وپس از خاریدن الم وسوزشی در آن عضو پدید آید وسبب او ماده مبرد صفراء کنده اودم حاد او
سودائی لادغة او ترکیب هر ثلاثه هفتم ناخص است واو آنست که خلطی یا بادی یا بخاری عشر را
متمدد گرداند اعضا وصاحب او را چنان نماید سوزن در اعضای او می زنند هم رخوت است واو دردیست

که گوشت عضلات را متمدد گرداند واو مثل الم است که حادث شود در اعضا بی تغیری در لون وذکر الشیخ
فی القانون الرخو ورم ابیض مسترخ لا حرارة فیها وهو یحدث بسبب البلغم نهم کاسر است واو بادیست که در اعضا حادث
شود که استخوانها را بشکند وقیل هو الذی یتحلل من العظم وغشاء دهم ضاغط است واو آنست که اعضا
را بفشارد ومتضغط گرداند وهو مادة لها اقوام اوماده لاقوام واکثر او در مثل کابوس بود یا ازدهم
مفتح است واو آنست که آشیه را در خلل عضلات مندفک گرداند وسبب او اکثر بادیست که غالب شود
یا حرکتی عنیفه دوازدهم حزبانست واو امتلاء تخاویف شرایین است بحیثیتی که حرکت قبض وبسط او غیر
طبیعی شود بسرعت وتواتر وسبب او ماده گرم بود این حزبان در حال صحة نیز بود الا آنکه غیر مولم بود
سیزدهم ثقیل است واو آنست که مردم خود را گران یابد بحیثیتی که حمل اعضا نتواند کردن وسبب او
مورثة فی عضو خیر حساس معلق مخرج من عضو حساس ملفوف فیه کالکبد چهاردهم ثاقب واو المی است که چنان
نماید که اعضا را سوراخ می کند بنفوذ فیه قلیلا قلیلا واکثر ما یکون فی المفاصل وسبب ماده غلیظة فی عضو غلیظ
کجرم معاء قولون پانزدهم مسلی است وآن وجعی است که صاحب او را چنان نماید که بجوال دوز اعضاء او را
سوراخ میکنند وسبب او ماده غلیظه بود مجتمعة لغلظها او غلیظ محلها وکم شب ذلک وقت تمزقها وظلم
لغوی ده نام لازم آمد تا خوب خوب باشد بدانکه این قطعه در بیان معرفت مردم کمال الحسن گفته
است وسخنان را زد انستن این قطعه چاره نیست تا قیمت چاره دانند که حد است نسبت وجود
این کمالات ونقصان وبدانکه هر زنی را که این ده صفت در وی موجود بود حسن او کامل بود هر
وصفی بچار عضو منقسم میشود مجموع چهل بود باید که چهار چیز از زن خز بود دهان وزبان وکف
دستها وکف پاها چهار صر کلان باشد کفل وچشم وخد وخانه چهار چیز کرد باید سر وروی
وگردن وپشته چهار چیز دراز باید موی وحاجب وهدب وانگشت چهار چیز باریک باید میان
وفرق وسر وموی وابرو چهار چیز تنگ باید ناف وفرج وسوراخ بینی وسوراخ گوش چهار چیز سفید
باید دندان وساق پای وپوست وبیاض العین چهار صر سیاه باید سواد العین وشعر وحاجب
وهدب وهر آدمی که مجموع این صفات در وی یافت شود نادر وی نظیر بود الثریا نیة سی منسوبة
الی ثریا سوستا وهی سواد العراق والثریا نیوثم الذین یقال فیهم النبط وبهاکان یجری کلام حاسبه

الملوک اذا التمسوا الجوابع وتشکوا الطلات لانها الحق الالسنة ایلول وتشرین الاول وتشرین الآخر ماه خزان است
وکانون الاول وکانون الآخر وشباط سه ماه زمستانست اذار ونیسان وایار سه ماه بهار حزیران وتموز وآب سه ماه
تابستان النیروز نخستین روز فروردین ماه المهرجان مهرگان دهو الیوم الثالث عشر من مهر ماه خزان
معروف وسوالی عشر من شهریور ماه السدق والعاشر من بهمن الغردبان فروردیان وان هر روز باشد از
آخر ابان اسفندمه وخمست مشتولیش واین را از دوازده ماه نشمرند وتسمی الایام المسترقة
اعلم ان اهل الترک سموا البروج بهذه الاسامی ویکتبون کل سنة لهم سنة کذا وکذا وسفار
لون بدانکه ازین بروج چون حمل وثور وجوزا وسرطان واسد وسنبله ومیزان وعقرب وقوس
جدی دلو حوت یعنی مصوع الطلوع عند وبعضی مستقیم الطلوع وبعضی متوسط پس مابینهما سکون الشمس در هر برجی مختلف است
ان بروجی که مصوع الطلوع عند چون جوزا وحمل واسد وسنبله وميزان وسرطان واقتاب بیشتر درین شان مقام میکند
وانکه مستقیم الطلوع عند چون قوس وجدی کمتر از دو شانست وانکه متوسط عند چون دلو ویران وحوت وعقرب
مقام او نیز متوسط است چنانکه در متن مذکور است بدانکه سیاره هفتند چون شمس وقمر وزهره
ومشتری وعطارد ومریخ وزحل وبروج دوازده است چنانکه یاد کردیم این دوازده برج را آمد را
تنها بآفتاب دادند وبرج سرطان را ماه دادند ازین مجموع دو برج ودو ستاره رفت پنج باقی ماند و
ده برج بر پنج ستاره را دو برج داده اند چنانکه حمل وعقرب را بهرام دادند یعنی مریخ قوس وحوت
را بمشتری ثور ومیزان را بزهره جدی ودلو را بزحل المقام بفتح المیم جای استادن وبودن وبدانکه
در زبان پارسیان زحل را کیوان خوانند مشتری را جیس ومریخ را بهرام وافتاب را نور وعطارد را نیز
وزهره را ناهید وقمر را ماه وهر وملک را سپهر قطعه لغز الحجبه کیش بزرگی الجبر خوزد ترازان الوقصه
خوزد ترازین جیز الکنانه خوزد ترازو رفصه قطعه لغز اعصار شح العصا والبقول آن باد
که از پس است چهد چون روی بقبله وآری الدبور آن باد که سوی قبله مجهد برابر صبا الشمال والشامل
والشمل والشمال والهیر والابر ومحوة ومنع ونفع باد دیگر از دست راست چهد الجنوب والمزوج والنعامی
انکه از دست چپ جهد در برابر شمال الکبا انکه راستش براه این بر قبا بنشد الجربیا آنکه میان شمال
والثمول

و دبور جهد والارنب انکه میان صبا و جنوب جهد الکنیباء والقابیه انکه میان
صبا و شمال جهد الهیف انکه میان جنوب و دبور جهد النسیمه سرباد که در مقابل دیگری
جهد قطعة الفهر رحلوفرج خیر بین العلوق بفتح العین بجه که بعد از وضع و پس از خوف
نفاس وضع متولد شود والوضع بضم الواو بجه که پیش از علوق بود القابلة ما مناف
الطبخ پاتکه بزرگ الهیطلة پاطلا خورد قطعة لفهر الا وسوی حروف استثنا خوانند
اما غیر وسوی مشابه اند بالا اما نعم و بلا و ای و اجل و جیر اینها را حروف ایجاب خوانند چون
کاف تشبیه برای در ارای بمعنی کم گردد و بسیار عدد فایده دهد چنانکه کاتی رطلا غدوت و اراهم
و کاین من قریة و کاین من نبی و در وی هم لغتست صالحه در متن مذکورست و اندر کفر هم جای تنوین
را صوره نیست اندر نوشتن مگر در بیتی واحد قطعة لفهر وی قطعة الاخیر بقلة الحمقا
تنبه کاه را گویند الزمهریر سرما بغایت سرد و البرد والنوم ایضا و فی المثل منع البرد بالبرد
والنعم چهارپایان را گویند که سم شکافته بود چون اشتر و گاو و گوسفند الانعام جمع
سمیت بذلک لنعمه مشیها السبع هو الذی لناب الجانة نماز گاه مردان ردف سرین
زن را گویند و سرین مرد را ظرایب و شبه و شبیه و شکل و نظیر مانند است و کفو

و کفی و کفیح و قرین و ندید و ند و ضد همانست جمع انسانست و او در اصل انسان
بوده است حذفت همزته للخفة پدر و مادر آدم و حوا یعنی پدر و مادر در ادمیان اگر
پرسند بگوی است که اول فرمود که این کتاب دویست و بیست بیت حکمت است
شمار میکنم یکصد و یکم می آید و او انست که در اول کتاب گفته است و سومی گوید ابو نصر فراهی

دویست و نوزده بیت پیش نیست از و یک مصرع که نیم بیت است ازان

جهت کم کرده است که تا دلالت کند بر انکه از بیت دینار زر نیم دینار زر زکوة
پیش واجب نیست بیت او در مقابل دینار زر گرفته بودیم دیگر انکه تا عدد ابیات
او طاق باشد بنا بر انکه ان الله وتر یحب الوتر گفته است ٥ والله اعلم

والصلوة علی محمد و آله الطاهرین

نواب میرزا اسمعیل فرماید

بنام کردگار فرد و اکبر کریم لم یزل دانای داور
خداوندی که یکتای جهان است خداوند زمین و آسمان است
کریمی کز کرم ایمان بداد کلاه راشت و جان باداد
بانعام کرد آیین احمد مشرف ساخت از دین محمد
بکیش جعفری شاد کرد بدین حیدری او را دمار کرد
بین دولت طهاسش شاهی بتیر و تیغ من کاوه و جاهی
بتیر هم سر گردن دشمنش را بنزد شاه دین آرم سرش را
اگر خیبر بود از تخت شاه بیک سر پنجه اش بردارم از جاه
جهانرا سر بسر چون گلشن کند بگیرم من سواد هفت کشور
من مسر این شاه قزلباش که دشمن کم بود پیشم ز خشخاش
یکی از خاندان پادشاهم درین قلعه شدن بر کو گناهم
گناه من چه بود ای شاه عالم چرا کیرم بپرسی حال عالم
بقول دشمنان از راه رفتی که از دشمن شدی بسیار خفتی
ایا صاحب قران مجلس غازی تهمتر زیبد شهی و سرفرازی
جهان بر کام تو باد اچنت مبادا از بیت کم تاج و تخت
اگر بخشد مرا شاه جاندار برارم من دمار از قوم کفار
کشایم دست رمی من این کار بگیرم تاج و تخت ملک خونخوار
اگر رستم در اید در مصافم روان بارگیش در بیم شکافم
رسانم نعره بر افلاک گردون زحل از بیم گردد لشکر خون
اگر بهمن و گر اسفندیار باش برارم آدود عالم از دمارش
بیک حمله کنم آن جمله را راست اگر پیدا شود سام نریمان
کنم یکدم در ارباب کیان
اگر ان کیو کو در زرنده گردد سرش چون گوی در میدان بگردد
گر اهنگم کند گرد کین میلاد بگویم پیش شاه کز فولاد
شد تاج کیانی بر سر شاه بگیرم باج ازان گردان گمراه
سنان بر جان سرکشان رسانم چنان خاک در چشمشان برسانم
ز ترکی تیره پیران پر اب زنم بر دیده بدگوی کذاب
پدر را بتر از کلکه سته دارم کمر بر خدمتش بر بسته دارم
امیدم هست تا من زنده باشم تو شاه عالم و من بنده باشم
بحق عترت شاه ولایت قوی تاج سر من خاک پایت
نگردد سر ز فرمانت بسیار تو هم غافل مشو از مکر اغیار
ز جور دشمنان دون دون شد حسین ابن علی در غرق خون شد
ز قول دشمنان بر گرد شه زود اگر خواهی کردگار محمود
برون آور مرا از قلعه و بند چنین ظلمی بمن ای شاه مپسند
بغرند کرامی هند کلدار ندارد چون وفا این چرخ غدار
بسی شد ماه کز چنگ امیرند بود روبه ولیکن شیر گیرند
کجا شد خوابه بطحا و زرم کجا شد نوبه پاک مرد عالم
کجا شد آن شه با جاه و تمکین امیر المؤمنین حیدر شه دین

بسم الله الرحمن الرحیم

بدانکه شعر کلامیست موزون و یقین کن موزون را میزانی باید تا زاید و نقصان
آن پیدا آید و میزان شعر عروضست و عروض چوبیست در میان خیمه و خیمه بدان چوب قایم
و عروضیان رکن آخر را از مصراع اول عروض گرفته اند و چنانکه قیام خیمه بدان چوب
مستحکم است و بیت شعر بدان رکن که چون آن رکن ظاهر شود نیز معلوم گردد که
آن شعر در کدامین بحر واقع شده هر چند در باب عروض دانایان سخن ور و بحر
نمایان نظم گستر را اقاویل بسیارست و دلیل بیرون از شمار فاما قول صحیح انست
که آنرا عروض از انجهت نام نهاده اند که معروض علیه شعر واقعست بسبب انکه تا شعر را
بران عرض نکنند زاید و نقصان معلوم نگردد صفت بیت بدانکه بیت را بیت ازان
واسطه گویند که بیت شعر را ببیت شعر مانند کرده اند و بیت شوخانه باشد از
موی یعنی پلاس و آن خانه عرب صحرانشین باشد و ترکب آن از ریسمان و میخ و پلاس
بود که بالای آن پوشند و اگر آنرا زمین و سقف و چهار ستون حد بیت شعر را
نیز اینها دارد که زمین آن قافیه است و معنی سقف که دران قصد کرده شود و حد
چهار رکن که مصراع بود که در یک بیت مرتب شود ان چهار رکن را نامها نهاده شده
فصل بدانکه اول مصراع اول را صدر خوانند و آخر مصراع اول را عروض گویند و اول

اول از مصراع اول صدر دان آخر عروض
آخر از مصراع آخر ضرب و اول ابتدا

مصراع دوم را ابتدا گویند و آخر مصراع آخر را ضرب گویند و آنچه در میان صدر و عروض و ابتدا
و ضرب واقع شود جمله حشو گویند پس شعر را قافیه زمین و معنی سقف و حدود چهار رکن بود
و صنایع تکلف خانه بود چون نقاش کاشی و کاری و چنانکه بخانه از در در آیند مطلع بیتی
بود که در اول شعر آید و هر دو مصراع آن قافیه داشته باشد و مصراعی که قافیه ندارد آنرا مصراع
حشو خوانند و دو مصرع دری را گویند که آن دو پاره بود که هر طرف را از آن در مصراع
خوانند صفت شعر بدانکه شعر از روی لغت دانستن بود که هر کسیکه بر چیزی اطلاع حاصل کرد
گویند بران شعور یافت و از روی اصطلاح کلامیست موزون مقفی مخیل صفت کلام
بدانکه کلام بحسب لغة الفاظست و از روی اصطلاح کلمه چند است جمع آورده که بحسب
وضع دلالت کند بر معنی که قایل در آن قصد کرده باشد صفت وزن وزن از روی
لغة حد و مقدار و موزون بود و در اصطلاح عبارتست از هیاتی که تابع نظام حرکات و
سکنات و تناسب این در عدد و مقدار بحیثیتی که نفس از ادراک آن لذتی یابد که ذوقش
خوانند بیان تقطیع و کیفیت آن بدانکه تقطیع از روی لغت پاره پاره کردن سبزه و از روی اصطلاح
آن بود که ارکان شعر را از یکدیگر بگشایند و بر لوای عروض عرضه نمایند یعنی که بعد از عمل مذکور
زاید و نقصان پدید آید فصل در اسامی بحور و اعداد آن بحر هزج در اصل مفاعیلن
مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن باشد بحر رمل فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن باشد بحر متقارب
فعولن فعولن فعولن فعول باشد بحر متدارک فاعلن فاعلن فاعلن فاعلن باشد بحر رجز
مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن باشد بحر کامل متفاعلن متفاعلن متفاعلن متفاعلن باشد

بحر طویل فعولن مفاعیلن فعولن مفاعیلن باشد بحر مجتث مفاعلن فعلاتن مفاعلن
فعلاتن باشد بحر سریع مفتعلن مفتعلن فاعلان باشد فاعلن مفاعیلن
فاعلن مفاعیلن چون اسامی بعضی بحور مذکور شد در هر بحر مطلعی را تقطیع کنیم تا غیر از
آن زود مطلع شوند فصل هزج رخت را در صفا آیینه کیستی نمادیدم نظر کردم در آن
آیینه و صنع خدا دیدم تقطیع چنین بود رخت را در مفاعیلن صفا آی مفاعیلن نه کیستی
مفاعیلن نمادیدم مفاعیلن نظر کردم مفاعیلن در آن آیینه ای مفاعیلن نه صنع مفاعیلن خدا
دیدم مفاعیلن رمل شاه حسنی و ز متاع نیکوی داری فراغی زیبدت گر میکنی رحال
مسکینان دمائی تقطیع اینست شاه حسنی فاعلاتن و ز متاع فاعلاتن نیکوی دا فاعلاتن ری
فراغی فاعلاتن زیبدت گر فاعلاتن میکنی بر فاعلاتن حال مسکی فاعلاتن نان دمائی فاعلاتن متقارب
ز خاکم چو خونین کیای برآید ز سر شاخ بوی وفائی برآید تقطیع چنین بود ز خاکم فعولن
چو خونین فعولن کیای فعولن برآید فعولن ز سر شا فعولن جزی فعولن وفای فعولن برآید فعولن
متدارک کشته از سوز من شمع تا باخبر گرید از غصه چون بر شبی تا سحر تقطیع چنین بود
کشته از فاعلن سوز من فاعلن شمع تا فاعلن باخبر فاعلن گرید از فاعلن غصه چون فاعلن بر شبی فاعلن
تا سحر فاعلن رجز باز اگه بنودی رخت در دل قرارم پیش این جان بر لب آمد زار زار

طاقت ندارم پیش این تقطیع چنین بود باز اگه بت مستفعلن و دلی رخت مستفعلن در
دل قرار مستفعلن رم پیش این مستفعلن جان بر لب آمد مستفعلن مد زار و مستفعلن طاقت ندا
مستفعلن رم پیش این مستفعلن کامل حجره صبحدمی کز آن گل نو خبری رسد ز شمیم
جعد معنبرش بشام جان اثری رسد تقطیع چنین بود حجره صب متفاعلن حدمی کز آن متفاعلن
گل نو ز شم متفاعلن خبری رسد متفاعلن ز شمیم جعد معنبرش متفاعلن جعد معنبرش متفاعلن
بشام جان متفاعلن اثری رسد متفاعلن رجز طویل سحر که بوی او همره صبا بنم خوشش را
چو گل در بر من قبا بنم تقطیع چنین بود سحر فاعلن که بوی او همره صبا بنم فاعلن صبا بنم فاعلن
خوشش را فاعلن چو گل در بر مفاعیلن بر من قبا بنم فاعلن قبا بنم مفاعیلن مجتث کسی که نسخه آن
خط مشکبار نویسد ز مشک بر ورق گل خط غبار نویسد تقطیع چنین بود کسی که نس مفاعلن
خه آن خط مشکبار مفاعلن نویسد فعلاتن ز مشک بر مفاعلن ورق گل فعلاتن خط غبا مفاعلن
ر نویسد فعلاتن سریع دی تو بردی ز دلم سوش باز ای قدر رعنای تو عمر دراز تقطیع
چنین بود دی تو بر مفتعلن دی ز دلم مفتعلن سوش باز فاعلان ای قدر رعنای مفتعلن
نای تو عم مفتعلن دراز فاعلان شکرت را شد اگر چه سپه مور مرتب مگسی نیز
نخواهم که کند سایه بران لب تقطیع چنین بود شکرت را فعلاتن شد اگر چه فعلاتن سپه مو

عرضتمالا آن فحوی
دجیتم لن تنتهی ثم شفعاتی بوم حشری و مرتبی
لن کان ذنبی حب آل محمد
اقتضای حرز فوز فی ذنوبت
و ما تم منها الا ان انتا

جواب دادم و گفتم که او مبشر بود با حمد قرشی جمع خلق را اله
مبشر از پی آنرا که مژده زود آرد روا بود که دو منزل یکی زود در راه
جلوه نای فوقانی تلخ و ترش رضا دادن کنایه از راضی شدن بحزن و مشقت روزگار
جلوه نای فوقانی تنق سپهر گون کنایه از دو چیز است اول کنایه از پیاله کبود است
که از طلا سازند و دویم کنایه از پرده کبود باشد تنق نیلی کنایه اول از آسمان
است دویم از ابر سیاه باشد جلوه چهم عجمی چنبر سحر کنایه اول از آفتاب است
و جام سحر و جامه سحر و چراغ سحر نیز گویند چنبر عنبرین کنایه از شب باشد چنبر
کحلی کنایه از آسمان باشد و گاه اطلاق آن بر ابر سیاه کنند که
بسیار تیره بود چنبر نور کنایه از آفتاب باشد و آنرا چشمه نور نیز خوانند
حلوه سین ستاره قلندر کنایه از آفتاب و آن را سلطان اختران نیز گویند جلوه فا
فتح باب کنایه از چار چیز است اول معروف است دویم کنایه از گشادکار ها
بودسیم فضایل بارندگی که ابر اشکال نیز گویند و در بعضی از فرهنگها کنایه از

بازندگی مرقوم است و در بعضی از فرهنگها کنایه از دو کوکب است که با یکدیگر خانها
ایشان مقابل باشد چون عطارد که خانه او جوزاست ناظر باشد با مشتری که بیت ان
قوس است و هرگاه این شکل واقع شود باران بیارد چهارم کنایه از اول باریدن
باران بود فتنه مگر نشادن کنایه از تسکین دادن فتنه بود جلوه میم منوالی نیرو زبان
کنایه از عطارد است جلوه نون پنجه سنگ کنایه اول از لعل و جواهر و آنچه از معادن
حاصل شود دویم کنایه از آتش بود جلوه یای تحتانی یتیم دریا کنایه از در برکت
بود جلوه الف اجل کنایه از پیش بود و آنرا بهندی پس خوانند جلوه جا عجب استوار
کنایه از قرآن است جلوه عین عجب رود نام سازی است عجوز تنگ پستان کنایه از
دو چیز است اول کنایه از دنیا است دویم کنایه از زن عقیم باشد عجوز فرتوت
کنایه از دنیا است جلوه میم مجاوران فلک کنایه از جمیع ثوابت و سیارات است مجاهد
ارواح کنایه از حق سبحانه و تعالی و کنایه از حضرت رسول ص است مجاهدان
و مجمر آتش منظر کنایه از آفتاب است مجمر نقره پوش کنایه از دنیا است جلوه واو

دانکور بعدون

دوان را عروس چنگ پستان خوانند

جلوه قاف قرا منقر و قرمنقر کنایه از معزول باشد قران خوان کنایه از سیاه و سیاهی
و نام جانور پرنده و شکاری بود قرای صاحب طلبان کنایه از ستاره زحل است قرص زر
و قرص زر مغربی و قرصه زر و قرصه هفت رود کنایه از آفتاب است قرص سیمین کنایه
از ماه است قرص گرم و سرد کنایه از آفتاب و ماه است قرمزی روز کنایه از
شفقی باشد که در صبح صادق بهم رسد جلوه کاف کرسی دار مجلس طور کنایه از حضرت
موسی ع است کرسی زر اول کنایه از روز است دویم کنایه از آفتاب بود
کرسی شش گوشه کنایه از دنیا بود کرکس فلک کنایه از ستارهاست کره
آب با اول مضموم کنایه از موج آب باشد کره لاجوردی و کره و هم سوز
کنایه از فلک است جلوه کاف عجمی کران رکاب کنایه از کسی است که در جنگ ثابت
قدم و زرد گردان نظم و گردن کشان نظم کنایه از شعراست گرسنه چشمان کنعان
کنایه از برادران حضرت یوسف ع بود جلوه میم مراحل نشین اول کنایه از
کواکب سیار و هفت اوتاد باشد مرغ الهی و قفس کنایه از روح و قالب بشر بود

مربع خانه نور کنایه از خانه کعبه است مرجان پرورده اول کنایه از لب محبوب بود
دویم کنایه از شراب بود مرسله پیوند کنایه از قلم بود مردان علوی هفت تن
کنایه از سبعه سیاره و هفت اوتاد مرغان شاخ سدره و مرغان عرشی و مرغان
فلک کنایه از ملائکه بود مرغ بام و مرغ سحر و مرغ سحرخوان کنایه از بلبل و قمری و امثال
ان باشد شیخ سعدی فرماید ای مرغ سحر عشق ز پروانه بیاموز کان سوخته را
جان شد و آواز نیامد مرغ رنگین تاج کنایه از خروس است مرغزار عقبی کنایه از
بهشت است مرغ صبح خوان کنایه از بلبل است مرغ طرب اول کنایه از بلبل بود
دویم کنایه از مغنی و سیم کنایه از کبوتر بود مرغ یاقوت پر و مریخ آفتاب علم
کنایه از آتش است مرغ دار ابلیسی و مرقع دار امامی کنایه از اعمال و افعال زشت
کردن باشد در لباس صوفیان مرکب جسم کنایه از ابادات سلمان راست ع
بهمی به پشت مرکب جم بر نهاد زین مرکب مگر چون بسر سم زمین کن است
مرکز خورشید اول کنایه از فلک چهارم دویم کنایه از دنیاست مریخ دب فعل

اعمال کنایه از خلق

زحل سیما کنایه از حلقه زاولانه است مریخ زحل خوار کنایه از آتش انگشت دان
است مریخ سلب کنایه از لباس سرخ است جلوه نون مرکبه سقف چرخ
کنایه از ستاره بعضی ثریا را گویند جلوه واو ورق آفتاب کنایه از رخسار
باشد ورق برگردانیدن کنایه از تغییر سلوک و اوضاع بود ظهوری گوید ع
ز گل زیبات درس یاری بلبل ز برگردن ع بتحریک صبا آخر ورق
گر برنگرداند ورق باد کنایه از زبان بود جامی گوید حکم خدائیست که از کاف
کن بر ورق باد نویسد سخن جلوه ماهرایندگان کنایه از استغفار تابان
و آه پشیمانان و ترسندگان باشد جلوه یای تحتانی برقان شدن کنایه از خزان
شدن است جلوه با زای منقوطه بر خانه فلک کنایه از برج جدی بود جلوه
غین غزالان اول کنایه از آفتاب و دویم کنایه از خطربان باشد غزاله
فلک اول کنایه از آفتاب بود دویم کنایه از برج حمل است جلوه میم مزاج
گوهران کنایه از عنصر اربعه باشد مزرعه خاک و افلاک طلوعاک اول کنایه از

زمین و دویم کنایه از قاب سایر حیوانات چه ناطق و چه صامت سیم کنایه
از کور باشد مزرعه دانه سوز کنایه از دنیا بود جلوه نون نزل پرستند کنایه از نعمت
خوار و دوستدار نعمت و طالب بهشت بود جلوه ها هزاران حلی کنایه از طوبی
جلوه الف از باب ژ اژدهای فلک کنایه از راس و ذنب است جلوه کاف کژدم
طاوس ایکون و کژدم فلک کنایه از برج عقرب است جلوه با از باب سین
بسته رحم کنایه از عورت عقیمه باشد که بفارسی انرا استروس و سترون
خوانند جلوه خا خسرو اقلیم چهارم و خسرو انجم و خسرو چهارم سریر و خسرو زرین
عطا و خسرو سیارات کنایه از آفتاب باشد جلوه دال دستار و علم کنایه از پارچه است
که بر سر نیزه بندند و انرا طره علم نیز گویند دست طلبی کردن کنایه از دست بر گرگردن
پیش مخلوق بود دستگاه جو کنایه از قوه بشری بود دست موسی کنایه از آفتاب
است خاقانی گوید هزار در جیب فلک دست موسی زر سامری نقد میزان
نماید جلوه فا فرد و بیان کنایه از کسی بود که سخن و بیهوده گوید جلوه کاف

حک

کسوت کافوری

کسوت کافوری کنایه از برف است جلوه میم مسافران والا کنایه از اولیا و
سالکان دین است مسرع چرخ کنایه از ماه است مسند اسود کنایه
از قبور بود مسند جم کنایه از باد است و انرا مرکب جم نیز گویند جلوه نون
نسل آدم کنایه از شراب انگوری سیاه است جلوه الف از باب شین منقوطه
اشک داودی کنایه از گریه بسیار بود اشک طرب کنایه از گریه بود که از غایت
فرح بود جلوه های فرقانی تشت سیم کنایه از ماه باشد تشت رخایه علم نجوم را
گویند جلوه چیم چشمه مریم کنایه است از اسباب خوردن و نوشیدن که
حضرت مریم را از جنبانیدن درخت حاصل شدی جلوه چیم عجمی چشمه
نم پسر اول کنایه از مغز پیر و دویم کنایه از قوت مفکره و سیم از شخصی
مدبر باشد چشمه خضر اول کنایه از آب حیات دویم از دهان معشوق باشد
چشمه قیر کنایه از شب است چشمه کرم کنایه از آفتاب است جلوه فا
خنگ عنان کنایه از اسب فرمان بردار بود جلوه دال دشت استرق

کنایه از پیاپی نهای سبز بود دشت صبح و دهر صبح کنایه از روشنی صبح است
و انرا عمود صبح نیز گویند جلوه را رشته ضحاک کنایه اول از ماران دویم
کنایه از طول مدت است جلوه شین منقوط شش خاتون ردیف دشش
عروس رعنا کنایه از کواکب سیار است شش در فا کنایه از دنیا است
شش دو زکون کنایه از شش روزی است که آفرینش عالم در ان روز ناشده
شش ضرب فتحه خوب کنایه از شش چیز است اول کنایه از گوهر است
دویم کنایه از زر باشد سیم کنایه از سنگ بود چهارم کنایه از سنگ است پنجم کنایه
از شهد است ششم کنایه از اجناس میوه بود جلوه عین عشر جوان اول کنایه
از قاری و حافظ بود دویم کنایه از معزول بود جلوه کاف صحرا رونده کنایه از
ناقه است کشتی نوح کنایه از چهار چیز است اول معروف است دویم کنایه از
پیاله سیم کنایه از دل آدمی بود چهارم کنایه از اهل بیت سرور کائنات بود
کشتر حصرم کنایه از آدمی انگور است جلوه میم مشک قلعه اول کنایه از انشد

کرد خلاد و فرد و مس

که از طلا و نقره و مس و آهن سازند دویم کنایه از آسمان است مشتی شرار
کنایه از سیارات باشد مشتی عیار کنایه از گروه مردمان بود مشعدان
حقه سبز کنایه از آفتاب و ماه بود و در بعضی از فرهنگها کنایه از سبعه سیاره
مرقوم است مشعله خاوری و مشعله روز و مشعله صبح و مشعله گیتی فروز کنایه از آفتاب است
مشک را کافور کردن کنایه از موی سیاه کردن باشد مشک فشان از شعاع
کنایه از سخن گفتن کسی است که دهنش خوشبوی بود مشیمه عالم کنایه اول از
آسمانست دویم کنایه از آفتاب بود جلوه ها اشت اغ قفا و اشت ادعی کنایه از اشت
بهشت گاه است مشت منظر اول کنایه از مشت آسمان است دویم کنایه
از بهشت مشت گونه است جلوه الف از باب صاد اصول خا خشه نام صوتیست و
نام اصولیست از هفده بحر اصول است جلوه حا حصار پولادی
کنایه از انگشتدان آهن است حصار فیروزه و حصین فیروزه و حصار معلق جهان
معلق و حصار دوازدهم و حصار کنایه از آسمانست جلوه خا خصمان مغلی کنایه از عناصر اربعه است

بواسطه ضدی که باهم دارند خصم یک چشم اول کنایه از دجال بود دوم
کنایه از شیطان سیم از دل چهارم از اسمان است جلوه راء رصدگاه
خاب کی کنایه از دو چیز است اول کنایه از دنیا دویم کنایه از قلب آدمی
رصدگاه سر کنایه از سه چیز است اول کنایه از نظر است دوم کنایه از درگاه
پادشاه سیم کنایه از باج گاه باشد رصدگاه دهر کنایه از دنیاست جلوه عین
عصمت کده کنایه از خانه حضرت مریم و محل ملائکه و حجره عزلت نشینان
و عبادتخانه عصمتیان کنایه از انبیا و ملائکه و اهل عزلت و مخدرات و
حضرت مریم باشد جلوه قاف قصابک با اول مفتوح کنایه از جایی است که
اکثر اوقات بر لب آب و کنار رودخانه نشیند و بغایت خوش رفتار
و تیز پر باشد و انرا بهندی شهری خوانند قصب سه دامنی کنایه از دریاست ماعدا
ابعاد ثلاثه و کنایه از جامه چاک دار است قصب مصری کنایه از شعاع آفتاب
و برف است و نام پارچه ایست که در مصر بافند قصر دوازده دری کنایه از

اسمان است

هشتم اسمان است قصه دراز کردن کنایه از بسیار گفتن بیفایده و بی
ماحصل جلوه میم مصر دو معنی دارد اول هر شهر را گویند عموما و شهری را که معروف
و مشهور است خصوصا دویم بمعنی شمشیر مصری امده است مصر دلنجا کنایه از
قالب مردان است که پناه روح است مصروع خاوری کنایه از آفتاب است که
در طلوع و غروب مصری اول کنایه از قلم است حکیم انوری گوید یار ان
نقش بند مصری چیست که بود با انامل تو قرین دویم کنایه از شمشیر است حکیم
نظامی گوید زمن مصر باید نه زر خواستن سخن چون زر مصر آراستن مصری مار
کنایه از تیر مصری است جلوه نون نصفی چهار معنی دارد اول جنسی از پیاله
بود فخر اصفهانی گوید خیز که در بوستان باده روشن کشیم ترک پیاله کنیم نصفی
یکی کشیم حکیم خاقانی گوید از ساقی منصف اندران شب صد نصفی را کشیده تاب
دویم نام قسمی از مصطرلاب است سیم نقره در چینی خوانند و شرح در لغت ده دهی
مرقوم است چهارم نوعی از چکمه بود جلوه فا از باب ها و خضرای خذلان کنایه

از اسمان است جلوه واو خوان کده کنایه از بهشت است جلوه عین منقوط
غضبان فلک کنایه از آفتاب و مریخ است جلوه الف اطفال باغ کنایه از
اشجار نورسته بود جلوه یا بنطر حاب رای کنایه از صراحی باشد جلوه حا از
باب طا خط ازرق نام خط چهارم است از جمله هفت خط که در جام جمشید است
خط اول کنایه از سه چیز است اول الف دویم کوه سیم عرش مجید است خط بغدا
نام خط دویم است از جمله هفت خط که در جام جمشید است و اسامی خطوط جام
بدین تفصیل است اول خط حور دویم خط بغدا سیم خط بصره چهارم خط
ازرق پنجم خط دانگر ششم خط کاسه گر هفتم خط فردوسه خاقانی گوید
قسم هر کس جرعه بود از جام جم وان من تا خط بغدا است باز خط بسر خود دادن
کنایه از محبت به قتل خود دادن است مولانا ظهوری گوید از بحر گفت بخاره نهادند
جانی بود قهار قهاد دادند تا بر خط دیگران دیگر سر نه نهند خطی بسر خویش قلمها
دادند خط سبز کنایه اول از خطی بود که از عیب مرقوم بود دویم کنایه از خط سبز

باشد و انرا خط

باشد و انرا خط سیاه و خط ازرق خوانند خط شب کنایه از خط سیاه بود و ان
نام خطی است از خطوط جم و انرا خط ازرق نیز خوانند خط کشیدن کنایه از محو کردن
باشد خط کل و خط اول کنایه از عرش مجید بود خط شمشیر بند کنایه از خط است
که در او خوف و خطر بسیار بود خطیب الهی کنایه از چهار چیز است اول کنایه
از هاتف غیبی بود دویم کنایه از ذاکر سیم موحد چهارم از قاری قرآن است
خطیب فلک کنایه از مشتری است خطی گذار اول کنایه از قلم زن بود دویم
کنایه از تیره دار باشد جلوه را رطب نوش دادن کنایه از پیاله بذوق دادن است
رطل گران کنایه از پیمانه و پیاله بزرگ بود جلوه عین عطای کبری کنایه از عمر
صد و بیست سال بود عطر شلیثی کنایه از خوشبوئیست که عبیر و مشک و عطریات
مرکب سازند و بعربی غالیه گویند و به هندی ارکچه خوانند عطر چاه کنایه از صدا
که از چاه برامد عطر شب کنایه از صبح صادق بود عطر صبح کنایه از آفتاب
باشد عطر عنبرین کنایه از بوی خوش بود عطف کردن کنایه از روی گردانیدن

بود جلوه قاف قطره آب کنایه از شمشیر و اسلحه مصقول بود قطره دزد کنایه از
ابر بود قطره زدن کنایه از شد و تیز رفتن باشد و انرا پویه هم گویند جلوه میم
مطربه فلک کنایه از زهره بود جلوه بالعرفان بیرون بردن کنایه از دانسته تحمل کردن
و برگذرانیدن باشد جلوه نامی فوقانی از باب عین تعویذ اسمان کنایه از جوزاست
جلوه میم جعده اشتر کنایه از بسیار پشم بود جعد انگشت کنایه از
بخیل باشد جعد قلم کنایه از سیاهی که در شکاف قلم و دهانی ان
بود دویم کنایه از سخن خوب و لطیف بود کنایه از خط خوش بود جعد کره گیر
کنایه از موی پیچیده باشد جلوه راء رغانی صاحب بربط کنایه از ستاره زهره
است جلوه یای معجمه زن بدکار را گویند حکیم سنائی گوید مرد زی در راه دین با یک
ورغانی مساز معتبری با یک مردان میکند ان معتبری جلوه شین منقوط شعر
مردمک کنایه از پلک چشم و موی ان بود جلوه کاف کعبه جان کنایه از
مقصد جان است کعبه جهان کرد و کعبه رهرو کعبه محرم نشان کنایه از افتاب است

جلوه لام لعاب شمس

جلوه لام لعاب شمس کنایه از نقش کاری نقاش است لعاب کاو کنایه از
کاغذ سفید است لعاب کورزن کنایه از پنج چیز است اول کنایه از زرد شتی صبح
است خاقانی گوید برگوه چون لعاب کورزنان براورم زصبح هوی کورزن
وار بصحرا برادرم دویم کنایه از برق سیوم کنایه از شبنم چهارم از نور
افتاب پنجم نوعی از تریاک سپید دام را گویند که بر کوه و کاه دمانند لعاب
لعل ساقی لعاب بدنا کنایه از شراب انگوری است لعاب نخل کنایه از شهد است
لعبتان دیده کنایه از دیده باشد لعبت زنجی و لعل فلک کنایه از افتاب بود
لعل از سنگ دادن و لعل از سنگ زادن کنایه از پوست اوردن چیز پست برنج و مشقت لعل
پیکانی کنایه از لعل بود که مانند پیکان بود از ان گوشواره سازند لعل خوشاب
و لعل لحر با ر کنایه از لب معشوق بود لعل روان کنایه از شراب
سرخ باشد لعل سفته لعل سفته کنایه از شراب سرخ بود لعل قبا کنایه از اول
از جگر و دویم از خون باشد سیوم کنایه از شراب لعل فام بود لعل نا سفته

مردمک

کنایه از سرود باشد جلوه میم مجر غالیه گون کنایه از شب است مجر زنجی اول کنایه
از برگهای خزان دیده باشد دویم کنایه از حکمای زردشت است سیوم کنایه
از روشنی صبحست معده انبار کنایه از بسیار خوار است معده تنگ
کردن کنایه از سخت سیر خوردن باشد معشوق تنگدل کنایه از دنیاست
معمره عمر ولیث کنایه از شیر از است چه او بانی انجا بوده جلوه نون
لعل افکندن کنایه اول از شتاب رفتن بود دویم کنایه از درماندن باشد لعل بها
کنایه از زر است که بلشکر بیگانه از جهت مراجعت کردن دهند لعل در اتش کنایه از
مضطر هست چه هرگاه عاشقی خواهد که معشوق به او رام شود نام او را بر لعل
بکند و ان لعل را در اتش نهند و افسون که برای این کار خوب باشد بدان بندند
ان شخص مضطرب گردد تا بوصال عاشق خود نرسد ارام نگیرد لعل فلک رگانی بود
که او را نعلبکی بود لعلکده کنایه از بهشت است لعل وار دون بستن کنایه از کاشت
که در گردن ان مردم پی بان نبرند جلوه با از باب عین بغداد خالی و بغداد خراب

کنایه از دو چیز است

کنایه از دو چیز است اول کنایه از شکم خالی بود ابو اسحق اطعمه گوید بغداد خراب
از خراسان معمور کنم بنام بورک سر تا سر بازار پر از دود کباب است پیش که
برم داد که بغداد خراب است دویم ساغر شراب باشد خالی از شراب معاک غار
کنایه از گور باشد مغ سرای مغبچه و مغبچگان کاه پاسبان کنایه از دنیاست جلوه الف از
باب فا افسر و زر اعظم کنایه از افتاب است افعی رد دم کنایه از قلم است افعی
قربان کنایه از کمان باشد افعی کاه رباپیکر کنایه از اتش است افعی مرجان عصب
کنایه از انگر باشد جلوه چیم جفت فلک کنایه از افتاب و ماه باشد جفت مقوس
کنایه از طاق بود جلوه جیم مغز حل رنگ سفر حل رنگ کنایه از زر است سفره
فصاحت کنایه از خالی کردن باشد سفره فصاحت کنایه از زبان فصیح بود دویم کنایه از
مصنفات بود جلوه حاء صحه تیغ کنایه از دو طرف تیغ بود صف خاصه
کنایه از حیل انبیا است صفرا کردن اول کنایه از چشم کردن و اعراض نمودن
و دویم کنایه از استفراغ کردن امده جلوه طا طفل چهل روز کنایه از حضرت ادم بود

ماعده را اینکه طبیعت او در چهل روز نافرید شد و سرشته گردید طفل زبان دان کنایه از
کودکی است که سخن استاد زود فهم نماید طفل مشیمه زبان کنایه از شراب است طفل
هندو کنایه از مردمک چشم بود جلوه قاف ثنا گیران کنایه از مطربان باشد
قراری قهستانی گوید زسوز سینه پیران به رسید بمحشر ثنا گیران به رسید
قفای فلک کنایه از حادثه و جور بود که از اثر فلک باشد قفل آسمان کنایه از شرک
و کفر است قفل روم و قفل رومی نام پرده ایست از موسیقی که باربد مصنف آن است
قفل و سواس کنایه از مدت عمر بسر آمدن بود جلالی خواهرزاده فردوسی گوید برین کار
بگذشت یک هفته تر جهان را برآمد زجا و دهر جلوه میم مفرح گران فلک
کنایه اول از فرشتها باشد کنایه دوم از ستارها جلوه نون نفخه روح کنایه از دلیست که
جبرئیل در آستین حضرت مریم دمیده بود نفس الاد کنایه از شش دمیده بود جلوه
ها هفت اما و هفت نیا و هفت پیمان و هفت پرده ازرق و هفت خضرا هفت سقف
والاخضرا
هفت طارم و هفت قلعه سیاه و هفت کحلی و هفت کره و هفت سل و هفت سرل و هفت
کنایه از هفت آسمان

کنایه از هفت است هفت اختران و هفت بانو و هفت طفل جان پیکر و هفت خاتون
و هفت دختر و هفت سلطان و هفت شمع و هفت شمع سپید خان و هفت شعله و هفت لفظ
کنایه از سبعه سیاره است هفت اصل و هفت رقعه اوکن و هفت شادروان اوکن
هفت
این کنایات کنایه از هفت کشور و طبقه زمین است هفت الوان کنایه از دو چیز است
اول کنایه از اطعمه گوناگون است دویم کنایه از هفت طعام است که بحضرت
عیسی علی نبینا و علیه السلام از آسمان نازل شد و آن نان و نمک و ماهی و سرکه
و شهد و تره و روغن بود هفت حال کنایه از همه حال و هیئت باشد هفت جمله نور
کنایه از هفت طبقه چشم است هفت خیزه کنایه اول از هفت عضو باشد دویم کنایه
از هفت آسمان است هفت خط و هفت رصد کنایه از هفت اقلیم است هفت خلیفه
کنایه از دو چیز است اول کنایه از خلفای روح و آن هفت عضو باطن است دل
و شش و جگر و زهره و سپرز و معده دویم کنایه از روح حیوانی و حواس خمسه بود
و در بعضی از فرهنگها از هفت اندام و هفت طور دل که یکی صدر دویم قلب سیم

شفاف چهارم و پنجم حبة القلوب ششم و هفتم محبة القلوب باشد هفت
طبق کنایه از طبقات آسمان است و هفت طبقه زمین است هفت علف خانه
کنایه از هفت کشور باشد هفت فرد و هفت نطع کنایه اول از هفت طبقه زمین است
معوطم
دویم کنایه از هفت دریا هفت مردان کنایه اول از اصحاب کهف بود دویم
از هفت اخیار است که آنرا قطب و غوث و اخیار و اوتاد و ابدال و نجبا و
نقبا گویند و قوام عالم بدیشان است در بحر معانی مرقوم است که ایشان
و چهل کس در یکمرتبه
سیصد و پنجاه و شش کس اند بر شش مرتبه سیصد کس در یکمرتبه و هفت کس در
یک مرتبه و سه در یکمرتبه و سه در یکمرتبه و یکی در یک مرتبه بالای همه و او قطب است
جلوه نای خوقانی تقریر کردن کنایه از سخن گفتن است در تطاول و تعلل که
مولانا ظهوری گوید سالها حامل دیوان خموشی بودم هیچکس را من اندازه تقریر
نبود جلوه حا از قاف حفظ الغیب کنایه از پاس خاطر غایب داشتن است که
ظهوری گوید زهر کس هرچه خواهد در حضور حاضران گوید زشومی همه حفظ
الغیب را می نماید

ذلک من انفسهم کذا فی المیسر و فی بعض النسخ و اتیانی بالنون ای مجیئی فیکون الباء
مقدرا فی البغیا ای بالبغی و البغی التعدی یمینا بربی ان قلبی بمحبته
و ذاک رجائی فی المماة و فی المحیا ای اقسمت یمینا بالله ان قلبی
بمحبة ای بمحبة الرسول ع و ذلک ای محبتی ایاه رجائی ای مرجوتی فی مماتی و
فی محیای فالالف واللام بدل من الاضافة الحیوة ضد الموت و المحیا ضد الممات و المماة
مفعلة من الحیوة و الموت یا یا یا یقول العبد الضعیف المعروف النحیف
محمد بن احمد بن رکن الدین الجندی الحسنی تغمده الله بالرحمة اربّ الغنی
هذا آخر ما قصدنا و اتجا زما و عدنا بالنظر القاصر و الفکر الفاتر اللهم زدنا
اطلاعا علی لطائف کرائم حبیبک و غوصا علی لآلی اصداف مفاخر نبیک
و وفقنا لابتغاء مرضاتک فی طلوع المشیب المرة و وفقه علیک الینا مغیب الاثر
فاختم بالسعادة آجالنا و وفق بالزیادة آمالنا فانک انت المبدئ المعید
و لا یکون الا انتشار و ترید و اسال الله ان تهب علیهم علیه ریح الصبا
و القبول حتی یقبل عند الخلاق و المدره و الفحول فبالله حولی و اعتصامی
و قوتی و مالی الا ستره تجملا فیا رب انت الله حسبی و عدتی
علیک اعتمادی ضارعا متوکلا و قد انتهی فی سابع جمادی الاخری
ثبتنا الله علی الحق فی الاولی و الاخری سنه ثمان و تسعین و سبعمایه
حامدا الله و مصلیا علی نبیه و مسلما

الله حسبی

يقول العبد الفقير المذنب الحقير ابراهيم بن سعد الدين اعانه
في تحصيله الملك المعين وحشره مع آبائه في زمرة المتقين بجاه سيد المرسلين
قد تشرفت عيني بمطالعة جمال ابن يوسف هذا الكتاب وتنور قلبي
بالملاقات لذلك الجناب حين بلغوا الى دار السلام دمشق الشام
وقاتلة اما ليهاس الجن والآرام قاصدين طواف بيت الله الحرام
وعازمين زيارة روضة سيد الانام في حجة سنة خمس والف من الهجرة النبوية
عليه السلام من بلدة بخوان صانها الله من ريع آخر الزمان
كانت وطنهم الاصلية قريبا لكن اخرجوا منها الى البلدة المذكورة
ليكونوا من الطائفة المبتدعة المشهورة بين الخلائق بقزلباش
الملقبة بكفري قاش في الدين والفرائض عملا بقوله عليه السلام من
كثر نهاني غاية الرخص والرخا وفي نهاية الاعتدال من جهة الهوى لسلامتها
من العلل والاسقام والبوا ولكن الطلبة من اهل العلم فيها غير احاد
الراغبين لسماط العلم ليأكلوه اكلا لما وانا العبد الفقير الذليل
الراجي عفوربه الجليل سعيت لخدمته واغتنمت بصحبته
على قدر الطاقة والامكان بتوفيق الله الملك المنان حتى اتخذني
من لطفه وكرمه ولدا واسقاني من زلال التقاة لما رآني فطنا للكتاب
وقرأت عليه ثلث دروس تيمنا وتبركا من غير كفى للقراءة عليه مستحقا
من كتاب شرح الشمسية الذي بين فوائد المنطقية في مبحث قوله

وصدر البحث الى التصور والتصديق على كمال الاذعان والتحقيق
فتح الى التقرير بكلام فصيح واداء طبع كشل البحر المواج الى الكتاب المطلوب
غير محتاج لان العلوم اذا كانت مستقرة في الصدور فلا يحتاج ادائها الى الوسائط
في الصدور هم الوارثون للعلوم اباعن جد بالفيض الربانية والالهام الصمدانية
لا بالجهد والجد كما قال المؤلف علامة الله بلطفه الخفي في مدح والده العالم الخبير
والذي انكشفت العلوم الشرعية عليه من غير رؤية استاذ وجثو بين يديه
وابنه الذي تشرف الفقير بخدمته مولانا علي الحسني ادامه الله الملك الغني
كما قال مولانا عبد الغني يتمتع به المؤمنون ويتقنع به الاسلام والمسلمون
واطال بقاءه وزرقنا قرة الحزي لقاءه كان من العلماء المدققين ومن الصحابة
التحقيق واليقين حلال المشكلات كشاف المعضلات فريد عصره واوانه
ووحيد دهره وزمانه صحيح الحسب عالي النسب

نظم

وحيد في الزمان زكاء علما وفضلا واحتسابا وكمالا

اذا كان لا يحيط لمدحه المقال فلنرجع الى الدعاء بلا اهمال متع الله المسلمين
بطول حياته واكرمه بانواع الكرامات في رياض جناته لما عاد وادوا من ذلك
السفر المبارك بالصحة والسلامة بعون الله تبارك قد اتفق انام كتابة هذا
الكتاب الشريف من نسخة المصنف خطه من غير تبديل وتحريف لانها كانت بودعة
عند العبد الضعيف جزاه الله تعالى خير الجزاء واكرمه بلقاه في دار البقاء
انه على ذلك قدير وبالاجابة جدير فلما عزم الرواح الى وطنه
الى ظاهر دمشق الشام ليزوره وانشد الفقير في البديهة
وهو قد له بعد ان بين صبح وصال سلام بجوان في
فلما سمعه عافاني واكرمني بانواع التكريمات ودعا لي بانواع الخير من الله عز
فرجو من الله الكريم التواب ان يزيننا بركة علمهم المستطاب
بالعلم والعمل الصالح ويحشرنا مع السعيد لا الطالح ويعمر دينا ودنيا
ويجعلنا من اصحاب اليمين في عقبانا وهب لنا في امورنا الصدق والصفا
والتجنب عن الخطا والاضطرار ونور بعد الانتقال من الدنيا مسرانا
ويجعل يومنا خيرا من امسنا ان في كل نفس وامداد وبيده ازمة التحقيق والارشاد
وكان الفراغ من تحريره على يد العبد الفقير الضعيف الفاني الراجي غفران ربه اللطيف
في السر والعلانية ابراهيم بن سعد الدين ابن الحاج سلطان حسن خيام ايروني
غفر الله له ولوالديه ولجميع المسلمين من الانس والجان في سادس شهر الظفر
في يوم الخميس وقت العصر سنة خمس والف من الهجرة النبوية الانور حامدا لله
ومصليا على رسوله الاكرم وعلى آله واصحابه ينابيع العلوم والحكم

بجاوی نهادند قرفار مفاعیلن مکفوفست کف در اصطلاح حذف ساکن است پس مفاعیلن بود و نون بیاء ساکن
انداختند مفاعیل شد و مفاعیل خوش آینده است قوی زیبا مفاعیلن سالمست ذوقی فاعلاتن سالمست و هشتم در اصطلاح
حذف ثانی سبب خفیف است و هم حذف ساکن السبب و ثانی ساکن محرکه است پس مفاعیلن لمن را انداختند و یا نیز انداختند و عین
اسکان کردند پس مفاعیلن مفاعی شد بحر اهشم و بعد از ان هشم مفاعی را انداختند بحر ازل زیرا که از حذف نیم مفاعی است پس مفاعی
بود از ازل فاعی ماند ازل تالا مفعولن و دیگر اخرب و اعلال اخرب در عدد نمی شد خیالکن مفاعلن مقبوض است و قبض در اصطلاح
حذف خامس ساکنست پس مفاعلن در اصل مفاعیلن بود و یا را انداختند مفاعلن شد ازل زنده مفاعیلن سالمست بخود شوی
مفاعیلن و دیگر سالمست و اند و اعتبار نمایند و الله اعلم بالصواب

مثال بحر هزج مسدس در اصل مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن بود و دو یا را انداختند مفاعلن شد مثال شعر هزج از شعر حبذا هویتی لکم نحو هواکا و لم
بر اخذ اسواکا بعثت الیک عودا من ازاک رحما ان اعود و ان ازاک تعطیش حبذا هویتی مفاعلتن سالمست
بنی لکم مفاعلتن دیگر سالمست سواکا مفعولن مقطوع فتحه قطع در اصطلاح حذف زنده است سبب خفیف است و اسکان ماقبلست
معمول در اصل مفاعلتن بود و تن را انداختند و لام را اسکان کردند مفاعلن شد و مفاعلن خوش آینده بود و معمول کاوی نهادند
و لم افعل مفاعیلن بود مصروعست و عقبه در اصطلاح اسکان خامس متحرک پس مفاعیلن در اصل مفاعلتن بود و لام که خامس است
بود و اسکان کردند مفاعلتن شد و مفاعلتن خوش آینده بود مفاعلتن بجاوی نهادند بهی اخلا مفاعلتن سالمست سواکا
دیگر مقطوعست اعلال قطع در عروض نمی شد بعثت الی مفاعلتن دیگر سالمست لعودک ابی مفاعلتن سالمست و نیز مصروعست و اعلال
عقبه در عروض انداختند آمد ازاک مفعولن دیگر مقطوعست رحما ان مفاعلتن و نیز مقطوعست اعود و ان مفاعلتن باز
سالمست ازاک مفعولن باز مقطوعست و اعلال سالمست کرده سالمست

در اصل فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن مفاعلتن باشد و یا مثال شعر هزج از شعر کلکم قد اخذ الحمام و لا جام لنا الا الذی ضم
مدیرا الجام لو جاملنا ان من کاذ کاذ تنکر الغرام لنا نا ترین حقوق الا بهاغا ملنا این اوس فی بیع
لو فاعلنا لفضلناه و وفقناه یا فاعلی لنا تعطیش کلکم قد فاعلاتن سالمست اخذ الحمام فعلاتن خبنست
در اصطلاح حذف ثانی ساکنست پس فعلاتن در اصل فاعلاتن بود و الف را انداختند فعلاتن شد مولا فاعلاتن دیگر مجموعست لنا
فعلن مخبون و مخزوفست و خبن حذف ثانی ساکنست چنانکه گفته شد است و حذف در اصطلاح اسقاط سبب خفیف است پس فعلاتن
در اصل فاعلاتن بود الف را انداختند و تن را که سبب خفیف بود نیز انداختند فعلا ماند و فعلا خوش آینده نبود فعلن
بجاوی نهادند مذلذلن حذ فاعلاتن سالمست رمد بدلا فعلاتن دیگر مجموعست جام لوما فاعلاتن سالمست ملنا
فعلن باز مخبون و مخزوفست و اعلال در عروض ملحوظ نمی شد ان نمن کا فاعلاتن نیز سالمست ملنا فعلن دیگر مخبون و مخزوفست
مثل الفا فاعلاتن سالمست مرلنا فعلن نیز مخبون و مخزوفست ما بقی من فاعلاتن سالمست حقوق از فاعلاتن
باز سالمست لا بهاغا فاعلاتن سالمست ملنا فعلن دیگر مخبون و مخزوفست این اوس فاعلاتن سالمست و
بدلها فاعلاتن سالمست فضلنا فاعلاتن سالمست ملنا فعلن باز مخبون و مخزوفست چنانکه اعلال در عروض ملحوظ
شده است لفضلنا فعلاتن و یک مخبونست و وفقنا فعلاتن دیگر مجموعست ه یا فا فعلاتن نیز مجموعست حلی لنا فعلاتن
باز مخبون و مخزوفست و اعلال چنانست که گفته شد مثال شعر مضارع از شعر قد لوه شعر
معمول معمول باشد و یا مثال شعر مضارع از گفته قد لوه شعر من اندر و عده دیدن رو
با طریشی دایم شمارا شوار مهر من یکی ماه یاد نیاری کم مهر بانی نباشد شمارا
من اندر معمول عمی وجع فعول وجه کی دی فعول دلی رو فعول کنم دیا جی فعول
ندایم معمول شمار معمول نوازیم معمول رسن بگر معمول نیاری فعول مگر
فعول دیمانی معمول نباشد فعول شمار معمول مثال شعر مجتث از شعر
ما عاملی فاعلاتن باشد و یا مثال شعر مجتث از شعر
بر دو بالا بر که دارد بر سر سر و کتاب
آفت و خاشاک و اندر دیدگان زان آفت آب تعطیش بر دو بالا فاعلاتن سالمست ای کدا ازد
بر دو سر فاعلاتن آفت آب فاعلاتن متعوست و قبض در اصطلاح حذف ساکن خمسست و اسکان
پس فاعلاتن در اصل فاعلاتن بود و نون را انداختند و تا را اسکان کردند فاعلات ماند و فاعلات خوش

مثال بحر متقارب مثمن و متقارب در اصل فعولن فعولن فعولن فعولن باشد و یا مثال شعر متقارب از گفته مصنف شعر
تقلب الملوک تذل الرقاب و تخشوه ایمان النفوس عواطفه شایعات ظلال و انعم
سائغات الکؤس تعطیش لقلبه فعولن ملوک فعولن متقوبست و اعلال قبض دانسته شد است تذلل فعولن رقاب
فعولن مقصوست و قصر در اصطلاح حذف ساکن سیاست و اسکان متحرک پس فعولن در اصل فعولن بود و نون را انداختند و لام را اسکان
کردند فعولن ماند و تخشوه فعولن دیگر مقبوست سواه فعولن نیز مقبوست ایمان فعولن سالمست نفوس فعولن دیگر مقصوست
عواطف فعولن نیز مقصوست فعولن فعولن سالمست بعاطف فعولن مقبوست است فلال فعولن نیز مقصوست و انع فعولن مهوسا
فعولن سالمست لغائط فعولن مثال شعر مجتث از شعر
در اصل مفاعلن مفاعلن مفاعلن مفاعلن باشد و یا مثال شعر مجتث از شعر الحق طبق گفته مصنف شعر در فرقت تو ای
معالی تاختم و زلعت تو ای امانی بیاختم تعطیش در فرقت مفعول اخرب و خرب در اصطلاح حذف دو نون مفاعلن
معمول در اصل مفاعلن بود دو یا را و دو نون را از آخر مفاعلن انداختند فاعلن ماند و فاعلن خوش آینده نبود مفعول بجاوی نهادند مفتعول
اسب مفاعلن مکفوفست و کف در اصطلاح حذف سابع ساکنست پس مفاعلن در اصل مفاعلن بود و نون را انداختند مفاعلن شد معالی فعولن
مخزوفست و حذف در اصطلاح اسقاط سبب خفیف است پس فعولن در اصل مفاعلن بود و نون را انداختند مفاعلن ماند و مفاعلن خوش آینده
نبود و فعولن بجاوی نهادند تماختم مفاعلن باز مقبوضست و اعلال قبض خود معلومست و زرتم مفعول نیز اخرب چنانکه در عروض
گفته شد مفعول و دیگر مکفوفست چنانکه معلوم شد امانی فعولن مخزوفست تماختم مفاعلن مقبوضست و مثال
شعر مجتث از گفته مصنف شعر همانی خوشتر کو بوی اندرین مدت بی همانی همان بهتر بوی اندرین موسم جز او کس تعطیش
همانی خوشتر مفاعلن کو بوی اندرین مفاعلن مدت مفاعلن بی همانی مفاعلن همانی مفاعلن کو بوی اندرین مفاعلن
موسم مفاعلن جز او کس مفاعلن مثال شعر مجتث از شعر
دوا مثال شعر مجتث از شعر شوقنانی مسکین خیال تعطیش شوقنانی فاعلاتن فاعلاتن لیس خیال
فاعلاتن مقصوست و قصر در اصطلاح حذف ساکن بیست و اسکان متحرک پس فاعلاتن در اصل فاعلاتن بود و نون را انداختند فاعلاتن ماند
و فاعلاتن خوش آینده نبود فاعلاتن بجاوی نهادند من خیالی مفاعلاتن دیگر مقبوست چنانکه گفته شد است فی
مثال شعر مجتث از شعر مفعولن مفعولن مفعولن مفعولن باشد و یا مثال شعر متقارب شعر
مثلث الالام فقلت ربی علی عقبی فان الهموم بقدر الهمم تعطیش و فا فعول مقبوست و صحیح در اصطلاح حذف خامس
ساکنست چنانکه دانسته شد پس مفعولن در اصل مفعولن بود و نون را انداختند مفعول ماند بغم اللام فعول سالمست عزمک فعول سالمست
همم فعول نیز مقبوست و لام فعول همم فعول باز مقبوضست فاند فل فعول سالمست اه فعول مخزوفست و حذف در
اصطلاح استاد سبب خفیف است پس فعول در اصل فعولن بود و نون را انداختند فعو ماند و فعو خوش آینده نبود فعل بجاوی
نهادند فقلت فعول ذریعه فعولن علی عش فعولن حصی فعل دیگر مخزوفست فاتل فعولن همم فعول
بقدر فعولن همم فعل نیز مخزوفست مثال شعر متقارب از گفته قاآنی شعر
هیا ایها الساقی هواه لقاء الکرام و ما الکروم فعولن لساقی فعولن هواه فعولن لقاء فعولن کروم فعولن
و قصر در اصطلاح حذف ساکن بیست و اسکان متحرک است پس فعولن در اصل فعولن بود و نون را انداختند و لام را اسکان کردند فعولن شد
فعولن فعولن فعولن فعولن

غندی فعولن خفیف فعولن رواد فعولن عندی فعولن رویی فعولن رواد فعولن مثال دیگر
از بحر متقارب از گفته معنف شعر
ازان جادو اند گشت عذیل غناست ۔ دلم جادو اند گشت عذیل غناست
ازان خا فعولن ذواله فعولن مقبوضست و اعلال قبض دانسته شد دوحشی فعولن سیاه فعولن مقصورست و قصر در اصطلاح
ساکن سبب و اسکان متحرک است پس فعولن در اصل مفعولن بود و نون را انداختند و لام را اسکان کردند پس مفعول شد دلم کا فعولن
وداد فعولن نیز مقبوضست عذیل فعولن عناست فعولن باز مقصورست چنانکه در عروض مذکور شد
در اصل مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن مفاعلتن باشد و باز مثال بحر سریع از گفته مصنف
وزنگه منه للاغلال حتف ۔ تطعیس خشاک مفاعلتن غلل اخا مفاعلتن معصوبست و عقیصست در اصطلاح اسکان خامس
متحرکست پس مفاعیلن در اصل مفاعیلن بود و لام که خامس متحرک است اسکان کردند مفاعلتن شد و مفاعلتن خوش این بود مفاعیلن
بجای وی نهادند بغی فعولن مقطوعست و قطع در اصطلاح حذف وتد سبب خفیف است و اسکان ماقبله پس فعولن در اصل فعلاتن
بود و نون را انداختند و لام را اسکان کردند مفاعلتن شد فعولن بجای وی نهادند وزنگلی مفاعلتن سالمست غلل اخا مفاعلتن
باز معصوبست چنانکه در جزو دوم نموده آمد بوحقد فعولن مقطوعست چنانکه در عروض مذکور شد مثال سریع متقارب
از گفته عنصری شعر
بگنج اندرش ساخته خوانها ۔ بجنگ اندرش لشکر ارانها تطعیس نکنجن فعولن دره
فعولن خبخا فعولن سنه فعل محذوفست و حذف در اصطلاح اسقاط سبب خفیف است پس فعل در اصل فعولن بود و نون که سبب
خفیف بود انداختند فعو شد و فعو خوش این بود فعل بجای وی نهادند نجنن فعولن کرا زا فعولن
فعل نیز محذوفست چنانکه در عروض مذکور شد مثال سریع متقارب از گفته امیر علی الکوبری شعر
ظریف کوبه و زیبا ۔ بهست انیس کریم و از شناسی ۔ زنود بخوانی باز کوه میکرسینا تطعیس
بیزیسی مشتغلن مطویست و طی در اصطلاح حذف رابع ساکنست پس مفتعلن در اصل مستفعلن بود و فی که رابع ساکن بود
انداختند مستفعلن مستفعلن شد و مستفعلن خوش این بود مفتعلن بجای وی نهادند تاشتی مفعولن مکشوفست
در اصطلاح حذف سابع متحرکست پس مفعولن در اصل مفعولات بود و تا مفعولات که سابع متحرک بود انداختند مفعولا ماند و مفعولا
خوش این بود مفعولن بجای وی نهادند بجا یا مفاعلتن مخبونست و خبن در اصطلاح حذف ثانی ساکنست پس مفاعلتن در اصل
مستفعلن بود و سین که ثانی ساکن بود انداختند مستفعلن شد و مستفعلن خوش این بود مفاعلتن بجای وی نهادند نرا فعلن
اصلم است و فعلم در اصطلاح استقاط وتد مفروقست پس فعلن در اصل مفعولات بود و لات که وتد مفروقست انداختند مفعو ماند و
مفعو خوش این بود فعلن بجای وی نهادند تاشتی مفعولن مکشوفست
مطویست و طی در اصطلاح چنانکه دانسته شد حذف رابع ساکنست پس فاعلات در اصل مفعولات بود و فا که رابع ساکن بود انداختند مفعولات
مفعولات و مفعولات خوش این بود فاعلات بجای وی نهادند نوظرف فاعلات
و خبن در اصطلاح حذف ثانی و مفعولات بعد از حذف رابع و حذف در اصطلاح حذف سبب است و اسکان ثانی مفعولات که رابع ساکن بود انداختند
لا ماند و لا خوش این بود فع بجای وی نهادند تاشتی مفعولن نیز مطویست چنانکه در عروض مذکور شد
لشنا مفعولن دیگر مطویست سی فع نیز محذوفست و اعلال بحر نموده شده است نوظرفی فاعلات باز مطویست
یا موزونه فاعلات دیگر مطویست میزی مفتعلن دیگر مطویست نا فع باز محذوفست چنانکه مذکور شده است
مثال بحر رمل و بحر رمل از گفته شاعر شعر سابق هذا
الشاعر الحسین ابی من قلبه قاس ۔ سار فی القوم فالهم علینا جبل راس تطعیس ساق نلشس فاعلاتن
سالمست شاعر الحق فعلاتن نیز سالمست نا لی من فعلاتن مخبونست و خبن در اصطلاح چنانکه دانسته شد حذف ثانی ساکنست پس فعلاتن
در اصل فاعلاتن بود الحق فا را انداختند فعلاتن لا لیان قاس فاعلیان مبسوطست و بسط در اصطلاح زیاده نون ساکنست
در آخر فاعلیان پس فاعلیان در اصل فاعلاتن بود نون که راقب بالف کرد و بعد از الف مقلوبه الف دیگر بزیاده کرد
فدو فاعلاتان شد و فاعلاتان خوش این بود فاعلیان بجای وی نهادند سار فلا فاعلن محذوفست و حذف در اصطلاح اسقاط
سبب خفیف است پس فاعلن در اصل فاعلاتن بود و نون که سبب خفیف است انداختند فاعلا شد و فاعلا خوش این بود فاعلن بجای وی
نهادند قوم فالهم فاعلاتن سالمست مغلینا فعلاتن مخبونست چنانکه دانسته شد جبل راس فعلاتان نیز مخبونست
مثال بحر رمل از گفته شاعر شعر اندا بنده مغلوب اعم انزا که نگفتیم
چنانکه در عروض مذکور شد بنمای زید بهانت بنمای دربا تطعیس ابدابش فعلاتن باز مخبونست قرب ملوا فعلاتن نیز مخبونست عم انزا

فعلاتن دیگر مخبونست تطعیس فعلاتن مخبون و مقصورست و خبن در اصطلاح حذف ثانی ساکنست و قصر در اصطلاح حذف ساکن سبب و اسکان متحرک
پس فعلاتن در اصطلاح فاعلاتن بود الف را انداختند و نون را انداختند فعلا شد فعلا نیز فعلاتن خوش این بود فعلاتن بجای وی نهادند بنمای فعلاتن باز مخبونست
زید فعلاتن دیگر مخبونست بنمای فعلاتن او نا فعلاتن مخبون و محذوفست خبن در اصطلاح حذف ثانی ساکنست و حذف در اصطلاح حذف وتد مفروق باسقاط سبب
خفیف است پس فعلن در اصل فعلاتن بود الف را انداختند و نون که سبب خفیف بود نیز انداختند فعلا شد و فعلا خوش این بود فعلاتن بجای وی نهادند
فعلن بجای نهادند مثال دیگر از بحر رمل هم از گفته شاعر شعر نوادر
زان دو جادو دو نرگس ۔ تخوب تا کی و تا ناز ۔ زار گریانم و عزیز انوهه روز دراز تطعیس زاد جادو فاعلاتن نرگس نجح
فاعلاتن تخوب تا کی فاعلاتن نوزبان فاعلاتن شیوه تا فاعلاتن مقصورست و قصر در اصطلاح حذف ساکن سبب و اسکان متحرک است پس فاعلاتن در اصل فاعلاتن
بود و نون را انداختند و تا را اسکان کردند فاعلات شد و فاعلات خوش این بود فاعلاتن بجای وی نهادند لو گریا فاعلاتن لو گریا فاعلاتن
زهره زو فاعلاتن زهره زو فاعلاتن مخبونست و قصر در اصطلاح حذف ثانی ساکنست چنانکه دانسته شد و قصر حذف ساکن السبب و اسکان متحرک است
پس فعلاتن در اصل فعلاتن بود الف را انداختند و نون که ثانی ساکنست چنانکه دانسته شد فعلات شد فعلات خوش این بود فعلاتن بجای وی نهادند
فعلاتن در اصل فعلاتن بود الف را انداختند و نون که ثانی ساکنست چنانکه دانسته شد فعلات شد فعلات خوش این بود فعلاتن بجای وی نهادند
بحر متقارب در اصل فعولن فعولن فعولن فعولن باشد و باز مثال شعر عنصری از گفته شاعر شعر
لیلهو وهل لیلهمن مدان نهارا تطعیس ازانهن فعولن نهاد فعولن نهوی فعولن للهو فعولن
وعلی فعولن لهن فعول مقبوضست و قبض در اصطلاح حذف خامس ساکنست پس فعول در اصل فعولن بود و نون را انداختند فعول شد
مدان فعولن نهارا فعولن مثال بحر رمل در اصل فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن باشد و باز مثال شعر عنصری از گفته شاعر
هم از گفته شاعر شعر نج شیر قرنک عذ آمنا ۔ انما عذ کبرق منتجع تطعیس نج شیر فاعلاتن
بکد عذ فعلاتن مخبونست آمنا فاعلن محذوفست حذف در اصطلاح حذف ساکن سبب خفیف است پس فاعلاتن در اصل فاعلاتن بود و کرد انداختند فاعلا
ماند فاعلن بجای وی نهادند لنا فاع فاعلاتن منتجع فاعلاتن مثال دیگر از بحر رمل
کوید شعر دیر کا گنا گو ریز زیر ز انان آرزیز تطعیس زیر گاگو فاعلاتن گاگو فاعلاتن مقصورست
و قصر در اصطلاح حذف ساکن السبب و اسکان متحرک پس فاعلاتن در اصل فاعلاتن بود و نون را انداختند و تا را اسکان کردند فاعلات شد فاعلات
خوش این بود فاعلاتن بجای وی نهادند نا زیر فاعلاتن دیگر مقصورست چنانکه در عروض مذکور شد فاعلات شد
بحر رمل مثمن هم از گفته شاعر شعر زا اشم درمان درد م کرم یار ۔ داء حرکم درد نا حرم شمار
تطعیس زا اشم فاعلاتن نان درد م فاعلاتن گرم یار فاعلاتن درد نا حرم فاعلاتن
فاعلاتن نیز مقصورست فاعلاتن مثال دیگر از بحر رمل مثمن از گفته شاعر شعر
ادیب نظری سر زنظر ز احمد ز خرد ماز نظر ۔ زنظر م ز نظر ز نظر م ز نظر م ز نظر ۔ تطعیس
زنظر ز فاعلاتن باز مخبونست و خبن در اصطلاح حذف ثانی ساکنست پس فعلاتن در اصل فاعلاتن بود الف فا را انداختند فعلاتن
فعلاتن نیز مخبونست چنانکه مذکور شد زنظر فعلاتن ما فعلاتن مدرنی
فعلاتن نیز مخبونست و خبن در اصطلاح چنانکه دانسته شد حذف ثانی ساکنست پس فعلاتن در اصل فاعلاتن بود الف را انداختند فعلاتن
و قصر در اصطلاح حذف ساکن السبب و اسکان متحرک است پس فعلاتن در اصل فاعلاتن بود الف فا را انداختند فعلاتن شد
اسکان کردند فعلات شد و فعلات خوش این بود فاعلاتن بجای وی نهادند نو نظر م فعلاتن زنظر م فعلاتن
فعلاتن دیگر فعلاتن باز مخبونست و مقصورست چنانکه در عروض مذکور شد مثال بحر طویل تمثیل در اصل فعولن مفاعیلن
فعولن مفاعیلن باشد و باز مثال شعر بحر طویل از گفته شاعر شعر تمنت سلمی ان اموت صبابة ۔ واهون شیء
عندنا ما تمنت تطعیس تمنت فعولن سلمی ان فعولن اموت فعول مقبوضست و قبض در اصطلاح حذف خامس
ساکنست پس فعول در اصل فعولن بود و نون که خامس ساکن بود انداختند فعول شد صبابة مفاعیلن دیگر مقبوضست
واهون فعول دیگر مقبوضست بشیء عن مفاعیلن دنا فا فعول تمنت فعولن محذوفست و حذف در اصطلاح اسقاط سبب
خفیف است پس فعولن در اصل مفاعیلن بود و نون که سبب خفیف بود انداختند مفاعی ماند و مفاعی نون این بود فعولن بجای وی
نهادند مثال دیگر از بحر طویل هم از گفته شاعر شعر
ولیس الی داع الندی بسریع ۔ تخریج الی ابن العز یستمرعی ضنه
تطعیس سریع فعولن الینعم مفاعیلن یستمر فعول نیز مقبوضست
مفاعلن دیگر مقبوضست ولیس فعول باز مقبوضست الی داعن مفاعیلن یستمر فعول نیز مقبوضست سریع
فعولن محذوفست و حذف در اصطلاح اسقاط سبب خفیف است پس فعولن در اصل مفاعیلن بود و نون که سبب خفیف بود انداختند مفاعی شد فعولن بجای
وی نهادند مثال بحر کامل مرسل در اصل متفاعلن متفاعلن متفاعلن باشد و باز مثال شعر بحر کامل
از گفته شاعر شعر سکران سکر هوی و سکر مدامه ۔ انا یتفیق فی به سکران تطعیس سکر کامل هم
مستفعلن مقبوضست و اضمار در اصطلاح اسکان ثانی متحرکست پس مستفعلن در اصل متفاعلن بود و تا را اسکان کردند متفاعلن

شد و متفاعلن خوش این بود مستفعلن بجای وی نهادند رهوی و سر متفاعلن رهامه متفاعلن انا یل
مستفعلن دیگر مقبوضست چنانکه در صدر جزو گفته شد وقط در اصطلاح حذف ساکن وتد و اسکان متحرک است پس متفعولن در اصل متفاعلن
بود تا را اسکان کردند متفعلن شد مستفعلن بجای وی نهادند و بعد از آن نون را انداختند و لام را اسکان کردند مستفعل
شد و مستفعل خوش این بود مفعولن بجای وی نهادند مثال بحر متقارب از گفته غضائری شعر
عصا تطعیس عصایر فعولن کرنش فعولن نجم فعولن بود فعل محذوفست و حذف در اصطلاح اسقاط سبب خفیف است پس فعولن در اصل فعولن بود و نون که سبب خفیف بود انداختند فعو شد و فعو خوش این بود فعل بجای وی نهادند هوا ژدها گرد باید
نا فعولن عصا فعولن فعل نیز محذوفست چنانکه در عروض مذکور شد مثال دیگر از بحر متقارب هم از گفته شاعر شعر
قرار از دل من ربود آن نگار ۔ بدان عنبرین طره بی قرار ۔ نگارست و شاره من زجون زهوا
و خماره آن نگار ۔ خمار نیست در من عنابی شراب ۔ در اندیه آن نرگس پر خمار ۔ کنار من اژدر دست
تا مند تجی ۔ مرا پر شد از خون دیده کنار ۔ شمار غمر او ندانم از آنک ۔ فزون شد غمر او ز حد شمار
تطعیس زار زن فعولن دلی من فعولن زبودن فعولن نگار فعول مقصورست و قصر چنانکه دانسته شد حذف ساکن سبب است
و اسکان متحرک پس فعولن در اصل فعولن بود و نون که ساکن بود انداختند و لام را اسکان کردند فعول شد مواعن فعولن بری فعولن
ره بی فعولن قرار فعول نیز مقصورست نگار فعول نرخ فعولن زای من فعولن زجون فعول دیگر مقصورست
زهوا فعولن نرخ فعولن زای آن فعولن نگار فعول مقصورست خماری فعولن نرگس فعولن خمار فعول نیز مقصورست
فعول نیز مقصورست در تد فعول مقبوضست و اذ فعولن کرنش فعولن خمار فعول مقصورست کنار فعولن
من اژدر فعولن نشاند فعولن تجی فعل محذوفست و حذف در اصطلاح حذف ساکن السبب و اسکان متحرک است پس فعولن در اصل فعولن بود و نون را
انداختند فعو باز فعل بجای وی نهادند مرا پر فعولن شد فعولن زدبد فعولن کنار فعول نیز مقصورست
شمار فعولن غمر او فعولن ندانم فعولن از آنک فعول مقبوضست فزون شد فعولن غمر او فعولن زحد فعولن شمار
فعول مقصورست و اعلال قصر نموده شد مثال
شعر بحر وافر از گفته شاعر شعر
بسار بر شیخ بیشه المنایا ۔ و نبی من عطیتها النسار تطعیس نسار بر
مفاعلتن مفعولن و عقیصست و عقیص در اصطلاح اسکان خامس متحرکست پس مفاعیلن در اصل مفاعلتن بود و لام را اسکان کردند مفاعلتن شد مفاعیلن بجای
نهادند شیخ بیشه سالمست مثالا فعولن مقطوعست و قطع در اصطلاح حذف وتد مفروق باسقاط سبب خفیف است پس فعولن در اصل
در اصل مفاعلتن بود و نون را انداختند و لام را اسکان کردند مفاعلت شد و مفاعلت خوش این بود مفاعیلن بجای وی نهادند و نبی من
مفاعیلن باز مقبوضست چنانکه در صدر نموده شد عطیتها مفاعلتن سار فعولن نیز مقبوضست
شعر بحر طویل از گفته شاعر شعر
ذوالیب سود کالعصا قد ارسلت ۔ لن اطلبنا النفوس ذوالیب تطعیس سود ذوالیب فعولن
تبتر و قبض در اصطلاح حذف خامس ساکنست پس فعولن در اصل فعولن بود و نون را انداختند فعول شد
عنا فا فعولن دار سلت مفاعلتن نیز مقبوضست پس مفاعلتن در اصل مفاعیلن بود و یای که خامس ساکن بود انداختند مفاعلتن
شد لن فا فعولن هاهنا مفاعلتن نفوس فعول نیز مقبوضست ذوالیب مفاعلتن باز مقبوضست چنانکه
در عروض مذکور شد مثال بحر مجتث از گفته مصنف شعر فتسری کمیل الصبح و کرا الظن ۔ عدکر الطیب النری ۔ ونفری بسیوف
الهنی ۔ دمی امرض فی النغری ۔ و یجری فی شری الحمل ۔ علی شاکلة البحری تطعیس نفری بسیوف
مفاعیلن مکفوفست و کف در اصطلاح حذف سابع ساکنست پس مفاعیلن در اصل مفاعیلن بود و نون که سابع ساکن بود انداختند
مفاعی شد جمیلهضن مفاعیلن عدو کاظ مفاعیلن سیلنشری مفاعیلن و نفریت مفاعیلن باز
مکفوفست شیوفلهن مفاعیلن دمی امرض مفاعیلن باز مکفوفست فتسیفری مفاعیلن و یجری فی
مفاعیلن شری الحمل مفاعیلن دیگر مکفوفست علی شاکلة مفاعیلن باز مکفوفست لتسیفری مفاعیلن
مثال بحر متقارب مثمن در اصل فعولن فعولن فعولن فعولن باشد و باز مثال شعر
از گفته شاعر شعر هوائی تو از آن گیدی فعالم ۔ که پاکیزه تر از سر نیکو هوائی تطعیس هوائی مفاعلتن
شعر بحر متقارب

کرائی دوانی خاک بینی ۔ کنی رخم در وقت ذی من کرائی ۔ جراگاه من بود شیرین بماس
جرائی من از من رسیده جرائی تطعیس جرائی فعولن گاه نزا فعولن هوائی فعولن سر نیکو فعولن هوائی فعولن کرائی فعولن
زیر فعولن بقا فعولن ز آزاد فعولن سر نیکو فعولن هوائی فعولن کرائی فعولن جراگا فعولن
زیر فعولن بینی فعولن کنی فعولن مزروق فعولن نزی من فعولن کرائی فعولن جراگا فعولن
شعر بحر هزج از گفته شاعر شعر
شکی فعولن کنات فعولن جرائی فعولن سر من فعولن رسیده فعولن جرائی فعولن
سالمست در اصل فاعلاتن مستفعلن فاعلاتن مستفعلن باشد و باز مثال بیمین تو
شکیب داده بسیار بیشمار تو عدل خورده یمین تطعیس بیمین فعلاتن بخبن نیز مخبونست و خبن در اصطلاح حذف ثانی
ساکنست پس فعلاتن در اصل فاعلاتن بود الف فا را انداختند فعلاتن شد مثالا مفاعلتن نیز مخبونست و اعلال اصل دانسته شد پس مفاعلتن
در اصل مستفعلن بود و سین ثانی ساکن بود انداختند مفتعلن شد و مفتعلن خوش این بود مفاعلتن بجای وی نهادند و بیشمار فعلاتن
مخبون و مقصورست و خبن در اصطلاح حذف ثانی ساکنست چنانکه دانسته شد و قصر حذف ساکن السبب و اسکان متحرک است پس فعلاتن
در اصل فاعلاتن بود الف فا را انداختند و نون که ثانی ساکن بود انداختند فعلات شد و اسکان کردند فعلات شد و فعلات خوش این بود
فعلاتن بجای وی نهادند بیساری فعلاتن باز مخبونست تو لخره مفاعلتن نیز مخبونست دیمین فعلاتن باز مخبونست
چنانکه در عروض نموده شد مثال
بحر کامل مرسل در اصل متفاعلن متفاعلن متفاعلن باشد و باز مثال
بحر کامل از گفته شاعر شعر اما القبور فانها مانوسة ۔ بجوار قبر کرو الدیار قبور تطعیس انها قبور مستفعلن
مقبوضست و اضمار در اصطلاح اسکان ثانی متحرکست پس مستفعلن در اصل متفاعلن بود و تا که ثانی متحرک بود اسکان کردند متفاعلن شد و متفاعلن
خوش این بود مستفعلن بجای وی نهادند فانها سالمست متفاعلن مانوسة دیگر مقبوضست اعلال اضمار نموده شد
صدر نموده شد بجوار قبر متفاعلن رکو قبر دیا متفاعلن قبور فعلاتن مقبوضست و قبض در اصطلاح حذف ثانی ساکنست پس فعلاتن در اصل
الحرکه فاعلیست پس فعلاتن در اصل متفاعلن بود و نون را انداختند و لام را اسکان کردند متفاعلن شد فعلاتن بجای وی نهادند
مثال بحر طویل مثمن در اصل فعولن مفاعیلن فعولن مفاعیلن باشد و باز مثال شعر بحر طویل از گفته مصنف سر کند جار
اقسام الفضائل کلها ۔ فاسی وحیدا فی فنون الفضائل تطعیس لکها فعولن ذا قسام مفاعیلن
فضا فعول مقبوضست و قبض در اصطلاح حذف خامس ساکنست پس فعول در اصل فعولن بود و نون را انداختند فعول شد لکلها
سر متقارب مثمن در اصل فعولن فعولن فعولن فعولن باشد و باز وحیدا فی فعولن فضائل مفاعیلن دیگر مقبوضست مثال
بحر متقارب از گفته شاعر شعر همه عشق
انجمن کردمن ۔ همه نیکوی کرد او انجمن تطعیس همه فعولن قاوان فعولن
جمنگ فعولن دمن فعل محذوفست و حذف در اصطلاح اسقاط سبب خفیف است پس فعلا در اصل فعولن بود و نون را انداختند
فعو باز فعل بجای وی نهادند همه نی فعولن کانی کر فعولن ذو او ان فعولن جمن فعل محذوفست و حذف در اصطلاح حذف وتد مفروق
در عروض نموده آمد بحر متقارب مثمن در اصل مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن باشد و باز مثال
بحر متقارب از گفته شاعر شعر اگر بنگر جنان بنگر نگارد ۔ مرا زاد ان خجسته دست بنگر ۔ اگر از رخان دانست و رخن
درود از جان من بر جان ازرد تطعیس اگر بنگر مفاعیلن جنان بنگر مفاعیلن بنگارد مفاعیلن مرا زاد ان مفاعیلن
مفاعیلن در اصل مفاعیلن بود و نون را انداختند مفاعی ماند فعولن بجای وی نهادند مرا زاد ان مفاعیلن خجسته دمن
مفاعیلن بنگر فعولن باز محذوفست و کرد ازرد مفاعیلن جنان دانست مفاعیلن نگر فعولن نیز محذوفست
درود ز جان مفاعیلن من برجا مفاعیلن ازرد فعولن باز محذوفست و اعلال ضمائر نموده در عروض مذکور شد اول مفعولن
مثال بحر کامل مسدس در اصل متفاعلن متفاعلن متفاعلن باشد و باز مثال شعر کامل از گفته شاعر
واذ البلابل افصحت بلغاتها ۔ فانف البلابل باحتساء بلابل تطعیس افصحت متفاعلن بلغاتها
متفاعلن بلغاتها متفاعلن فانف البلابل مستفعلن مقبوضست و اعلال چنانکه بالا نموده آمد بلابل متفاعلن
بلابل متفاعلن شعر بحر متقارب از گفته مصنف شعر گر نمایند داد من از فلک جو
ایزد تعالی بحر متقارب مثمن در اصل فعولن فعولن فعولن فعولن باشد و باز مثال
تطعیس کا فعولن بده فعولن دمن از فعولن فلک فعل محذوفست جایزد
فعولن محذوفست و حذف در اصطلاح حذف وتد مفروق باسقاط سبب
فعولن فعولن فعولن فعولن باشد و باز مثال بحر متقارب مثمن در اصل فعولن
فعولن مفعولن فعولن باشد و باز مثال شعر بحر متقارب از گفته شاعر شعر وهت عرما تاکر لما کبرت ۔ وما کان من بود شیرین بماس

تقطیع وقطع فعولن مقبوض است و فعولن در اصل مفاعیلن بود و نون را انداختند و یاء ساکن ماقبل را حذف کردند فعولن شد و دو بار مثال
وَنَاقَةٍ فعولن دیگر مقبوض است کُنَّا فعولن حَسْرَى فعولن وَنَاکَا فعولن لَمْنَشَا فعولن بِهَا آن فعولن لَهِیَ فعل
مخبوت و حذف در اصطلاح اسقاط سبب خفیف از آخر است پس فعولن در اصل فعولن بود و نون را انداختند فعولن شد و دو بار
نماند کنه مصنف سر بیکاری در ای بیچ حجت بحر هزج مسدس در اصل مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن باشد و دو بار مثال
مفاعیلن مخبوت فعولن مخبوت مقصور است و حذف در اصطلاح حذف ثانی ساکن است چنانکه در انتهاء مقصور است و حذف
اصطلاح حذف ساکن السبب و اسکان متحرک است پس مفاعیلن در اصل مفاعیلن بود و نون را انداختند و لام را اسکان کردند مفاعیلن شد
مثال بحکایت صبر و شکر در اصل مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن بود و دو بار مثال شعر بحر کامل از کنه ابو هام سر وَمَنْ الَّهُ بِعَاقَاکَ
سَلَامٌ کُلُّ عُقْدَةٍ صَبْرُهُ الْأَیَّامُ سطعیل وَمَنْ الَّهُ مُتَفَاعِلُ مُتَفَاعِلُ مُتَفَاعِلُ مُتَفَاعِلُ دو بار سَبَبَا فعلاتن فعلاتن
وقطع در اصطلاح حذف ساکن السبب و اسکان ماقبل است پس فعلاتن در اصل متفاعلن بود و نون را انداختند و لام را اسکان کردند متفاعلن شد
بجای وی نماند لَوْ خَلَقُوا مُتَفَاعِلُ مُتَفَاعِلُ مُتَفَاعِلُ مُتَفَاعِلُ مُتَفَاعِلُ مُتَفَاعِلُ مُتَفَاعِلُ مُتَفَاعِلُ
مُتَفَاعِلُ شد و متفاعلن خود را نبود و مستفعلن بجایش نماند دَهْ ضَرْبَ مُتَفَاعِلُ الْمَامُ مُتَفَاعِلُ مُتَفَاعِلُ مُتَفَاعِلُ مُتَفَاعِلُ
در اصطلاح حذف ساکن السبب و اسکان ماقبل است و اضمار در اصطلاح اسکان ثانی متحرک است پس مستفعلن در اصل متفاعلن بود و تاء را اسکان کردند
فتند و لام را اسکان کردند و تاء را نیز اسکان کردند پس متفاعلن مضمر متفاعلن شد مضمر متفاعلن و مضمر متفاعلن
سدس در اصل مفاعلن مفاعلن مفاعلن باشد و دو بار مثال شعر بحر رمل از کنه ابو نواس سر دَلَّنِی وَمَا اَنْ شَبَّ مِنْ کَبْرٍ وَلَا شَیْبٍ
لَقِیتُ مِنَ الْاَحِبَّةِ مَا اَشَاءُ سطعیل فَمَا اَنْ شَبَّ مُتَفَاعِلُ مُتَفَاعِلُ مُتَفَاعِلُ مُتَفَاعِلُ مُتَفَاعِلُ مُتَفَاعِلُ مُتَفَاعِلُ مُتَفَاعِلُ
اصل مفاعلن بود و لام که فاصله متحرک بود اسکان کردند مفاعلتن شد و مفاعلتن خود نیز نبود مفاعیلن بجای وی نماند مِنْ کَبْرٍ
مفاعلتن وَلَا فعولن مقبوض و قطع در اصطلاح حذف ثانی ساکن است و اسکان ماقبل متحرک پس فعولن در اصل مفاعلتن بود و تاء را
انداختند و لام را اسکان کردند مفاعلن شد فعولن بجایش نماند لَقِیتُ مِنَ اَحِبَّتِهَا مفاعلتن اَشَاءُ فعولن دیگر مقطوع
فست بحر هزج مسدس در اصل مستفعلن مستفعلن مفعولات باشد و دو بار مثال شعر بحر سریع از کنه ابو
التیه البیوسی سر یَا غَالِبَ النَّاسِ بِجُودِ الْیَدِ اَنْتَ عَلَی التَّحْقِیقِ مَغْلُوبُ شَلَّتْ اَنَامِلُ الْغُفْرَةِ وَلَّتْ اَنَّکَ مَغْلُوبٌ
وَمَغْلُوبٌ سطعیل یَا غَالِبَ مُسْتَفْعِلُ مُسْتَفْعِلُ مَفْعُولَاتُ مفعولات بود و مفعولات در اصطلاح حذف ساکن السبب و اسکان متحرک است پس مستفعلن در اصل
مستفعلان بود و نون را انداختند مستفعلن شد مستفعلن بجایش نماند وَاهِ فاعلن مطوی مکسوف و طی در اصطلاح حذف رابع
خستین پس مستفعلان فاعلن بجایش نماند اَشْکَلَتْ مفتعلن دیگر مطوی است پس فاعلن در اصل مفتعلن بود و واو را ساکن کردند تا تاء را خواهد
در اصطلاح اسقاط و تذییل و قطع در مفعولات پس فعولن در اصل مفعولات بود و واو را انداختند و لام را ساکن کردند مفعولات شد
بجای وی نماند تَلْکَ اَرَاهُ مُتَفَاعِلُ بازمطوی است لَلْقَفْلَقَةِ مستفعلن لَوْ بِرْ فعولن اصل است و صلح
گفته شد اَنْکَمْ مفتعلن دیگر مطوی است فَوْضَ وَشَّ مستفعلن لَوْ بِرْ فعولن فاعلن باز مطوی مکسوف چنانکه در لفظ واو
بحر هزج مسدس در اصل مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن باشد و دو بار مثال شعر بحر هزج از کنه شاعر سر اَمِیرُ اَکْرَمُ اَمْرُدُ اَکْرَمُ
حَمَّالُ اَثْقَالٍ بِتَوْقِیعٍ تَوَلَّی بُودُمُ اَزْغَزَلْ نَدَانَمْ کَه تَوْقِیعٍ تَوْ هَرْ کَسْتَ اَمِیرُ اَکْرَمُ اَمْرُدُ اَکْرَمُ
بَغْزُ مفاعیلن لَکْرُدِی فعولن مخبوت و حذف در اصطلاح اسقاط سبب خفیف پس فعولن در اصل مفاعیلن بود و نون را انداختند
فتند مفاعی شد فعولن بجای وی نماند سَرْخَامِی مفاعیلن بَعْدَ تَمَا مفاعیلن لَغْزَلْ مَسْتَ مقصور و قصر در
اصطلاح حذف ساکن السبب و اسکان متحرک است پس فعولن در اصل مفاعیلن بود و نون را انداختند مفاعیل شد مفاعیل بجای وی نماند
بَتَوْقِیعٍ مفاعیلن تَایَمْ نَوْ مفاعیلن دَرْغَزْ مفاعیلن باز مقصور است نَدَانَسْتَم مفاعیلن لَتَوْقِیعٍ مفاعیلن
دَ تَهْرَلَسْتَ مفاعیلن باز مقصور است و اعلال قصر ممنوع است بَرْ مفاعیلن بحر رمل مثمن در اصل مفاعیلن
مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن باشد و دو بار مثال شعر بحر رمل از کنه عنصری سر چو چهان بود دست سمن در اصل فاعلاتن
مشکب زلف بارم شبی بر باد مشک افشان کند لَطَعْبِشَ نَا چهان بود دست سمن در اصل فاعلاتن
بَادُ مُشْکَا دَ مُشْکَ فاعلن مخبوت و حذف در اصطلاح اسقاط سبب خفیف بود دَ مُشْکَا فاعلاتن
وتد که سبب خفیف بود انداختند فاعلا ماند فاعلن بجای وی نماند زُلْفِیَارَمْ مَهْرَشَبِی فاعلاتن فاعلاتن
شَکَنَدْ فاعلاتن فاعلن باز مخبوت و حذف بحر هزج مثمن در اصل مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن
فعولن باشد و دو بار مثال شعر بحر متقارب از قول شرشری سر خرابات ابدغشانی الشام فلسنا نری لک فیها مرانا
تقطیع ضَرَاءِ فعولن مقبوض و قبض در اصطلاح حذف خامس ساکن است سر فعولن در اصل فعولن بود و نون را انداختند فعولن

تقطیع وقطع فعولن مقبوض است و قبض در اصطلاح حذف خامس ساکن است سر فعولن در اصل فعولن بود و نون را انداختند فعولن
مخبوت و حذف در اصطلاح اسقاط سبب خفیف است پس فعولن در اصل فعولن بود و نون را انداختند فعولن شد فعولن بجای وی
نماند کُنَّا فعولن حَسْرَى فعولن وَنَاکَا فعولن لَمْنَشَا فعولن بِهَا آن فعولن لَهِیَ فعل
کنه مصنف سر بیکاری در ای بیچ حجت بحر هزج مسدس در اصل مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن باشد و دو بار مثال شعر بحر هزج
مفاعیلن مخبوت فعولن مخبوت فَرْنَی هَرْکَ مفاعیلن نَیَازُودِی مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن
اصطلاح حذف ساکن السبب و اسکان متحرک است پس مفاعیلن در اصل مفاعیلن بود و نون را انداختند و لام را اسکان کردند مفاعیلن شد
مثال بحکایت صبر و شکر در اصل مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن باشد و دو بار سطعیل نَیَازُودِی مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن
مفاعیلن مخبوت فعولن مخبوت مقصور است و حذف در اصطلاح حذف ساکن السبب و اسکان متحرک است پس مفاعیلن در اصل مفاعیلن بود و نون را انداختند مفاعیل شد مفاعیل بجای وی نماند
مثال بحکایت صبر و شکر در اصل مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن باشد و دو بار مثال شعر بحر هزج از کنه شاعر سر
شَبَّ نَارُ الْحَرْبِ اَوْ اَخْرَجَتْ عَنْ اَنْیَابِهَا اَوْ اَخْرَجَتْ عَنْ اَنْیَابِهَا سطعیل شَبَّ نَارُ مُفَاعِلُ مُفَاعِلُ مُفَاعِلُ مُفَاعِلُ مُفَاعِلُ مُفَاعِلُ مُفَاعِلُ مُفَاعِلُ
اصطلاح حذف ساکن السبب و اسکان متحرک است پس مفاعیلن در اصل مفاعیلن بود و نون را انداختند و لام را اسکان کردند مفاعیلن شد
مفاعیلن بجای وی نماند وَاَخْرَجَتْ مفاعیلن عَنْ اَنْیَابِهَا مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن
مثال بحکایت صبر و شکر در اصل مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن باشد و دو بار سطعیل وَاَخْرَجَتْ مُفَاعِلُ مُفَاعِلُ مُفَاعِلُ مُفَاعِلُ مُفَاعِلُ مُفَاعِلُ مُفَاعِلُ مُفَاعِلُ
اصطلاح حذف ساکن السبب و اسکان متحرک است پس مفاعیلن در اصل مفاعیلن بود و نون را انداختند و لام را اسکان کردند مفاعیلن شد
مفاعیلن بجای وی نماند عَنْ اَنْیَابِهَا مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن
مثال بحکایت صبر و شکر در اصل مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن باشد و دو بار مثال شعر بحر هزج از کنه شاعر سر
اَرْزَاقُ اَرْبَابِ الْعُلَی مَنْ اَجْلِهَا اَرْزَاقُ اَرْبَابِ الْعُلَی سطعیل اَرْزَاقُ مُفَاعِلُ مُفَاعِلُ مُفَاعِلُ مُفَاعِلُ مُفَاعِلُ مُفَاعِلُ مُفَاعِلُ مُفَاعِلُ
اصطلاح حذف ساکن السبب و اسکان متحرک است پس مفاعیلن در اصل مفاعیلن بود و نون را انداختند و لام را اسکان کردند مفاعیلن شد
مفاعیلن بجای وی نماند مَنْ اَجْلِهَا مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن
مثال بحکایت صبر و شکر در اصل مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن باشد و دو بار سطعیل اَرْزَاقُ مُفَاعِلُ مُفَاعِلُ مُفَاعِلُ مُفَاعِلُ مُفَاعِلُ مُفَاعِلُ مُفَاعِلُ مُفَاعِلُ
اصطلاح حذف ساکن السبب و اسکان متحرک است پس مفاعیلن در اصل مفاعیلن بود و نون را انداختند و لام را اسکان کردند مفاعیلن شد
مفاعیلن بجای وی نماند مَنْ اَجْلِهَا مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن
مثال بحکایت صبر و شکر در اصل مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن باشد و دو بار مثال شعر بحر هزج از کنه شاعر سر
اَرْزَاقُ اَرْبَابِ الْعُلَی مَنْ اَجْلِهَا اَرْزَاقُ اَرْبَابِ الْعُلَی سطعیل اَرْزَاقُ مُفَاعِلُ مُفَاعِلُ مُفَاعِلُ مُفَاعِلُ مُفَاعِلُ مُفَاعِلُ مُفَاعِلُ مُفَاعِلُ
اصطلاح حذف ساکن السبب و اسکان متحرک است پس مفاعیلن در اصل مفاعیلن بود و نون را انداختند و لام را اسکان کردند مفاعیلن شد
مفاعیلن بجای وی نماند مَنْ اَجْلِهَا مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن
مثال بحکایت صبر و شکر در اصل مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن باشد و دو بار

تفعیل مفعول فاعلان فاعلان فاعلان فاعلان

شعر بحر متقارب از گفتهٔ ابا الفرج رونی شعر ترتیب ملک و خواجه دست و زیم داد

فعولن فعولن فعولن فعولن مفعول مفعول در اصل فعولن بود نون را انداختند و لام را ساکن کردند و قبض در اصطلاح حذف خامس ساکن است پس فعولن شد

تقطیع

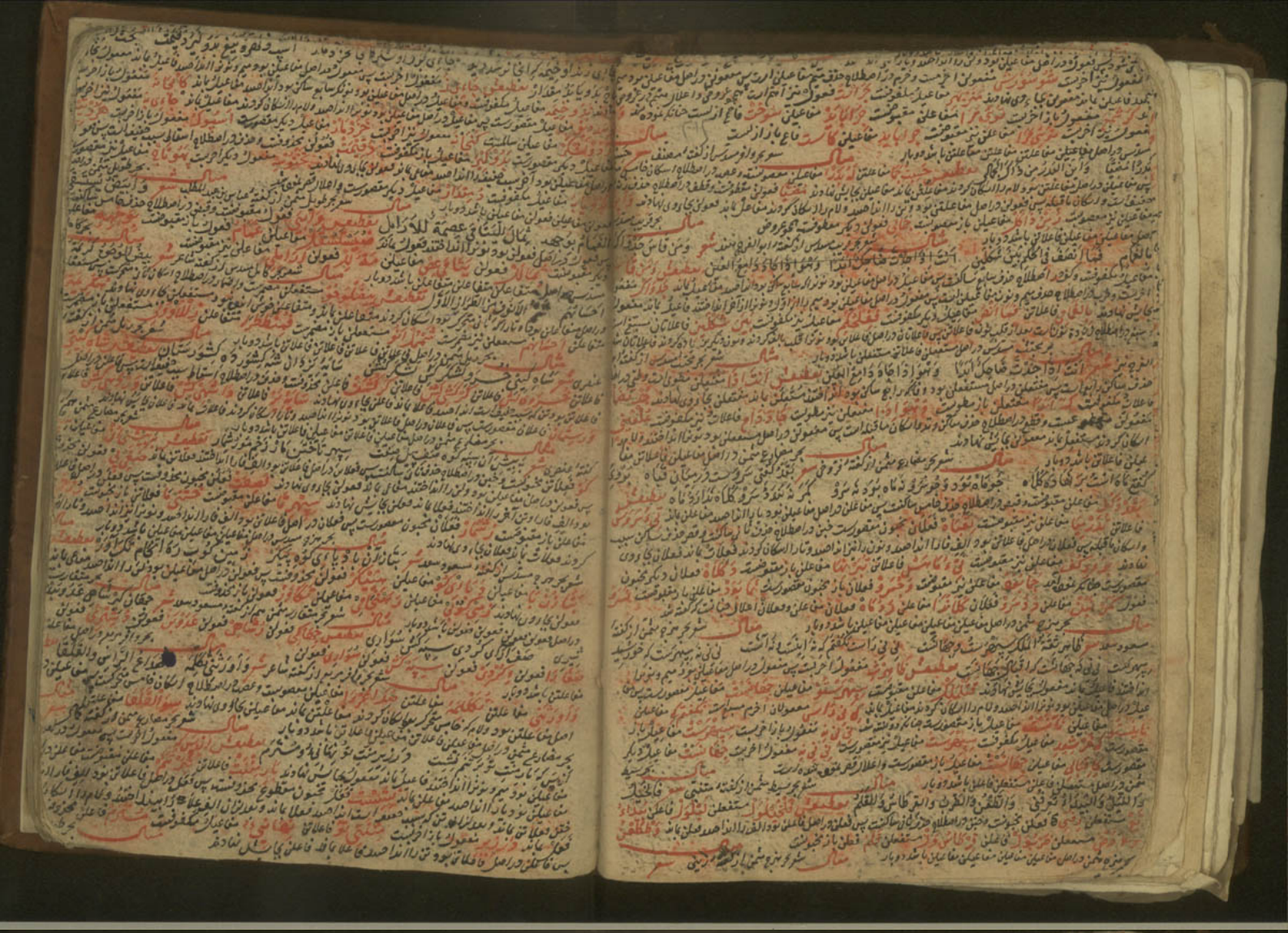

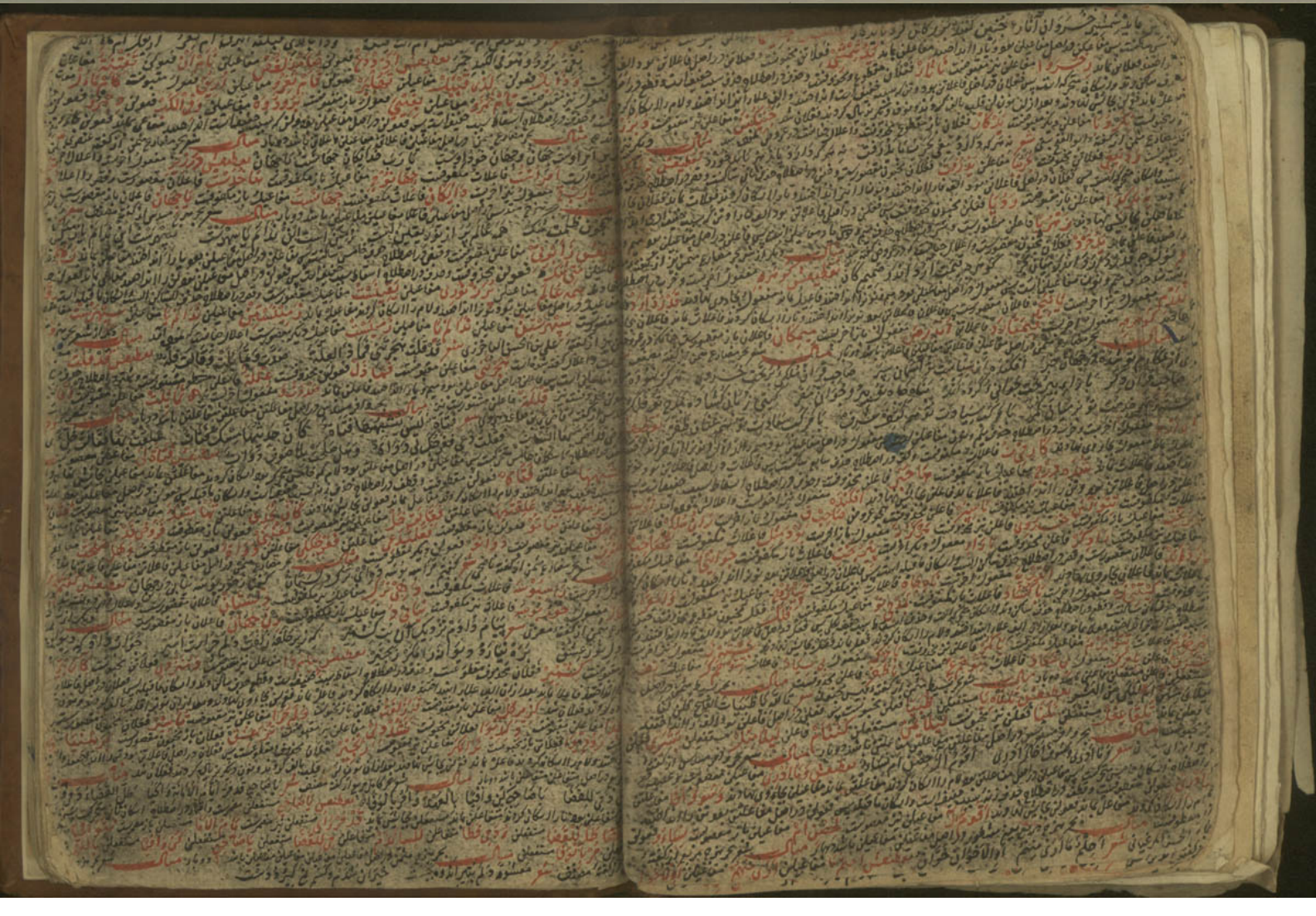

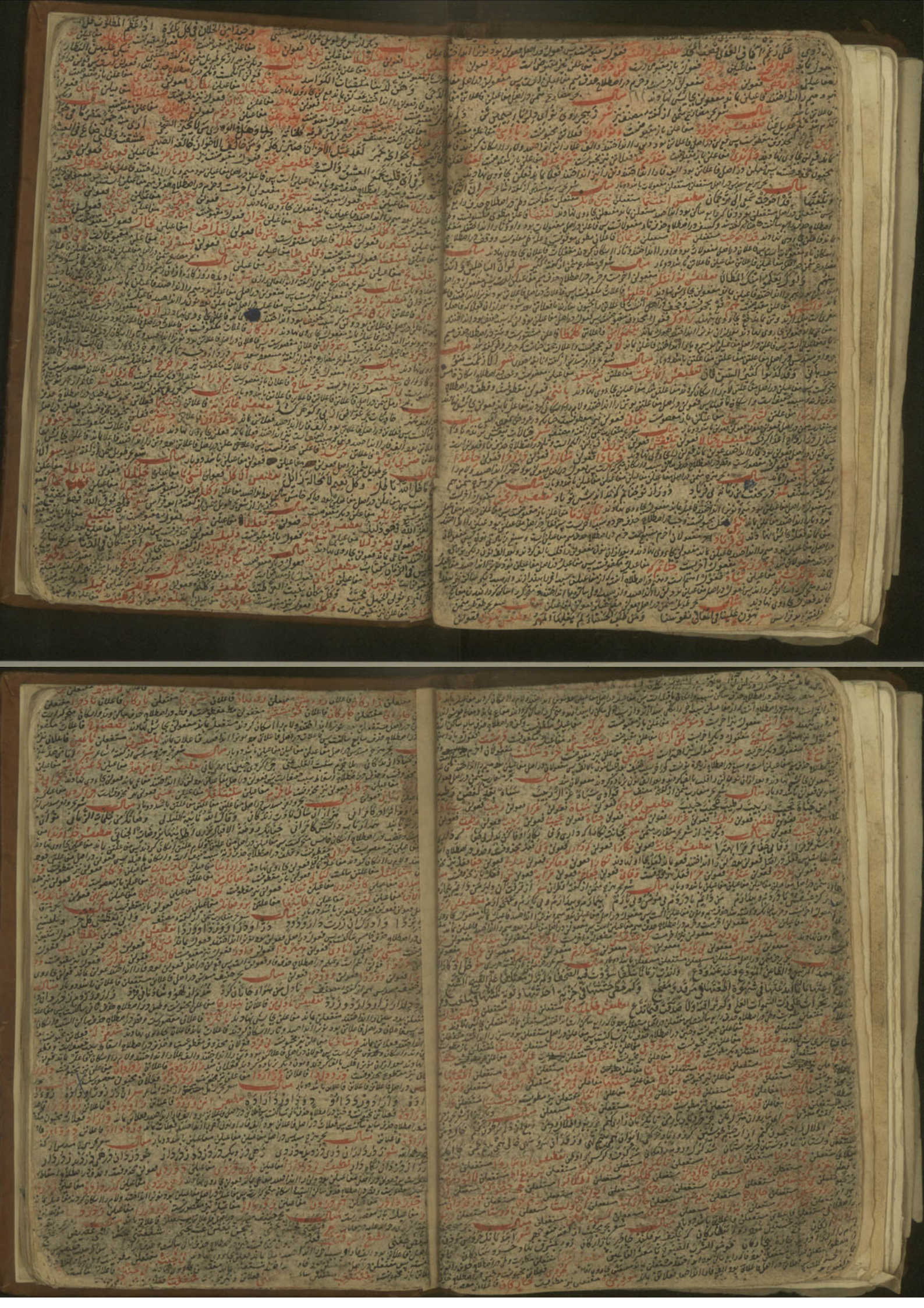

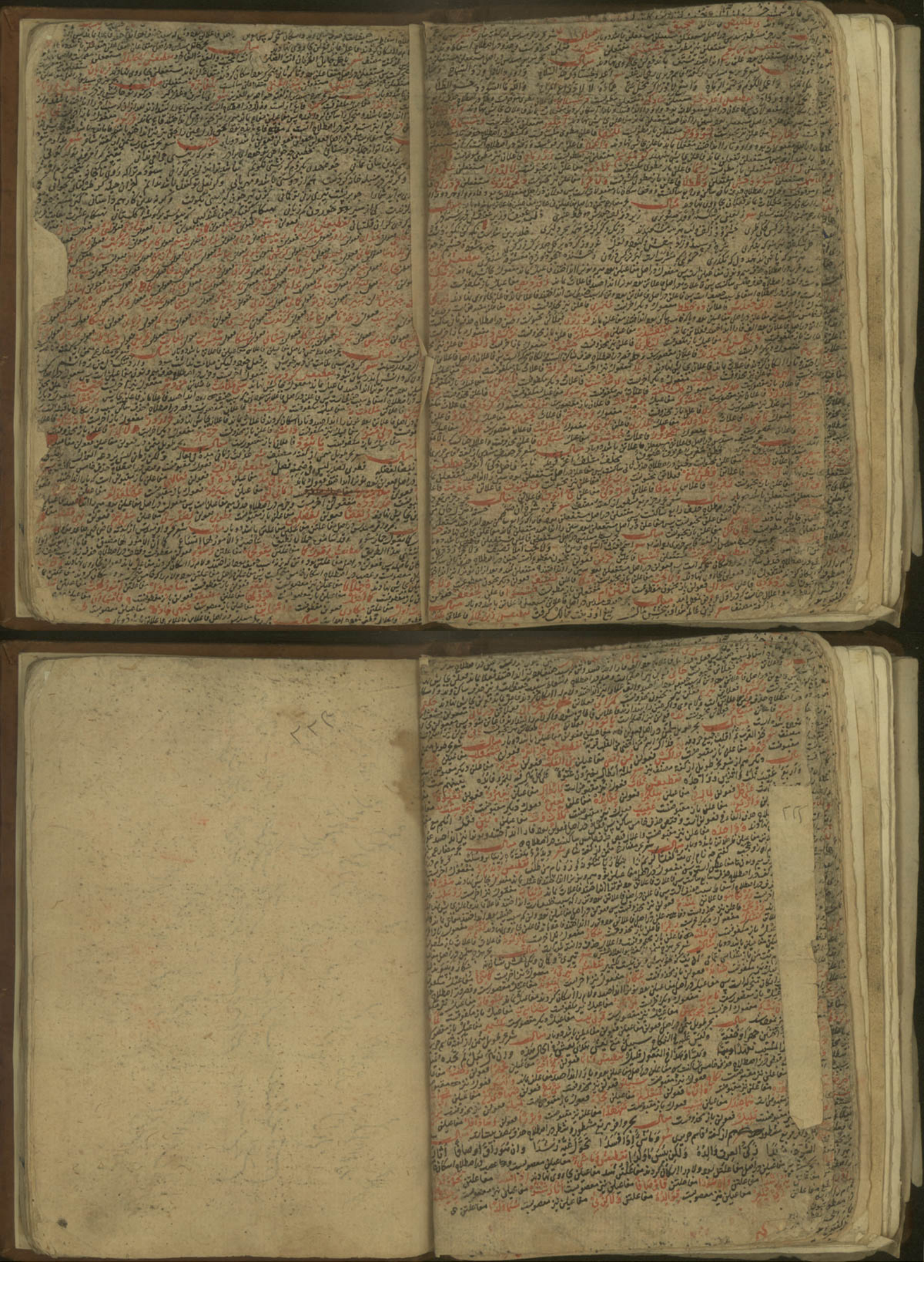

بسم الله الرحمن الرحيم رب يسر

الحمد لله الذي دعى الى الحق بكلامه وهدى الى الصواب بالهامه واثبت اثبات التحقيق
العقول من ظلامه والزام اعلام طالبي العلوم بانامه والتسبيح والسلام على خير الخلق من انامه محمد المبعوث
الثقلين وعلى آله واصحابه المتقدمين بايمانه واسلامه اما بعد فانه لما كان من اشرف العلوم
اولها العلوم الشرعية والمعارف الدينية فلا يحصل شيئا طائلا ولا يتلقى شيئا من دقائقها الا بالعلوم
الادبية التي تقوم مسائلها وتفهم حقائقها منبعة الى الاستعداد من اعمالها فائدة والتي عائدة علم النحو
منه تقويم اللسان وتتميم الفصاحة والبيان وما خفف فيه من انتقائها التي لها اقتدار وتقع عقوة والتي
الكتاب المنزل بالحقيقة لان من قرأه على كتاب في علم نحو كفاية نظم كل كلمة لو صوت ولم يخل البيان
نفسه واقاني في بعض التراكيب من العلوم والقدرات والاعراب وغيرها فاذا كان كذلك فقد اذا اعلم
جاء بما حصل وان لم يكن معاقبا واستبدا حقائقه مفتقرا الى العلل والاعراب الابيات التي في معانيها
على قدر الوسع والمكنة والاحتمال مقربا بتقصيري في التبيين طالبا ان يوفق انه في الاعلام ويزيد قبول
مشروعا بالكرم والاتمام بكرم عترة السلطان الاعظم والملك الاقدم حافظ بلاد المسلمين فخر الامة في الدين
وهو الكنية الكبرى والامة العظمى حبيب الكرم من نسب الابرين ذو المناقب والمفاخر كريم الخلائق
وعظيم الشيم محمد ذو الرتبة والعز والعزب اشرف العرب والعجم وهو الذي فاق في العلم بالمرتبة و
الكرامة الترتيبية والتقبيل المجيد والمحال الجيدة في الوصية بالعطاء المقدر والتنار الاقتدار بحر مقتضى
منح الاهل والمسلمين مزية الاحمدية بين الدولة والدين وابن الكرام ملك الاملاك غلاب الامة
ثمرة الشجرة النبوية قد الاحمدي المرتضى جلي الدنيا والدين كهف الخلفاء بين سيد السادة والاشراف
منبع الجود والالطاف سيد رحمة الله تعالى ملكه وسعادته والخاص على الخاص بمصدر الاحسان واكرمه
دينه ودنياه وهو ابن الامام الفتح سلالة الكرام الغطاء مابيد العدل والاحسان دافع الجور والطغيان
السلطان الملك علاء الله محمد على ثراه بحق محمد صلى الله عليه وآله وسلم اياه ليتنظر ذلك المخدوم
اليه بعين الرضا ويعرف ما فيه من الاقلال والاختصار وينظر بنظره كعلم الهدى الله تعزيزه بعزة الله فان قبله

اقبله

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي دعى الى الحق بكلامه وهدى الى الصواب بالهامه واثبت اثبات التحقيق
العقول من ظلامه والزام اعلام طالبي العلوم بانامه والتسبيح والسلام على خير الخلق من انامه محمد المبعوث الى
الثقلين وعلى آله واصحابه المتقدمين بايمانه واسلامه اما بعد فانه لما كان من اشرف العلوم
اولها العلوم الشرعية والمعارف الدينية فلا يحصل شيئا طائلا ولا يتلقى شيئا من دقائقها الا بالعلوم
الادبية التي تقوم مسائلها وتفهم حقائقها منبعة الى الاستعداد من اعمالها فائدة والتي عائدة علم النحو
منه تقويم اللسان وتتميم الفصاحة والبيان وما خفف فيه من انتقائها التي لها اقتدار وتقع عقوة والتي
الكتاب المنزل بالحقيقة لان من قرأه على كتاب في علم نحو كفاية نظم كل كلمة لو صوت ولم يخل البيان
نفسه واقاني في بعض التراكيب من العلوم والقدرات والاعراب وغيرها فاذا كان كذلك فقد اذا اعلم
جاء بما حصل وان لم يكن معاقبا واستبدا حقائقه مفتقرا الى العلل والاعراب الابيات التي في معانيها
على قدر الوسع والمكنة والاحتمال مقربا بتقصيري في التبيين طالبا ان يوفق انه في الاعلام ويزيد قبول
مشروعا بالكرم والاتمام بكرم عترة السلطان الاعظم والملك الاقدم حافظ بلاد المسلمين فخر الامة في الدين
وهو الكنية الكبرى والامة العظمى حبيب الكرم من نسب الابرين ذو المناقب والمفاخر كريم الخلائق
وعظيم الشيم محمد ذو الرتبة والعز والعزب اشرف العرب والعجم وهو الذي فاق في العلم بالمرتبة و
الكرامة الترتيبية والتقبيل المجيد والمحال الجيدة في الوصية بالعطاء المقدر والتنار الاقتدار بحر مقتضى
منح الاهل والمسلمين مزية الاحمدية بين الدولة والدين وابن الكرام ملك الاملاك غلاب الامة
ثمرة الشجرة النبوية قد الاحمدي المرتضى جلي الدنيا والدين كهف الخلفاء بين سيد السادة والاشراف
منبع الجود والالطاف سيد رحمة الله تعالى ملكه وسعادته والخاص على الخاص بمصدر الاحسان واكرمه
دينه ودنياه وهو ابن الامام الفتح سلالة الكرام الغطاء مابيد العدل والاحسان دافع الجور والطغيان
السلطان الملك علاء الله محمد على ثراه بحق محمد صلى الله عليه وآله وسلم اياه ليتنظر ذلك المخدوم
اليه بعين الرضا ويعرف ما فيه من الاقلال والاختصار وينظر بنظره كعلم الهدى الله تعزيزه بعزة الله فان قبله

اقبله

بيان رسوله وسبغ اي اتم والتبرئ به بالتبيين اي بسببه والواو للجمع السالفة والمتقدمة
سبب الاسباغ النعمة السوالف والكمال منه الرواف لانه تعالى له والاية بعد الاخرى
من النعمة والمراد بالنعم السوالف ما انعم الله به على الانبياء والامم الماضية وبالروادف ما انعم
عليه وعلى امته وانما جعل الاولى صلة والمتنى جمع المثنية وهي النعمة قوله الروادف مع الزائدة و
هي التي لولاك لولاك لما خلقت افلاك فيكون هو سببا لكل شيء والاتمام ويحتمل ان
يكون المراد انه ذكر في الكتاب الماضية وكثرة عقولها وحد ما بانه رسالة الامم الماضية و
الانبياء عليهم السلام فالمراد بهم عقولها به بلغ وكتابهم لان الموقوف في الكتاب اذا بلغ كان
الكتب ناقصة قابلة التتميم فيكون وجوده سبب الاتمام والاكمال قوله السوالف
منصوب فيكون صفة لنعمة الرواد في والروادف صفة لمنة قوله وعلى آله عطف على محمد
والمراد بالآل اهل البيت الذين هم اولاده الحق الحسين عليه السلام والاخيار جمع الخير
والابرار جمع البر وهو المؤمن المتقي قوله مع الاعراب وهو علم النحو بالنسبة الى دقائقه
وحاجته قوله سيوم الترقي وهو المطلب قوله من فقه بالي علوم الاسلام و
او كان عطف عليه وكذلك او تفسير على الكل والواجبات عطف على كل تفسير وانما صيرت تلك العلوم
مضافة الى الاسلام لكمال الحاجة قوله الى واقتداره الى احتياجه قوله بين ان ظاهر
والى حق مقرر لان ما بعده يتعلق بما قبله لان اقتداره مبتدا وبين خبره والجملة موضع النصب
لكون حالا من مفعول لاجله وهو يبين لاقتداره في وجهه العقلية موضع الرفع لكون خبر ان
قوله ولا يرفع الى لا يشير اعدائه يرفعه لضرورة لان الفاء لا يكون دفعه كالنهار والليل و
صفة لتبيين الا ترى يميز فرق والمراد من العربية المفردات والمركبات التقدير الا وافتقاره
الى الواو العربية والمركبات فيما بين والفرق بين اللغة والعربية ان اللغة يطلق على المفر
دات والعربية على المفردات والمركبات يعني لا بد لمن اراد الفقه والكلام التفسير
والاخبار من العربية لان تلك العلوم على لسان العرب ولا بد ايضا لمن اراد الكلام في العربية

ان تقرر علم النحو لان قوام المعانی وهی الفاعلیة والمفعولیة والاضافة بعلم النحو والمراد بالقوام
الضابطة والقاعدة وهو مبتدا وبعلم الاعراب خبره التقدیر الا قوله حاصل مع الاعراب
والجملة حال من فاعل لا تجد وهو عطف على لا تجد الا قوله لا تكون بمعنى لا تصادف وانما فيكون
كلاما مفصولا قوله ولا يرفع آه تعليل لا يعلم معرفة ما ذكرت من احتياج المفعول الى الاعراب
الى القرينة واحتياج الكلام الى الاعراب كلاهما من باب الانصاف وهو العدل وهو
اعطاء الحق واستحقاقه ووضع الجور عن المظلوم والمملوك قوله والاشتقاق هو الشق من الفرق
الفريق والمراد هنا ترك القواعد الخ قوله وما عنفه العلماء آه تفريع من الاحتياج الى علم الاعراب
شرع في حكاية الكتب منفردا جمعه لهذا الباب ان في الاعراب واضح ما بين البيت من الاعلام
الى الاطلاع والمراد هنا قوة التحقيق والقراءة الى جمعه العلماء من الكتب انه مقبول لا يبلغ قوة قول
احد من المتقدمين ان تخلفه وتضبطه من اول آه كالعود والقول بالحذف احد شيء يريد ان تحتمله
في الجملة بدليل فيه فلا تقدير لطول العود وفقر الدليل وما في ما عنفه العلماء تعدية مع صلة وانما مقبول
حرفه قوله او تعلم عطف على لا يطول اي تقل تعنته كسالة او عدم الالتفات اليه قوله وانما تحتقر
عطف على قوله تطول وقوله جامع صفة لمجموعة العبارات متعلق بجامع محتقرة صفة لعبارة قوله
متعلق بجامع ومحتقرة صفة لعبارة قوله لا يشغلك اي لا يمنع في التدبر معانيها ان هاتين العبارات
المحتقرة انما هي كان آه وهو على لا يضيف مع صلة قوله تقضي اي تنبه العبرة للعقوبة
والجملة صفة للعقوبة التقدير قوة فاضلة وخفة على عطف على قوة وهو التعب والتعب
قوله وانما تحتقر عطف على تحتقر لا قوله فاعرف انما تقول من مبنا الكلام ومقاصده والمراد من الاصول
القواعد والفوائد التي لا تحصى قوله فلا رايت ذكر الهدم المتقدم مناسبا للتنبيه من حافظ
لقوته وتحقيقه انسانا وجوب تمام قوله الخلق هو الذي يأتي بخلق الاخير المقارن من حيث
لا تقدر عليه لاشكال وعدم قوة واحد من حيث ان الكتاب بغير جامع ناقص عن الاصول التي لا بد منها
قوله واعتدت عطف على انشأت قوله شاملا وجاريا حال من الكونه بعد جزء وهو جامعا

قوله الا يجوز في وجوه تستعمل كلهم كالنحو والاعراب وغيرها من الفرسيات وهو الذي
ينتهي اليه ويسمى ما شهد حالا وضمنت عطف على اعتدت اي تكلمت الفضلاء
فيه وبعد ويحيه ذه من فرسان سبقه الغاية البعد البعيد نعم الاعراب بين الانفت
على يحيل آه التبليغ الا الاعد ان لم يبلغه بذا المجموع الاعد البعيد بين يبلغه مصدرية معمول ضمنت
ان يحيل آه التبليغ او البلوغ اي قراء السكون الاعد البعيد ووضع الغيبة لعدم باب الاعراب
قوله وحيثيته الكفاية عطف على ضمنت وضمير المعنوي عائد المجموع ويجوز
فيها التانيث والتذكير اما التانيث فباعتبار الكفاية واما التذكير فباعتبار المجموع قوله الكفاية
مصدر كفى يعني كالغاية والدراية حتى بها ذكر المجموع اذ هذا اي من يقرأ بالمقبول له الكفاية
في باب الاعراب فصارت الآه علة لهذا المجموع كالاشارة والتحرير قوله وضمنته نثة اقناع
عطف على ضمنت وضمير المعنوي في ضمنته عائد الى المجموع وكونه التذكير والتانيث كما ذكرنا
في ستيه وثلثة اقناع منصوب على المصدرية قوله اذ لا يعيد آه اما تجاوز كلام العرب
ثلثة اقناع وذلك مقبول لتقيم قوله وبوبت عطف على ضمنت اي جرت على الاسلوب
آه الكتاب قوله باب فصلا معفولان والحاصل انما بوبت وفصلت وانما
ضربت الى ضابط الى الجماعة واحد والقاء لتعليل لقوله بوبت وفصلت اي الا
التبويب والتفصيل لذلك قوله على طالبه اي على متعلقه وهو جميع طالب قوله وشتان اي طالب
الحقيقة تمام بوبت وتشتق جار الله في كتابه وهو حال من فاعل انشأت قوله والله
منصوب بفعل محذوف وهو اسأل قدم للاهتمام بالاسم الله والا فمقتضى كقوله اياك نعبد
قوله ان يوفقني لاتمامه التوفيق امر يسهل به التعود وتيسير الامور وهو اللطف
والرضى من المعنى قوله مراده وهو المطلوب والعزيمة والحزم به لحاجة قوله خلان جمع خليل
هو الصديق قوله والتوفيق وهو الصحبة والملك قوله

فصل

في بيان معنى الكلمة والكلام قوله فصل معنى فاصل وهو الحاجز بين الشيئين مرفوع على انه خبر مبتدا

الوقف فانه لا يدل على التعريف لعدم الآه التعريف وهو لا على التنكير وسقوط التنوين في الوقف
فقط دلالة على الاجزاء وحده وقيل هذا فاسد ايضا لان معنى الكلمة لا يتغير الوقف ان
كان عليه عند الوصل لان قول القائل جاء زيد فزيد فاعل وجاء سماعا وتقف عليه اقول اذا كذا
المجرور في قولك غلام زيد والمنصوب في رايت زيدا وقيل قوله مفردا احتراز عن الجملة
كقولك زيد قائم وقيل هذا فاسد ايضا لان التاء لتفريق فلا تتداول كلاما
مولفا من لفظين او اكثر ولان الكلمة لو تناولت اكثر من لفظة واحدة لم يكن بين
الكلمة والكلام فرق وهو موجود اتفاقا فمنع ان الكلمة لا تتناول ما يكون مؤلفا من
لفظين فصاعدا يكون هو آخر قول فعل يكون فاعله مستترا فيه نحو اضرب
اضرا وضرب في زيد ضرب فعلوم قول معرفة لم يعني بين ضرب في ضرب زيد وبين
ضرب في زيد ضرب فرق في لفظ لان لفظة ضرب من المسلمين في سواد وحدتها
مختلف فضرب في ضرب زيد معرفة لانه ليس فيه غير الفاعل لكون الفاعل ظاهرا وهو
زيد وضرب في زيد ضرب جملة لان فيه الفاعل ظاهرا وهو زيد مستتر فيه
قوله هذا احسن لان قلنا ان التاء في الكلمة واللفظ للتفريق فلا تتداول
الجملة فاذا لم يتناول الجملة كيف يحترز عنه الرابع من العيوب قوله بالوضع اعلم ان
ابن الحاجب قال ان احتراز الزمخشري بقوله بالوضع عما يقال على معنى
بالعقد لانا اذا سمعنا احدا يدعي نحو بالعقل ان هذه اللفظة قامت
بذات ولكن لا يسمى الكلمة لان الواضع لم يضع هذه اللفظة وقيل
احتراز الزمخشري بالوضع عن اللفظ الذي يتكلم به الانسان بالطبع كقول
المصدور اخ اخ بفتح الخاء وكقول من اجد راحة اخ اخ بضم
الخاء فان مثل هذه الالفاظ لا تسمى كلمة لان الواضع لم يضعه
وقيل في هذين التعيينين نظر لان عدم سماعنا الالفاظ لا يدل على عدم

وضعها لان الشهد من الناس ظاهر كثير في الدنيا وقيل احترازه بقوله بالوضع عما يلفظه الطائر
مثل قطن فلقه منزلة تلف ولعنة لانه لا يسمى هذه كلمة لان الواضع لم يضع اصلا
تلك الصيغة المقصوص كل لفظ كذا في هذا الشرح وفي كلمة وان لم يوجد فيه لفظ لان حد
الصارح عليه لان اللفظ ما يلفظ به الانسان سواء دل على معنى او لا كذا ذكر في بيان الحقيقة
ان هذا مرتجل لان في هذه الكلمة قيود استقل عن رفع المفهد نعم الله للفظ قوله
وكثيرا ما يكتب مرتجل الفوائد عدد والالاربع من الاشارة والكتابة والعقد بالاصابع
والنصبة وما قال المصنف انه يحترز عن الجنس عن مفرد وجميع المدلول قد يحترز بالجنس اذا
كان اخص من النوع من وجه هنا كذب لان الدلالة اعم من اللفظ من وجه ولا يلزم
الدلالة الاربع واللفظ بينهما والتلفظ اعم من الوجه لانه يقع للمهمل والمستعمل
والدال لا يتمها يكون بين اللفظ والدلالة معنى من وجه عموم وخصوص من وجه فيخرج الا
فراز من متى كذا كبيرة ذكره امام بحر الدين وشرح الكافية عن الامام الاندلسي
وقيل ان اطلاق اللفظ في حد الكلمة على الكلي غير اتا والولد والتلفظ بالكلمة ان كان
اتى بالكلي عليه اسم الكلمة فاسد لانه حرف واحد كوقف المنتهي فينبغي ان يكون الحرف الواحد
سبعة وفي التهي كالف والبار والتاء وغيرها فلا يخلو وان كان الحرف وعددا متعينا فيه عشرا
فان كان معناه معنى اللفظ واللفظ الاولى للاختصار وفي الاجمال وقيل في جوابه
كثيرا ان معناه معنى اللفظ اما الذي قبل اللفظ اولى للاختصار وفي الاجمال ممنوع
بالاختصار فلا تكلف لان كثرت مشغول نزاع الاختصار فيه الى احد سقوط التاء ايضا
لان اللفظ مصدر ولو كان بمعنى اللفظ شامل للقليل والكثير سواء لا للطابق بين
اختيار الكثير حاصلة بوجه التاء والمطابقة اولى من عدمها فثبت ان اللفظ
بالتاء اولى من اللفظ من غير التاء قوله اي اللفظ في الكلمة على النفس اي تعريف
الحقيقة كما لا في الانسان في حركة الانسان حيوان ناطق اشارة الى ان

محذوف التقدير هذا الفصل فصل قوله في بيان الآجرومية صفة التقدير هذا الفصل فصل حاصل
في بيان معنى الكلمة والكلام واعلم ان لكلمة معنى الكلام حدهما ه اعلم انه لا بد للكلام بعض
في علم العلوم ان يعرف قبل الخوض فيه ستة اشياء الاول الحد وحقيقته والماهية والثاني
الموضوع والمبتدأ والثالث الفائدة والعرض اما معرفة الحد فلتصور معناه اجمالا
ليكون شارعا فيه على بصيرة ولانه لا يجوز ان يجعل طريقا لمعرفة غيره ولا تعرف ذاته
معرفة الموضوع فلئلا يختلط العلم بالعلم الآخر لان معرفة العلم بالموضوع واما معرفة
الفائدة فليكون باعثا على تحصيله وطلبه ولا يكون سعيه عبثا وتلك الفائدة تستتبع
بالعلة الغائية وهي متقدمة في التصور متأخرة بالوجود فاذا وجبت حقا العلم
بمعرفته يجب ان يكون سابقا على العلم كبدو وسائر الاشياء فنذكر حد الحد
ثم شرع في بيان حقيقة النحو وموضوعه وفائدته قوله الحد لغة المنع لقول الحاجز بين
الشيئين الحد لانه يمنع ان يدخل فيه ما هو الآخر وفي الاصطلاح اختلفوا فيه فمنهم من
حده بانه المعترف بشيء بحيث يجمع ويمنع ومنهم من قال انه الحد هو المعتبر
القول الدال على حقيقة الشيء بحيث يجمع ويمنع ومنهم من قال انه الحد هو المعتبر
ال الدور او ال التسلسل لان حد الحد مركب من المفردات فان كان الاول منها
متوقفا على الثاني والثاني على الاول يلزم الدور وان تمادى الى غير نهاية يلزم
التسلسل وهما محالان قلت لا نسلم انا يلزم ذلك ان لو كان جميع ما يتوقف عليه الحد
كسبيا اما اذا انتهى الى معرفة يعرف بالعقل والحس من غير كسب فلا يلزم ذلك
اعلم ان لفظ الحد يطلق على ثلثة معان حقيقي ورسمي ولفظي فالاول يكون
بالذاتيات فقط كقولنا في تعريف الانسان انه حيوان ناطق والذاتي
ما يكون بالذاتيات وبالعوارض اللازمة كقولنا في تعريف الانسان انه حيوان
ضاحك والثالث ما يكون بلفظ اجلى مرادف كقولنا الصقار حمزة والغضنفر

ما لا يكون تصور الماهية الا
بعد تصور الانسان والناطق بالنسبة اليه
والثاني ما يكون معناهما حالا
والثاني ما يكون حاصلا

واذا عرفت ذلك فاعرف ايضا النحو لغة القصد والارادة كما يقال نحوت الامر
نحوا اي قصدته قصدا فيسمى به علم النحو تصار علامة كما سمي علم الفقه به علم الفقه و
قصته تسمية به علم النحو وصنعه مشهورة وهي ان امير المؤمنين علي بن ابي طالب
عليه السلام جرح فوما هو ابو الاسود الدؤلي فاذا سمعا قارئا يقرأ ويقول ان الله
بريء من المشركين ورسوله بكسر اللام فحال هذه القراءة فاسدة لهذا المعنى واقعة
لان التبعة ولان الثاني فتغير امير المؤمنين عن هذه فقال لابي الاسود رجب
علينا ان نحدث علما شافيا وطريقا هاديا يصلح مثل ذلك فكتب هو عليه السلام ان
كل مرفوع فاعل وكل منصوب مفعول وكل مخفوض مضاف اليه فا
عطاه اليه فقال تتبع هذا وزده عليه ما عندك فزاد هو عليه اشياء واراها اياه ع
السلام قال عليه السلام احسن هذا النحو الذي نحوه فوضع عليه وصنف ودون الى ز
مانا هذا الكتاب ولهذا المسمى بغيره من الاسماء احسن منه واظهر معنى تبركا بلفظ
امير المؤمنين عليه السلام وهذا بحث اللغة واما اصطلاح النحو علم باصول تعرف
بها احوال اواخر الكلم اعرابا وبناء قوله جنس يشمل النحو وغيره من العلوم
وقوله باصول فصل يخرج به ما لا اصل له من العلوم كافراد اللغة العربية و
غير ما من الحكايات وقوله تعرف بها احوال اواخر الكلم فصل ايضا يخرج به
سائر العلوم عن النحو وقوله التعريف لان التعريف علم باصول تعرف بها احوال
انية الكلم التي ليست بالاعراب فان احوال الابنية قد تكون آخرا نحو دعا
ورمى حتى يقولون اعرابا وبناء خرج ايضا علم التعريف باقسامه وانطبق
التعريف عليه واذا عرفت ماهية النحو وجب ايضا ان تعرف موضوعه وفائدته
اعلم ان موضوع علم النحو الكلمة والكلام باقسامها اذ النحو يعرض لهما موضوعين
له لان معروض مسائل العلم يكون موضوعا له وفائدة علم النحو تهذيب اللسان عن

حقيقة الكلمة ما ذكره المصنف ولا يجوز ان يكون المستعمل في وجه الله للتعريف
في الكلمة ولا ان يكون للعهد الخارجي لوجهين الاول لانه لم يعهد الجامع والمتبع
كلمة والثاني يكون للعهد الذهني لوجه الثاني يكون الحقيقة قوله اللفظ المقصد
وهو فعل والكلمة حينئذ زيد يخيف كيف يكون بالفعل قلت سلمنا انها مصدر
الا انها بمعنى الملفوظ فيكون من جنس الكلمة فيجوز ارادته قوله قلت اذا كانت
اللفظ بمعنى الملفوظ يكون مجازا وهو استعمال اسم اللفظ من غير ما وضع له وهو
المجاز الذي غير جائز لاختلال بنية الشارع قلت سلمنا ان انها مجاز
مشهور فلا اخلال بالذهن فيجوز ارتكابه قوله قلت الكلمة ما يتكلم به الانسان
واللفظ ما يتلفظ به الانسان والكلم والتلفظ واحد فيلزم تعريف الشيء بنفسه
وهو غير جائز قلت مثل جائز وحد لفظ بلفظ لازم من اربعة اقسام الاول
ان يكون موافقين في اللفظ والمعنى كقولك الاسد هو الاسد والثاني
ان يكون مختلفين في اللفظ والمعنى كقولك الاسد هو الليث والثالث ان يكون موافقين
في اللفظ ومخالفين في المعنى كقولك العين هو العين والرابع ان يكون مخالفين في اللفظ
وموافقين في المعنى كقولك الليث هو الاسد فلا يجوز الحد بالقسم الاول لانه
يلزم تعريف الشيء بنفسه ولا بالثاني لانه يلزم تعريف الشيء بغيره ولا بالثالث لانه
يلزم الاخلال بفهم السامع متفقين بالقسم الرابع وهو حد الكلمة والكلم بالتلفظ فانه
مثل قولنا الليث هو الاسد قوله قلت حد الكلمة بالكلمة دور فلا يجوز بيانه
تعريف الكلمة بالكلمة فلو عرفت الحد بالكلمة يلزمك الدور قلت
المراد بالكلمة المحدودة الاصطلاحية وبالاجزاء المعنوية فلا يلزم الدور قوله
فلا شك ان الكلمة موضوعة لمعنى مفرد فلا يكون كقولنا جلس رسلين
ورجال كلمة لانها وضعت لا لمعنى مفرد بل لاكثر منه قلت لا نسلم ذلك

اراد بالوضع هو الوضع الاصلي الحقيقي لا الوضع العارضي الذي يسمى بالاسباب قوله
كقولنا الجلس والمسلمين وان قيل قد يكون الحروف على معنى مفرد وبالاسباب والعروض على معنى
على معنى مركب ولا اعتبار به قوله قلت ما تقول في مثل الاسم والفعل المشترك
كقولنا العين والضرب فانه دال على معنى اكثر من واحد فلا يكون كلمة قلت
المشترك وضع اولا للمفرد ثم وقع فيه الاشتراك اتفاقا حين استعمل في غيره والمقصود
هو الاول قوله قلت لم قال معنى ولم يقل المعنى بالتعريف كما يرى اخرا وهو اللفظ والد
لانه والوضع قلت لان اللفظ الذي يدل على معنى على طريق الاول ما يدل على معنى
مفرد حقيقي كقولنا رجل وفرس وقوله ما يدل على معنى مفرد حكمي كقولنا رجال وجمع فلو ادخل
عنه اللام لالتبس على السامع هل اراد للعهد او الجنس لانه يحتمل كليهما واذا كان
كذلك ذكره بغير اللام لتناول كل واحد منهما فيختص بالمراد قوله قلت
هذا الحد يتناول بالكلمات الموضوعة للالفاظ المركبة كلفظة الجزء والكلي وغيرهما فانها
موضوعان لمثل قولنا زيد قائم وقام زيد هذه الالفاظ المركبة يكون معناها
فلا يكون ان كلمتين لانها ليست موضوعة لمعنى مفرد قلت لانا انما يكون ان
كلمتين لمثل قولنا زيد قائم وقام زيد بل المفهوم ما صدق عليها هو مفرد فيجب
بان يكون المعنى مفردا ليس باعتبار عدم التعدد بل باعتبار حصوله عن اللفظ المفرد
ولا يخفى ان لفظ الجزء والكلي حدود فزيد قائم وقام زيد ايضا مفرد قوله قلت
من هذا التعريف ان لا يكون مثل قائم كلمة لان موضوع لاكثر من معنى مفرد وهو
الذات الموصوفة بالقيام والتانيث قلت لا نسلم ذلك لانه لو كان كذلك من
اجتماع التذكير والتانيث في كلمة واحدة وهو باطل بل هي موضوعة لذات موصوفة
بالقيام وهي ذات مؤنث على حدة من غير فرق بين تانيثها وذاتها قوله
فان قلت ما تريد بالمعنى المذكور في حد الكلمة ان اردت غير الالفاظ من الذوات

فالتضمن في مثل لفظ الاسم والفعل والحرف فانه موضوع لا للذوات وان اردت الالفاظ
فالتضمن في مثل معنى زيد ومضرب وقد فانه موضوع لغير الالفاظ قلت اردت بالمعنى
ما يستفاد منه وهو اعم من ان يكون ذاتا او غيرها اي بان تستعمل الالفاظ لفظ الاسم والفعل والحرف
موضوع لمثل ما قلت بل موضوع لمفهوم هو معنى مغاير لكلمة منطقا قوله لم يقل الكلمة
الدال مشترك قيد اللفظ قلت لان المشترك جنس بعيد فلا يحد به لا تفاق في تعريف الانسان
انه حيوان ناطق لم يقل ان الكلمة الحرف لانه لا يدل الكلمة حرف قلت لما ثبت ان الحرف
المنسوب قوله قلت ما قلت فائدة الغير الذي يرتبط بمعنى الى وغيرها قلت فيه فائدة
لفظية ومعنوية اما الاولى فلتعريف الجامع مانعا جيزا لا حد فانه لا نقص في الحد والمصرف بالاجنبية
واما الثاني فلانه اذا ذكر لفظ مرتبطا صار اوكد به وادخل في حد الجامع وهو عاد الى الكلمة
عقيل العرب يحيل بذلك الغير بمعنى العقل ولا موضوع له فيها لا يسبل الى به كما الحرف فلا وجه
واما رانت وهو مذهب الخليل قوله كون فيه الاعراب يتحيل بهم متبادرا وهو حده جزء
والاول اقرب وسيبويه المقربون عند الغير فضلا لا قبل الى ما حده جزء لغت ويسمى الموقوف عماد الانه
يعمد عليه في حد الشيء وشرطا ثانيا عند الغير ان يكون الجزء معرفة كقولنا زيد هو العالم او مشابها للمعرفة
كقولنا زيد سر افضل من عمرو قوله قلت قد اجمع الرسول قول التاويل لمن دونه اقول لم يجمع
فاذا الثاني الاحوري غير الاخر فكيف تاخر بصيغة الاحوري اقتبس الصرف واذا الكرة والمال ان
الاحوري لم يكونوا اجزاء كلام بل هم سيولة قوله لم تقدم المصنف الكلم على الكلمة
قلت لان الكلمة مفردة والكلام مركب فالمفرد مقدم على المركب لان وجود المركب موقوف
على وجود المفرد قوله قلت لما ثبت معنى الكلمة اصطلاحا في معناها لغة قلت مناسبة
من الكلم وهو الجراحة قوله فالمناسبة بين المشتق والمشتق منه لانهما واجبة فيه لان الاشتقاق
سوق القطع الى الفعل لا فرق الا فتة حروف الاصلية والمناسبة في المعنى قلت موافقة الحروف
الاصلية فائدة فيها ومناسبة المعنى ايضا من الكلم القبيح كقول امير المؤمنين وامام المتقين عليه السلام

لا يلتئم جراحات اللسان لها التيام ولا يلتئم ما جرح اللسان

فالتضمن في مثل لفظ الاسم والفعل والحرف فانه موضوع لا للذوات وان اردت الالفاظ
فالتضمن في مثل معنى زيد ومضرب وقد فانه موضوع لغير الالفاظ قلت اردت بالمعنى
ما يستفاد منه وهو اعم من ان يكون ذاتا او غيرها اي بان تستعمل الالفاظ لفظ الاسم والفعل والحرف
موضوع لمثل ما قلت بل موضوع لمفهوم هو معنى مغاير لكلمة منطقا قوله لم يقل الكلمة الدال
الدال مشترك قيد اللفظ قلت لان المشترك جنس بعيد فلا يحد به لا تفاق في تعريف الانسان
انه حيوان ناطق لم يقل ان الكلمة الحرف لانه لا يدل الكلمة حرف قلت لما ثبت ان الحرف
المنسوب قوله قلت ما قلت فائدة الغير الذي يرتبط بمعنى الى وغيرها قلت فيه فائدة
لفظية ومعنوية اما الاولى فلتعريف الجامع مانعا جيزا لا حد فانه لا نقص في الحد والمصرف بالاجنبية
واما الثاني فلانه اذا ذكر لفظ مرتبطا صار اوكد به وادخل في حد الجامع وهو عاد الى الكلمة
عقيل العرب يحيل بذلك الغير بمعنى العقل ولا موضوع له فيها لا يسبل الى به كما الحرف فلا وجه
واما رانت وهو مذهب الخليل قوله كون فيه الاعراب يتحيل بهم متبادرا وهو حده جزء
والاول اقرب وسيبويه المقربون عند الغير فضلا لا قبل الى ما حده جزء لغت ويسمى الموقوف عماد الانه
يعمد عليه في حد الشيء وشرطا ثانيا عند الغير ان يكون الجزء معرفة كقولنا زيد هو العالم او مشابها للمعرفة
كقولنا زيد سر افضل من عمرو قوله قلت قد اجمع الرسول قول التاويل لمن دونه اقول لم يجمع
فاذا الثاني الاحوري غير الاخر فكيف تاخر بصيغة الاحوري اقتبس الصرف واذا الكرة والمال ان
الاحوري لم يكونوا اجزاء كلام بل هم سيولة قوله لم تقدم المصنف الكلم على الكلمة
قلت لان الكلمة مفردة والكلام مركب فالمفرد مقدم على المركب لان وجود المركب موقوف
على وجود المفرد قوله قلت لما ثبت معنى الكلمة اصطلاحا في معناها لغة قلت مناسبة
من الكلم وهو الجراحة قوله فالمناسبة بين المشتق والمشتق منه لانهما واجبة فيه لان الاشتقاق
سوق القطع الى الفعل لا فرق الا فتة حروف الاصلية والمناسبة في المعنى قلت موافقة الحروف
الاصلية فائدة فيها ومناسبة المعنى ايضا من الكلم القبيح كقول امير المؤمنين وامام المتقين عليه السلام

لا يلتئم جراحات اللسان لها التيام ولا يلتئم ما جرح اللسان

قوله مستغنيا وهو احتراز عن تركيب كلمتين ليس فيهما اسناد نحو هل زيد هذا هو الكلام انظر
رحمه الله **قوله** لانه لا يجمع جنس وفصل مقومه كما تركب جنس لانه يكون التركيب الحيوان وغيره
وقوله مستغنيا في الافادة عن غيره فخرج به الكلام الذي يحتاج فيه الى الغير لانه لا يشتمل الامر
وغيره من الافعال التي فيها ضمير الفاعل نحو اضرب فانه لا يصدق عليها التركيب
الذي هو مرجع الكلام الا ان يقال ان المراد بالتركيب هو التركيب الوجودي او الوجودي
فان في قول اضرب بكون التركيب تقديري **فان قلت** انه قال الكلام ما تركب من كلمتين
فما تقول في ذلك الذي حرفه بذيله فرق الدار فلان فانه كلام واحد مع انه تركب من كلمات
قلت المقصود من قوله ما تركب اقل ما يفيد من المركبات **فان قلت** انه كما قال الكلام
ما تركب من الكلمتين فما تقول في قولك الذي حرفه زيد قائم في الدار فلان فانه كلام واحد
مع انه مركب من الكلمات **قلت** المقصود من قوله ما تركب اقل ما يفيد من المركبات
فان قلت هذا الكلام مقصود تعريف الكلام زيد قائم فانه يكون كلاما مركبا مع انه مستغنيا
في الافادة عن غيره لانك لم تكلم الا بقولك زيد بل انه استعمل في حده **قلت** المراد بانه يكون مستغنيا
في اصل الوضع والتعريف انه يكون مستغنيا عن غيره لا في حده فقولك زيد مستغنيا في اصل الوضع
فانه يكون كلاما مفيدا وايضا كقولك والله فيه كالانه والكلمة **قوله** ولا يكون
الكلام المذكور الا من اسمين وهما من احوال الا من اسمين وهما من احوال الا من حديثا
قائم او قائما او جالسا او غيرها كقولك زيد قائم والله انها فان قائم حديث من زيد او من فعل
واسم نحو ضرب زيد **فان قلت** ما الدليل على انحصار الكلام في اسمين الجملتين الكلمتين المفيدتين
قلت لان الكلام يتوقف على الاسناد والاسناد يتوقف على المسند والمسند اليه
والكلمة ثلثة اقسام اسم وفعل وحرف والتركيب ستة ثلثة متفقة اسم نحو زيد قائم
وفعل وفعل نحو ضرب جرح وحرف وحرف نحو هل وقد وثلثة مختلفة اسم وفعل نحو ضرب زيد
وفعل وحرف نحو هل ضرب واسم وحرف نحو بل زيد وفعل المتفقة لا يحصل الكلام الا بتركيب اسمين

الاستعمال وتحول عن الواو همزة الوصل وسكن الاول لان همزة الوصل لا تدخل على
المتحرك وهو اصالة اسماء الاحد عشر التي بنوا وابنا وابنة وابنم وابنمى وادخلوا الهمزة الوصل و
بها اسم واست وابن وابنة وابنم واشتقاق واثنان واثنتان وامرأ وامرأة وايم و
ايمن واشتقاقه من السمو وهو العلو لان بالشيء يعلى ويكون اشارة لذكره لانك
اذا سمعت اسما عرفت ان تحته مسمى يشتهر به وارتفع بذكره وقيل هو مشتق
من السمة وهي العلامة لان صاحبه يعرف به ذلك فاذا كان لانه لا يقوى شيئا من
كلمة العرب سقطت فاؤه وادخلت فيه همزة الوصل كعدة وزنة وايضا
لو كان منها لقيل في تصغيره وسمي كوعيد وفي جمعه اوسام كاقامات وفي فعله
وسمت وهذا البحث اللغات اتحاده فاختلف فيه حتى قيل فيه اقوال كثيرة وقال
بعضهم لا يمكن تحديده لان شرط الحد ان يكون جامعا ومانعا والاسم مانع حده لا
يكون جامعا ولا مانعا ولهذا لم يرد عن سيبويه حده بل مثاله كقوله رجل وفرس
فمن حد الاسم الذكرة ثلثة قيود الاول قوله ما دل وهذا فهو جنس لانه القدر المشترك
فالدلالة هي المشترك بين الاسم والفعل والحرف والثاني قوله في نفسه وهو فصل الاسم
والفعل عن الحروف والثالث قوله غير مقترن اه وهو فصل الاسم عن الفعل و
انما فصل الفعل للفعل والحرف بقوله الاسم فانطبق التعريف عليه واراد بقوله
بزمان كفصل الاسم الاثنة الثلثة من الماضي والحال والاستقبال وهو مفعول محض
يخص هذا هو حده ويرد عليه اشياء نذكرها **فان قلت** ما تقول في الصبوح
وهو شراب الغداة والغبوق وهو شراب الرواح لانهما لا يدلان في نفسهما
من الاسماء **قلت** لانهما لا يدلان على الزمان من الاثنة الثلثة المذكورة بل
يدلان على زمان الذي هو اوله وآخره وقد فرغنا الزمان ماضي والحال والاستقبال

الاستعمال وتحول عن الواو همزة الوصل وسكن الاول لان همزة الوصل لا تدخل على
المتحرك وهو اصالة اسماء الاحد عشر التي بنوا وابنا وابنة وابنم وابنمى وادخلوا الهمزة الوصل و
بها اسم واست وابن وابنة وابنم واشتقاق واثنان واثنتان وامرأ وامرأة وايم و
ايمن واشتقاقه من السمو وهو العلو لان بالشيء يعلى ويكون اشارة لذكره لانك
اذا سمعت اسما عرفت ان تحته مسمى يشتهر به وارتفع بذكره وقيل هو مشتق
من السمة وهي العلامة لان صاحبه يعرف به ذلك فاذا كان لانه لا يقوى شيئا من
كلمة العرب سقطت فاؤه وادخلت فيه همزة الوصل كعدة وزنة وايضا
لو كان منها لقيل في تصغيره وسمي كوعيد وفي جمعه اوسام كاقامات وفي فعله
وسمت وهذا البحث اللغات اتحاده فاختلف فيه حتى قيل فيه اقوال كثيرة وقال
بعضهم لا يمكن تحديده لان شرط الحد ان يكون جامعا ومانعا والاسم مانع حده لا
يكون جامعا ولا مانعا ولهذا لم يرد عن سيبويه حده بل مثاله كقوله رجل وفرس
فمن حد الاسم الذكرة ثلثة قيود الاول قوله ما دل وهذا فهو جنس لانه القدر المشترك
فالدلالة هي المشترك بين الاسم والفعل والحرف والثاني قوله في نفسه وهو فصل الاسم
والفعل عن الحروف والثالث قوله غير مقترن اه وهو فصل الاسم عن الفعل و
انما فصل الفعل للفعل والحرف بقوله الاسم فانطبق التعريف عليه واراد بقوله
بزمان كفصل الاسم الاثنة الثلثة من الماضي والحال والاستقبال وهو مفعول محض
يخص هذا هو حده ويرد عليه اشياء نذكرها **فان قلت** ما تقول في الصبوح
وهو شراب الغداة والغبوق وهو شراب الرواح لانهما لا يدلان في نفسهما
من الاسماء **قلت** لانهما لا يدلان على الزمان من الاثنة الثلثة المذكورة بل
يدلان على زمان الذي هو اوله وآخره وقد فرغنا الزمان ماضي والحال والاستقبال

عقد الثلثة غير مدلولها لا يزال مدلولها لا يتغير ان فان مدلول الصبوح لا يتغير
من الصباح الى الزوال ومدلول الاستقبال يتغير الى الحال وايضا ان الصبوح يطلق على
شراب شرب الغداة الماضية وعلى شرب الغداة الاستقبالية وكذا الغبوق لانه
من الاسماء كذلك فثبت الخاصية بين وما يشبهها وبين الاثنة الثلثة فيكون الحد
صادقا عليها فتدخل فيه **فان قلت** لم يقل غير مقترن بمفهوم بل بالحد الاثنة الثلثة كما
قال ابن الحاجب في الكافية **قلت** انه لم يقل ذلك لئلا يرد عليه الفعل المضارع
لانه لا يقترن باحد الاثنة الثلثة بل بالزمانين الحال والاستقبال فيلزم ان يكون على
الحد فاذا قال كذلك فلا يرد عليه لما حده **فان قلت** هذا التعريف غير جامع لان اسم الفاعل
والمفعول مقترنان بالزمان عند العمل فلا يكونان اسمين لان تعريف الاسم غير صادق
عليهما **قلت** انهما كانا موضوعين بحجة عن الاقتران والاقتران ثابت عند
مشابهتهما الفعل المضارع فعلى اعتبار ذلك الاقتران لانه عارض والعارض
غير معتبر بدليل قولهم ان ضرب زيد فانه ماض وان ذهب في زمان الاستقبال
بسبب حرف الشرط **فان قلت** ان افعال المقاربة وافعال المدح والذم
فعال التعجب غير مقترنين بزمان معين فيلزم ان يكونوا اسماء **قلت** ان
هذه الافعال كانت مواضع وضعها مقترنة بزمان فقطعت عنه
ما اخرجت الى الانشاء وهو مثل هذا في الكلام كثير نحو بعت واشتريت
وغيرهما كانا مواضع الوضع مقترنين بالزمان فاذا وقعا فيما مضى الانشاء
اعني احداث الحكم الشرعي مجردين عن الزمان **فان قلت** عرف الاسم بالاسم
فهذا دور **قلت** لا هم اعتبار ان لغوي واصطلاحي فلا يلزم الدور و
لا طلق فالاعتبار يت **فان قلت** حد الاسم صادق على الاسم لانه يدل
على معنى الى آخره فيلزم ان يكون الحد اسما لانه كما صدق الحد صدق

اجيب عنه بان لفظ الكلمة مقدرة في حد الاسم المقدر الاسم كلمة وانت اه
فلا يصدق على نفس الكلمة لانه مركب والكلمة مفرد وكذا الجواب عن الدوال الاربع
ده اعلم انه يجوز في غير مقترن الاعراب الثلثة الرفع على ان يكون خبر مبتدا محذوف
التقدير هو غير مقترن والنصب على ان يكون حالا من فاعل قلت والجر على ان يكون
صفة للمعنى اعلم ان التعريف المجموع في قوله في نفسه عايد الى معنى يعني الاسم ما
دل على معنى باعتبار نفسه لا باعتبار تعلقه كما يقال الدار حكمها في نفسها كذا وكذا
اي لا باعتبار جارها حتى ولذلك قيل الحرف ما دل على معنى في غيره اي حاصل معناه في غيره
اي باعتبار متعلقه لا باعتبار نفسه وقيل يرجع الى ما اي الاسم ما دل على معنى
في نفسه اي في غير صيغته يحتاج الى ما في دلالة الافرادي بخلاف الحرف فانه
يحتاج الى الصيغة في دلالته على كليتين معناه الافرادي هذا اذا جعل قوله في
نفسه صفة للمعنى اما اذا جعل الفاء متعلق بقوله دل فيلزم ان يكون في بمعنى الباء اي دل
بنفسه لا باعتبار صيغته اخرى كالحرف فح يصح كون جعل الفاء بمعنى الباء موضع
نظر اذ قيام حرف الجر مقام بعضه مذهب الكوفيين والبصريين لا يجوزون ذلك
فان قلت لم قدم الاسم على اخويه الفعل والحرف قلت لانه اقوى منهما بحيث استغنا
عنهما واحتياجهما اليه في الافادة ومن حيث ان الاسم موضوع للذات والفعل
للصفات فالذات مقدم على الصفات وله علامات اه وهي جمع علامة
علامة اشي التي يعرف بها وان في المصنف عن حد الاسم شرع في علامة الاسم
فذكر علامة لان ذكرها اعون للمبتدي في التعريف لان الشي اذا عرف
لم يحتاج يكون التعريف فيه اكثر واتم اعلم ان للاسم علامات كثيرة
منها الالف واللام كالرجل ومنها التنوين كقولك رجل ومنها حرف جر كقولك

فان قيل

ومنها الجمع كالزيدون ومنها النداء كقولك يا زيد ومنها التصغير كقولك رجيل ومنها الاسناد
كقولك زيد قائم والوصف كقولك زيد العالم ومنها الفاعلية ومنها المفعولية ومنها ان
يكون مضافا اليه كقولك غلام زيد ومنها ان يكون مجرورا عنه كقولك زيد قائم ومنها الترخيم
فالمصنف ذكر منها ما هو المشهور والمعروف وهو خمس لا اول ان يصح الحد بكل
يعني يصح ان يقع مسندا اليه كقولك قام زيد والقيام حديث منه وعمر منطلق قال الانطاكي
حديث منه عن واتى القسمين من العلامات الاسمية والفعلية لتعلم ان الاسم
اذا كان محدثا عنه يجوز ان يكون خبر مبتدا او ان يكون فاعلا فالاسناد خاص
بالاسم لان الاسم صفات وحالات فيحتاج الى الاخبار عنه لصفاته
وحالاته ليفيد الخطاب وليس للفعل والحرف حالات وصفات ليخبر عنها
وقيل الاسناد خاص بالاسم لان الفعل دايما مسند الى شي فلو وقع
مسندا اليه لزم ان يكون المسند والمسند اليه في حالة واحدة وهذا باطل
وقيل لان اصل الوضع الاسم لان يخبر عنه لان الفعل كان يخبر به فلم يكن مخبرا عنه
موجودا وضع الاسم لذلك فاستعمل فيه ومنعه والثانية ان يقع دخول
حرف الجر فيه كقولك زيد والى عمرو وهو خاص بالاسم لان ما دخل عليه حرف الجر لا
يكون الا محكوما عليه كقولهم مررت بزيد فزيد محكوم عليه بحصول المرور به
وكون الكلمة محكوما عليها خواص الاسم وقيل انما يدخل الجر الاسم ولم يدخل
الفعل بناء على ان اصل الفعل ان لا يدخل عليه شي من الاعراب لعدم المقتضي له لا
اعراب فيه وهي الفاعلية والمفعولية والاضافة فان قيل لم يقل دخول الجر ليشمل
المجرور بالاضافة والحرف الجر قلت لان المجرور بالاضافة قد يكون منفلا كقولك
غلام زيد يمنع القادحين صدقهم فقال حرف الجر ليخرج عنه مثل ذلك والثالثة
ان يقع دخول التنوين كقولك فرس وحمار وثوب اعلم ان

جو بنگ بخس نیت وراهم در خیال دانیکه دمبدم زه خیر و جنون شیخ بنگت از طریق جنون رهنمون شیخ

التنوين على ستة انواع تنوين التمكن كقولك زيد وعمرو وتنوين التنكير كقولك صه ومه و
تنوين العوض عن المضاف اليه كقولك حينئذ كان في الاصل حين اذ كان كذا فاذا
مضاف الى اذ واذا كان مضافا الى كان التقدير حين وقت كون كذا
فحذف كان وعوض منه التنوين وقيل حينئذ وكذلك يومئذ ووقتئذ و
تنوين الترنم ويطلق عليه الغالي نايب مناب حرف الاطلاق كالالف في قول
الشاعر اقل اللوم عاذل والعتابا فقولي ان اصبت
لقد اصابا والاصل العتابا واصابا فعوض عن الالف والتنوين
الغالي كما في قول رؤبة وقاتم الاعماق خاوي المخترق مشتبه الاعلام
لماع الخفق هذه ستة وانما ترك المصنف وصاحب المفصل تنوين
المقابلة كتنوين مسلمات وزينبات والاعراف سبب تركه والمعنى انما تركاه
للخلاف فيه فقال بعض الناس انه عوض الفتحة وقال بعضهم انه تنوين التمكن
فانطبق ذلك بعد ما تعين من عرفات فانه غير المنصرف للعلمية والتانيث
وعند بعضهم فلا يكون من تنوين عوض الفتحة لدخول حرف الجر عليه ولا التمكن لعدم
صرفه فبقي المقابلة لنون الجمع في كقولك الزيدين فيكون للجمع منه ستة واذا
عرفت ذلك فاعلم ان المراد بالتنوين التي يختص بالاسم ولا يدخل الفعل لان
معنى التمكن بالاسم لانه يشبه الفعل منعوكا في الفعل لكن معناه ان هذا
الفعل لم يشبه وهو ايضا باطل فاختص بالاسم وانما اختص التنوين
التنكير بالاسم لان الفعل نكرة لانه جزء فلا يحتاج الى التنكير وانما اختص
تنوين العوض عن المضاف اليه بالاسم لان الفعل لم يضف الى شي ليحذف
المضاف اليه ويعوض التنوين عنه وانما اختص تنوين المقابلة بالاسم
لانه يدخل في جمع المؤنث السالم ليكون في مقابلة نون مسلمون والجمع لا

يكون ذلك

ازبنگ دور صبر وسکون رو طلب مکن کز شوق بگذرنده قرار و سکون شیخ ازین که کشته لشکر کفر و سپاه فسق

يكون في الاسماء وانما التنوين فيشترك فيه الاسم والفعل والحرف لانه يكون لبيان الاسم او آخر
الاشعار فترة ابعد قافية بعد الالف اوا واو ياء ولا يختص حرف الاطلاق بالاسم بل
يكون في الاسم والفعل والحرف واما ادخل في الاسم الحكم مرتبة وهو اقل اللوم
اه ولما ادخل الحرف مكتوبا اتصال تفعل شتى قد اما انا كما هو يا اي ملك ادعاكا
عنه من تنوين الكاف حرفا بعد عشي وكذلك التنوين الغالي ان في الاشعار الى بني الاسم
الفعل وقيل انما يدخل هذا التنوين المعاقبة الكاف يستوي فيها الوقف والوصل اذا اردت
التنوين لم الحق وقفت وانما حتى غالبا لانه نقلت عنه انه اجاز وانما اشترك فيه الاسم و
الفعل لانا قد ابدلنا في القافية اشكاله وسكون القافية لا يختص بالاسم والثالثة
من العلامات ان يصح دخول الالف واللام فيه نحو الرجل اعلم ان حرف التعريف عند سيبويه
الام وحده والهمزة همزة وصل وعند الخليل الميم بمفرده والهمزة الهمزة وصل عند الخليل عليه حين سئل
احرام يوم صيام في السفر فاجاب صيام يوم من رمضان في السفر فالميم بدل اللام
التعريف ومذهب الخليل ان حرف التعريف الهمزة واللام نحو الامل قد فاذا حذفت ذلك
فاعلم ان جارات العلامة في المفصل ودخول حرف التعريف يستعمل بهذا الدوال وانما اختص
الالف واللام بالاسم لان حرف التعريف يعتبر له الصحة لانه يحصل الكثرة معرفة كان الصفة
تحصل الموصوف معرفة او مخصصا والوصف يكون في الاسماء وقيل انما اختص التعريف بالاسم
لان التعريف كالحكم على الشي حكم للمعرف كالحكم عليه ولا يكون محكوما عليه الا الاسم
وقيل لان الفعل لا يحتاج الى التعريف لانه جزء واصل الجزء ان يكون نكرة ليفيد فايدة منكرة
والخامس من العلامات ان يقع الاضافة الى الشي كقولك زيد غلام زيد وقوله عمر وانما اختص الاضافة
الى الاسم بالاسم لان المضاف يعرف بالمضاف اليه او يخصص كقولك غلام رجل او يخصص كقولك خبر الزيد
والدار زيد وكل ذلك لا يتصور في الفعل والحرف لانه وضعهما وقيل انما اختصت الا
الاضافة بالاسم لان مضاف اليه محكوم عليه كقولك غلام زيد فان الغلام محكوم عليه

المعنى كانه قيل الغلام مملوك قوله وهذه كلها آه يعني هذه الاسماء المذكورة جمع جنس
الاسم وهي جمع خفيفة وهي اسم فرد واحد في المعنى وهي ما يخفف بشيء اسوار وقد نظم انواعه ابن
في بعضه من الصفات واسماء الاشياء كالكتابة والعلم والشعر غير ما فلا توجد في غيرها الشيء فان قلت
قوله لا يكون في غيره اي لا يكون الخفيفة في غير الاسم يعني لا يجوز لان خاصة الاسم قد توجد
في غيره نحو الالف واللام في الفعل قلنا قوله لا تكون مكونة ولا لاصل ولا في الوصف
والجمل فان قوله ترتجى فعل ماض مجهول فاعله فعل فيه الالف واللام ويجوز الاسماء فيه ايضا كما
والجمل اسم فان قوله ترتجى اخرجوا وقع صفة له يكون المفعول فيه الاسم والفعل كما
نحو انطلقت الكتب فان قوله نحو اخرجوا وقع مبتدا خبره منطلقة الكتب فوقع صفة الجمع انه فعل
ماض قلت الاول اشارة فلا اعتبار به او منقول الى المراد منه مصدر مكتوب لا القائل فقالت ما
تشرفت الهوائي للموفي بالفعل موضع المصدر وكقوله تعالى سواء عليهم ءانذرتهم
تنذرهم الا سواء عليهم الانذار وعدم الانذار وان قلت ان الاصل لا يعرف الا بها
قوله والاسم يتنوع آه يعني يكون للاسم انواعا كثيرة والانواع جمع النوع هو المركب
على كثير من مختلفين بالعدد كالانسان فانه نوع الحيوان ومعقول على افراده الانسان كزيد
عمرو ورجل وامرأة وهم مختلفون بالعدد لان كل واحد منهم مختص بالنسبة الى الآخر
بالحد الاسم بالانواع المذكورة في الكتاب لان الاسم لا يخ اما ان يكون منسوبا الى الاصل
او لا الاول المنسوب والثاني لا يخ اما ان يكون تعدد وجوه تجري اصل او عارضة الاول اسم
العلم والثاني لا يخ اما ان يكون تعدد اكثر من اثنين او لا فان كان للاكثر فهذا الجمع وان لم
يكن للاكثر فهو المثنى وان لم يكن فيه التعدد فلا يخ اما ان يكون على التفصيل اقول الاول و
الثاني لا يخ اما ان يكون مركبا غير منسوب الى الاصل او لا الاول المركب وان لا يخلو اما ان
يكون فيه معنى الاضافة او لا يخلو اما ان يكون الى الزيدين بدار مشتركة او لا فان كان الاول فهو
المضروب وان كان الثاني فهو المركب وان لم يزد فيه شيء فلا يخ اما ان يكون اعرابه بالحركة او لا
الكلمة

لان

الشخص به يوسف

كسي نزد بروي زمين سرنگون كند بنود عجب ز كوكب بخت ملول شيخ ما غلبت بر درخت بيد نيم سوخته

فان كان الاول فهو اما ان كان الثاني فلا يخلو اما ان يكون جاريا على الفعل او لا وان كان الاول
فهو الاسم المنقول على الافعال وان كان الثاني فلا يخ اما ان يكون كلمة او لا فان كان
الاول فهو الكنى وان كان الثاني فلا يخ اما ان يكون فيه وشيء اولى الاول منوع الجنس وان
كان الثاني فهو العلم قوله باب تفصيل اي حاصل انواع الاسماء المذكورة واحدا فواحدا آه قوله
باب اسم الجنس آه معنى الجنس القدر المشترك بين الشيء وغيره اذا احتملا جاريا
وضع على شيء وتناول ما اشبهه كرجل وفرس فان الرجل موضوع لرجل واحد غير معين فيتناول جميع
الرجال في العالم علم ان الاسماء نوعان احدهما ما يكون موضوعا لمعنى بحيث لا يتناول ما اشبهه وانما
ما يكون موضوعا لفرد بحيث يتناول ما اشبهه فالاول هو الاعلام فان لفظ زيد موضوع لفرد ولا
يتناول ما اشبهه وانما قسمنا الاول ما يكون موضوعا لشيء بحيث يتناول ما اشبهه ولم نكتف بقولنا لفرد
منع ان يتناول غير ذلك الفرد والثاني ما يكون موضوعا لشيء بحيث يتناول ما اشبهه ولم يجعل مغنيا بل
تركه على شرعه فالاول الاسم غير العلم وغير ما فيه لام الاستغراق لان لفظه موضوع لذكر
غائب متقدم وذكره ويجوز ان يكون بزيد او عمرو او غيرهما من الاسماء وكذا سائر المعارف والثاني
ان يكون موضوعا لشيء يتناول ما اشبهه ولم يجعل معنيا للفرد وهو سائر الاجناس كرجل
وفرس والفرق اذا كان اللام للاستغراق لا للعهد فالاول لا يعم وكذا ان لفظه موضوع لذكر
الاول ما يتناول فيه المتقي هو العلم وانما ان يكون متناولا او لا ان لا يخ غير تعريف بالتعريف و
منع ان يتناول غيره وهو المضاف غير العلم وغير تعريف للاستغراق والثالث ما يكون متناولا
للمشترك والحق ما اشبهه فهو اسم الجنس هذا التنقيح منقول عن المظهر رحمه الله عن فاد اعرفت هذا
فاذهب الى هذا اسم الجنس الذي ذكره المصنف اقول ان قوله وضع جنس لانه تناول المقصود
وغيره قوله وتناول ما اشبهه فصل لانه خرج به العلم وغيره من الاسماء فان قلت
قوله وتناول ما اشبهه غير مفيد للفصل لان المعارف كلها غير العلم واحد فيه هو
ما يسمى باسم الجنس بيانه الفاء هي بعض المعارف مثل هو وهذا وهي على زيد وعمرو

لم يجز لانه الاعلام لا يتوقف

ورجل وفرس وغيرها من الاسماء فيتناول ما اشبهه ويكون اسم الجنس فاما حصل انه لا يكون
منه في المعارف وذكر كما لا موضوعات مثل الذي والتي وغيرهما يطلق على كل فرد من الاسماء
وكذلك اسم الاشارة ما القول بانه يقول اسم الجنس لو منع صح شيء لا بعينه قلت اجيب عنه
بانه يجوز ان يكون المراد بالوضع الاستعمال ويكون في الحقيقة المستعمل فيه فاما تقدير اسم
الجنس المستعمل على شيء فهو تناول ما اشبهه فيكون في الواقع او لا فان كان من قبل ما استعمل
فالمتبع اسم الجنس المستعمل على شيء حال كونه متناولا لما اشبهه مخرج بهذا التقييد المعارف
لان المعارف وان كانت متناولة لما اشبهها الا انها حال الاستعمال للواحد كذلك
كذا هو تقييد الغالب فانه لا يخلو في عرف حالة الاستعمال ترتيب خارج وتأمل وتفسير قوله بالاسم
الجنس كان في الاصل نحو ما قلبت الواو الفا نحو كساء والفتاح ما قبلها والواو يوضع الباب
الجمع الاصل الحاصل الكلمة كالباب في البيت وهو مرفوع على انه خبر مبتدأ محذوف تقديره
يريد هذا الباب باب الجنس قوله وينقسم قسمين آه يعني اسم الجنس ينقسم قسمين احدهما
اسم المعنى كالعلم والجهل وهو ما لا يقوم بنفسه من غير احتياج الى الغير ليقوم والثاني يقال له
اسم المعنى كالعلم والجهل وهو ما لا يقوم بنفسه بل يكون قائما بالغير الا ترى ان
العلم يحل بعالم والجهل بجاهل فالاول ايضا على قسمين الاول يصلح للصفة لانه يدل على بعض
اعراض الذات كراكب وحاكم فانهما يدلان على بعض اعراض الذات فهو آكوب
والجلوس والثاني اسم لا يصلح للصفة كرجل وفرس لانهما ذات والذات لا يصلح صفة
والثاني اعني الذي ايضا على قسمين الاول اسم صفة كالعلم والجهل فانهما لا
يقعان صفة لانهما لا يدلان على معنى تابع في متبوعه لانهما معنى والمعنى لا يدل على
المعنى والثاني ليس صفة يتخذ اقول مفهوم وهو قول يجعل في كلام معرفة كلام منظم لان
فيه دلالة على معنى تابع في موصوف قوله باب العلم العلم
ما وضع على شيء آه وهو لغة ظاهرة وهو على قسمين بالقسمة شائعة واصطلاحا

سوالفتى ذاكره

وهذا الذي ذكره المصنف وذكر فائدة قيدين الاول ما وضع على شيء بعينه مخرج بقوله
اسماء الاجناس الواقعة قوله ما وضع لانه جنس وانما قوله غير متناول لما اشبهه وانما قال
هذا لتيد المخرج عن المعارف لانها موضوعة على شيء بعينه الا انها متناولة لما اشبهه الا ترى الى
قولك الرجل وهذا والذي لم ترتيبه فانه المذكور نظر لان العلم الذي وقع للاشتراك
كزيد اذا سمي به رجال اتفاقا فانه علم مع انه ليس موضوعا لشيء بعينه على القطع بل يتناول
لما يتناول ما اشبهه بوضع واحد فان العلم المذكور وان كان متناولا لما اشبهه فانه ليس بوضع
واحد بل بوضاع كثيرة فبهذا قيد فيه ايضا نظر لان الاعلام الغالب مثل التجم والصعق
والدبران ليست موضوعة على شيء بعينه ولكن صاروا اعلاما بالغلبة فالجواب ان نقول
ما تحقق في موضع ما وضع آه كما ذكره جار الله العلامة والمتفصل يتناول مثل هذا لان
التعليق انما هو الوضع وفيه ايضا نظر لان الاعلام الاجناس مثل قوله وابن وابنة وغيرها
ليست واخذ فيه لانها ليست موضوعة على شيء بعينه من حيث وضعت واصل الوضع للجنس
باسره وابيت عن هذا لان اعلام الاجناس موضوعة على شيء بعينه من حيث وضعت
واصل الوضع للجنس باسره لان الواضع اخذ الجنس باسره دفعة واحدة وسماه باسمه
فان قلت فهذا التقدير ما الفرق بين واسد واسامة لان كل واحد منهما للجنس قلت الفرق
بينهما ظاهر وهو ان اسامة وضعت لكل فرد من الاسد باسره دفعة واحدة والاسد وضع
لواحد منها وهو تناول ما اشبهه من الاسد فان قلت قد يطلق الشائع على كل فرد من
افراد الاسود كالاسد فالفرق ليس قلت ان اسامة اذا اطلقت على فرد المطلق الطلقة
من غير موضعا على من خارجه عن وضعها لان وضعها للجنس باسره بخلاف الاسد فانه
موضوع له قوله ويكون معرفة آه اعلم ان الاعلام كلها تنقسم اقساما اسم ولقب وكنية
لانه لا يخلو اما ان يكون مصدرة بابي وابن او لا فان كانت فهي الكنية اسم كالمنقوم وابو يزيد
وان لم يكن مصدرة لا يخلو اما ان يكون دالة على المدح والذم او لا فان كانت فهي لقب كقولنا

وقد قال الفيومي الاسم كزيد وعمرو وتاء التأنيث لا تكون مفردة وان لم يكون مفردا لم يكون مركبا
والا لكان زيد وعمرو والثاني نحو قائمة تابط شرا وبعلبك سيبويه لا يخ اما الكلمة جزء منه
والى هي جزء معناه قبل التسمية او لا فان قلت فمن اعرب وان لم تقل فمن العرف علم ان
تقدم الكلام الاقوى ما كان فيه بها وقبل التسمية نحو تابط شرا او حذفي قبلها وان اثنان ما
اصل كلمتين مضافا الى الثاني نحو عبد الله ومعدي كرب وحكي الاول تركيبا حقيقيا والثاني اضافيا
والثالث ملاكين فيه نسبة والا فاضافة فاقبل التسمية نحو جلبك وسيبويه ذهبا تركيبا اضافيا
يا مرخيا ومعنى تابط شرا الى اخذت الجبل شرا او هو فعل ماض فاعله مضمر فيه شرا مفعول
فيسمى به الرجل من شراق العرب قوله حتى عبد الملك لانه جاء بها قبل التسمية وقد اخذه تحت ابطه فيه
فيقول تابط شرا الى فيه وقيل اخرجت السيف منه لانه جاء بالرأس فيه بعض قبل الفتال منه
انه قال لا لا ادري من وضع حرف الله انا تابط شرا وجرى الاسم فيه وعلى قول سيبويه
المنقول تشبيه المركب المزجي بالمركب الاضافي والاسم مصدر كرب لا اذا اركب اسما
فالاول بني على الفتح وكذا الثاني لانه غير المنسوب وكذا يجمع الاول اربعين الكرة قوله وقيل هو الفعل
وقيل هو الاصطلاح فالاول اذا رجع وقيل اخرجه فيه قوله ويكون منقولا لان الكرة حينئذ يكون الجمع
منقولا لانه اسم الجنس وهو الغالب عليه كما استقراء وقيل لان اسم الجنس غالبا المنقول عنه الفعل
غالب وهو ما يكون موضوعا فانه قبل نقله ثم نقل عنه الاسم كشمس وقد وسيد وليس كانوا
في الاصل اسما لاجناس ثم نقلت فصيرت اعلاما فالكرة علم الجنس واسد هو الصراع جزء
اطلق الجمع واليس اسم لابليس بن معاوية كان فيه البعرة وهو مصدر اسد واسد اي عاطفا ليس مصدر
اليس مقلوب يبس لانه لو كان كذلك فيبقى مصدره بائسا لان شان مصدر فعل المقلوب
ان ياتي على افعل مصدر الفعل الاصلي قوله وقد يكون الاه يعني يكون الجمع منقولا لا انه جمع
اثنا عشر كجمع شبه به الميم اي رفع اذيال الثوب للعدو فسمي به القوس هو جمع منصرف
للعلمية وزن الفعل كعصب جمع الكاعب والبيض وكجمع العير على وزن وجمع معناه

بشبه حيث يتقدر انا فطاه فتسمى به الرجل وهو الجبل غير منصرف واما منقولا كعكبر يزيد فيه علم
الرجل فيه وشك كثيرة حالها آخر جبين يكونان غير منصرفين علم ان مثل عرفة قد يكون منقولا
يكون جنسا فان نقل من حركة فيه الحال يكون معرفا والا فيه يكون الاول من نصر اخر
الاول ووضع على نحو سيبويه وان نقل من تركيب الحال بنيه يكون لا محالة يكون الاول معرفا
فيه فاذا وضع على الحال يكون جملة ويكون مبنيا على الفتح فلا يعتبر الاعراب فلا تجد اذا كان
جملة حلا قبله والدليل على اعرب حلا ما علاه الاول ان الحال اسم غير مركب فلا يسمى
والاعراب والنكرة كانا قبل التسمية وهذه قبل التسمية جملة ليست لها اعراب
باعتبار نحوه لان مقتضى الاعراب مفقود هنا وهو محل المقدر عليه والثاني ان غرض
التسمية الحكاية المنقولة فيما صورت بالحكاية وان اعربت لا خرجت عن صورة
الحكاية والثالث انه لو اعربت لاخ اما ان يعرب الاول او الثاني او انهما جميعا فالاول
الاول باطل لانه في الحقيقة بمنزلة الزائد زيد والاعراب لا يكون في حرف الكلمة ولانه
يلزم الاعراب في وسط الكلام والاعراب الثاني ايضا باطل لانه يؤدي الى ان
يكون الى صورة قول هو بها مبتدأ والاعراب بها ايضا باطل لان اعراب الكلمة الواحدة
لا يكون اثنين وواحدا واذا جاء واحدا قوله ولما الاعراب آه يعني يكون العلم منقولا ايضا من
امر كالاحمر من حضارع كاحمت بكسر الهمزة والميم امر لتحمر اي بعينه سميت
به لانا سمع خالي فيها موجودات من سارق وغيره فقول علم وضعان فقال
احدهما آخر امرت اي سكت لا ترفع صوتك حتى تسمع صوت سارق فيفتقد
فقتل تلك الجارية وهو اسم حمت يضمت مثل فرحت الميم المنقرة والميم والكسر
كثير على خلاف القياس ولانه لا غير في المعنى غير ايضا في اللفظ يكون تغير اللفظ والاسم تغير
المعنى او لانه يأتي الصنع بالكسر ايضا مثل جرب تغرب قوله والمراد فاعلم بقية معروفة و
عن الاصمعي انه كان ثلثة نظر في ذلك الموضع فقال اصبح لا تعرفين اخرجه ان النظر الى الارض

كيلا نفر افتى ملك البقعة به ولكن واحد منهم من بين القفلين الى المصنف بتاء المستر
قوله قال الزاعي اشي آه اي عزى الكلب وسوق الخ قرية بعض الجن تحت السيا الكلاب
بالجودة والقوة قوله او دال عجز آه ويقال على القوة والخفية في الكلاب
اصل فعل فيه غير انه قال عايد الى الزاعي المقدر اشي الزاعي كلبا باسلوقية يكون باسلوقية
صفة للكلاب وبات فعل من افعال الناقصة غير عايد الى الكلاب يكون اسمه فاعله
والجملة في محل النصب ليكون الكلاب بعد الصفة وبات الثانية عطف على اشي وفاعله ضمير فيه
عايد الى الزاعي ويجوز ان يكون الواو واو الحال غير مشي ويكون مذكورة فيه والتقدير
وقد بات الزاعي بها اي وحشي الحمت وان كان وحشي الحمت غير مذكورة الا انها في النص
مذكورة من حيث انه يتعلق بات قوله في اصلاها او دبر وفي اصلاها متعلق بمحذوف
يجوز ان يكون او دال فاعل في اصلاها التقدير ثبت في اصلاها او دال على الاستقرار ثبت
يكون صفة للكلاب المحذوفة وتقدير البيت اشي الزاعي كلبا باسلوقية باتية بوحشي
الحمت ثابتا في اصلاها او دال حال كون الزاعي باتيا بوحشي الحمت ايضا اعلم ان بات
وبات في البيت تامتان لا بمعنى ثبت وحصل لانه يجوز ان يكون الافعال الناقصة تامة نحو
الا الاربعة منها ليس وظل ومازال وما برح وذكره في الايضاح والمراد بالاستشهاد ان الحمت
في البيت وقع على موضع وفيه بحث لان الشارحين ركبوا الحمت مع الوحشي بيان
المقصود والمراد الحمت لا وحشي ولكن رايت في بعض الكواشي ان الوحشي هو الغير الوحش
او المكان القفر ليكون مضافا الى الحمت والمراد المضاف المضاف اليه كما انه يكون
الحمت جزء العلم فيصدق عليه انه نقل عن الامر وجعل علما لموضع وذكر ابن الحاجب
شرح المفصل انه يجوز ان يكون وحشي الحمت علما على كل مكان قفر كانت فانه علم
جنسي يطلق على كل مكان خال عن الاشياء قوله الشذ بن عرفت آه قوله الرقم
بمعنى المرقوم وهو المكتوب قوله الدوي جمع الدواة كنواة ونوى قوله يزيره الكاتب

الحيري نسبة وبنيته والحيري منسوب الى حيرة وهو اسم قرية الى الكوفة فخففت ياء
للشعر قوله الا النام مرت فيه جوات لحيته والا العقص هنا قوام الحيفة بقي لقيت
آثار ايام والرقاق ملك الدار مكتوب نسبة الكاتب الحيري وهلم يق منها الا النام
والخشبات من قوام الحيفة بشبه آثار الديار بعد الخراب كما كتبت الكاتب الحيري لانه يكتب
بانواع النقوش فان الديار اذا خربت تكون بصورة الكتاب مع النقوش من كثرة
تخليط وقع فيها من الرابع وغيرها الاعراب قوله كرقم الدوي جار ومجرور في موضع النصب
يكون حال من الديار التقدير عرفت الديار مشتبهة برقم الدوي او حاصلة كرقم الدوي
قوله يزيره حمله استيناف وغير المفعول عايدة الى الرقم والكاتب فاعله قوله الحيري
صفة الكاتب قوله على الخرقة جار ومجرور منصوب المحل على الحال من الديار ايضا التقدير عرفت
الديار حال كونها على الخرقة جار ومجرور منصوب المحل على الحال من الديار ايضا التقدير عرفت
الديار حال كونها على الخرقة جار ومجرور منصوب المحل على الحال من الديار ايضا التقدير عرفت
الديار حال كونها على الخرقة جار ومجرور منصوب المحل على الحال من الديار ايضا التقدير عرفت
الديار حال كونها على الخرقة جار ومجرور منصوب المحل على الحال من الديار ايضا التقدير عرفت
الديار حال كونها على الخرقة جار ومجرور منصوب المحل على الحال من الديار ايضا التقدير عرفت
الديار حال كونها على الخرقة جار ومجرور منصوب المحل على الحال من الديار ايضا التقدير عرفت
الديار حال كونها على الخرقة جار ومجرور منصوب المحل على الحال من الديار ايضا التقدير عرفت
الديار حال كونها على الخرقة جار ومجرور منصوب المحل على الحال من الديار ايضا التقدير عرفت
الديار حال كونها على الخرقة جار ومجرور منصوب المحل على الحال من الديار ايضا التقدير عرفت
الديار حال كونها على الخرقة جار ومجرور منصوب المحل على الحال من الديار ايضا التقدير عرفت
الديار حال كونها على الخرقة جار ومجرور منصوب المحل على الحال من الديار ايضا التقدير عرفت
الديار حال كونها على الخرقة جار ومجرور منصوب المحل على الحال من الديار ايضا التقدير عرفت
الديار حال كونها على الخرقة جار ومجرور منصوب المحل على الحال من الديار ايضا التقدير عرفت
الديار حال كونها على الخرقة جار ومجرور منصوب المحل على الحال من الديار ايضا التقدير عرفت
الديار حال كونها على الخرقة جار ومجرور منصوب المحل على الحال من الديار ايضا التقدير عرفت
الديار حال كونها على الخرقة جار ومجرور منصوب المحل على الحال من الديار ايضا التقدير عرفت
الديار حال كونها على الخرقة جار ومجرور منصوب المحل على الحال من الديار ايضا التقدير عرفت
الديار حال كونها على الخرقة جار ومجرور منصوب المحل على الحال من الديار ايضا التقدير عرفت
الديار حال كونها على الخرقة جار ومجرور منصوب المحل على الحال من الديار ايضا التقدير عرفت

الاجرة مع

مع انه يسير تا بجامع مسكذر غير مسمعور وقيل يجوز ان يكون فاعل فعل مضمر التقدير
لم يبق في اسماء الا التمام هذا ضعيف عندي اينما لان قرينة حذف الفعل ضعيفة
قوله الا العمى عطف على التمام وهو بكسر العين وتشديد الياء جمع العمياء من فعل
يجمع على فعول كذوذ وكذور وجمع على عمتوفا جمع في الكثرة واوان وحيثما ان
فاستثقلت قلبت الواو ياء فاجتمعت الواو والياء وسبقت احديهما
الاولى بالسكون فقلبت الواو ياء وادغمت في الياء فصارت عمتاء كريت
الصاد فكسرت الصاد لمناسبة الياء فصار عمتاء وابتعد الغة القيس كسر
الصاد فصار عميا وهي الان ساكنة الياء لالتقاء الساكنين الاولى قوله يكون
العلم مجملا وهو مشتق من الرجل اي قبل علي بس الرجل من غير تكرر تامل فلذلك
يكون العلم من هذا الباب لا معنى له قبل النقل والتسمية نحو عطفان اسم رجل
كان ابا قبيلة على وزن ترو ان فلا معنى له غيره وكذلك عمران على وزن فعلان
كسرحان اسم رجل فلا معنى له غيره قوله اسم منع على مثل دواة فلا معنى لها غيره
قوله من حق العلم المعرفة الا اعلم ان الاعلام على ضربين الاول ما لا تدخله اللام و
حرب تدخله والذي تدخله على نوعين ايضا حرب يستدخله لزوما وحرب تدخله
جوازا فالذي تدخله لزوما وهو كل اسم غلب استعماله باللام مطلقا اي سواء
كان في الاصل صفة او مصدرا او غيرهما فانه اذا غلب باللام لزم فيه اللام ولم
يجز تركه وكذا اذا جعل علما مع الالف واللام وليس بصفة ولا مصدر نحو
النجم فان اللام فيه لازم لا يجوز تركه والثريا قيل من الثروة وهي
كثرة المال وسميت بها لانها طائفة كم قوله عيوق واحد عيوق قلبت
الواو ياء واعلت فيه فصار عيوق وقالت العرب سمي بهذا الكوكب
بهذا الاسم لان الفجر اذا اراد ان يطلع عليه فيفاجئه اي يسبقه وهو فيعول من
اي العيوق

بمعنى فاعل كقيوم بمعنى قائم وكان في الاصل يقتضي عمل كل منه وصف بالعيوق فغلب
على ذلك النجم خاصة خاصة فاللام لازم فيه لا يفارقه قوله والتماك هو
الاصل تقع على كل منه السمك اي الرفعة ثم غلب على ذلك الكوكب خاصة
فسمي لعلو فاللام لازم لا يفارقه بحاله وانما قال ومن حق العلم المعرفة
وقيد بالمفرد احترازا عن المثنى والمجموع فان اللام تدخل فيهما كما يأتي
قوله وغير اللازم في نحو الحسن الآه وقلنا انما دخله الالف واللام على
نوعين لازم وغير لازم فاللازم كما ذكرنا وغير اللازم كما هو كذلك ما يكون
صفة في الاصل او مصدرا ولم يغلب استعماله باللام جاز فيه اللام و
حذفها فاذا دخل فيه اللام فباعتبار كونها صفة في الاصل او مصدرا فكان
شأنها باقية فيه دخول الالف واللام في الصفة والمصدر جائز
نحو الضارب والضرب واذا حذف اللام فباعتبار انه علم والعلم
لا يحتاج اليهما والذي كان في الاصل صفة وهو الحسن والمظفر و
العباس والذي كان في الاصل مصدرا وهو الفضل والعلاء و
هو مصدر على فعل على وزن سمع يسمع لا مصدر علا يعلو
لان مصدره علوا وكل ذلك اعلام للناس قوله وقد يجعل العلم الآه يعني
العلم مرة يجعل اسم جنس لغيره اي العلم واحد من الجماعة التي تسمى بتلك الجماعة
بذلك الاسم فكان ذلك الاسم صار نكرة لاتفاق تسمية الاثنين فصاعدا
بذلك العلم مثل ان يتفق تسمية الاثنين فصاعدا بزيد فاذا كان كذلك كان
زيد اسم جنس كرجل فاذا اريد التخصيص بواحد من المسميين بزيد يحتاج
الى اللام او الاضافة كسائر الاسماء الاجناس قال الشاعر

على يزيدنا الآه قوله على ظرف لما في من التعلق قوله يوم الفتى اي في اليوم الذي كنا في الفاقة و
اي موضع فيه رجل كثير قوله ماضي الشرفين اي حديد القرض الآه اسم فاعل
ماضي وزيدنا فاعله وقوله يوم الفتى ظرف متعلق به قوله راس نديم مفعوله وهو مرادا
المعقولين اصلهما كما هو قوله وكاس شربنا اصله من الجر وهو الدار بياض وهو صفة موصوف
محذوف التقدير بسيف ابيض غير متفرق للصفة ووزن الفعل كما جاء قوله ماضي الشرفين
مضاف ومضاف اليه صفة السيف ايضا بعد الصفة وكذلك قوله يماني ومعنى البيت يعني علا زيدنا
في اليوم الذي كنا في الفاقة راس زيدنا وفرسه بسيفنا قاطع يعني زيدنا افضل من زيدكم في الحرب
والمراد بالكاس شاربنا اما في الزمان لوقوع الشركة للتعريف قوله فقال الا ظبية الآه
بالجر بعد المراد من الكاس هنا العشق لانه كالكاس للمعشوق قوله فرخ اسم جمع جارية اي الظبية
والمراد به هنا الحبيب يعني عند من يكون حاجبا عن بالمقصود الآه من عاقبا يعني انهم فانون
وظرف عليها الآه باعرض ماضي قوله الفرخ مفعول قوله من اسم ما يتعلق به قوله من كاعد
قوله على قصورها يجوز ان يكون صفة ابواب صفة ابواب لان الاضافة فيه غير محضة للتعريف
لكونها غير حقيقية ويجوز ان يكون على قصورها حالا من ابواب اي ابواب بابت على قصورها
ويجوز ان يكون صفة خرائد اي خرائد كائنة على قصورها والمراد بالكاس شاربنا اذا دخل
اللام علم ولو في الشركة قوله وقالوا الآه رابة الوليد ابن يزيد الآه قوله اضنا جمع ضنو بكسر
الآه وهو شعب الشجر كانا في اصل اضنا وقلبت الواو همزة لانها وقعت طرفا بعد الف
اضنا والكاهل الكتف الآه اي رابته نهارا يجوز ان يكون بمعنى صرت
او بمعنى علمت وان كان بمعنى صرت كان الوليد مفعوله وهو تعريفه معنى لا واحدا وقوله
مباركا حال من الوليد وشديدا حال بعد حال منه ايضا وان كان بمعنى علمت كان الوليد
مفعوله الاول ومباركا مفعوله الثاني وقوله شديدا حال من الوليد والابن صفة

الوليد يعني ان الوليد قرن بين الخلافة ونيابة كما ان الفرس قرن بين الراكب والمحمل كذلك
ان يكون شديدا حالا من الوليد والمراد بالاستثمار اذا دخل الالف واللام في اليزيد هو علم لوقوع
الشركة فيه وكذلك الوليد قوله قال الاخطل وقد كان الآه قال للعاذل جميع الموت
وهو موضع الحرب يعني عرك اي جمع قوله ابو صدبه عطف بيان لقوله ابن انم قوله زيد بدل او
عطف بيان لزيد الآه قال يعني انهم اقوياء والكرام قال مولاه الآه مستمع وهم اشرافا كبار و
المراد من البيت انه ادخل الالف واللام على زيد الاول ولا اضافة على زيد الثاني وهما علمان
لوقوع الشركة الاتفاقية فيهما قوله وهذا الضرب اي هذا النوع يعني ادخال الالف واللام لا اضافة
في العلم قليل بالنسبة الى سائر الاعلام لقلة الاشتراك فيه واذا اضيف صدر الفصل لقد قد
وقال وقد يجري بالعلم وهو حينئذ يستقبل قوله وكل شيء الآه يعني لا يكون المثنى والجمع من الاعلام
الا الالف واللام لا يكون اشارة الى ان التثنية والجمع في الاعلام بسبب ادخال الالف واللام فيهما لان
الاشتراك بالتثنية يكون بكل رجل في الدار فقد صرح اعلم ان تثنية الاعلام وجمعها على خلاف
القياس من وجهين الاول ان العلم انما وضع لمعنى بعينه غير متناول لما يشبهه فاذا ثنيته وجمعته
استعملته على خلاف الوضع والثاني ان التثنية في الاسماء التي تدخلها الالف و
اللام والتنوين ليقبل علامات معه مثله من جنسه لكنك ان الاعلام وان تعددت
بدلوا لها ليست موضوعة لها وضعا واحدا حتى يكون تثنيتها تدل على شيئين من جنس واحد و
لكن العرب انما وضع المثنى والجمع للاقتصار على هذه التعدد الواحد مرتين او مرات و
ان العلم فوق بذلك لكثرة اختلافه واحترازه من الوضع يحصل بهذه الاقتصار المقصود
ثم الترموا الالف واللام فيه تعويضا عن ذهب منه العلامة فاللام فيه لتعريف العهد لان العلم
موضوع في الحقيقة للمعهودة فاختص اللام فيه لذلك الوجه وهو المناسبة بينه وبين اللام
ولم يضف العلم لتعريفه ليتأيد دليل اخراجه عن وضعه فاذكر ما يأتي ان اللام احق من الاضافة

قوله ان کنا ابانین آه یعنی بیه فعلی مستلو یجمع جمع الاعلی اللفظ والثانی فی هذه الاشیاء المذکورة قیل لان کلک الاشیاء لیست متن ومحمد عاد الکتفیه لانها لیست متن ومحمد عاد القطع والعین علی لفظ قوله ابانین جاهلیان وصیغ هذا الکم علیها وقیه واحدة تعالی لاحدهما ابان والآخر متالع فیکون لفظ لفظ التثنیة ومعناه مفرد لان الجبلان الجبلان کثیر واحد قوله عمایتین هما جبلان بنجد لیس لاحدهما اسم برسا قوله عرفات اسم موضع معروف لفظه جمع ومعناه مفرد قوله اذرعات اسم بلدة بالشام لفظه جمع ومعناه مفرد قوله اذا عرفت ذلک فاعلم ان ذلک الاشیاء مستثنا من قوله ذلک من آه الا انه مقطوع لانها لیست داخلة من الاعلام وجمعها لان التثنیة ما الحق بآخره والفاء یاء مفتوح ما قبلها ونون مفتوحة مکسورة قیل علی ان معه منه مرجلین فابانین وعمایتین صنیا کلک کلا وکنا فلا یکون واحدة منها مثنی فلا یدخل فیه والجمع ماذل علی احاد مقصودة بحرف مفرد فمعلوم ان عرفات واذرعات لیستا کذلک فالاستثناء یکون منقطعا کانه قولهم جاء القوم الا حمارا فان قلت لم لا نقول ان عرفات جمع لانه مفرد وما موجود هو عرفة قلت لان عرفة وعرفات جمیع اعلام لذلک الموضع المخصوص ولو کان العرفات جمعا لوجب ان یکون لها احاد اسم کل واحد منها عرفة ولیس کذلک فلا یکون جمعا وعلامة الفراء نقل عن العرب ان عرفة مولدة لم یقع بنو تمیم العربیة فان قلت لم استثنی المصنف هذه الاشیاء لما کانت غیر المثنی والجمع قلت استثنی تلک الاشیاء تنبیها علی ان هذه الالفاظ صورتها صورة المثنی والجمع فیجوز ان یظن احد ان الالف والواو واجب فیها قوله فان هذه الاسماء الاکثر ظاهر ذلک کلامه قوله وقالوا آه هذا مطرح عن القاعدة المذکورة وهی وجوب الالف فی الاعلی اذا کانت مثنی ومجموعا قوله الکعبان تثنیة کعب وهو عظم رجل وکذلک العمران قوله الحمدون بالباب فی هذه الحکایات روایات الاولی ما قیل ان عمر فرق امة فرقا خلافا بین الکثیر ولم یفرق مولاه الحمدون وهم محمد بن ابی بکر ومحمد بن طلحة ومحمد بن حاطب ومحمد بن جعفر

فی رد الطلب لم نصیبهم فقال یا امیر المؤمنین هؤلاء الحمدون بالباب یطلبون الکسوة فاعطاهم نصیبهم والثانیة انه ذکر لاوقی بحلی من الیمن فقال عمر انی اریدان اعطی عطی من اسم محمد بلغ محمد وعطاه فدعا مولاه الحمدون فلما اتی الیه لم یتفق المدخول علیه فدخل زید بن ثابت فقال هؤلاء الحمدون بالباب فاعطاهم تلک الحلی وقیل اتی مولاه الحمدون الی عبد الله بن الزبیر وطلب ابنة ولم یات الدخول علیه فدخل زید بن ثابت فقال هؤلاء الحمدون بالباب فاعطاها ازاد احسن الهدایا والمراد منه انه اذا دخل القوم علی قوله الحمدون لانه جمع محمد وهو علم قوله مولاه اسم الاشارة مرفوع المحل علی الابتداء والحمدون صفة له مجرور بالباب التقدیر هؤلاء الحمدون ثابتون او حاضرون بالباب قوله باب المعرب آه المعرب اسم المفعول من اعرب اذا بین وهذا فی اللغة واما فی الاصطلاح فهو ما قال له المصنف قوله ما اختلف آخره یختلف بالعامل اخر آخره اختلاف اعراب تقول جاءنی اخوه رایت اخاه مررت باخیه فان اختلف لکن لم یسم اعرابا لانه لا یکون آخرا قوله باختلاف العوامل احترز به عن الاختلاف فی الکلمة لا یکون باختلاف العوامل کاختلاف الحرکة فی قولک جاءنی اسک ومعنی ارحل من زید فان نون من وان اختلف الا انه لا یسمی اختلافا اعرابا لانه لا یکون باختلاف العوامل بل الاول والثانی للتقاء الساکنین والثالث لعدم الاحتیاج الی الحرکة والباء فی قوله باختلاف العوامل باء السبب لان اختلاف الکلمة بسبب اختلاف العوامل قوله وقیده حد المصنف تطرد لان کون الفاعل مرفوعا والمفعول منصوب ومع هذا خارج عن الحد لعدم اختلاف آخرهما بل الصواب ان یکون لفظا وتقدیرا بل قوله باختلاف العوامل یستعمل الحد کونه لیکون جامعا ومانعا ان یکون نحو قال وتقدیرا بان المراد منه الاختلاف لفظا او تقدیرا اعلم ان النحویین اختلفوا فی الاعراب لغة فقال قوم منهم قولهم اجرت ای نثبت لان الاعراب ایضا تبین الکلمة بانها فاعل او مفعول او مضاف الیه وقال قوم منهم قولهم اعربت معدة الفصیل من العرب وهو الفساد

کما قال عربت معدة الفصیل ای فسدت لیکون للسلب فمعنی اعربت ای ازلت فسادها لان الاعراب ایضا یزیل الفساد من الکلام من حیث یبین به المقصود وینتهی الی المطلوب وقال قوم انه من قولهم امراة عروبة ای محبة الی زوجها کما فی القرآن عربا اترابا ای محبات وهی جمع عروب کغفور وغفر لان الاعراب ایضا محبة الی السامع فان قلت لم جعل الاعراب فی آخر الکلمة قلت لانه کالصفة للکلمة والصفة تجیء من عوارض الموصوف او لان الاعراب عبارة عن بعض المعانی عن البعض المعانی لا تتم الا بآخر الالفاظ وهذا الاصطلاح ما ذکره المصنف اعلم ایضا ان الاعراب الحقیقی الحرکات بل هو معقول فی الذهن لکن لما دل الحرکة علیه سمیت اعرابا واذا عرفت ذلک فاعلم ایضا ان الاعراب بثلثة شرائط الاول الاختلاف والثانی کونه فی الآخر والثالث کون الاختلاف باختلاف العوامل قوله والاختلاف فی آخر هو من حیث لانه لا یکون الا فی الذی یقبل الحرکة اولا فان کان الاول فهو الاختلاف بالحروف وان کان الثانی فهو اختلاف بالحرکة فالاختلاف بالحرکات لفظا لان تقل الحروف الفتحة بحیث یکون ما قبلها فی السکون زائدة المتلفظ قوله والاختلاف بالحروف آه یعنی الاختلاف بالحروف ثلثة مواضع لانه لا یخ اما ان یکون مفردا اتفاقا او لا فان کان مفردا فهو الاسماء الستة وان لم یکن مفردا فلا یخ اما ان یکون مثنی او مجموعا او لا فان کان کذلک فهو التثنیة والجمع والا فهو کلا اعلم ان اثنین ایضا اعرابه کاعراب الستة یعلم بذکر المصنف وکذلک اولو اعرابه کاعراب الجمع یعلم بذکره المصنف بقول جاءنی اثنان واولو مال ورایتهما یتبع واولی مال ومررت باثنین واولی مال وکذلک عشرون واخواتها وثمانون واربعون اما التعیین فالصواب ان یذکر هذه الالفاظ ایضا فی ضمن الاسماء التی اعرابها بالحروف کما ذکره ابن الحاجب کافیة فاذا عرفت ذلک فاعلم ان یکون اعراب اسماء الستة بالحروف بثلثة شرائط الاول ان یکون مضافة لانها لو لم یکن اعرابها بالحروف کزید جاءنی اب ورایت

اباه ومررت باب له والثانیة ان یکون نکرة لانها لو کانت معرفة لا یکون اعرابه بالحروف کمررت بابیک واخیک فانه یحتمل ان الحرکات المقدرة تکون الیاء فیها کالیاء فی مررت بغلامی والثالثة ان یکون مضافة الی یاء المتکلم لانها لو کانت مضافة الی یاء المتکلم لکان اعرابها مقدرا نحو هذا ابی واخی فیترک المصنف الشرطین الاولین فالصواب ان یذکر ما کما قال الاول قیل ترک الشرطین اعتمادا علی القدرة التی ذکرها فی الکتاب لانها نکرة غیر مضافة الی یاء المتکلم وقیل لو کان کذلک لوجب ان یترک ایضا قوله مضافة لان التعیین الذی فی الکتاب مضافة ولقب هذه الاسماء بالاسماء الستة تسمیة الشیء باسم عدده کالاسبوع وسمیت اسماء لا اضافة واسماء العلة وانما جعل اعراب هذه الاسماء بالحروف لوجهین الاول لانها مشابهة للمثنی والجمع من حیث اللفظ والمعنی اما من حیث اللفظ فلما یجیء فی الاول المثنی والجمع من جمع السلامة حرف العلة کذلک فی اخر حرف العلة واما من حیث المعنی فلما فی المثنی والجمع من تعدد ذلک فیها الوجه الثانی لانه لما کان فی آخرها حرف یصح ان یکون اعرابها بحرکات بان تقل حرکة الیاء قبلها الی الفاء کما فی ابوه اصله ابوه نقل حرکة الواو الی ما قبلها بعد سلب حرکته وبان یجعل قلب الفاء تحرکها وانفتاح ما قبلها حالا انقلب کما فی رایت اباه اصله ابوه قلبت الواو الفا لتحرکها وانفتاح ما قبلها وبان یجعل نقل الحرکة الی ما قبلها بعد سلب حرکته وقلبه یا حال الجر کما فی مررت بابیه اصله بابوه نقلت حرکة الواو الی ما قبلها بعد سلب حرکته فقلبت الواو یاء لسکونها وانکسار ما قبلها فی حال الرفع النقل فقط وفی حال النصب القلب فقط وفی حال الجر النقل والقلب النصب ومعناه حموا ابو الزوج المراة وعلی هذه النسبة والسور وعشر الضیع قوله تقول جاءنی ابوه آه والمراد منه التمثیل لکل واحد من الرفع والنصب والجر والیعرة ابو هما راجع الی غلامین وفی اباهم راجع الی ضرة یوسف علیه السلام قوله یکون فی محل النصب علی الحال منه فاعل جاءوا

اي جاءوا بابا كين ميزاقوه يه سقف والغير في قوله لابيه عليه السلام
قوله وكذا البواق الآه يعني ان مثله كذلك اي الرفع بالواو والنصب بالالف والجر بالياء
قوله حال ابوه واخوه وحموها وسنوه وفوه وذو مال ورايت اباه واخاه وحماه و
فاه وذا مال ونظرت الى ابيه واخيه وحميها وحسينه وفيه وذي مال فان قلت
اذا كانت الواو والياء والالف حروف اعراب يلزم ان يكون في هذه الاسماء الكلم
المعرب على حرف واحد وهو فوه وذو مال على حرفين وفي البواقي منه حرف فمن قلت
وهو حرف من غير منه الاسماء او منقول ان الحروف فيها وان كانت حروف اعراب
لا يخرج عن ان يكون جزءا من نفس الكلمة الا انه يلزم الجواب عن مثل ذلك في ذو مال وفوه فانا نقول
الجواب الآخر الا انه يلزم كون الاسم المعرب على حرفين ويمكن ان يجاب عنه ان فاه وذا المال
محذوفة وان ذا المال ذو وكما قرئ بعض الكتب والحوشي قوله فان تركت الاضافة الآه
يعني ان تركت الاضافة في هاتين الستة يكون اعرابها بالحركات كما ذكره لان شرط كون الاعراب
بالحروف مستثنى فيه اذا انتفى الشرط انتفى المشروط وثانيا ان الضمير في قوله هذا اب
راجع الى المقصود لا الى الغير فان قلت لم زيدت الميم في قوله ذو اذا انقطع عن الاضافة
قلت ليكون بدلا عن الواو المحذوفة لئلا يبقى الاسم المعرب على حرف واحد
مع قطع الاضافة فما اختص الميم بالبدل دون غيرها من الحروف الزائدة لانها اشبه بالواو حين
يدغم فيها المستوي او لكون ساكنة من حيث تقوت بها صوتية القيمة وهي القوت
الجشوم مع ان الميم اقطع الحروف لان من كان في شرف الموت واذا رفع مشقة يعني
مشقة كحمل الميم قوله واما ذو الآه يعني لا يقطع ذو عن الاضافة فلا تقول ذو الكمال
اب وارع قطع الاضافة لان وضع ذو لجعل اسم الجنس صفة لشيء فلو وقع عن الاضافة
لم يفد وضعه وكذا لا يجوز قوله وان في التثنية الآه قال المصنف قيل ذكر الاضافة
بالحروف في ثلثة مواضع احدها الاسماء الستة وثانيها التثنية والجمع وان لم يكن

فلا يرفع من المواضع شيء من ثانيه وهو التثنية ما الحق بآخره الف او ياء ونون مكسورة
ليدل على ان معه مثله جنسه والجمع ما دل على احاد معقودة بحروف معرفة بتغيير ما
وقيد الجمع بالسلامة لان المكسر اعرابه بالحركات كذو رجال وذا انس لعدم حروف الاعراب فيه
اعلم ان اعراب المثنى والمجموع جار على خلاف القياس من وجهين الاول من حيث ان
اعرابها بالحروف والثاني ان رفع المثنى ليس بواو ونصبه بالالف ونصب الجمع ليس
بالالف والاصل ان يكون الرفع بالواو والنصب بالالف والجر بالياء كما
في اسماء الستة ليكون كل حرف موافق اعرابه وانما العلة في مخالفتها القياس في
الوجه الاول فلان المثنى والمجموع فرعان على احاد اعرابهما بالحروف والاسماء الستة
فعلم بحمل فيها الاعراب بالحروف لكان الفرع فرعية على الاصل وانه غير جائز
ولان آخرها حرف تقع ان تكون اعرابا فقلب بعضنا الى بعض فاجعل اعرابها
بالحروف غير الحركة اخف من الحروف فتقطع نقل المثنى والمجموع وانما العلة في مخالفتها
القياس في الوجه الثاني فلان حروف الاعراب عليه الالف والواو والياء وعمل
الاعراب ستة ثمة في المثنى الرفع والنصب والجر وفيه ايضا في الجمع الرفع
والنصب والجر فلو اعطي الجمع الى المثنى فبقي المجموع بلا اعراب ولو اعطي الى المجموع
لبقي المثنى بلا اعراب مع ان استحقاقهما بالآخر فوزعت هذه الحروف
عليهما بان جعلها حال الرفع بالالف لان الالف تقع خبرا لان في بعض بان
وخبرا وجعلوا اعراب الجمع حال الرفع بالواو على القياس وجعلوا اعرابها
بالياء حال الجر على الاصل وفرقا بينهما بان فتحوا ما قبل الياء وكسروا النون
في المثنى وكسروا ما قبل الياء وفتحوا النون في الجمع واتبعوا النصب الجر
دون الرفع لمناسبة النصب الجر من حيث ان كل واحد منهما فضلة في الكلام

ومن حيث الجزء لان الفتح من اقصى الحلق والكسر من وسط الفم وفتح من اهتمام
الشفتين في الجر اقرب الى الفتح من الضم اعلم ان النون فيها حال الاضافة بمتردد
النون وفي غيرها بدل الحركة فقط فان قلت اذا فرقت بين المثنى والجمع بحركة النون
فلم تفرق بحركة ما قبل الياء ايضا قلت لان النون تسقط بالاضافة فلا يبقى الفرق
فان قلت فلم لم يكتف بحركة ما قبل الياء قلت لانه لو اكتفى بها لالتبس المثنى في
الجمع كالزيدين في الجموع انا نقص لان الفرق بينهما بحركة النون فقط كون مصطفى في
بحركة مصطفين كون مركبين فاعل فيه بالضم لتحرك الياء وانفتاح ما قبلها والحرف
لالتقاء الساكنين فلو كان كذلك لم يبق الفرق بما قبل الواو والياء فيهما فرقا النون
فقط فان قلت لم جعل المنصب تابعا للجر ولم يجعل العكس قلت لان الجر اقوى من
النصب واثبت فيه ومن شان المتبوع ان يكون اقوى من التابع فان قلت لم لا
اعطي الالف المجموع والواو المثنى لان الالف اخف والحركة تعلل قلت لوجهين
الاول لان المثنى متفرع على الجمع وهو الجذر بالاصل بيانه ان الاصل في الاعراب
ان يكون اخف فالالف اخف والثاني لان معنى الجمع كثرة والواو اقوى فيناسبه قوله وانه الثالث
كذا الآه يعني الثالث من المواضع التي اعرابها بالحروف المذكور وكذا في الوثيقة
وهما معرفة اللفظ ومثنى المعنى فاذا اضيف الى مضمر فصل الاعراب بالاضافة حال الرفع
وبالياء حال النصب والجر كالتثنية والجمع اذا اضيف الى مظهر جعل اعرابه على كل حال
كالمثنى وانما اعرب بالحروف لاشتباهه المثنى من حيث اللفظ والمعنى واما من
حيث اللفظ فلان في آخره حرفا اعراب كالمثنى واما من حيث المعنى فلان فيه
معنى الاثنين كالمثنى وانما اعرب بالحروف واذا اضيف الى مضمر كالتثنية
لان المضاف المجرور المتصل بما قبله كان المضمر المتصل والمنفصل به كلمة واحدة
فيكون شبيها بالمثنى من حيث اللفظ والمعنى واما اذا اضيف الى مظهر فالمضاف اليه

منفصل عما قبله كذلك الرجلين فلا يكون كلا مع الرجلين كلمة واحدة فيجب ان يكون كلا
بتمامه كلمة اللفظ معرفة لكن معنى التثنية فيه قويا لان التثنية في معناه دون اللفظ
فلهذا لم يقدر في اعراب المثنى بل اعرب فيه اعراب الاسم المنقوص وكذلك قلت كو
جاني كلاهما وكلا الرجلين ورايت كليهما وكلا الرجلين ومررت بكليهما وكلا الرجلين
وقيل جعل كذلك لان الاضافة الى مظهر فرع الاضافة الى مضمر والاعراب بالحروف
فرع الاعراب بالحركة فاعطي الاصل الى الاصل والفرع الى الفرع طايفة من العرب
ان الاعراب في كلا بالالف في احوالها كلها الا ان الالف مشابهة الالف لدى صورتها
فاذا دخل لدى على المضمر انقلب الياء كقولك لديه فكذلك الف كلا قوله والاسم
اذا كان في آخره الف الآه لما فرغ من الاعراب الذي يكون بالحركات والحروف
في اللفظ شرع في الذي بالحركات التقديرية وذلك اربعة اقسام الاول ما كان
في آخره الف كو العصى والمتعدي فان الاعراب لا يدخل في هذا القسم لفظا لان
في آخره الف وهو لا يحتمل الحركة لانها لو حركت لصارت همزة فيشبه المنقوص
بالمهموز اولان الالف اخف من الحركة فلو جعلنا الالف همزة لجعلنا المخفف
المخفف مثقلا وذلك خلاف العربية لان وضع العربية على تخفيف المثقل
لا على العكس وذلك خلاف كما يقال العرب يطلب الخفة والمخفف مثل مثنيين
للالف احدهما ما كان الالف فيه مقلوبا عن شيء وهو العصى كان في الاصل
صلو العصو قلبت الواو الفا لتحركها وانفتاح ما قبلها والثاني ما كان
الالف فيه زائدة زيدت للتانيث وهو متعدي اذ لا فرق بين الالف
من ان يكون مقلوبا او زائدة والثاني من الذي لا يكون الاعراب في
لفظه ما يكون في آخره ياء مشددة ما قبلها كو القاضي والداعي فانه لا يدخل
الاعراب في هذا القسم الا النصب فقط لان الياء ثقيل لا تقبل الرفع والجر

وتقبل النصب لانه اخف الحركات واخر المصنف بقوله تتحرك ما قبلها اما لا يكون
كذلك كظبي فان اليار فيه تقبل الحركة لسكون ما قبلها لان السكون اخف الثاني
فان قلت لم ترك ذكر الواو المتحركة ما قبلها قلت لان الواو لا يخ اما ان
يكون ما قبلها مفتوحا او مضموما او مجرورا فان كان ما قبلها مفتوحا يصير الفا
نحو العصى كما ذكرنا فان كان ما قبلها مضموما فلا توجد لان في العربية
لا كلمة لا توجد لفظة آخرها واو وما قبلها ضمة الا لفظة هو وهو عند البصريين فلا
يدخل له في الذي ذكرنا وان كان مكسورا ما قبلها قلبت ياء لتطرفها وانكسار
ما قبلها نحو الداعي واذا كان كذلك فلا يكون في الاسم واو متحرك ما قبلها كاليار
فلا ذكر ما لا يوجد قوله جاز ان الواحد كان القاضي الواحد يعني اليار لانه في على جاز
فكان القمر ثقيلا على اليار فحذف قضاء الواحد مستثقلة فالتقى فيه ساكنان
الوجه ان اي موجودة ثقيلة قوله هنا بعد قوله مستثقلة اشارة الى الواو
ضمة الذي يكون ما قبلها متحرك قوله لان النصب اخف الحركات لانه يخرج من الفم
بسهولة قال الرضي يخرج بتحريك العضلتين والتحريك العضلة الواحدة و
النصب يخرج من غير تحريك واحدة منها فيكون اخف الحركات قوله داعي الله
مفعول اجيب اي الحركة اليار فيه لانه اخف الحركات وختل المصنف تمثيلا معرفة
لان اليار في النكرة ساقط للتنوين في اللفظ والاعراب يصير الى ما قبله نحو القاضي
والثالث من المواضع التي يكون الاعراب فيه تقديريا المضاف الى اليار
المتكلم نحو غلامي وهو معرب باعراب تقديري لان ما قبل اليار مكسور بسبب
اليار فلا تقبل الحركة الاعرابية والرابع جميع المذكرات في حال الرفع اذا اضيف
الى اليار المتكلم نحو مسلمي اصل مسلمون فحذف النون بالاضافة وقلبت الواو ياء وادغمت
اليار في اليار لان الواو واليار اذا اجتمعتا في كلمة واحدة وسبقت احديهما

الياء بالسكون فقلبت الواو ياء وادغمت في اليار للتخفيف واكثر ما قبل اليار مكسور
واليار مفتوحة حال النصب والجر اعرابه باليار لفظا لانه عرفت اعرابه بالجمع السالم اما
ان يكون في حال الرفع بالواو والتقديري لان اعرابه حال الرفع بالواو نحو جاء المسلمون
الا انه اسقط الواو بالاعلال لفظا فقدر في التقدير لان شان الاعراب كذلك
اذا امتنع في اللفظ قدر في التقدير فما المصنف ترك هذين الجزئين فالصواب ان يذكرهما
ولعل مراده سرهما انهما من باب البناء هو مذهب البصريين او انهما داخلان في مثل
وظبي قوله والاسم المعرب الآه يعني الاسم الذي اعرابه بالحركات لفظا او تقديرا
على نوعين نوع يدخل الحركات والتثنية والشوين كرجل وزيد وسيتم هذا النوع
منصرف لانصرافه في الاحوال الثلثة مع الحركة والتثنية والتنوين ونوع لا تدخل الحركات
الخمس والتنوين مانع وهو شابه الفعل كما يأتي في الفعل الذي يليه ونوع حيث
يقع مجرورا كاحمد ومروان لانه لم يقبل الاعراب حال الجر ونوع اخف الحركات
وهو الفتح ويجوز على عندي ان يقال انما حرك بالفتح حال الجر ليدل على انه شابه الفعل
لان الفتح من حركة الفعل وانما قال ونوع ولم يقل ونصب لان النصب لا يكون الا في
اعراب فاحمد لا يعرف للعلمية ووزن الفعل ومروان للعلمية والالف والنون
المشابهتين لالف التانيث وهو المقصورة والممدودة وسيتم هذا النوع غير
منصرف لعدم انصرافه في الاحوال الثلثة مع الجر والتنوين فان قلت لا يجوز
اجتماع العلتين في معلول واحد اذا كان العلتان تاثيرهما واحد في الجر اذ
والجر دوتين في شيء واحد قلت وذلك لا يجوز في العلة الواحدة وعلة
غير المنصرف ناقصة فلا باس بالاجتماع فكانا علة واحدة قوله واذا اضيف
الآه يعني اذا اضيف غير المنصرف او دخله اللام انجر صار مجرورا في موضع الجر
لان المشابهة صارت ضعيفة لان الفعل لا يدخل الالف واللام ولا يضاف حينئذ

اعلم ان التنوين اختلفوا في ان الجر والتنوين كل واحد منهما اصل في امتناع
دخوله على غير المنصرف والتنوين هو الاصل والجر لا يدخله متعاقبا للتنوين فقال عمر
من تبعه ان الجر ليس مقصودا في عدم دخوله على غير المنصرف لكنه شابه التنوين في اختصاصه
بالاسم وامتناع دخوله الفعل في كونه قائما مقام التنوين في الاضافة تقول غلام زيد
بالتنوين ثم تنزل غلام زيد منزلة جزء المضاف اليه مقام التنوين فاتفقت هذه
المشابهة كونه مصاحبا للتنوين في التبع وقال بعضهم التنوين والجر كل واحد منهما
اصل في امتناع دخوله على غير المنصرف فان قلت ثبت ان الجر يدخل في غير المنصرف
اذا اضيف او دخله اللام والاضافة فكيف حال سلمنا على ان الجر يدخل على غير المنصرف
للعلة والتانيث من غير اللام والاضافة وكذلك يدخل التنوين ايضا قلت
المراد بالجر الذي يدخل على غير المنصرف بحالة اللام والاضافة هو الجر الذي منع عنه
حين شابه الفعل وجر سلمات ليس كذلك اي لم يمنع حين شابه الفعل لان الجر
فيها مشترك بينه وبين النصب لان النصب في جميع المؤنث تابع للجر كان جمع المذكر
فاذا لم يمنع يدخل عليه كما في حالة حال كونه غير منصرف نحو مررت بسلمات واما التنوين
فلانه تنوين المقابلة والمراد بالتنوين الذي لا يدخل على غير المنصرف هو تنوين التمكن
اعلم ان النحويين اتفقوا على ان غير المنصرف الجر والتنوين اذا اضيف او
دخله الالف واللام لكنهم اختلفوا في ان دخول الكسرة عليه من حيث انه منصرف
او لا فقال قوم انه منصرف لانه لما دخل عليه ما هو مميز خواص الاسم اخرجه من
مشابهة الفعل فصار منصرفا فدخله الكسر وقال قوم انه غير المنصرف ايضا كان والجر
يدخله لانه منع بعلة التنوين وحالة اللام والاضافة لا يدخله التنوين فيجذبه
يتبعه الجر وقال قوم ان بقي علتان كان غير منصرف كمساجد وصبع وسكران صفة وان لم
تبقيا كان منصرفا كبعلبك وابراهيم واحمد وعمر قوله وانما لم يمنع غير المنصرف الآه

يكن كذلك فلا يخ اما ان يكون جمعا ولا فان كان فهو العلم وان لم يكن فلا يخ اما ان يكون
غير العربية او لا فان كان فهو العجمة وان لم يكن كذلك فلا يخ اما ان يكون صفة او لا فان كان
فهو الصفة فان لم يكن كذلك فلا يخ اما ان يكون فيه كثرة او لا فان كان فهو الجمع فان لم يكن
فلا يخ اما ان يكون في آخره زيادتان او لا فان كان فهو الف التأنيث المزيدتان وان لم يكن
كذلك فلا يخ اما ان يكون مؤنثا لصفة الفعل او لا فان كان فهو وزن الفعل وان لم يكن
كذلك فهو الوصف وذكر المصنف كل واحد من الاقسام

عدل ووصف وتأنيث ومعرفة ... وعجمة ثم جمع ثم تركيب
الثوى زائدتان من قبلها الف ... وزن الفعل كذا القول تعريب

وبيانه ان هذه الاسباب فرع على اصل فالعدل فرع الحد والوصف فرع الموصوف
لانه لا يعرف الا بعد معرفة الموصوف والتأنيث فرع التذكير لان المؤنث هو الاصل من حيث
كانت الالفاظ المؤنثة تجري على المذكر تبعا كالاسماء الفاعلين والمفعولين والصفات المشبهة
فاذا قصد الى التأنيث زيدت العلامة لتقول قام الرجل ثم لما كثر ثم تقول قام ذلك والمعرفة فرع النكرة
من حيث انها تمنع العقل بالتعريف النكرة فاذا قصد الى التعريف زيدت عليها علامة التعريف
كقولك رجل الرجل والعجمة فرع العربية لان الكلي الوضع اصله وضع كلي فاخص منه فاذا دخل
على كلام ما ليس منه يكون فرعا عليه وفرعية هي عارضة والتركيب فرع الافراد لان الافراد مقدم على
التركيب وهو ظاهر لان التركيب من اول احواله الافراد لا العكس والنون فرعان على الفرع عليه اذ
لا يعتقد زيادة الا بعد وجود ما زيد عليه ووزن الفعل فرع على وزن الاسم لان الموزون فرع الوزن ايضا
لذلك اي يكون فرعا ايضا كذلك اي يكون كذلك قوله التأنيث اللازم وانما قيد التأنيث باللازم
لان الحاصل بالتاء لم يكن له اعتبار لزواله وانفكاكه قوله وهو التاء التي يفتقر الى منقوص
بعلامات علامة تاء غير منصرف للتعريف والتأنيث كما عرفت والتأنيث فيه لفظي ومع هذا
لا تنقلب ياء في الوقف بل تعتبر على آثارها كما ذكر بعض الفضلاء قوله ثالثها الاه يعني الثالث

ان الاسباب التي تمنع الاسم عن التصرف هو الذي يكون فيه وزن الفعل وهو على ضربين الاول
ما يكون وزنا مختصا بالفعل ولا يكون مثل هذا في الاسماء الا نادرا او منقولا من الفعل الى الاسم
وهو مثل فعل على وزن صيغة الجمع الا ان مثل هذا الامر يوجد في الاسماء لانه طرح الفعل من العدة
الى الكثرة وجاز ذلك الفعل المجعول على العدة ضرورة وذلك اذا كان غير مضاف واما اذا كان مضافا
نحو رد السلام وقد يكون مثل هذا في الصفة ايضا كقولك واصوات نحو قيل عاذ الاذان بالاذان وقد يكون مثل ذلك
حرت تشبيه الاسماء بالاسماء المعروفة وكذلك ما يجري مجرى المثال فرادى اي منفردة بلا اضافة ولا يوجد في الاسماء
الا منقولا والثاني من الاول ان الافعال المعتبرة في باب ما لا ينصرف هو الذي يطلق الى الفعل
لفظ الاسماء وهو الذي يكون على وزن الفعل ويكون اوله زائدة حرف من المضارعة نحو احمد ويزيد ويشكر
وانه يعرف الطلب ونفسه وتفصيله كذلك هو ما يجري مجرى الاسماء بالاضافة وهو ما يعرف بالوقت
قوله سيزيد اي يجيء وكان قوله الاصل مضارع نحو يعوث اي يوقع صوته للاستغاثة فيقال يا
لفلان وانما يجيء الاه وفيه نظر لانه رد الى الجملة لانه لا يعرف الا بعد الاسماء لم يجمع الاسماء الافعال
ذلك متقدم لان بعضها غلب هو الاصل كما حققنا في الاسماء اكثر من في الافعال لانه يقال على اصل
يكون غير الاسماء والعيوب المتقدمة لكن اكرم منه وفي الكافية يكون الاسماء والعيوب المتقدمة
والصفة وان يكن اكرم اي اصل غير الاسماء فالصورة ان يقول مثل قوله او غالب الاسماء
يكون في الزائد زيادة كما قال ابن الحاجب في الكافية ورابعها الوصفية آه اي الرابع الصفة
كان ذا الاصل حتى تمام الموصوف كضارب معروف يعني ما الذي المعتبر باب منع الصرف يكون
الاصل وصفا فاذا كان كذلك فاعلم ان الاصل لا يعتبر في باب منع الصرف ايضا بعد كونه اسما لا في
اسم الجنس وهو غير منصرف للصفة الاصلية ووزن الفعل وان لم يكن صفة الاصل فيجعل صفة لشيء
في منع الصرف كعمر مثنى وثلاث والثوى لانه منصرف والاصل صفة لسنوة لان الصفة
لسنوة عارضة على عبرة الصفة العارضية لان وضع الاربع للعدد لا للصفة قوله وخامسها العدل
آه خامس الاسباب التي تمنع الاسم عن الصرف العدل وهو ان يكون الاسم موضوعا على شيء ثم يعدل

شيء آخر على ضربين تقديري وتحقيقي الاول ما اذا نظرت فيه لا يدل شيئا على انه معدول ثم منع الصرف
نحو عمر فانك اذا نظرت فيه لم تجد شيئا يدل على انه غير منصرف الصرف كان اصله عامر الا ان العدل الى عمر ثم
حذف الياء للخفة فان قلت اذا نظرت السبب فلم صار تقديريا بالعدل دون غيره من الاسباب
قلت لان غيره من الاسباب كان متعذرا تقديره فالصفة في نحو الجمع والوزن فيه لا يتبين
ولا كان قط والعجمة كذلك لانه اعجمي كان او كذلك التركيب والالف والنون تقديريا لانهما
لم يكونا فيه مكيف يعلم انهما لا يكونان فيه ووزن الفعل لا يكون الا تقديريا
لا الالف والنون بالاتفاق فان الاصل عمران وكذلك وزن الفعل يكون تقديريا بان يقال انه الاصل عمر نحو
مسمع قلت لا يقدر ان وان الكبرى لان النقل عن عامر كان يخوف شبيه بالصفة
لان عامرا لم يكن فاعل والتبس في عمر وعمران بالصفة لانهما ليسا موضوعين للصفة والثاني
العدل اذا نظرت فيه وجدت شيئا يدل على انه معدول عن شيء آخر وهو يمنع الصرف كموحد ثلاث ورباع فانك
اذا نظرت فيهما وجدت شيئا يدل على انهما معدولان عن شيء آخر وهو المعنى المكرر لان معنى المكرر
مستفاد من لفظ المكرر فاذا قلت انهما معدولان الاول من مثنى مثنى والثاني من ثلاثة ثلاثة
جاء كذلك اي وجد العدل في عمرة كما وجد في مثنى وثلاث ورباع وموحد وثنائي وثلاثي ورباعي وخماس
ومخمس وسداس ومسدس وسباع ومسبع وثمان ومثمن وتساع ومتسع وعشار ومعشر لكل عدد
اثنان فالمجموع عشرون وما جاء من الاربع ومن عشر لا يعم والجمع آه يعني ان
من اسباب منع الصرف الجمع الذي لا يأتي على زنة واحدة لانه لو جاء على وزن واحد يكون
المنتهى كما في الواحد والجمع فلا يكون الفرع للبينة وله صورتان الاولى مثل مساجد والثاني مثل
مصابيح فان مثل دوابت وحلل مثل مساجد لانه كان اصله دوابب وحلل والمصابيح جمع المصباح
وهو السراج اعلم ان كان على بناء الوزن غير منصرف مع غير ان يكون له سبب لكن لا يكون هذا
السبب يقوم مقام السببين لانك تقول في جمع كتب الكتب ثم تقول الكتائب فجمعت كتابا

مرتين حتى انتقل الى وزن مساجد فكان مساجد جمع مرتين لكونه على صيغة جمع وهو كتائب
وعلى صيغة مفرد يقوم مقام السبب قوله لا يأتي على زنة واحدة احترز عن مثل صيام فانه
وصيارفة فانهما منصرفان لانه جاء على وزنهما مفرد نحو كراهة وطراوة وملائة و
قيل فيه نظر لان الجلب ايضا لا يظهر له في الواحد فينبغي ان يكون غير منصرف والحال
انه منصرف بالاتفاق بل الاصح ان يقال الجمع الذي لا يجوز ان يجمع ايضا جمع
الكثرة كما قال بعض الشارحين في كتابة فان كان آخره الوزن آه يعني كل كلمة
يكون آخرها ياء مجلوبة كسرة ويكون على وزن مساجد نحو جواري جمع جارية فان اصله
عند سيبويه جواري بفتح الياء ثم الفتحة وكسر الجيم كمساجد فاسكنت الياء ثم الرفع
وجر لثقل الضمة والكسرة على الياء ثم فتحة التنوين جبرا للضعف باسقاط الحركة بالجمع
الساكنان فسقط الياء لالتقاء الساكنين فبقي جوار وهو غير منصرف عند سيبويه لان وزنه
في التقدير وزن مساجد لان الياء المحذوفة موجودة تقديرا بدليل بقاء الكسرة على الياء
فلو لم يكن مقدرة لم يبق الكسرة على الياء فاذا كانت الياء موجودة لزم ان يكون
غير منصرف فاذا رفع وجر وعند المبرد هو منصرف في الرفع والجر لان الياء
حذفت منه رفعا وجرا للتخفيف كما حذفت في قوله والليل اذا يسر بنا احمد يسرى
فحذفت الياء فبقي جوار كان منصرفا لان ليس منتهى الجموع لان شرطه ان يكون
بعد الف الجمع حرفان او ثلاثة اوسطها ساكن وهنا اذا حذفت الياء بقي بعد
الالف حرف واحد فصار منصرفا لخروجه عن صيغة المنتهى الجموع فلما صار منصرفا لحقه
تنوين الكسرة وعند سيبويه هو تنوين العوض عن حركة الياء لا عن الياء لان الياء
حذفت بعد التقاء الساكنين بعد التنوين وكذلك قوله تنوين عوض من جميع كما في
وما يتبع به الشيء هذا الذي ذكرنا في الرفع والجر اما في النصب فغير منصرف لانه
في اللفظ على وزن مساجد لان الفتح ليس بقلب لكن الياء بحذف كما ذكره قوله

قال الشاعر

يا طالب الجمر في الرماد ... واقتدح نارا من فؤادي

رواسي جمع رواسية والكاتبة والمراد بها الجبال جاء غير منصرف التقيب لان فعول
وجمعه التقير فيها جمع الارض قوله وان اوسط الثلثة آه قال المصنف في صح قبل وكذا ان كان
بعد الالف ثلثة احرف يجب ان يكون اوسط الثلثة ساكنا لانه لو كان اوسط الثلثة متحركا كان
الاسم رباعيا نحو هيا فلة في جمع صيقلة وهو الحديد وزبانية في جمع زنية كفجرة لانه جاء كذلك
واحد نحو كراية وعلانية وهما مصدر كرة وعلن قوله وساكنا آه وشرطان يكون على لانه
ايكون علما كان في موضع الرفع او الجر وهذه سواء وان لا يكون ذلك التركيب اضافيا
ولا اسنادا لانه لو كان كذلك كان منصرفا لان الاضافة يجعل غير المنصرف منصرفا او في
حكم المنصرف كما تقدم والاسناد يجب ان يكون محكيا على حالته كقولنا بلد شراو وزي عنا
ان اسم رجلين لانه تبنيا والمتبنى لا تطرأ في الاعراب وصورت اسم موضع وقيل اسم رجل قدم المكرمة
فسمي به لذلك قوله وما منها العجمة آه والاسم العجمي غير منصرف شرطين الاول ان يكون علما في العجمة
لانه لو لم يكن كذلك لادخلهم العرب في كلامهم فيصير ضعيفا فلا يجري مجرى باب منع الصرف واذا كان علما
في العجمة فلا يتصرف العرب فيه فبقي جاريا بابه ويكون قويا فاذا سمي رجلا بشبل ديباج وزند كهيد منصرفا
لانه لا يكون علما في العجمة كما بيناه والثاني ان يكون محكيا كالاول وزيادة على ثلثة لانه لو لم يكن محكيا كالاول
كان في غاية الخفة فقاومت العلمية ان علت عارضت فبقي واحد فيكون منصرفا لانه يكون
سببا واحدا وكذلك يجب ان يكون زايدا على الثلثة ليكون ثقيلا قوله العزرئيل هو الشقرة السيف
اسماء الملائكة غير منصرفة وكذلك اسماء الانبياء عليهم السلام غير محمد وشعيب وصالح وهود ولوط و
نوح عليهم السلام خلاف قوله وما سوى الالف والنون آه هذا آخر اسباب منع الصرف
مضارعا في الشبه بان وجه الشبه من حيث ان الالف لا تدخل عليها لا يقال عثمانة وعثمانة
وكذلك لا يقال حمراة وصفراة وحبلاة ومن حيث ان الالف والنون زائدتان وكذلك الياء
التانيث زايدتان ومن حيث ان الالف والنون وقعتا في آخر الكلمة كذلك الفا زايدتا التانيث ومن
حيث ان الفا التانيث لا ينقلب في التصغير الى الكسر كذلك الالف والنون قوله زايدتين

بدا البيت حماقالت فاطمة رضي الله عنها في مرثية النبي صلى الله عليه وسلم

يا ذا علي من شم تربة احمد ... ان لا يشم مدى الزمان غواليا

مخروزة العفص مكرر مع التاء واحد والصفة في احمر والصفة في اعظم الى ثمانية عشر كجمع عشرين
فاذا عرفها لا يكرر فيه وهو العجمة والتركيب الى عشرين صار الجميع اثنين وعشرين لكل واحد منهما
لا ينصرف اثنان فلهذا صار ما لا ينصرف احد عشر اسما قوله وسمي بجمع اعلم ان النحويين اختلفوا
في ان الاسم يمنع من الصرف بسبب واحد او لا فذهب المبرد والجرمي الى انه لا يمنع الا في
الضرورة الشعر ولا في السعة والكوفيون الى انه يجوز منع الصرف بسبب واحد في ضرورة
الشعر فان قلت قد تم جعل غير المنصرف منصرفا في ضرورة الشعر فلم يجوز واجعل المنصرف
غير المنصرف في ضرورة الشعر كما جوزه الكوفيون قلت لان ما صرف نادر والاصل وما
جوزه الكوفيون رد الى غير الاصل والضرورة ترد الى الاشياء الى اصولها ودليل الكوفيين قول الشاعر
وما كان قيس هلكه هلك واحد ... ولكن قيس عالم بانفراده
الا بسبب واحد وهو العلمية واجاب البصريون بان الرواية يقوم ما سجي لا مرؤس او فتول
آية شاذ لا يقاس عليه غيره قوله او كثرة واحدة وهو في الجمع والفا التانيث اما الجمع فقد
عرفت معنى الكثرة فيه اما الفا التانيث فلما كان لا تنفك الكلمة عنهما فارق عنها صار لزوم كثرة
الصرف فكانه حكم فيه احد من الاسباب وهو التانيث قوله اذا اضطر الشاعر صرفه اذا اجتمع
في الاسم سببان من الاسباب التسعة التي ذكرنا منع الاسم من الصرف الا في ضرورة الشعر
فان في الشعر يجوز صرفه ليصح تصرفات الضرورة ترد الاشياء الى اصولها كما قال الشاعر
اعدد كرنيمان لنا ان ذكره ... هو المسك ما كررته يتضوع
اسم رجل غير منصرف للعلمية والالف والنون المزيدتان وصرفه الشاعر ضرورة الشعر
قوله يتضوع اي ينتشر رائحته قوله هو المسك والمسك مرفوع ليكون خبرا ان وما في ما كررته
للديمومة وهي المفعول في ما كررته للذكر والفاعل يتضوع ضمير يعود الى الذكر التقدير
يتضوع ذكره تكريره ويجوز ان يكون ما في ما كررته مصدرية متبدا وخبره يتضوع التقدير
تكريره قوله الا اذا اضطر هو استثناء من قوله لم ينصرف التقدير الا وقت اضطرار الشاعر

وهو

وهو في باب الافعال قلبت تاؤه الفا فانه للشاعر التقدير فلشاعر صرفه قوله وكل علم
آه وتنكير الاعلام يكون بالشرع الى اتفاق كما عرفت في باب الاعلام يكون باشتهار العلم بمعنى من المعاني
فجعل كالجنس الداخل على ذلك المعنى كقولهم لكل فرعون موسى اي لكل جبار مسلط قهار حتى قوله
هذا احمد يكون بالتنوين آه لانه صار نكرة فصرف لانه بقي فيه وزن الفعل وحده قوله ورب مرادف
يكون ايضا بالتنوين لانه صار نكرة بدليل دخول رب عليه وكذا كم فانهما يدخلان على النكرات
كما ستعرفه بابهما ان شاء الله قوله وعلى هذا القياس اي فقس الباقي من الستة التي تكون
غير منصرفة في الاعلام قوله وما فيه سببان آه يعني على اسم فيه سببان من الاسباب التسعة
والاسم يكون ثلاثيا ساكن الاوسط منصرفا لخفة الفصيحة التي جاء القرآن عليها فان القرآن
وارد على فصيح اللغات من لغات العرب لان الاسم الذي يكون اوسطه ساكنا او هو
غاية الخفة لقلة الحروف والسكون يخل بسبب من الاسباب سبب الثقل فيزول الثقل من ثقلين
من حيث ان الخفة واجبة ثقل سبب والثقل اذا تقع سكون الاوسط فكان الاسم
صار ثلاثيا متحرك الاوسط مع سبب واحد يجوز بعد علما فكان منصرفا نحو نوح ولوط و
ذلك لان الاول يكون في الاسم الاعجمي بعلم والثاني في العربي الاول انواع قسمان
كسر كاذكرنا وهو نوح ولوط ومؤنث نحو ماه وجور فانهما مؤنثان لانهما اسما بلدتين و
الا بلدة مؤنث لان فيها تاء التانيث والثاني الاسم العربي يكون انواعا قسمين مؤنث
نحو هند ومذكر نحو زيد وعمر فان قلت لم علمت ان هندا وعمرا من العرب قلت لانهما
لو كانا عجميين لكانا غير منصرفين بالاتفاق كما وجور قوله قاوم مفاعلة من القيام
لان السكون كانه قام مقام السبب ايضا فانه مقام السكون من هذا معنى الفاعلية نحو
كما قام زيد عمرا قوله وبعضهم يجريه آه يعني بعض العرب يمنع من الصرف لوجود السببين
عمر نظرا الى سكونه وعلى هذا جاء قول الشاعر لم تلفع الا تلفعت المرأة الزينة
اذا ستر نفسها بالرداء والميزر والمراد بها الخمار قوله والعيص جمع العيصة

وفي طرف يكتب فيه التقرير اعرابه معلوم والمراد بالبيت ان هذه المراة ادبها بعقيقة جاز
بل تترك الخيار كما كان مرسلة لان لها رداء آخر ملكيتها اليها ولم يتحقق العيب والعيب لها بكثير من
الفروج لا يتحقق الا بالعيب لان اثر سبب ذهاب عادة الفقر الجمل الثالث عشر الاول مفرق والثاني غير مفرق فالبيت
قوله فلا مقال مصدر بمعنى القول لما اذا اجعلا بكرتين فيجوز ان مفردين لانه بقي ضمير التانيث لان العقيقة زالت
بسكره والعجز لانه ثابت مع العرف الذي الاصل الموضوع من البيع كما عرفت فيكون ان غير مفردين فلا يكون لا ريب قوله
وان نوا كان اوسط المثلثة آآه يعني ثبت من جواز ان الاسم الذي يكون وسط ساكنا وفيه سببان مصرف وان اذا كان اسم
بحركة كان الاسم غير منصرف بلا شك لان السببين بقيا كما كان بلا تقاوم ولا تدافع ولان آثار الفتحة كما لو سمينا مثلا
اراد عمر نفسه كزينب وسعاد قوله لانه كغلام آآه يعني فان الفتح الاصلي كغلام فتحا وقطعا لا مرتين فيه فتحتين
اصلي وتبعيتي فان اهل نجد يقولون انها تبعية لا اصلية وغلطوا بنا انها شابه لعقلا الاسم معدولة عن عمر
العدل فكان زائل معدول عن اعراب الاصل فان من الاصل معدولة عن فاعلة وانا ازنة فكان فيه على اسم لا انتقال
كقول الشاعر اذا قالت حذام فصدقوها فان القول ما قالت حذام فان الحذام زائدة
فاعلى قالت ولم يرفع الشاعر فعلم انها تبعية على اسم يعني اذا قالت يكون قولها معدولا كذب فيه وبلا مراة وان
بني تميم يقولون انها معرب غير منصرف لا يتحقق البيتين فيها وهي العقيلة والعدل الا ما كان فاخره راء فانه يراه الحوف
اهل الحجاز جعلها بناء لان الراء كثر فيها وفيه ثقل فبني لاجل ثقلها بخلاف ما يكرر فيه كذلك يكون الخلاف
في قولهم هفاف وسكاب وقطاع وبراه بينهم وان الاعراب الباء هذه الاسماء معدولة عن فاعلة فان هفاف مخففة
عن هافة الخلاء القطع وسرعة القراءة وقطاع معدولة عن قاطعة والقطع استمرار التح والعفي بالسانة
وهفاف معدولة عن هافة من تخفيف وضع الشي على الشي وسرعة الشي وقطاع معدولة عن قاطعة والقطع
الجمع عن بالقطع لانه يجمع القطع وبراع معدولة عن بارقة من برع الشي اذا زالت قوله لفظ التوثث
آآه لان عمر معدول عن عامر وهو مذكر وقوله الاسماء معدولة عن مؤنث كما ذكرنا ويجوز ان يكون
المراد ان هذه الاسماء المؤنث كغير المذكر من حيث ان العدل فيها تقديري كما كان فيه قوله وكذلك
البيت آآه غير المنصرف باعتبار البيت قسمان الاول ما فيه سببان من غير تكرير لفظ ما فيه بيت مقوم ما

من سببين بيت

التبيين وهو ان يضمن كما ذكره وكيفية التكرير ما ذكره المصنف في المتن قوله والتانيث اذا كان بحرف
لازم آآه بيان التزوم حروف التانيث فذكر الكسر بهذا ان التانيث لا يفارق بحرف كالهاء ابدا الخلاف في تبديل كل
بالالف التانيث ولان حرف آخر بالالف التانيث واذا اريد الذكر من هذا الاسم يوتى بصيغة اخرى كما يحصل
تقدير او اخر تحقيقا بخلاف نحو حارثة وقايمة فان الذكر فيهما ضارب وقايم قوله الكلام
في اعراب الاسم آآه اعلم ان الاعراب على تحقيق الكلام لان المقصود من الجواب بيان المعاني بسبب عن بعض من
الفاعلية والمفعولية والاضافة وهذه المعاني لما كانت قائمة في الاسم كان الاعراب فيه ايضا فان قلت
المعاني تعرف العوامل ايضا لانا اذا رأينا العوامل علمنا ما يقتضيه من المعاني نحو قولنا قام زيد فاذا رأينا
علمنا انه يقتضي الفاعل وكذلك رايت قولنا زيدا والباء في بزيد واذا كان كذلك فلا يحتاج الى الاعراب قلت
اكثر تعلم المعاني بالعوامل الا اكثر لا تعلم في جميع المواضع الا ترى ان قولك ما احسن زيد فان زيدا في هذه
المواضع يخرجه الاعراب الثلاثة والمعاني فيه ما احسن ومع ذلك لا تعلم المعاني فيه بالعامل فاذا عرفت هذا
اعلمت ما اردت من المعاني فلما كان الامر كذلك فاحتيج الى الاعراب لتمييز المعاني بعضها من بعض وجعل الاعراب
ثلثة ليكون لكل واحد من المعاني واحد قوله وكل واحد آآه يعني كل واحد من الرفع والنصب والجر
علامة لمعنى كما ذكرنا كما ان الرفع في جاءني زيد علامة لمعنى الفاعل وكذا النصب والجر في رايت زيدا ومررت
بزيد وقام زيد وتمرا رفع رفعا لانه علامة لما كان مستقلا بالفايدة من رفع المبتدا او لانه يرتفع
الشفتان عنده لانه يحتاج الى تحريك العضلتين وتسمى النصب نصبا لانه اعراب وعلامة يستغنى عنه
من قولهم نصبه للمريض اي غيره وجعل ضعيفا اولانه يجعل منه الالف التي من شانها الانقلاب
وتسمى جرا لانه يجر معنى الاضافة الى الكلام او لانه من جر الحبل وهو اسفله
والجر اسفل الحركات واذا عرفت هذا عرفت ايضا ان الرفع خص بالفاعل لان الفاعل خفيف
لانه اصل الكلام والاصل خفيف والمرفوع اولانه واحد العقل واثر ثقيل فخص الخفيف
ان يعرب بالاقل الاعراب ليحصل الامة الى والنصب خص بالمفعول لانه ثقيل من حيث انه
فضلة في الكلام والفضلة ثقيل او من حيث انه قد يكون اكثر من واحد لعقل واحد كما في الكلام

فتحقق الجر بالمضاف اليه وانما قال علم ان العلة يشتمل الفاعل والمفعول به وكذلك قال علم المفعولية و
الاضافة علم الاضافة لان الاضافة باب واحد اولانا مصدر يطلق على القليل والكثير كالسمن الجسم فان قلت
وكذلك الاضافة باب واحد ليس لبديهة لان قولهم طالعا جبلا عشرين في قولهم طالعا جبلا عشرين درهما
شابه المضاف فيكون جملة درهما شابه من المضاف اليه ان يجر شيئا يشبه بالمضاف اليه ان الامر وبعوضا ان الاضافة
باب واحد ولم يكن الشي علة بالمضاف اليه ان يجر شيئا يشبه بالمضاف اليه عند المشبه بالمضاف في المنصوبية
فلا اعتبار قوله ذكر المرفوعات اعلم انه على ضربين آآه قدم المرفوعات لان الكلام لا يتم الا
بالمرفوع ولم يتم بغيره من غيره وكذا الموضع قوله المرفوعات على ضربين منصوب يكون مع معمول الذكر والعمل كما
لان فاعل المصدر يجوز حذفه كما يا في التقدير ذكر المرفوعات وهي على ضربين لانه اما ان يكون اصليا فيها
او دخيلا فيها واحد وهو الذي علق قوله وما عداه اي ما عدا الفعل وهو المبتدا والخبر وجزاء واخواتها وجزاء
منفي الجنس واسم ما ولا المشبهتين بليس وانما الحق وانما الحق المرفوعات بالفاعل لانها مشابه له من حيث
انها لا يخرج الاستفهام من حيث الجزئية فكلاهما والعمدة اثنتي شابهتين فيهما علق الحق به قوله باب الفاعل
وهو آآه وانما قدم الفاعل لانه اصل لان الجملة لا يكون الا من اسمية وفعلية لكن ان المسند اليه فيها اصل وان
الفاعل بالنسبة الى المبتدا لان فاعل الفعل وعامل المبتدا معنوي فان كان العامل اقوى قدم على غيره من المرفوعات
وقيل قدم الفاعل لان الفعل لان الفعل يحتمل العقلية وانه اصل فيها وقد ذكر المصنف
في تعريفه الفاعل قيدين الاول هو جعل الفعل حدثا منه والمراد به ان يكون هو المسند اليه والثاني قوله مقدما
عليه هو اخراج عن ولكن غير تام فان زيدا ابوه يسمى فاعل وان كان الفعل حدثا لانه ليس مقدما عليه
بل هو مبتدا والجملة جزء مثلا والجملة جزء فان زيدا فاعل اخرج وحدثا منه ومقدم عليه ويجب ان
يكون الفعل حدثا عن الفاعل لان الفاعل يحدث الفعل فيكون الفعل يحدث عنه ويجب ايضا
ان يكون الفعل مقدما لان الفاعل يحدث الفعل كما ذكره المصنف وذلك واتيس على غريبة انما ان الاول
لانه وقع بي لام الفعل وحركته في قولهم يعرف بان بانه ان الباء في نفس الكلمة والحق فيه بالحركة

التي كانت في يضرب بعد سلب حركتها وهي الباء والضمة والاخرى غير الفاعل وقع الفاعل من الباء والنون
عند الفاعل على جزء الفعل لكن الفعل يقع في نفس الكلمة وحركتها وهي الباء والنون وان اذا اتصل بالفعل يكون ما قبله
نحو ضربت فان الباء تسكن منه حين اتصل التاء لان لا يجتمع في الكلمة الواحدة اربع حركات متوالية نحو
آآه الفاعل على جزء الفعل لكن يكون ما بقد اذا اتصل بالفعل فانثبت انه جزء الفعل لم يتقدم الفعل لان جزء الكلمة لا يتقدم
على الكلمة كذا زيد والدنا ثم لا يتقدم ان على زيد قبل وقيل لانه يخرج منه مثل زيد ضارب ابوه
غير فانه ابوه مبتدا على ضارب وهو لم يذكره فالجواب ان يقول وهو ما كان الفعل وشبهه مقدما
مقدما عليه يدخل فيه مثل ما ذكره ويجب ان يجاب عنه فان الضارب فيه بتقدير الفعل فالتقدير زيد يضرب
ابوه عمرا الا ان المصنف ان كذلك بصورة كثيرة في الكلام بالمتقدمين والمبتدا والمنتقل
والاستفهام لان المراد الاخبار على الفعل هو ان يكون الفعل مقدما عليه ولا يجب ان يكون محققا بل يشمل مقدرا
بل يجوز ان يكون مقدرا وان لا يكون محققا نحو ضربت وهو يضرب زيد قوله والفرق بينه وبين
غاية الاصل والتقدير ولا فرق في جعل الفعل حدثا منه آآه قوله عمل الخبر اخراج عن التعلق والكلام فان الفاعل
فيه ما كان شيئا من الافعال الظاهرة والباطنة قوله وحقه آآه يعني ان الفاعل ان يكون مرفوعا كما ذكرنا
وان يكون الفعل واجبا اصلا كما ان يكون معمولا لا يكون مقدما وهو يعني غير فاعل كضرب زيد لانه كما الجزء
من الفعل كما ذكرنا ولهذا يجوز ان تقول ضرب غلامه زيد فان الضمير الجزء غلامه عايد الى زيد وهو غير مذكور
فهذا وهو يجوز لانه زيد اصله ان يكون فعل فكانه وقع موقعه بتقدير اذا يكون الاضمار قبل الذكر ولا يجوز
ان تقول ضرب غلامه لانه يكون غير غلامه راجعا الى زيد لان زيد انما موجود لفظا ومعنى لما تعلق
فظاهر وانما معنى فلانه معمول حق المفعول ان يكون مقرا عن الفاعل لانه فضلة في الكلام قوله ويكون
واحدا لا غير آآه يكون ان على الكلام فعل واحد لا غير كذلك المفعول فانه يكون اكثر من واحد ما يحضر
وانما يكون ان على واحد لان الفاعل هو الذي اسند اليه فعل متقدم والاسناد لا يختلف بخلاف
المفعول فانه كيس بجهة الاسناد بل بجهة كيفية وقوع الفعل فربما يكون هو فعلا وهو المفعول المطلق
وربما يكون هو الذي وقع به الفعل وهو المفعول به ويجوز ان يكون على ثلاثة اشياء آآه قوله ويكون

هر کو سخن ای که در عالم مردان است که هنر دارد گر از نفس او نرسد نام بعمل آخر او بر دارد

الفاعل منطلقا الآه یعنی یجوز ان یکون الفاعل ظاهرا کخرج زید کما تقدم ومضمرا کضربت وضربنا وضربوا
وضربن فان الفاعل فی هذه الامثلة ضمیر کما ترى ولا تباین بین الظاهر والمضمر فی الاسناد مع ان
المفرد اضمر المضمر فتجوز ان یکون فاعلا کما الظاهر **قوله** زید ضرب جواب عن سؤال مقدر کان سائلا قیل فقیل
انکرت ان الفاعل لا یتقدم على الفعل ما تقول فی زید ضرب لان الفاعل قد تقدم على الفعل **فاجاب** بانی زیدا
لیس فاعل بل یکون مبتدا وضرب مع فاعله وهو ضمیر عاید الى زید التقدیر زید ضرب هو ضمیر المبتدا لان
الفاعل لا یتقدم على الفعل کما تقدم والدلیل على ان زیدا فی زید ضرب لیس فاعلا هو انه لا یجوز ان
تقول الرجلان قام ویجوز قام الرجلان ولا یجوز ایضا ان تقول القوم خرج ویجوز خرج القوم
بل یجوز الرجلان قاما والقوم خرجوا فان تقدیر الفاعل ابدا مطلقا للظاهر وهما نحو قولک
بالابتداء وما بعدهما خبر هما کونا قائمین لم یحتج الا بان التقدیر اقول لا یحتاج الى ایراد هذا السؤال
لانا قلنا کذلک فی هذا الفاعل ما جعل الفعل حدیثا عنه مقدما علیه قید الفاعل بتقدیم الفعل علیه
وفیما اورد یکون الفعل موخرا عنه اذ انه یجوز ان یقال ان المصنف بهذا المثال الرفع الاوام
قیلا یتوهم من حیث انه فاعل اقتداء ایضا **قوله** وقد یجیء الآه یعنی ان الفعل الرافع للفاعل
یجوز حذفه عند وجود القرینة وهو على ضربین جائز وواجب فالجائز فیما کان فیه قرینة
فقط کان یقول احد عند وجود فعل لا یعلم فاعله من فعل فتقول زید على تقدیر رضی زید
فی قولک نعم بوجود قرینة حالیة وهی حاصلة من سؤال وجواب وکذا جاز فی القرائن المقالیة
وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللّٰهُ الآه
برفع الآه لیکون فاعل فعل مضمر وهو خلق الآه السموات والارض محذوف على قرینة
دالة علیه وهی حصلت ایضا من جواب سؤال لانه سیق عن الفاعل الذی فعل
لکن الفعل وجب على المخاطب الاخبار عنه بانه فعل فلان موافقا لما سیل والدلیل
لما کین فی الکلام فایده الا ترى انه لو کان تقدیر الجواب قوله تعالى ولئن سألتهم
ضرب اه وقتل اه ولعن موضع خلق اه لم یکن فیه فایده فعلمنا ان القرینة حصلت

تغیر وغفلة **ثانیها** ان کون فاعل حتى المصدر کقولک زید انک منطلق ای من ذکر انطلاقک فکلام الواقع بعد الظرف
وبعد الواقع مرفوع بانه فاعل لفعل المقدر وهو الظرف وبما عدی هذه الحالة لا یکون الکلام الواقع بعد الظرف فاعلا
عند البصریین وعند الکوفیین یعمل فی جمیع الواقع **قوله** وکونه ملتبسا بحکم خارج الآه واو فیه للحال قوله وحتى
حتى الجر الآه وحتى الجر المتبدئة کما ان حتى المتبدئة لا یکون معرفة لان الجر یحکم على المتبدئة فاذا کان معرفة
معرفة فایدته قلیلة ویجیء الجر معرفة کالمتبدئة کقولک زید المنطلق واتصالها والاسلام دینا **قلت**
اذا کان الجر معرفة فهل یفید شیئا مع الفایدة لم لا **قلت** نعم یفید انا لا نعلم الحکم وانما الحکم
فکان فی موضع کان شیء علیک بالعجب الذی اشتق علیک والذی متبدئة وانت جزء وفیه لانعلم الحکم لانه
یجیء الکلام تقع شاره لکن بالعجب اذا الثانی فکقولک لمن یعرف ان له اخا ویعرف انه اخی زید او
یعرف ان له اخا یحفظ التوراة لکن لا یعرف ان ذلک الانسان هو اخوه فاذا قلت زید
اخوک الذی یحفظ التوریة وعرفت ان احدهما هو الآخر فهم المخاطب ان زیدا هو اخوه وان
اخاه هو الذی یحفظ التوریة فهذا فایدة اذا کان معرفة وکذلک لمن یعرف ان ما یقال له زید ویعرف
منطلقا فالمنطلق الآه لا یعرف ان زید زید المنطلق فهم المخاطب ان المنطلق المعهود هو زید
فهل هذا الفایدة قوله ومنه وکذلک الآه یعنی اذا کان المبتدء والخبر معرفتین یجوز ان یکون لفظهما واحد
کقولک انت کقول الاخ لله دری یا بجی صدری ثنا عینی وفؤادی شعری
مع العفاریت بالارض قفری انا ابو النجم وشعری شعری فاذا کان لفظهما
واحد فلا بد من تقدیر شیء من الالفاظ لیفید فتقدیر انت الآن کالذی کنت قبل ذلک ای
فی الخصال الحمیدة والذاتیة والتقدیر شعری شعری الآن مثل ما تقدم وشهرته البلاد
بالفصاحة والملاحة والتهذیب وغیرها **قوله** لله دری کلام موضوع للدعاء بمعنى لله در
الخیر **قوله** یا حسن ای یا علم شیئا ای عاشق والمراد بالعقب هنا قولهم ای مذهب
ای اقیل قوله العفاریت جمع عفریت وهو ارجح القوی قوله قفر هو الخالی من الانس والمراد منه

قوله والثانی الآه هذا مثال الرفع بزید بتبدء وان تکرر مشرط بکیر مکحوظ باجواره والجملة اعنی
الشرط والجزاء یکون خبر المبتدء قوله خالد فی الدار مثال الظرف فی المبتدء اذا کان الدار خبره
التقدیر خالد مستقر هو فیها وکذلک باقی الامثلة **قوله** ولا تبدأ الآه یعنی اذا وقع الجملة خبرا عن الجملة المذکورة
خبرا فیها وجب فیها ضمیر اذا قام مقامه یعود الى المتبدء لیکون الجملة مرتبطة بالمتبدء فیحصل
الفایدة کما راست ناقوسک زید ثم فان قرقاع ضمیر راجع الى زید وکذلک فی کل امثلة مذکورة
قوله او ما یقوم مقام الضمیر هو الالف واللام فی نعم الرجل وذا اوفى جذا زید ولهذا قال مرة وکذلک
قیل ضمیر **قوله** لم یکن کلاما لانه لا ضمیر له لان عمرا وقع فیه فاعل لقام فلا ضمیر فیه ولا یفید وکذلک
لم یکن کلاما لان الکلام وضع للافادة الا ان تقدیر له الضمیر فی مثل هذا والیه **قوله** وانما قولک الآه
هذا جواب عن سؤال مقدر تقدیره انه یقع قبح لانه فی الجملة مرة وتعود الى المبتدء فاشار وکذلک انه
لیس فیه ضمیر ولا ما یقوم مقامه **فاجاب** بما قال واذا کان تقدیره کما ذکر فیه ضمیر والجملة
فی الحقیقة هو المقدر لا الظرف لا یدخل الاخبار وقع بحصول زید فیها لا بان زید هو نفس الدار
وثانی الظرف لو کان خبر المبتدء لوجب ان یکون مرفوعا کقولک زید قائم لان العرب ترکت ذلک
المقدر فی التخفیف ترکا فانتقل الضمیر الذی کان فی الفعل الى الظرف حیث ناب مناب
قیل ان الظرف یعمل عمل الفعل واذا عرفت ذلک فاعلم ان ذلک الموانع یاتی على تقدیر الکلام
الظرف هو الفعل لانه لو کان فیه ضمیر الفاعل لم یکن جملة حتى یقال انه لیس فیها ضمیر **قوله**
قوله هذا خبر والمراد منه مقدر فی الظرف **قوله وقد** یکون الآه یعنی اذا وجدت
قرینة دلت على ذلک الراجع الى المبتدء الجملة استغنى عن الراجع فیه کقولهم السمن منوان
بدرهم والبر الکر بستین درهما الکر اثنا عشر وسقا والوسق ستون صاعا فالسمن مبتدا و
منوان مبتدا ان وبدرهم خبره والجملة الاسمیة خبر المبتدا الاول فلا ضمیر فیها لیرجع التقدیر منوان
منه بدرهم اعنی السمن وهو الدرهم الذی یذهب والذی لا یذهب البر والذی لا یذهب البر وکذلک
تقدیر البر والکر الآخر محذوف الراجع منه حیث انه معلوم لانه لما جری ذکر السمن

في الصورة الاولى ثم ذكر المنوان علم ان منوان من التسمين فاستغنى عنه لوجود القرينة
الدالة عليه الجار والمجرور اعني منه في الصورة الاولى وعلى ان رفع ليكون صفة منوان وفي
الثانية في محل النصب ليكون حالا من الضمير المستتر في الجار والعامل فيها يتبين التقدير اكثر
حاصلا وثابت حالكونه من البر يتبين درهما قوله وفي القرآن آه والظاهر في المنع صبر يجوز
ان يكون جرا بقسم محذوف التقدير والله لخير جر ويجوز ان يكون لام الابتداء قوله من موصولة
وجر مع فاعله المستتر في صلة وعفر عطف عليه والموصول وصلته مبتدأ والخبر مع اسم وجره
جزمن وليس فيه جزء لفظا التقدير ان ذلك الجر والغفران منه اي الله تقضي المعجزمن قوله
لمن عزم الامور التي يعقد بها الابناء والاوتار كحذف الفقير لان فيه قرينة دالة عليه لان
ما جرى ذكره من وسند العقل اليه ثم جرى اشارة عائدة اليه على انه منه قوله ولمن جرى جزء الجملة
والشرط قوله فغفرا عقر جناية الجاني قوله ويجوز ان الخبر بعني اصل المبتدا التقديم لانه محكوم
عليه عليه فالحكم لا يكون الا بعد الحكم عليه لكن يجوز تقديم الخبر عليه لوجوده اما للتخصيص كقولهم
علي عارف القرآن اما وانا لانه الخبر مشتمل على الاستفهام كقولهم الفضل لمن ريد واما التنبيه
انه جزء لانت كقولهم في الدار رجل وغيرها من الوجوه قوله منطلق زيد فزيد مبتدا ومنطلق
جزء مقدما عليه وكذلك مع اما ومنشوء من شنوك ومشنوا مع مفعول من شنا اذا
بغض قوله وقد اوجبوا آه يقد تقرر جواز تقديم جزء المبتدا عليه وقد يكون التقديم واجبا
اذا كان المبتدا نكرة والخبر ظرفا لئلا يلتبس بالصفة كخوف الدار رجل لان الظرف
بعد النكرة اكثر صفة كقولهم رجل في الدار ومرسل امام الامير وانا من حول المدع وغيرها و
بعد المعرفة اكثر حالا كقولهم زيد في المسجد وصاحبه في الدار ولو قلت رجل في الدار و
مال لي وآيات في الارض لم تقع لان الظرف بعد النكرات صفات او اخبار
فوجب تاخيرها لرفع الالتباس لان الصفة لا تتقدم على الموصوف قوله ايات اي علامات
تدل على وجود تعالى وقدرته قوله وقالوا آه هذا جواب عن سوال مقدر كان سايلا يقال

يقول قد ثبت ان المبتدا اذا كان نكرة والخبر ظرفا وجب تقديم الخبر نحو في الدار رجل فان
سلاما عليه من قولك سلام عليكم مبتدا نكرة والخبر ظرفا ومع هذا لم يقدم الخبر عليه فاجاب
وانما خلوا كذلك اي لم يقدم في الادعية لان مثل هذا كان في الاصل مبتدا مقدم الفعل فلما حذف
الفعل ونقل النصب الى الضم لان الضم اثبت من النصب لان النصب يكون بتقدير
الفعل وهو الحدوث والثبوت في الدعاء مطلوب فترك ترتيب الفعل من غير تغيير فان الترتيب
فيه بطريق الاصالة بتقديم السلام على الجار والمجرور نحو استمع سلاما عليكم وكذلك قولهم
ويل لهم تقديره الزم الله ويلهم دعاء بالهلكة والويل اسم جنس وقيل وايا وقيل هو
العرب وقيل كلمة وعيد وقد قيل قدم المبتدا على الظرف في الادعية لان المبتدا معرفة
معناها من حيث انه مخصص للجنس فان التقدير فيها سلامي عليكم وقيل
سلام نهايس بتقدير بل هو فاعل فعل مقدر التقدير حصل او وقع سلام عليكم قوله وكذلك
آه يعني وجوب تقديم الخبر في الموضعين احدهما تقديم فيما كان المبتدا نكرة و
الخبر ظرفا كما ذكره والثاني ان يكون الخبر استفهاما نحو اين زيد آه فان الاستفهام
صدر الكلام ليعلم السامع في اول الكلام مقصوده وانه اتى نوع من انواع الكلام لان
المتكلم لو اخر الاستفهام لا يعلم السامع مقصوده الا بآخر الكلام وفي اخر الكلام يعني
الشك انتهاء خاطره من ان هذا يتعلق بما قبله او شيء آخر باب نحو ان يقول زيد
اين فان السامع اذا سمع ذلك ربما يظن ان التقدير زيد اين ذهب او اين ضرب
او اين منطلق وغيرها من الاحتمالات قوله ويجوز آه يعني ان يحذف المبتدا والخبر انما
اذا كان في الكلام دلالة تدل على الحذف لا اختصار فالاول قول من راى الهلال الهلال
والله فان الهلال هنا خبر المبتدا المحذوف والتقدير هو الهلال فحذف المبتدا لان فيه
قرينة تدل عليه وهي كونه في صدر الرؤية ومباشرتها وفتح اليه الالتفات المخاطب ليلا
يحمل على النهار والسيان اعلم ان القرينة قسمان حالية وقالية فالاول ما لا يكون ملفظ

وَالَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً الذين مرصول و
ينفقون صلته واموالهم مفعول وبالليل والنهار يتعلق بينفقون سرا وعلانية حالان من مجرور على ينفقون
وهما في الاصل مصدران والمصدر يقع على القليل والكثير واذا لم يطابق فيهما مع ذي الحال التقدير ينفقون
مسرين معلنين والموصول والصلة مبتدا واجرهم مبتدا وثان فلهم جزء مقدما عليه والجملة الاتية جزء
المبتدا الاول فاء فعل الفاء في جزء لان متضمنا لمعنى الشرط التقدير ان ينفقون آه فلهم اجرهم وكذلك
قوله تعالى وما بكم من نعمة فمن الله وما موصول وبكم جار ومجرور صلته ومن نعمة يتعلق بفعل مقدر والموصول
وصلته مبتدا قوله فمن الله جزء فاء فعل الفاء في جزء التقدير ان استقر وفيه اشكال من حيث المعنى
لان الشرط موجب حصول الجزاء من غير الموانع وههنا ليس كذلك لان تعاطيه وما استقر بكم من نعمة
فمن الله مستقر وقيل وجه دفع الاشكال ان الآية جاءت بها الاخبار فوقع جهلوا
المعطي المستوفيه واستقرار ما من الله مشكوك فيه عندهم فاخبر فيها من الله والاخبار والكلام
هو الشرط وحصول العلم بانه النعمة من الله وهو الجزاء ولا شك ان الاعلام مقدم على حصول العلم
وسبب حصوله فاستقام فاعلة الشرط وهي كون الاول سببا للثاني وكذلك قوله لكل رجل آه
هذا هو صورة ان ان يكون المبتدا نكرة موصوفة بفعل فكل رجل مبتدا ويأتي جملة فعلية صفة
ودرهم مبتدا ثاني وفلدرهم مقدم عليه والجملة جزء المبتدا الاول فاء فعل الفاء في جزء لانه تضمن
معنى الشرط ان يأتي فلدرهم فقوله ان يأتي مجزوم بحذف الياء احد يأتي قوله فقد يجيء آه
يعني يجوز ان يكون المبتدا جزءان فرايا لان الشخص الواحد قد يصدر عنه فعلان او اكثر فيجوز
الاخبار عنه بجملتهما او اكثر منها كقوله تعالى وهو الغفور الودود ذو العرش المجيد آه
قوله وهو مبتدا والغفور الودود ذو العرش المجيد وفعل اخبار والمجيد صفة العرش واما
جزءان فترك ذكره في المرفوعات واتى منها لذكره مع العوامل في قسم الحروف الاختصار والله اعلم
قوله باب الكلام في المنصوبات لما فرغ المصنف من المرفوعات شرع
في المنصوبات وقدمها على المجرورات لان اصل العوامل الفعل وهو قد يكون تعلقه متوقفا على

على تعلق المنصوبات نحو ضرب زيد عمرا وخلق الله العالم فان الضرب والخلق لا يتعلقان
الا بعد تعلقهما بالمنصوبات والمنصوب وهما على ضربين احدهما اصل في الباب وثانيهما منصوب
كالمفرعات فالاصل هو الذي يسمى بالاصطلاح المفعول وهو خمسة كما ذكره في الكتاب
والذي على حصر خمسة اقسام هو ان المفعول لا يخلو اما ان يكون مدلولا نفس مدلول
الفعل ام لا فان كان فهو المفعول المطلق وان كان الثاني فلا يخلو اما ان يكون علة وجود
الفعل ام لا فان كان الاول فهو المفعول له وان كان الثاني فلا يخلو اما ان يكون
الفعل مصاحبا للمفعول ام لا فان كان الاول فهو المفعول معه وان كان الثاني فلا
يخلو اما ان يكون متعلقا بالفعل ام لا فان كان الاول فهو المفعول به وان كان الثاني فهو
المفعول فيه وما عدا هذه المنصوبات بامور اخر اصل نحو الحال والتمييز وغيرهما كما ياتي
في اخر المفاعيل وجه الاصالة ان الفعل المتعدي نحو ضرب زيدا يبقى مفعول له بدون الكلام لان الفعل فيه
لاجله نحو ضربت تاديبا له فان الضرب للادب ويبقى المفعول فيه بدون الكلام لان الفعل فيه نحو صمت اليوم
فان الصوم في اليوم ويبقى المفعول معه بدون الكلام لانه مصاحب للفاعل على سوء مستوى الجار نحو استوى الماء والخشبة فان
الخشبة استوت مع الماء ويبقى المفعول المطلق بدون الكلام لانه محض الفعل وخالصه نحو ضربته ضربا فان
يصوغ لفعل منه ومحضه كما يقال الماء المطلق اي الذي لا يخالطه شيء قوله باب المفعول المطلق
وانما قدم المطلق على غيره لانه مفعول الفاعل بالحقيقة دون غيره الا ترى انك اذا قلت ضربت زيدا يوم
الجمعة امام الكتاب تاديبا له فان فعلك هو الضرب فقط في الحقيقة كما ذكرنا في جزئيته بالمطلق حيث يسمى المصدر
بالنسبة اسما والاول المصدر وهو الواضع الذي يصدر عنه الفعل لا يحصل وذلك مذهب البصريين اما
عند الكوفيين الامر بالعكس لان المصدر كحصل عن الفعل وكل واحد من الفريقين حجة كثيرة لا تطول الكتاب
بها والثاني الحدث والثالث الحدثان والرابع الفعل وجمعه هو اسم ما دل على فعل مذكور
بمعناه نحو ضربت ضربا فان ضربا اسم الحدث الذي هو الايلام وهو فعل فاعل الفعل المذكور وهو
بمعناه وينقسم آه يعني ينقسم المصدر قسمين احدهما ضربة ضربا وهيئة جلوسا فالاول لا تقع منها عددا

المطلق آه

بل يقبل بعض العقل عند بعضها لان الحال تنطق بتنح القرينة كما قيل نطقت الحال يكونوا واقفين
لمقابلة كما نطق مقام رؤية الهلال القرينة والثانية ما يكون خفية بحيث تحتاج الى المفاجات قاتة قرينة اه
وان الشرطية قاتة قرينة العقل قيل يجوز ضرب الهلال وعبد الله بتقدير العقل كمن رايت
عبد الله قوله تعو فاصبر اه يجوز ان يكون الكلام في القرينة حذف فيه تقديره تارة وحذف الخبر
تارة وهو قوله فاصبر جميل وان كان المبتدا محذوفا كان تقديره اكثر صابر جميل
اه اعلم ان قوة فصبر جميل وان احتمل الامرين لكن حمله على حذف المبتدا اولى من وجوه الاول ان
حذف المبتدا اولى من وجوه الاول ان حذف المبتدا في الكلام اكثر وحمل الكلام على الاكثر اولى والثاني
ان الكلام فيه يستبق الى الحمل فيعمل الى فيجعل المبتدا محذوفا يحصل به الوحي وتكثيث به المطلوب واثبات
ان المصادر المنصوبة اذا وقعت بعد ان يكون معناها معنى يحصل من منصوبة في الصبر اذا قلت صبرت
صبرا فانه على النصب بخبر الصبر واذا صبغت المبتدا محذوفا فانه الرفع كنت بخبر الصبر يكونوا اموا فقا
للمنصوب فيكون اولى والرابع ما قال ان المبتدا اذا كان محذوفا كانت العربية حاصلة فيحصل الحذف
واذا كان الخبر محذوفا يبقى فيه القرينة ظاهرة كالمحذوف في حذف المبتدا فتقل فائدة من ذكر قوله
وتما حذف الخبر اه يعني من الامثلة التي حذف فيها خبر المبتدا جوازا هو ان يقع المبتدا بعد المفاجات
يكون خبرها ما ذا السبع فهو مبتدا وخبره محذوف التقدير فاذا السبع حاضر او واقف وحذف الخبر بعد اذا
المفاجاة اذا كان وجوده مصدقا كما قال ابن ابي ربيعة لاتي فيها دلالة على وجود اذ لا تاتي
اتى زاد بعد وجوده مرورة واما اذا كان وجود الخبر خاصا كخوفا فلا وقعوا لا يجوز عدم القرينة
الدالة عليه وكذلك قوله ذي الرمة اه قوله الوعساء الارض السهلة ذات الرمل قوله حلا جبل
بفتح الجيم اسم موضع ويجوز اي الرفع المبهج والنقا موضع مرتفع من الرمل واعراه ظاهره والمراد الظبية هنا
المحبوبة شبهت بجوبة ظبية ترعى الوعساء وهو بين حلا جبل وبين النقا وتقول لها انت شابة
الظبية ام ام سالم والمراد لا تشبهي اي انت عنصر حذف من اونت التقدير اونت ظبية ام ام سالم
ظبية فحذف الخبر جوازا لوجود قرينة دالة عليه من سياق الكلام قوله ومن ذلك اه يعني حذف الخبر التقدير

وجوبا بدان يكون المبتدا واقعا بعد لولا امتناعية اي الامتناع الشيء لوجود غيره مثل لولا علي
لهلك عمر اه امتنع هلاكه عمر لوجود علي عليه السلام التقدير لولا علي موجود لهلك عمر وانما حذف
الخبر هنا وجوبا وهو موجود لان فيه قرينة قوية جدا مقامه فالقرينة هي لولا لانها موضوعة لامتناع الشيء لوجود
غيره ووجوده يدل على المطلق وجود الخبر صورة وانما القائم مقامه الامتناع هو جواب لولا وهو لكان كذا
والمراد بالقائم مقامه ما وقع مقام الخبر قوله لكان كذا وقع مقام الخبر لان بعد المبتدا موضع الخبر فلما كان
الكلام قرينة وقائم ومقام حذف واجب التوفية حتى اللفظ بالقائم مقامه والمعنى بالقرينة قوله وفي
القران ندا هو صورة حذفه جوازا فان المصنف منع اجازة الواجب لانه لا يلاحظ الترتيب
قوله والتي لم يحضن وترك حيضهن عدتهن اي تاركة من الاحكام الحيض اولئك هنا حذف
لقرينة قوله ان ارتبتم اي شككتم قوله ومن ذلك اه اي من حذف خبر المبتدا
وجوبا هو ان يكون المبتدا بعد الواو بمعنى مع وعطف على المبتدا كما ذكره فالكلام محذوف الخبر هنا
وجوبا لوجود القرينة وهي لان الواو اذا كانت بمعنى مع تدل على المقارنة لان المعية والمقارنة
تيدان وقائم مقام الخبر هو المعطوف قوله واذا كان اه اعلم ان المبتدا اذا تضمن معنى الشرط
جاز دخول الفاء في خبره كما قيل في اجزاء الشرط لا تشابه للشرط من حيث ان المراد كونه سببا
للخبر من حيث الابهام ومن حيث انه ذكر معها صلح دخول الشرط عليه ذكر اذا كان المبتدا موصولا
وصلته مضارعا او ظرف نحو كل رجل يأتيني فله درهم او في الدار فله درهم قوله تعالى الزانية والزاني
فاجلدوا كل واحد منهما مائة جلدة والالف واللام في الزانية بمعنى التي وفي الزاني بمعنى الذي
التقدير التي زنت والذي زنى فالتي موصول وزنت فعل وفاعل مستتر فيه عائد الى التي صلة و
الجملة مبتدا او الذي زنى عطف عليه فاجلدوا خبره فادخل الفاء في الخبر للتضمن معنى الشرط التقدير
ان زنت الطارئة الزانية وان زنى الرجل الزاني فاجلدوا فقول في حقهما اجلدوا وشبه قوله تعالى

ولانوعا من القرب والجلوس غير تاكيد الفعل الناصب له لانه ذكر الفعل مرتين والثاني عاملا موقتا ومحدودا
وهو ما يكون نوعا وعدده معلومين وكل مصدر لقلبه الى وزن فعلة بفتح الفاء وسكون العين يكون
موقتا يفيد العدد مثل المرة والمرتين والمرات نحو ضربت ضربة اي مرة وضربتين اي مرتين في ضربت
اي مرات فاذا اردت ان تبين نوع الفعل فقل فعلة بكسر الفاء نحو جلست جلسة اي نوعا من
الجلوس لان الجلوس انواع قوله وفي القرآن آه نفخة هو مصدر موقت جاء للمرة وفيها قراءتان بالرفع والنصب
فاذا كانت منصوبة يكون مفعولا مطلقا لقوله نفخ وقوله فاذا للفور جاء وجود وقع موقع فاعل نفخ واذا
كانت مرفوعة يكون فاعل نفخ وقوله قد كناكة واحدة فاء قوله دكة
مصدر موقت للمرة ايضا وقوله واحدة صفة لها ومعنى كنا اي دقا اي الارض والجبال عند ازدن
القيامة والالف في غير الفاء والتاء للتانيث وفي آه يعني لتثنية الشيء لانه موضوع للحقيقة المتجردة
المشتركة في الافراد بدليل تثنية المطلق على القليل والكثير واذا كان كذلك يتقدر بصورة تثنية وجمع كالفعل
آه المتوقفة الموصوفة بتثنية وجمع فيقال ضربتين للمرتين وضربات للمرات ضربتين للتنويع و
ضربات للانواع لا لامكان اجتماع الاعداد وباعتبار الانواع والمرات كسائر الاسماء ضربت
القرب آه يعني يجوز ان تعرف المعارف بالالف واللام والاضافة وان تنكر كسائر الاسماء كما ذكر
في الكتاب وهو ظاهر وقد ينصب الاسم آه يعني قد يكون بعض الاسماء منصوبا على المصدرية
ومع ذلك لا يكون من لفظ الفعل الناصب بل يكون بمعناه ويكون ذلك على نوعين احدهما مصدر
من غير لفظ ذلك الفعل الناصب له والثاني غير مصدر كما ياتي قال الشارح ايضا على ضربين احدهما يكون
موافقا له في المعنى دون اللفظ فالاول كقوله وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا اي انقطع الانقطاع قوله
وَاللَّهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا حَسَنًا قال قوله تبتيلا وتبتلا مثلان و
متوافقان للفظ والمعنى لان المصدر من لفظ الفعل الاول يجيء تبتيلا نحو تكرمة وجزاء الثاني يجيء
انباتا نحو اكرم اكراما وجاء من تبتل ونبت نحو كرم تكريما وذهب ذهابا والثاني قوله قعدت جلوسا
وجبت مشافاة الجلوس والمشي يوافقان للفعل الناصب لهما معنى لا لفظا فانهما مصدرا جلس
ومشى

آه الآن معناهما موافق لمعنى الفعل الناصب وهو ظاهر وكذلك قوله تكبيرة فانها والتسبيح واحد
منها مصدر مرتي على وزن تكرمة كانت في الاصل تكبيرة نحو تكرمة فنقل حركة الراء الاولى الى الكاف وادغم
الراء في الراء فصار تكبيرة قوله وأما غير مصدر آه وقد قال في ذلك ان الاسم المنصوب
على المصدر من غير لفظ الفعل على نوعين فلا فرق من الاول شرع في الثاني وهو الذي لا يكون مصدرا
قوله ضربة انواع من القرب فانواعا منصوب على المصدرية وليس بمصدر بل يكون جمع نوع وانما
نصب على القرب لان نوع الشيء يكون منه كالانسان فانه نوع الحيوان لا يكون من الحيوان فيكون
انواع الضرب من القرب فينتصب على المصدرية ومن ذلك قوله تعالى آه قوله
بالموالم يتعلق بالمجاهدين وانفسهم عطف عليه وقوله على القاعدين يتعلق بفضل الله
قوله درجة منصوبة على المصدرية وليس من لفظ فضل الله ولكن غيره بل يكون بمعناه
لان التفضيل والدرجة واحد والمعنى كذلك قوله ضربة اي ضرب وانما ضرب فانما منصوبان على المصدرية
وليسا بمصدرين بل يكونان بمعنى القرب لانما مضافان اليه وحكم المضاف اليه لان معناه ناقص
يحتاج الى ضربة فبالمضاف يتم معناه فيكون بمعناه ويجوز ان يقال ان اي ضرب منصوب على المصدرية
لانه اكتسب معنا المضاف اليه وكذلك اي زيدة فيما وقيل ان اي في ضربة اي ضرب كان في الاصل
صفة مصدر التقدير ضربة ضربا اي ضرب بمعناه المبالغة في القرب اي ضربا كاملا فحذف الموصوف
واقيم الصفة مقامه فلما كان صفة مصدر قيل هو مصدر لان الصفة والموصوف واحد المعنى نحو
جاءني زيد اي راكبا فان زيدا واراكبا بمعنى واحد المعنى وكذلك قوله تعالى وَجَاهِدُوا آه
قوله فواضعا في سبيل الله قوله حق جهاده منصوب على المصدرية وليس بمصدر وانما هو بمعناه لانه
مضاف الى المصدر ان حقا مصدر نحو حق وكذلك حقا وكلا منا فيما لا يكون مصدرا
المراد بالمصدر ما يكون مصدرا حال النصب نحو قوله تعالى وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا فان حقا
وان كان في الاصل مصدرا لكن لا يكون حال النصب تعلق الفعل به مصدرا وفيه نظر ويقال
ضربة آه يعني ضربة سوط وطيرا سوطا يكون سوطا منصوب على المصدرية وليس بمصدر انه

يتعدى ضربة ضربت ذات سوط فذات صفة للضربة فحذفت الموصوف والصفة كلاهما
واقيم سوط الذي هو المضاف اليه للصفة المصدر مقامه فانتصب مصدر القيام مقامها
منصوب على المصدرية لانه لآلة الفعل الذي هو الضرب واقيم مقام مجازا وشبه المصنف
بالفعل على انه ليس كالمقدم وهذا التي يثنى ويجمع كالمصدر الموقت لعدم مانع فيه ومن ذلك
آه اي من الذي ينصب على المصدرية وليس بمصدر قوله رجع التهدي وهو الرجوع وهو ان
ترجع الاجانب لمركب من جزان تعرف وجهك الانك الجهة وكذلك القرفصاء بضم القاف نوع من
القعود وهو ان تجلس على وركيك وتنصب ركبتيك وتضع يديك على ساقيك فلما كان الرجوع
نوعا من الرجوع والرجوع مصدر جاز ان ينصب كالمصدر لان نوع الشيء منه كالمركب نائب قوله ضربة
انواعا من القرب وكذلك نصب القرفصاء والقهقرى لان الاول نوع من القعود والثاني نوع
من الاشتمال وهما مصدران والقهقرى هو ان تسير بدنك بنوبها وجبك بحيث لا يكون جسدك موضع
وكذلك قوله تعالى آه أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً فان الجهرة منصوبة على المصدر لانها نوع من الاراءة وهو مصدر اراى
أَرِنَا اللَّهَ أَمْرًا مِنْ شَيْءٍ وَأَمْرًا مَفْعُولٌ وَالْفَاعِلُ فِيهِ أَنْتَ خِطَابٌ لِمُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ
وقيل كل واحد منهما مفعول صادر محذوف تقديره فاقيم مقام الموصوف التقدير يرجع
الرجعة القهقرى وقعد القعدة القرفصاء والاشتمال الصماء وان الله آه جهرة اي معاينة
ظاهرة وتقع الصفة آه يعني تقع اسم الفاعل بعض الاوقات موقع مصدر لان المصدر فيه كثرة
دون الصفة فثبوت فاذا اريد الثبوت نقل الى الصفة نحو قوله قم قائما اي قيامه كما قال الفرزدق
الم تر ان السيف ربي واتى تبين تاج قائما ومقام على حلقة لا تشتم الدهر مسلما ولا جار حاضر
في زور الكلام الاعراب قوله عاهدت جملة وقعت موقع المفعول الثاني ترى وهو مضارع
من الرؤية وربي مفعول عاهدت وبين ظرفا وقع خبرا ان وقائما منصوب على الحال من فاعل
عاهدت ويجوز ان يرفع قائم ليكون خبرا ان وبين ظرفه ومقام عطف على قائم وهو النائب
وعلى حلقة يتعلق بعاهدت ولا تشتم جواب قسم والدهر ظرفه بمعنى قط مسلما مفعول لا تشتم

ولا جار عطف على قوله لا تشتم التقدير عاهدت ربي على حلفه لا تشتم مسلما ولا جارا
يخرج ايضا من في شرفكم كذب في حال كوني قائما بين باب الكعبة وبين
مقام ابراهيم عليه السلام انه وقع في بعض الحواشي ان الراوي واتى واراد الحال من فاعل عاهدت وعندي والله
اعلم انه لا يجوز لان الكسوة لا تقع حالا ولا يجوز ان يقرر بالفتح لوجود اللام في لبس وقيل يجوز
ان يكون حالا فاذا كان كذلك يجب ان يكون قائم مرفوعا لكون جزاء لبس المعاني والمراد بالبيت
انه وقع خارجا موضع خروج والدليل عليه انه عطف على قوله لا تشتم واذا كان بمعنى المصدر يكون بعد الفعل
فكذا عطف بجملة الفعلية على الفعلية فيفيد معنى مقصود في الكلام وتنصب آه يعني يجوز
ان يكون المصدر منصوبة فمثال مصدرة وهي اي المصدر في ذلك واتى فاضرب عاملا عاهدته انزاع
احدها آه قال الشارح التي يجوز ان ينظر عامله وبعض القرينة دالة عليه كذلك للقادم من سفره اي آتي من سفر
خير مقدم فمقدم بمعنى القدوم وغير للتفضيل فصار هنا مصدرا الاضافية الى المصدر التقدير قدومك خير
مقدم فحذف وقدمت لوجود قرينة وهي ظاهرة وكذلك قوله تعالى وَمَا عَدَدْتُ تَجُولُ من حال الى حال في عدة
وهي جمع عدة ولا يقرب اي بالعدات مَوَاعِيدَ عُرْقُوبٍ وهو اسم رجل كان بالمدينة فاله
اعوده شيئا فقال له اذا طلعت هذه النخلة فلك طلعها فذهب الاخ ثم اتاه بعد ما صارت طلعت
النخلة فقال دعني حتى صارت تمرا فذهب الاخ ثم اتاه بعد ما صارت تمرا فقال دعني حتى صارت
زهوا فقال دعني حتى يصير تمرا فذهب فلما صار تمرا جاء وقت ليلا قطع ثمرها فعند ذلك مثلا لمن كثر منه
اخلاف المواعيد وهو جمع الموعد التقدير تعد او وعدت مواعيد عرقوب يجوز ان يحذف الفعل
ويذكر ذلك النائب بيننا في مَدَاوَفَ وَوَاعَدَنِي مَالًا أَمَاوِلُ نَعْجَةً مَوَاعِيدَ
عُرْقُوبٍ أَخَاهُ بِيَثْرِبَ وقيل ايضا كانت مواعيد عرقوب لنا مثلا
ومواعيد عدا ابا طيلا رجل يحكى في اكثر الاخلاف والثاني آه يعني يلزم اضمار
عامله وهو على حرفي احدهما على معنى هل الشمس لا يجي وترعته ولا يكاد عليه غيره وثانيهما
فيتعين فاذا دعا نحو قوله سقيا ورعيا وحمدا وشكرا وعجبا وحدعا وجنية ويجب في هذا النوع

العاطفة الى النوع قد رضي حرمكم وكذلك اللفظ سقيا اي سقاك الله سقيا قوله رعيا اي كلأك
الله رعيا وهو الحفظ قوله جدعا اي جدعك الله جدعا وهو قطع الانف والمراد هنا الهلاك
قوله جنية اي جنيته الله جنية وهي الجنان اعني الكتابة عمدة وكذلك الكتابة عمدة حذف
فعله وجوبا اي غاية ظهور دلالة المصدر على جعله ودوران هذا النوع بينهم استعمالا في الادعية
والقوانين والادعية وغيرها وقيامه مقام افعال الناصب له بتكثير اقتضاء الحذف القرينة وكثرة
الاستعمال ما يقع مقام الفعل المحذوف وجوبا قوله فتعسا لهم وهو الهلاك التقدير تعسهم الله
تعسا لهم وكذلك بعدا وهو ضد القرب اي بعدت بعدا وكذلك سحقا ومعناه معنى بعدا وهو من
بعد السحيق واحدى طبقات النار قوله دبوسا لك اي ثبت دبوسا لك قوله الا كفرا عطف على
شكرا التقدير شكرا او لا كفرا كفرا اذا اكثر ما وكثر هذا الشيء وما وكذلك يكون حرفا
ومنه قوله تعالى لما نهوا عن النجوى فالنجوى والمراد بالنجوى هنا ما يكون فيه الطائفة التي
عنده وجوبا يحذف الفعل وجوبا وذلك في مواضع منها ما يكون المصدر للتشبيه نحو ضرب الرقاب
اصله فاضربوا الرقاب فحذف الفعل لدلالة المصدر عليه فبقي ضربا مثل ضرب الرقاب فحذف ايضا
المصدر لدلالة الصفة عليه فبقي مثل ضرب الرقاب فاعرب المضاف اليه باعراب المضاف لقيامه
مقامه فقيل ضرب الرقاب فحذف الفعل لما في المصدر من الدلالة عليه فقام مقامه وفي
هذا القسم شرائط لحذف الفعل لكن تركها المصنف لعلم ذكرها فاما منا واما فداء يعني من المواضع
التي يجب حذف الفعل التي يجب المفعول المطلق حذفا منا مفعول المطلق لفعل
لا تذكر معنون جملة مقدرة نحو قوله تعالى فاما منا بعد واما فداء منا وفداء مفعول لفعل
اي الفائدة معنون جملة المقدرة لان الجملة المتقدمة هي قوله تعالى فشدوا الوثاق وانه
المنة والفداء او استرقاق او غرامة في قوله منا وفداء منصوب بفعل مضمر مقدر اما تمنون منا
وتفدون فداء فحذف الفعل للقرينة والقائم مقامه اما القرينة فهي الجملة المتقدمة التي هي
بعدها واما القائم مقام الفعل فهو المصدر مع انه تكرر في لفظ قوله تعالى اما تمنون الذي حذف

الجنة والفردوس بهشت جنة الخلد بهشت جاودانی الدرجات پایه بالا النعیم والسلسبیل والکوثر چشمهاست
علیون درجه بلند بهشت وکوثر نیز هفت آسمان سدرة المنتهی درخت در آسمان هفتم بیت
المعمور خانه ایست در آسمان چهارم النار والسعیر وجهنم وسقر ولظی والجحیم دوزخ النار آتش اللهب
زبانه آتش السعیر والحریق آتش افروخته وسوزنده سجین زیر هفتم آسمان الدرکات طبقهای زیرین
از دوزخ الغلی والغساق ریم وخون الحمیم آب گرم شجرة الزقوم درختی است در دوزخ الارض و
الزجر والعذاب والعقوبة شکنجه القید والغل بند السلسلة زنجیر القیامة رستخیز الحاقة والقارعة
والواقعة والارقة والغاشیة والطامة والصاخة والساعة نامهاست قیامه را فصل
الوقوف والمیقات وقت الحین والاوان هنگام الآن والساعة اکنون الابد والنهایة پایان کار
الدهر والعصر والزمن والزمان روزگار المدة پاره از روزگار الابد بیحد القرن هشتاد
سال وکونید سی سال الیوم والنهار روز الایام والنهار جمع الغدو والبکور بامداد الغدایس فردا الامس
دی الصبح والصباح والفجر بسپیده دم الغداة والبکرة بامداد العشی روشنی صبح الضحی چاشتگاه الظهر
والظهیرة نیم روز الزوال والمساء شبانگاه العشیة والعشاء نماز شام العصر نماز دیگر الاصیل وقت
زردی آفتاب الشفق باقی روشنی آفتاب وسرخی آن در اول شب اللیل واللیلة شب اللیالی جمع الباحة
دوشی الظلمة تاریکی الضوء والضیاء والنور والسناء روشنی الشمس والقمر والکوکب والنفس و
الرقاد خواب اضغاث الاحلام خوابهای شوریده فصل الاسبوع هفته السبت شنبه الاحد یکشنبه
الاثنین دوشنبه الثلاثاء سه شنبه الاربعاء چهارشنبه الخمیس پنجشنبه الجمعة آدینه الشهر ماه الاشهر والشهور جمع
غرة الشهر اول ماه الشهر کفاه السنة والعام والحول سال السنون سالها العام الاول پار العام
القابل سال آینده القحط والجدب تنگی الخصیب فراخی برکة ریزان الشتاء زمستان البرد
سرما البارد سرد الشتوی گرم الشهر پر سرما سخت فصل الدنیا والاولی والعاجل الجهان
الآخرة الجهان العالم الجهان والجهان وهم دروی آفریده الاقلیم کشور الاقالیم جمع الارض

والبسیط

والفیفا والبسیط زمین الفضاء والصحراء فرفرفه وخال الشیء سوریهای القاع زمین هموار وکوم
المصعود فراز الربوة والتل والنجد والهضبة پشته الحنانة دشت الحرة سنگلاخ البئر الغارة والفلاة
والبیداء والمهمه والبیهة والفیفا والسبسب والتنوفة والبدو والدو بیابان التراب گرد
الوخم وسنگ المنافة جای راه الدلیل راه بر التراب والغبار خاک الرمل ریگ النشیب والغار گود
ریگ الثری خاک تمکن فصل الطور والطود والجبل والعلم کوه الجبال جمع الشاهق والشامخ
کوه بلند القلة والذروة سر کوه الحصی والقلعة پناه العقبة راه بر سر کوه الشعب درعاکه الغار و
الکهف سوراخ در کوه الحجر سنگ الحجارة والاحجار جمع الصخرة سنگ بزرگ الرضاض سنگ ریزه الحصی والحصی
سنگ ریزه المقطط سنگ که آهن را بجهد شکند القفر الاصل کل الصلصال کل خشک المدر کلوخ
السبیل والطریق والصراط راه راست فصل الماء آب المیاه جمع الجاری آب روان الدائم والذاکر
الزرع راه ممتد راه راست فصل الماء آب المیاه جمع الجاری آب روان الدائم والذاکر
الیستاء العذب والفرات آب خوش القار پاک الحمیم پلید الملح والاجاج والزعاق شور الازرق و
القفاق روشن الکدر تیره الزلال والصلصال خوشگوار القداة خاک بر سر آب الطحلب بر سر آب
الحباب آبچه بر سر آب آید چون دایره الجعة آن مقدار که باز خورند العین چشمه القناة
کاریز النهر جوی الباقة والجدول جوی خرد الورد والموهط المشرب جای که آب خورند الوادی رود
الاودیة جمع الابطح والبطحاء رود فراخ که در وی سنگ ریزه الجور والبحر والقطر پیل النطف والحافة
کنار رود السیل معروف الزبد کف البحر والیم دریا البحار والبحور والابحر جمع اللجة آبی که آب سیر نبود
الساحل کنار دریا الموج کولاک السفینة والجاریة کشتی المرساة لنگر کشتی الشراع بادبان الملاح
کشتی بان الجزیرة خیس خشک در میان دریا البرکة حوض الغدیر جای آب در دشت البیر والرکیة چاه الدلو
مردف

فصل النبت والنبات همچو برويد از زمين الزرع والحرث كشت المزرعة كشتزار البقعة پاره
از زمين العقبة والعقاب زمين البستان معروف البساتين جمع الكدس فرون ناكوفته البيدر خرمنگاه
النبق گاه الحب دانه الحنطة والبر كندم الشعير جو الذرة ارزن الجاورس گاورس الارز برنج الباقلا باقلا
الحمص نخود العدس مرجو الاصف كبر البزر تخمها التمر كنجد الكمون زيره الكتان وش الفقاع جغاز السلق
چغندر الترع والنباكه والبقل ترة الكراث كندنا الكرنب كشنيز الفقاع بوضه السداب سپوند الرجلان
شنبرم الرياحين جمع الزهر جمع العنبر نرگس الآس والمرتو مورد البنفج بنفشه الورد بنفشه الورد كل
الخلاف كل نارنج الخطمي خبيز والشاي النهاي لاله الورد كل ماء الورد كلاب الارجوان ارغوان
الاترج ترنج المرعى والمرتعى چراگاه الروضة وغزار الرياض جمع العشب والكلاء كياه تر
الحشيش كياه خشك الشوك خار الخشك خار كوش الشجر درخت الاشجار جمع الشجرة يك درخت
الاصل والعرق بيخ درخت الفرع والغصن والشعبة شاخ درخت الورق برگ درخت التي بوست
درخت الثمر سكوفه درخت الثمر والفاكهة ميوه درخت الثمرات جمع النخل والنخيل درخت خرما
الحريقة خوشه خرما الجرم تنه درخت خرما العذق خوشه خرما البسر غوزه خرما الرطب خرما تر
الرطب التمر خرما النواى هسته خرما تر العنب انگور الحصرم غوزه انگور العنقود خوشه انگور الدبس انگور سياه
الملاحي سياه الباكورة نوباوه التفاح سيب الكمثرى امرود السفرجل بهى المشمش زردالو الخوخ
شفتالو الاجاص الوجز معروف العناب سنجد الرمان نار الخلاف بيد الصنوبر تارة العفاص تاغ
القصب الطرق كز درخت لنه معروف فصل الجدار والحائط ديوار الاساس والقاعدة
بنياد العماد ستون العمران ابادان الخراب ويران المنزل والمحل والمقام والمغنى والمحل انجا كه بود
آينده المكان والموضع جايگاه المشرقة افتاب روى الفصيل ديوار درپيش قلعه الخندق معروف

البلد والبلدة شهر بزرگ العقبة ميان الجانب والنظر والفرق والرقاء سوى الرتبق كرد شهر المصر والمدينة
دو سوله الاعظم شهر بزرگ السكة والرقاق كوچه السوق بازار المسوقة مرجه بازارى الحائط ديوار
گاه رواق سراى القرية ده الجام كرمابه المسلخ جاى جامه كندن السجن زندان فصل الدار والبيت سراى المنزل
والرتيم خانه سراى الغناء بيش درسراى الايوان درگاه القصر والبرج والجوسق كوشك الزقاق
كنكره البيت خانه البيوت جمع الابيات خانها الكانون آتشدان الرماد خاكستر الميزاب ناودان الغرفة
خانه بربالا الحجرة معروفه المرقاب بهاء المجدع والخزانة گنجينه المنظرة والكوة روزن الظلة والمظلة
سايبان الطاق والرواق والطارم معروفه صدر البيت پيشگاه خانه قعر البيت بن خانه الصفة معروفه
السارية والاسطوانة ستون الخلاء والكنيف والمستراح والمتوضأ وبيت الفراغ آب خانه الكرباس
آب خانه بريشم فصل الباب در الابواب جمع المصراع الدر الصحيح تخته در الزرنيز والحلقة والقفل
معروفه العتبة آستانه زرين المغلاد واقليد والمفتاح كليد المزاغات والقلع والمعول كلبان
الرتبة والدرجة پايه بالا فصل المنزل الخمر كاه النداى والندى والندوة جاى حديث كردن المكى
والوطن والموطن آرامگاه المصطبة جاى غريبان الوكر آشيانه مرغ الكناس جاى آهو وكوزن
المقبرة گورستان القبر والضريح والدمر والكفن والكفن والتابوت والجنازة معروفه فصل
الطويل والطوال دراز الطول درازى الوصف بين الوصف بينا القصير كوتاه الدقيق واللطيف
باريك الرقيق تنك الغليظ ستبر الصغير خرد الضخم بزرگ التمين فربه الغث والاعجف لاغر النحيف
والنحيل والمهزول نزار العاقل واللبيب خرد مند المعقل والمعقول والكلب والحجى خرد
الالباب جمع المجرب آزموده الحجى والنحى خو الخرف الرقيق والكريم والخطير بزرگوار المهذب سكوار
اللبق جست وجالاك الدمث والعكه خوش الكيس زيرك الفطن دريابنده الدراك درستنده

التوریکار دان الحازم هشیار السقیه الخفیف بخف الغرور الغرور کاه آزمودم الفتین والشیخ بخیل اللئیم و
الوضیع والخسیس الدنیه ناکس الرؤس والرئیس بدخوی الذلیل والمهین اخوار الحقیر الشیل الثقیل
کراه الرحیف والفیق تنگ الخشن درشت اللئیم الفظ بخت الاملس هموله الواهن والواهم
والفاترست العوی والعبید شخوار الیسر والدنیه لسان الاحمق والابکوه الیلید کند خاطر
الامین لئیم تولد الخائن نارامت الجدید نیک الردی بد الخبیث پاک الخبیث پلید الصلب یکمط الطلب
بدرج الورع والتقی پرهیزکار کای الفاسق والفاجر بدکار وفاوفان الصدق راست گوی الکذب
دروغ الکهف ناپاس العفو والغدر بیمیش دار الغیره والحمیه دشمن الدیوث بی غیرت العجول و
العجلان شتابنده الوقور والرزین آهسته الجسور دلیر الجراء دلیر الجبان والهیوب بی ساز و بد دل
الکسلان کاهل الثروة توانگری الیسار فراخی المتمول مال دار الفقیر والعایل درویش الفقیر و
الفاقه والعیلة درویشی المحتاج نیاز نده الحاجة نیاز المسکین بیچاره المسکنة درماندگی البائس تنگ دست
التایل خواهنده السعید نیک بخت السعادة نیکبختی المیمون والمبارک مجسته الیمن والیمنة
مبارکی المقبل بخت والمدبر بدبخت الحظوظ والمرزوق روزی مند النصیب والحظ والقسط بهره
المحروم بی بهره الاثم والاثیم بزه الجرم والخاطی گناهکار العاصی والعصیان نافرمان الرضی پسندیده
الزکی پاک الجاهل نادان الخامل گمنام المشهور بدلخشی الفرح شاد الغضبان خشمگین
الشجاع دلیر الجبان بزدل الکهاه الکسلان الجهان کرسنه الجوع گرسنگی الیقظان بیدار
الوسنان خفته النوم والکری خواب السکران مست السکر مستی الطرب جمع الصاحی هشیار اللص والسارق
دزد السرقة الدزدی الکاسی پوشاننده الکسوة پوشش الفاسق بدکار قاطع الطریق راهزن والقاطع بریده
حق الزلم الفزه والقرعه بدکوی المجنون دیوانه الجنة والجنون دیوانگی الماجن پاک الضحک والسخرة والمزحة
اکرمخص بروی خندند فصل الکرم والشرف بزرگواری الجلیل والکبیر والمجید والماجد والکریم
والشریف بزرگوار اللطیف نیکوکار اللطف نیکوکاری الحلیم بردبار الحکم داوری الحکم بردباری الوقور والوقر
بیکاند

فصل الفقیر نژومند الضعیف سست الکیس زیرک الکیاس زیرکی الخبیر زیرک دانا الحیر بهتر
التوبة لاوبانی والاوزاع الکرم کرمی ارناکسان وفو وایمان لاابالی الکریم کویدو پاک نژاد ارجنها
نامازیبا القوی بدبخت والشوم والمیشوم نامبارک فصل العرس والزفة والیلیلة والصاحب زن
الزوج والبعل والمنکح الکاعب دختر نارسان الکواعب جمع الضعف والعوز بیچارگی الشابة جوان
والعانس جوان العجوز پیر البکر والعذرا دوشیزه الثیب شوهر کرده الحایض والطامث خون بر آمده العانس بی
نیاز ازارایش العوانس جمع المحنة فتنه الحسان والزناء پارسا واهسته العفیفة پاک دامن الناعمة والنیاء
والعادة نازک ونرم الهیفاء باریک میان العطل بی زیور الغمام بلند اواد السلیطة بدزبان الناسیة
ان زن باشوهر آرام نکیم العاصیة والموبخة بی سامان الرقنا کالو اللولو زاینده العاق والعقیم نازاینده
الثکلا فرزند مرده المذکار انکه پسر زاید المونث انکه دختر زاید الحامل والحبلی باردار
المثقل کران بار العروس والمهدی بخانه شوهر شده المردود طلاق داده الغرب
مردیکه زن ندارد وزنیکه شوهر ندارد الارامل والایامی بیوه زنان الیتامی بی پدران ا
الغزوک زنیکه شوی را دوست ندارد العروب انکه شوی را دوست دارد فصل الثری شادی الانس قرین النعمة ناز
الباس والقراء والسرة سخی الآلة والعاتیة آفة العطیة والموهبة والنوال والجایزة والصلة بخشش الاقبال
الدولة بخت الادبار بیدولی الحس والمحسس بدلفر الخمر کوبخی الذریعة والوسیلة والسبب وسیله الامر اشان
والعمل کار البناء والبنیة زیبایی الحسن خوبی الفتح نرخ الوقاحة شوخی المبشر مژده الجایزة مژده الحری والفضیح رسوایی الحرة
والندامة والندامت پشیمانی الشفقة مهربانی الانصاف رسنی الشریة بی حیلة چاره الراحة آسایش الرتبة اراستی
الثناء ستایش الصحة تن درستی الضعف والوهن والفتور سستی الفقرة والعون یاری التضرع والتقرب زاری العهد
المیثاق پیمان الجود والسخا والمروة والفتوة جوانمردی الخشیش المناقب مازیها الرفعة والعلو والعلا بلندی
المشهور شناخته الفدوة پیشوا العقل اشتی الکدورة تیرگی الضیاء والضوء والنور روشنایی الوصل پیوستگی التفتیش

والتمين كرانمايه وتحيى المتين والضيق وزان الضيق زان الغالى كران الغلاء الى السوق ظاهر وسعة
وفى الضيق تنگى القلب انكى الكثرة بسيارى الكثرة بسيارى الخفة بسبك الخفيف بسبك الثقيل كران
الثقال پايندان الخضوعة بيكار التين زن الليننة زن الخشونة درشتى الخشونة درشتى الثقل كدهوس
المتاهل كدخدا الحركة جنبش السكون آرام الرأى والفكر انديشه التجارة بازرگانى التاجر بازرگان التجارة
الميعاد وعده التركة والميراث آنمال كه از خود بازماند الرواية روايت الكساد نا روائى الربح سود الخسرة
والغبن زيان الكمال تمامى الحاصل تمامى النقصان تمامى نقص كه وكاست الخلال اهم روا بود الخاطر
سم ناروا بود الخاطر سم در دل آيد النية آنچه در دل كنند الخطب كار بزرگ الهداية راه نمودن الدراية
والكفاية والواقعة بلا كه بجى رسى الغصة اندوهى كه بگلو رسى والكلوكيه والتمم قصد كار بزرگ الاتحاد
دل در چيزى بستن العقيدة آنچه دل در آن بندند وگويند چيست العقايد جمع الشر والشرة والخفية
نهانى العلانية والجهر آشكارا الجنة سپرى كه روى باوى كنند الغاية والامارة نشان الجوبة آرزوى
وعرو انكى التجارة والجراة والجارة دليرى الشجاع دليرى العفة پارسى العفيف پارسا
اليقظة بيدارى والعطلة والبطالة بيكار الخاك خسارى التمتع برخوردارى النجاة والفلاح رستگارى
رستگارى الامنية آرزو الامانى آرزوها الشجعة دستانى المكر والكيد بد سگالى
الغدر بيوفائى الامانة راستى الخيانة ناراستى النصيحة والنصح نيكخواهى النجح والظفر پيروزى
الخيبة ناكامى العمارة آبادانى الخراب ويرانى الشفع جفت والوتر طاق الحب والمحبة
والود والمودة والهوى حسنى العشق حسنى بغايت
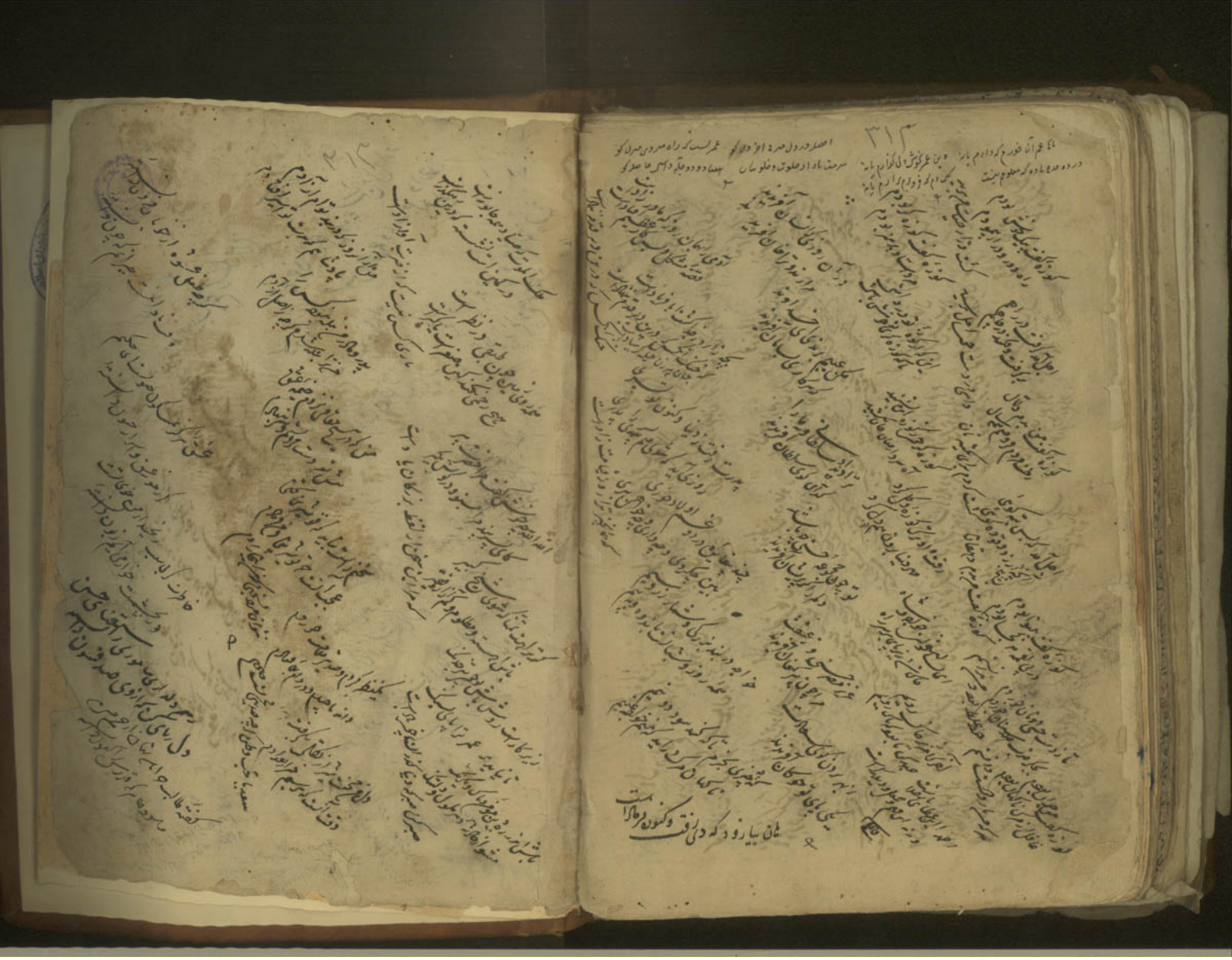
الغايز والتهايز والمنتهى پايان كار البداية آغاز كار الاول
نخستين الآخر والاخير واپسين
العضى والعاقبة وانجام كار انجام
كار والله اعلم